

CONTRIBUIÇÃO DA ADMINISTRAÇÃO À ECONOMIA

ADMINISTRATIVE CONTRIBUTION TO THE ECONOMY

Este número da revista apresenta o resultado de um trabalho realizado

УДК 94(477)(075.8)

ББК ТЗ(4УКР)я73

Св-24

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 21707 від 10.05.2000)
для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти*

Рецензенти:

*Кравченко Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства Харківського національного
університету ім. В.Н.Каразіна*

*Красівський Орест Якубович, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук, філософії та права Львівського
регіонального інституту Академії державного управління
при Президентіві України*

Світлична ■ ■ ■

Св-24 Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. Друге видання, виправлене і доповнене. - К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000, 2002. - 304 с
ISBN 966-95596-2-6 "Каравела"
ISBN ■■■■■■■■■■ "Новий Світ-2000"

Огляд історії України подається з позицій сучасної концепції вітчизняної історії у відповідності з навчальною програмою курсу. Забезпечується використання повного комплексу основних методів навчання: словесного, наочного і практичного. Стиль викладу матеріалу, ілюстрації та дизайн сприяють найбільш ефективному засвоєнню студентами навчального матеріалу при відсутності безпосередніх контактів з викладачем. В організації самостійної роботи з посібником допоможуть наведені в кожному розділі фрагменти фактологічно цінних документальних джерел. Вправи з відповідями на них дають можливість здійснювати самооцінку та самоконтроль у процесі навчання.

Призначено для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти ■■■ рівнів акредитації, а також для широкого загалу читачів - учнів середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, професійно-технічних училищ, для всіх, хто цікавиться вітчизняною ■■■ хто прагне глибше пізнати минуле і сучасне нашого народу.

УДК 94(477)(075.8)

ББК ТЗ(4УКР)я73

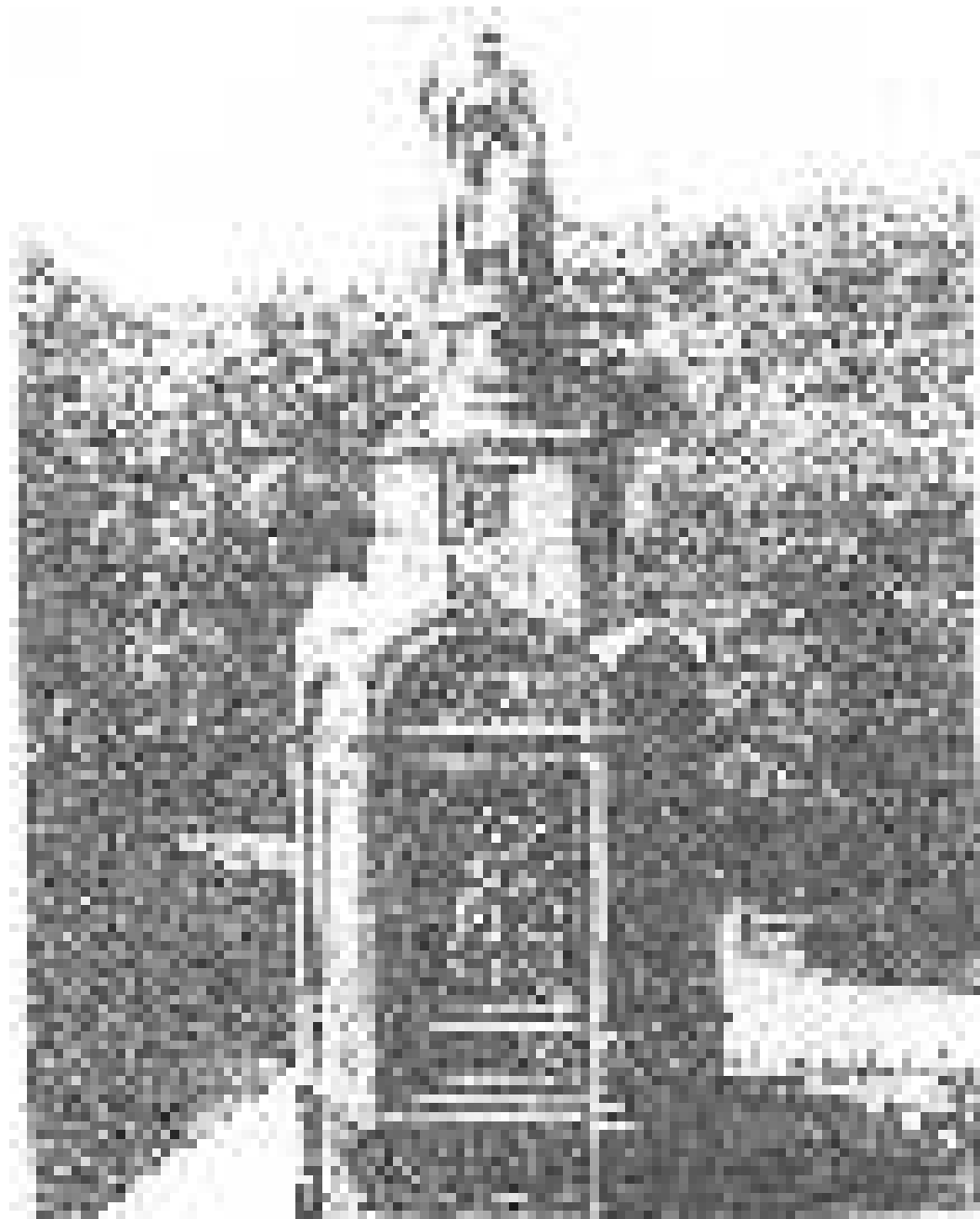
ISBN 966-95596-2-6 "Каравела") "Каравела", 2002
ISBN ■■■■■■■■■■ "Новий Світ-2000") "Новий Світ-2000", 2002
ISBN ■■■■■■■■■■ "Новий Світ-2000") В.В.Світлична, 2002

слово.....	7
Розділ 1. Стародавня історія України (1 млн. рр. до н.е. - IX ст. н.е.).....	8
1.1 Українські землі в первісну епоху.....	12
1.2 Історична доля півдня України.....	15
1.3 Слов'янські племена.....	21
Висновки.....	24
Історичні джерела.....	24
Історичні факти.....	27
Чи Ви, що.....	27
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	28
Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт.....	28
Додаткова література для глибокого вивчення теми та окремих її питань.....	28
Розділ 2. Давньоруський період української історії (..... ст.).....	29
2.1 Київська Русь IX-XII ст.....	30
2.2 Галицько-Волинське князівство ст.....	40
Висновки.....	47
Історичні джерела.....	48
Історичні факти.....	54
Чи Ви, що.....	54
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	55
Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт.....	55
Додаткова література для глибокого вивчення теми та окремих її питань.....	56
Розділ 3. Литовсько-польська доба української історії (..... пол. ст.).....	57
Виникнення козацтва.....	57
3.1 Українські землі у складі Великого князівства Литовського.....	59
3.2 Від Литовсько-Руської до Польсько-Литовської держави.....	60
3.3 Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ.....	66
3.4 Визвольний рух в Україні у пол. ст.....	69
Висновки.....	74
Історичні джерела.....	74
Історичні факти.....	77
Чи знаєте Ви, що.....	77
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	78
Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт.....	78
Додаткова література для глибокого вивчення теми та окремих її питань.....	78
Розділ 4. Українська національно-визвольна війна. держава (сер. - кін. XVIII ст.).....	79
4.1 Українська Національно-визвольна війна рр.....	80
4.2 Козацько-гетьманська держава (сер. XVII - кін. ст.).....	97
4.3 Становище Правобережної України під владою Польщі.....	102
Висновки.....	107
Історичні джерела.....	107
Історичні факти.....	107
Чи знаєте Ви, що.....	107
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	107

<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	
<i>Додаткова література для глибшого вивчення</i> ■■■ <i>та окремих її</i> ■■■	
Розділ 5. Україна у складі Російської та Австрійської імперій (кін. ■■■ -	
поч. XX ст.).....	
5.1 Українське національне відродження XIX ст.....	117
5.2 Соціально-економічна модернізація України.....	125
5.3 Україна на початку XX ст.....	128
<i>Висновки</i>	136
<i>Історичні джерела</i>	
<i>Історичні факти</i>	
<i>Чи ■■■ Ви, що</i>	
<i>Питання для обговорення на семінарському занятті</i>	141
<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	
<i>Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань</i>	142
Розділ 6. Українська ■■■ революція 1917-1920 рр.....	143
6.1 Лютнева революція в Росії та Україна.....	144
6.2 Доба української Центральної Ради. Відродження державності	
(березень 1917 - квітень 1918 ■■■.....	145
6.3 Доба української держави гетьмана Павла Скоропадського. Утворення	
Західно-Української Народної Республіки (квітень-грудень 1918 р.).....	150
6.4 Доба Директорії УНР (грудень ■■■ рр.). Злука УНР і ЗУНР.....	
<i>Висновки</i>	
<i>Історичні джерела</i>	
<i>Історичні факти</i>	165
<i>Чи ■■■ Ви, що</i>	
<i>Питання для обговорення на семінарському занятті</i>	166
<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	
<i>Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її</i> ■■■	
Розділ 7. Україна в міжвоєнний період (1921-1939 ■■■.....	167
7.1 Радянська Україна в 20-30-і рр.....	168
7.2 Західна Україна в 20-30-і рр.....	182
<i>Висновки</i>	
<i>Історичні джерела</i>	187
<i>Історичні факти</i>	190
<i>Чи знаєте Ви, що</i>	190
<i>Питання для обговорення на семінарському занятті</i>	191
<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	
<i>Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань</i>	192
Розділ 8. Україна і друга світова війна (1939-1945 рр.). Рух Опору.....	193
■ Початок другої світової війни. Приєднання західноукраїнських земель	
до СРСР.....	195
8.2 Окупація України військами Німеччини і її союзників (22 червня 1941 -	
22 липня 1942 ■■■.....	198
8.3 Рух Опору в Україні.....	202
8.4 Визволення України від фашистських загарбників (грудень 1942 -	
жовтень 1944 ■■■.....	204

<i>Висновки</i>	206
<i>Історичні джерела</i>	206
<i>Історичні факти</i>	208
<i>Чи Ви, що</i>	208
<i>Питання для обговорення на семінарському занятті</i>	209
<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	209
<i>Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань</i>	
Розділ 9. Україна в 1945-1991 рр.	211
9.1 Період посилення сталінського тоталітарного режиму.....	
9.2 Період "відлиги" (1953-1964).....	217
9.3 Період застою і кризи радянського суспільства (1964-1985).....	221
9.4 Україна в період перебудови (1985-1991).....	226
<i>Висновки</i>	232
<i>Історичні джерела</i>	232
<i>Історичні факти</i>	239
<i>Чи Ви, що</i>	239
<i>Питання для обговорення на семінарському занятті</i>	240
<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	240
<i>Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань</i>	240
Розділ 10. Україна в умовах незалежності	241
10.1 Політичний розвиток України.....	242
10.2 Економічні реформи. Становище в соціальній сфері.....	249
10.3 Духовне життя суспільства.....	256
10.4 Зовнішня політика України.....	259
<i>Висновки</i>	262
<i>Історичні джерела</i>	262
<i>Історичні факти</i>	267
<i>Чи знаєте Ви, що</i>	267
<i>Питання для обговорення на семінарському занятті</i>	268
<i>Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт</i>	268
<i>Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань</i>	268
Відповіді до вправ	269
Перелік типових екзаменаційних запитань	285
Список рекомендованої літератури до курсу	288
Додатки	292
Головні події в історії України.....	292
Великі князі Київські та роки правління.....	299
Галицькі й князі та роки правління.....	300
Українські гетьмани.....	301
Великі князі литовські та Королі польські.....	302
Великі князі московські, Царі, Імператори.....	302

*Все розберіть... та й спитайте
Тоді себе: що ми?..
Чиї батьків?*

Переднє

Навчальній дисципліні "Історія України" належить важливе місце в системі освіти, оскільки інтелектуальний потенціал працівників визначається не тільки глибокими спеціальними знаннями, а й високими громадянськими і національно-патріотичними якостями.

Історія України - це більше, ніж наука. Вона, як це має бути в цивілізованій країні, є частиною національного світогляду, складовою загальної культури як суспільства, так і людини.

Ми вже маємо чимало підручників і навчальних посібників з історії України, які об'єднують з сучасних методологічних позицій висвітлюють пройдений українським народом історичний шлях. Відмінність запропонованого Вам посібника полягає у тому, що його створено з урахуванням особливостей методики дистанційного навчання. Якщо Ви навчаєтеся за системою дистанційної освіти, цей посібник стане Вашим помічником і порадиником, а самостійна робота з ним буде для Вас основним видом навчальної діяльності з вивчення курсу української історії.

На сторінки цього посібника, звичайно перенесена не вся українська історія. В ньому зроблена спроба відібрати найпоказовіші, найважливіші події. При цьому головну увагу приділено історії українського національно-визвольного руху, історії української **нації**. Особливе місце відводиться таким грандіозним подіям нашої історії, як національно-визвольна війна **1648-1654** та національно-демократична революція 1917-1920. Менше уваги приділяється питанням, які розглядаються в окремих нормативних навчальних дисциплінах. Це насамперед, питання з історії української культури і церкви. Запропонований навчальний посібник допоможе Вам отримати необхідний **мінімум** знань з історії України, водночас, він є основою для більш **глибокого** її вивчення.

Крім того, після кожного розділу посібника Вам пропонується перелік додаткової літератури для поглибленого вивчення даної теми.

У посібнику містяться також документальні джерела, довідкові матеріали (хронологія основних подій української історії, князювання великих князів київських, князів галицьких і галицько-волинських, правління українських гетьманів), які допоможуть Вам не тільки закріпити набуті знання, а й доповнити, розширити **їх**.

Матеріал посібника скомпоновано за тематично-хронологічним принципом у 10 розділах, які відповідають певним періодам історії України. Основою запропонованої періодизації курсу є суспільно-політична, державна проблематика, а також соціально-економічні зміни розвитку українського суспільства.

Учому ж особливість посібника?

По-перше, посібник є не лише джерелом основної інформації з предмета, а й виконує функції **підтримки** присутності якого студенти відчують під час самостійного навчання. Посібник побудовано таким чином, щоби забезпечити допомогу і підтримку студентам, які не мають можливості дійти до суті питання, безпосередньо контактуючи зі **викладачами**.

По-друге, посібник містить вправи із відповідями до них, що змушує студентів обмірковувати вивчене, дає **можливість** здійснювати самооцінку і самоконтроль засвоєння навчального матеріалу. Процес навчання у такий спосіб набуває завершеного вигляду.

Г **По-третє**, у посібнику міститься багато таблиць і схем, значний обсяг матеріалу подається у вигляді тез. Ці методи викладу інформації застосовуються для полегшення розуміння і запам'ятовування тексту, сприяють ефективному поясненню взаємозв'язку між історичними явищами та процесами. До того ж у такий спосіб студентам демонструються прийоми логічного мислення, аналізу та узагальнення історичного матеріалу у певній системі, оцінки історичних фактів та явищ, діяльності історичних осіб.

По-четверте, матеріал посібника викладається з дотриманням певного письмового стилю, який є доступним і легким для розуміння: вживаються чіткі зрозумілі речення, активні обороти мови, містяться елементи бесіди. Дизайн посібника – заголовки, легкий для читання шрифт, достатній інтервал між частинами тексту, ілюстрації, графічні виділення, символічні знаки, тощо, – допомагає сприйняттю матеріалу.

Г **По-п'яте**, до кожного розділу підібрано документи та матеріали, які сприяють поглибленню і закріпленню почерпнутих із посібника знань, виробленню умінь самостійно здобувати знання та аналізувати складні історичні явища і процеси.

Таким чином, побудова посібника, його стиль та дизайн дають можливість студентам цілеспрямовано організувати самостійну роботу, заохочують студентів до навчання, підтримують навчальну мотивацію, сприяють найбільш ефективному засвоєнню матеріалу.

Вивчивши посібник, Вибудете:

Розуміти суть історичних процесів, що відбулися в минулому й відбуваються нині в Україні.

Уміти аналізувати й узагальнювати історичний матеріал певній системі, оцінювати найважливіші події та явища української історії в контексті світової історії.

Уміти зіставляти історичні події, процеси з епохами, орієнтуватися у науковій періодизації історії.

Уміти знаходити й критично аналізувати потрібну інформацію з минулої та сучасної історії України, застосовувати набуті знання для прогнозування суспільних процесів.

Яким чином організувати роботу з посібником, щоб глибоко засвоїти навчальний матеріал і відпрацювати необхідні уміння? Зрозуміло, що кожен Вас може розробити власний підхід до навчання, та у будь-якому разі для отримання максимального ефекту необхідно скористатися такими порадами.

Робота з посібником передбачає великий обсяг читання. Слід розрізняти два види роботи студентів над матеріалами підручника:

читання, результатом якого є глибоке, всебічне розуміння навчального матеріалу та історичних джерел, що подані кожному розділі;

власне засвоєння матеріалу, результатом якого є запам'ятовування навчального матеріалу, історичних фактів, вільне відтворення засвоєних знань.

Для того, щоб глибоко зрозуміти і міцно запам'ятати матеріал посібника, необхідно оволодіти деякими важливими прийомами читання і процесу власне засвоєння матеріалу.

• Прийоми ознайомлювального читання

■ Попереднє вивчення

Перш ніж розпочати вивчення кожного розділу посібника, перегляньте його текст. Перш за все зверніть увагу на ілюстровану до нього заставку і зміст висловлювань громадсько-політичних діячів і вчених-істориків про епоху, що розглядається. Потім прочи-

■ ■ ■ резюме автора щодо викладеного у розділі матеріалу і його ■ ■ ■ ■ ■ стосовно того, що Ви маєте знати, вивчивши даний розділ і які ключові терміни та поняття засвоїти. Ознайомтеся також із планом і логікою викладу та засвоєння матеріалу, із заголовками та підзаголовками розділу, рисунками, схемами, картами, світлинами, висновками, що в ньому містяться.

2. Постановка запитань до тексту

Спробуйте сформулювати для себе декілька запитань, відповіді на які Ви хотіли б отримати, вивчаючи цей розділ. Якщо такі запитання Вас не виникають, то для ■ формулювання використайте заголовки та підзаголовки розділу.

Попередня самопостановка запитань є надзвичайно ефективним засобом організації зацікавленого, продуктивного вивчення тексту.

Запитання можуть виникати Вас під час читання тексту до різних його аспектів: до незрозумілих слів і речень, до незрозумілих логічних зв'язків між реченнями і абзацами і т.п. Головне - не пропускати жодного незрозумілого місця в тексті, ставити запитання і відразу шукати на нього відповідь. У цьому великий ■ ■ ■ ■ ■ ефект цього прийому.

3. Нотування

Ефективне читання тексту передбачає певну форму ведення записів. При цьому можливе використання таких методів:

■ Складання плану. Планом є занотовування назв заголовків, підзаголовків, основних питань розділу. Для того, щоб скласти план, треба послідовно ставити собі процесі читання запитання: "Про що тут говориться?".

■ Складання граф-схем. Це графічне зображення логічних зв'язків між ■ б ■ ■ ■ ■ ■ тексту (про що говориться в тексті).

■ Складання тез. Тезування полягає формулюванні основних положень, тверджень, висновків розділу, що вивчається.

■ Коментування. Це Ваші самостійні судження і роздуми над текстом, які є результатом творчого підходу до його опрацювання.

Позитивний ефект дає ■ ■ ■ ■ ■ укладання термінологічного словника, який допоможе засвоїти основні історичні поняття й терміни.

Не робіть довгі записи, поки Ви не завершите вивчення усього розділу. Тільки тоді Ви зможете остаточно вирішити, що саме слід занотувати і на чому зробити наголос.

Отже, Ви ознайомилися з прийомами ■ ■ ■ ■ ■ читання. Чим краще на цьому етапі Ви усвідомите і зрозумієте матеріал, тим легше відбудеться його запам'ятовування і засвоєння.

• Прийоми засвоєння матеріалу

■ Повторення прочитаного

Найкраще це робити, промовляючи вголос прочитане. При цьому Ви зрозумієте, наскільки засвоїли матеріал і де маєте прогалини у знаннях. Можна робити переказ тексту, спираючись на складені Вами план, граф-схеми, тези.

Повторення прочитаного є особливо важливим етапом роботи з посібником: краще витратити до 80% часу, який Ви виділяєте на навчання, на повторення інформації, ніж на просте читання та перечитування матеріалів посібника.

2. Виконання вправ

До кожного розділу додається цілий ряд вправ, які Ви обов'язково повинні виконати, перш ніж перейти до вивчення наступної теми. Виконання вправ дасть Вам можливість систематизувати й узагальнити все, що Ви прочитали, вивчили та за своїли, а також: застосувати набуті знання для характеристики історичних процесів, подій, діячів. Робота над вправами є ефективним способом самоперевірки і самоконтролю.

Щоб переконатися у правильності виконання вправ, зверніться до наведених відповідей. Запитання, правильність відповідей на які можна проконтролювати безпосередньо за текстом посібника, залишилися відкритими. Готових відповідей не мають також: завдання, які вимагають від Вас власних роздумів, суджень і оцінок.

Виконавши вправи, приступайте до роботи над наступною темою.

■ **Таким чином, для вивчення кожного розділу посібника необхідно пройти такі етапи:**

То тепер Ви готові до самостійного опрацювання посібника і можете починати роботу з ним.

В роботі над актуалізацією цього навчального посібника автора надихало усвідомлення того, що перше його видання (2000р.) було сприйняте читачами як досить корисне. Автор вдячний за цінні побажання щодо покращення змісту і структури навчального посібника його редактору, доктору історичних наук, професору, ректору Київського слов'янського університету Ю. М. [redacted] рецензентам - докторам історичних наук, професорам В. Кравченку, [redacted] Особливу подяку хочеться висловити директору видавництва [redacted] за надання картографічно-ілюстративного матеріалу для посібника, доктору соціологічних наук, професору В. М. Пічі за впорядкування та унаочнення навчального матеріалу та дизайн посібника.

Автор і видавці також будуть вдячні за зауваження і пропозиції читачів стосовно подальшого удосконалення посібника.

СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ

(1 млн. рр. н.е. - IX ст. н.е.)

Ми не удревнюємо української історії. Нею можна пишатися такою, якою вона є насправді. Ми не привласнюємо здобутків та досягнень інших народів. Тих, які належать безпосередньо українському народу, цілком достатньо для визначення його вагомого вкладу в євроатлантичну цивілізацію.

В.Смолій

Цей період є **палеоліт** в історії України. Він охоплює час з появи в українських землях перших людей і до утворення держави – Київська Русь. Населення пройшло шлях від первісної людини до людини сучасного біологічного виду, від первісного людського стада до зародження державності і цивілізованого суспільства.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

стадії розвитку первісного суспільства; досягнення і значення трипільської культури; причини тривалого заселення півдня України кочовиками та **місце** в історичному розвитку українських земель;

причини виникнення, рівень розвитку та причини занепаду античних міст-держав у Північному Причорномор'ї; походження східних слов'ян; етапи формування державності в українських землях.

План викладу і засвоєння матеріалу

1.1. Українські землі в первісну епоху. 1.2. Історична доля півдня України. 1.3. Слов'янські племена.

п

Ключові терміни та поняття

0 палеоліт	0 первісне людське стадо	0 перший суспільний поділ праці
0 мезоліт	0 первісне суспільство	0 другий суспільний поділ праці
0 неоліт	0 родова община	0 третій суспільний поділ праці
0 неолітична революція	0 плем'я	0 магія
0 енеоліт	0 архантроп	0 фетишизм
0 ком'яний палеоліт	0 неандерталець	0 тотемізм
0 бронзовий палеоліт	0 кроманьйонець	0 Трипільська культура
0 залізний вік	0 матриархат	0 палеоліт культура
0 первісна доба	0 патріархат	0 палеоліт культура
0 первісна людина	0 анімізм	0 палеоліт культура

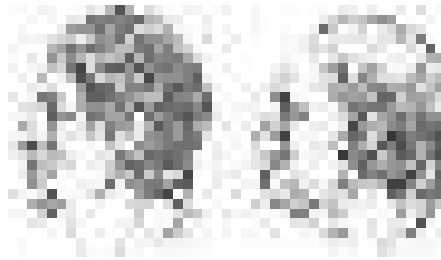
1.1. Українські землі в первісну епоху

• Поява перших людей на території сучасної України

Історія України бере свій початок з появи перших людей на її території. Науково доведено, що первісні люди з'явилися в українських землях приблизно 1 млн. рр. тому – **найдавніше** поселення знайдено біля с **Королеве в Закарпатті**.

На думку сучасних українських істориків, розселення прадавніх людей на території України відбувалося південно-західним та західним шляхами.

З появою перших людей в історії **палеоліт** починається *первісна доба*, яка характеризується наявністю колективної власності, колективного виробництва та споживання.

Чоловіки-"трипільці".

рощували ячмінь, просо, пшеницю, майже всі садово-городні культури, відомі сьогодні в Україні. Трипільська культура - одна із перших землеробських культур Європи;

■ трипільці вперше на території України почали виготовляти вироби із міді;

■ на надзвичайно високому рівні розвитку знаходилось гончарство. Трипільці виробляли чудовий глиняний посуд білого, чорного, червоного і жовтого кольорів, з орнаментом і п'ястким дном. Орнамент глиняних виробів містить багату інформацію про духовний світ трипільців;

■ будували протоміста площею до 400 га: квартална забудова дво-триповерховими будинками, населення міст сягало 50 тис. чоловік, а площа - понад 50 га. На Уманщині існували поселення-гіганти до 450 га;

■ високорівня досягала духовна культура: існувала писемність-буквенно-звуковий алфавіт, який є одним із найдавніших світі!

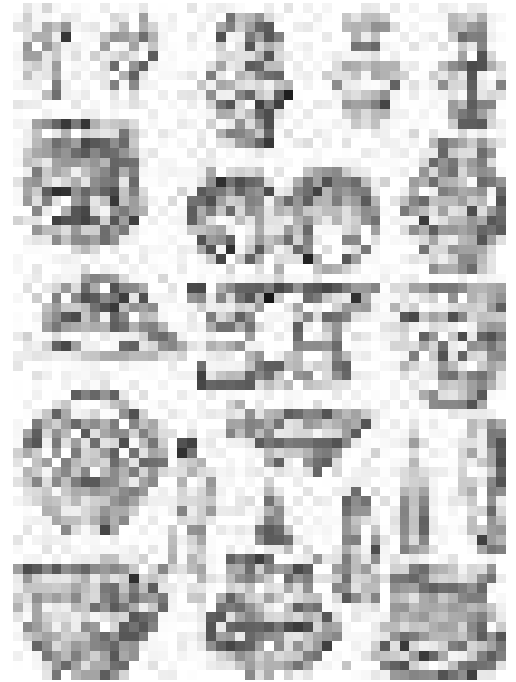
УВАГА!

Трипільська культура була складовою частиною великої спільноти, що займала Правобережної України, Молдови, Румунії.

Трипільська культура поступово зникла. Стосовно такого раптового зникнення висловлюються різні гіпотези і, зокрема, експансія кочовиків на територію трипільців, похолодання клімату.

Долю трипільців остаточно не з'ясовано. Дискусійним залишається питання і про походження трипільців, про етнічність. Більшість дослідників відносять три-

пільців до середземноморського антропологічного типу. Висловлюється також думка про те, що трипільська культура своєрідно поєднала представників суспільств кількох антропологічних та мовних груп Європи.

Трипільська культура. Середній етап

Бронзовий вік.

II I н.е.

■ Бронза - перший метал, штучно створений людиною. Використання бронзи сприяло зростанню продуктивності праці.

Віпоху бронзи відбувся перший суспільний поділ праці - відокремлення скотарства від землеробства. Зона розселення скотарських племен став південноукраїнський степ.

■ Обмін набув постійного характеру.

■ На зміну родовій общині прийшла сусідська почала проявлятися майнова диференціація. У суспільстві утвердилися патріархальні родинні відносини.

Кіммерійці

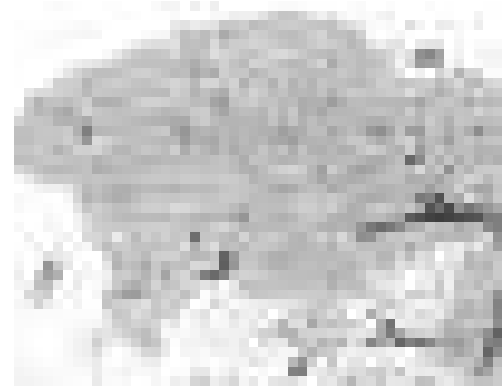
Першими з найдавніших жителів Північного Причорномор'я, чия назва зафіксована в писемних джерелах і дійшла до наших днів, були кіммерійці (IX-VII ст. ст. до Н. Найдавніша згадка про кіммерійців міститься в "Одіссей" Гомера, най докладніше розповів про них давньогрецький історик Геродот.

Усі писемні згадки про кіммерійців пов'язані з військовими походами. Ці войовничі племена доходили до країн Передньої та Малої Азії. Військо кіммерійців складалося з рухливих загонів вершників, озброєних сталевими й залізними мечами та кинджалами, луками, бойовими молотами та булавами. Таку зброю кіммерійці мали завдяки вмінню виробляти залізо. Вони були першими на сучасних українських землях, хто навчився виробляти цей метал. Займалися переважно кочовим скотарством, але знали й рільництво. Найбільшим багатством у кіммерійців вважалися коні, адже конярство давало левову частку продуктів харчування, коней використовували і як засіб пересування.

Зображення кіммерійців

Кіммерійці об'єднувалися у племена, а племена складали союзи на чолі з царями-вождями. Кіммерійським царям належала вся повнота влади в державі, яка була роботою власницькою. Кіммерія розпалася внаслідок навали скіфських племен, які витіснили частину кіммерійців за межі Причорномор'я, а ті, що залишилися, асимілювалися загарбниками.

Територія, що її заселяли кіммерійці та скіфи

Скіфи

У VIII ст. до н.е. в українських степах з'явилися іраномовні племена скіфів. Скіфи переважали кіммерійців чисельністю, військовою вправністю, більшою організованістю та єдністю.

Геродот, розповідаючи про скіфів, виділяв серед них царських скіфів та скіфів-землеробів. Царські скіфи жили на берегах Азовського моря та у степовому Криму. Скіфи-кочовики мешкали у степах Подніпров'я. Скіфи-землероби оселилися у лісостеповій зоні, скіфи-орачі – між Дніпром і Дністром. Власне скіфами були племена царських скіфів і скіфів-кочовиків. Вони панували над усіма іншими скіфськими племенами.

Основним заняттям кочових скіфів було скотарство. Воно давало все необхідне для життя: коней, м'ясо, молоко. Скіфам доводилося весь час пересуватися степом у пошуках пасовиськ. Лісостепові племена займалися орним землеробством – сіяли пшеницю, ячмінь, жито. Окрім того, розводили тварин і вирощували сади. Свої поселення розташовували на високих, зручних для оборони пагорбах. Городища оточували високими земляними валами й глибокими ровами. Серед ремесел були поширені ковальське, ливарне, гончарство, ткацтво. Скіфи жваво торгували з грецькими містами Північного Причорномор'я.

Скіфи постійно воювали, втручаючись у боротьбу між державами Передньої Азії. Найбільш відома війна з перським царем

■ ■ ■ ■ яка улавила скіфів як непереможних воїнів. Ударну силу скіфського війська становила кіннота. Кожний дорослий скіф був кінним воїном. Зброя скіфа-воїна складалася з лука зі стрілами, залізного меча, списа, бойової сокири, дротиків. Голову захищав бронзовий шолом, тіло – панцир і округлий щит. Скіфські воїни відзначалися жорстокістю до ворогів. За звичаєм, вони пили кров першого вбитого ними ворожого вояка з чаші, зробленої з черепа нещасливця.

Знатний скіф

Наприкінці VI ст. до н.е. у скіфів сформувалася держава, яка досягла найвищого піднесення в IV ст. до н. ■ Розквіт Скіфії пов'язаний з ім'ям царя *Атея*. Влада Атея поширювалася на величезні території від Дунаю до Дону. Цей цар карбував власну монету. Міць Скіфії похитнулася після поразки від македонського царя ■ ■ ■ II.

На межі IV-III ст. до н.е. почався занепад Скіфської держави, а наприкінці III ст. до н. ■ під натиском сарматів вона змістилась в степи Кримського півострова. Частина скіфів пізніше асимілювалася серед інших народів.

Сармати

■ ■ ст. до н. ■ в землі Північного Причорномор'я з поволзько-приуральських степів прийшли сармати. Вже у ■ ст. до н.е. вони повністю займали степи між Доном і Дніпром, а іноді ■ поселення сягали навіть Південного Бугу й Дунаю. Назва "сармати" походить від іранського слова - "саоро-мант", що означає "оперезаний мечем". За легендою, записаною *Геродотом*, сармати походили від шлюбів скіфів з амазонками - безстрашними жінками-во- ■ Сарматські жінки вміли ■ верхи, не гірше за чоловіків, володіли зброєю й разом з ними ходили в походи. У військовій справі сармати відрізнялися від скіфів ще більшою жорстокістю і непохитністю.

Коли ■ з'являються кінними загонами, ніякий інший стрій ■ не може чинити опору.

Тацит

Основним заняттям сарматів було кочове скотарство. Вони розводили велику рогату худобу, овець, коней. Окрім того, полювали на степових звірів і птахів, ловили рибу, займалися ремеслами.

Наприкінці I ст. н. ■ утворився великий союз племен, очолюваний сарматським племенем аланів. Кінець аланському пануванню в південноукраїнських землях поклали в III ст. германські племена готів, а в другій половині IV ст. - гуни.

Готи

■ ■ ст. своє панування в Північному Причорномор'ї встановили германські племена готів, створивши тут Готську державу - Гетику. Столицею держави готів було так зване "Дніпрове місто", яке знаходилося поблизу одного з порогів Дніпра (неподалік від нинішнього с. Башмачка Запорізької області). Закріпившись у Північному Причорномор'ї, готи почали здійснювати свою військову експансію на Балкани і Малу Азію. Найбільшої могутності й сили політичне об'єднання готів досягло в середині IV ст. н. ■ за правління короля ■ ■ ■ (332-375 рр.). Під кінець правління Германаріха почалася невдача для готів війна з племенами антів. Після смерті готського короля воєнну суперечкузантами продовжив його спадкоємець

Саме він у 375 р. підступно вбив антського князя *Божа* з синами та 70 старійшинами. Але вже наступного року готи були розгромлені кочовими племенами гунів, які підтримали антів у боротьбі проти готської держави. Після цієї нищівної поразки Гетика як держава швидко занепала. Більша частина її населення перейшла в наддунайські землі, менша - залишилася на території Кримського півострова.

Гуни

Після перемоги над готами гуни невдовзі захопили величезні території від Дону до Дунаю. Вони зруйнували грецькі колонії в Причорномор'ї, підкорили племена готів, аланів, слов'ян. За *А* (сер. держава гунів контролювала величезні простори від Рейну до І) поразки в Каталаунській битві (451 р.) гуни нарешті були зупинені. Каталаунська поразка підірвала могутність гунської імперії. Після смерті у 453 р. царя Аттилі його держава розпалася, а гуни поступово розפורшилися серед місцевих народів.

Одягаються полотняні сорочки або шкури, харчуються сирим м'ясом та корінням

Амміан Марцилін

На зміну гунам прийшли нові хвилі тюркських кочових племен, що, перетинаючи Причорномор'я, рвалися за Дунай, до багатих європейських країн.

Авари та болгари

У ст. у Північному Причорномор'ї з'явилися орди аварів. Вони напали на антів, спустошили землі. Боротьба виявилася дуже виснажливою, і антський племінний союз розпався (602 р.).

Ще одну загрозу для слов'ян у цей час становили напади булгар (болгар). Частина булгар осіла на Камі та Волзі, створивши тут державне утворення (Волзьку Болгарію), а інша, пройшовши через територію сучасної України, осіла у східній частині Балканського півострова, заснувавши міцну державу - Дунайську Болгарію. До її складу ввійшли землі південних слов'ян, культура яких перевищувала культуру переможців.

Хозари

Хозари прийшли з Азії й заснували велику державу - каганат, яка найбільшої могутності досягла в ст. Хозари були войовничим народом, що підкорив багато племен: аланів, радимичів, в'ятичів, полян, сіверян. Формою залежності підкорених племен була сплата данини. Столицею Хозарського каганату було м. на нижній Волзі.

Печеніги

Наприкінці IX ст. у південноукраїнських степах з'явилися нові кочівники - печеніги, основним заняттям яких, крім скотарства, були грабіжницькі набіги на сусідні племена і країни. Впродовж Русь воювала з ними разів, не рахуючи дрібних сутичок. 972 р. хан *Куря* біля Дніпрових порогів розбив загін Святослава і зробив з княжого черепа чашу для пиття.

У 1036 р. дружина *Ярослава Мудрого* розгромила під стінами Києва печенізьку орду й відкинула її у безкраї степи.

Вийшовши у IX ст. з теренів сучасної Киргизії та Казахстану, половці витіснили печенігів - спочатку з Приаралля, а в першій половині XI ст. - і з Причорномор'я. Перший удар половців на Русь припадає на 60-ті XI ст. До початку XIII ст. половці здійснили 46 великих походів на Русь.

У різні часи Русь не лише воювала з кочівниками, а й мала з ними мирні відносини і навіть торгувала. Коли з 60-х XI ст. половці почали тіснити печенігів, то частина з них відійшла за Дунай. З дозволу київського князя вони зайняли малозаселені землі Поросся та Південної Переяславщини. Русичі називали ці тюркські племена за кольором шапок чорними клобуками.

Літописи зберегли відомості про півтора десятка русько-половецьких шлюбних Наполовчанках, наприклад, були одружені *Олег Ярослав Мудрого*, засновник династії *Ольговичів*, *Ізяслав Давидович*, *Всеволод Ольгович*, *Юрій Володимирович (Долгорукий)*; у *Всеволода* і *Святослава Ольговича* половчанкою була мати; у *Ігоря* і *Всеволода Святославича* - і мати, і бабка (по батькові).

У наведеній нижче таблиці подається стисла інформація про час мешкання кочових народів у південноукраїнських степах та про державні утворення.

Мовна група	Назва народу	Час мешкання на півдні України	Державні утворення
	Кіммерійці	VI ст. до н.е.	Кіммерія - це перше державне утворення на території України.
	Скіфи	V ст. до н.е.	Державне об'єднання Скіфія найвищої могутності досягло у кінці V ст. до н.е. за правління царя Атея
	Сармати (алани)	III ст. н.е.	Державне об'єднання Сарматія
	Готи	IV ст.	Державне об'єднання Гетика. Найвищої могутності досягло за правління Гермаріха (332-375)
	Гуни	V ст.	Державне об'єднання гунів. За правління Атілли (сер. V ст.) володіння гунів простягнулися від Рейну до Балтійського моря
	Авари	V ст.	Аварський каганат
	Болгари	V ст.	Велика Болгарія. У VI ст. частина болгарських племен на чолі з Аспарухом переселилася на Дунай, заснувавши Дунайську Болгарію. Назва "болгари" згодом стала самоназвою місцевого південнослов'янського населення
	Хозари	V ст.	Хозарський каганат.
	Печеніги	V ст.	Розгромлений київським князем Святославом
			Печеніги.
			Розгромлені київським князем Ярославом Мудрим
			Розгромлені монголо-татарами
	татари	XIII ст.	Упродовж XIII ст. завоювали князівства Русі. Утворена ними держава Золота Орда простягнулася від Сибіру до нижньої течії Дунаю; XIV ст. вона розпалася на окремі улуси - Кримське, Казанське, Астраханське, Ногайське ханства. Кримське ханство проіснувало з 1449 р. до 1783 р., ставши важливим фактором історії України

■ *Кочові народи залишили помітний слід в історії України.* Протягом століть вони впливали на розвиток українських земель, на формування матеріальної і духовної культури населення країни. Державні утворення киммерійців, скіфів, сарматів, готів існували ще до IV ст. н.е.

• Антична колонізація Північного Причорномор'я (VII ст. н.е. - V ст. н.е.)

З VII ст. до н.е. в Північному Причорномор'ї вихідцями із Греції були засновані міста-держави: **Ольвія** (гірло Південного Бугу), **Тира** (біля гирла Дністра), **Феодосія**, Херсонес (на місці нинішнього Севастополя), **Херсон** (на місці сучасної Керчі) та інші.

Засновані спочатку містами малоазійського узбережжя, ці поселення невдовзі стали незалежними державами (VII-I ст. до н.е.), а пізніше (I ст. до н.е. - III ст. н.е.) опинились під протекторатом Риму. Найбільшого розквіту держави досягли у VI-IV ст. до н.е. Провідну роль серед них відігравали Ольвія, Херсонес, Боспорське царство.

Головні причини заснування греками колоній - дефіцит землі і хліба, перенаселеність грецьких міст, конфлікти. Лідерство у заснуванні колоній належало малоазійському місту Мілету, "родоначальнику" понад 90 міст у басейні Чорного моря. Саме з малоазійських грецьких міст, які терпіли від постійних нападів персів і лідійців, рухався основний потік грецьких колоністів.

За формою правління міста-держави були республіками: демократичними (де вирішальну роль у політичному житті відігравав демос) або аристократичними (де влада фактично належала рабовласницькій аристократії). Типовими демократичними полісами були Ольвія та Херсонес. Як свідчать джерела, демократизації суспільного життя міст передувала гостра внутрішня соціальна боротьба. Так, переломним моментом в історії Ольвії можна вважати осаду міста полководцем **Дарієм I** у 480 р. до н.е. У цей період у місті спалахнула гостра соціальна боротьба: було звільнено рабів, наділено громадянськими правами іноземців, пом'якшено бор-

гові зобов'язання, збільшено повноваження народних зборів. Соціальні реформи заспокоїли населення, в результаті Ольвія змогла дати відсіч Зопіріону.

Єдина монархія - Боспорське царство - виникла у V ст. до н.е. в результаті об'єднання більш як 20 міст на чолі з Пантікапеєм. Причому спочатку держава представляла собою союз грецьких міст, кожне із яких мало елементи самоврядування. Але поступово вона трансформувалася в монархію. До Боспорського царства входили Керченський півострів, Таманський півострів, Кубань. Поряд з греками тут жили скіфи, таври (у Криму), меотські племена (у Приазов'ї та на Кубані). У період свого розквіту (IV ст. до н.е.) Боспор вдався до спроби поширити свою владу на все узбережжя Чорного моря. Правлячими династіями були **Боспорська династія** (480-438 до н.е.) та **Пантікапейська династія**, що стояли при владі до 107 р. до н.е., коли під час повстання рабів та вільного населення під проводом скіфа **Савмака** було вбито царя **Сатрапія** V. Повстання виявилось згубним для Боспорського царства: спочатку вона ввійшла до складу Понтійського царства, згодом підпала під владу Риму, а у 70-х роках I ст. н.е. остаточно розпалася під ударами гунів.

Господарство античних **Боспорських царств** було засноване на жорсткій експлуатації рабів.

Економіка була багатоголузевою:

■ *Торгівля велася у двох напрямках - Грецією і з північними сусідами (скіфами та сарматами).* У Грецію вивозили хліб, худобу, шкіру, пушину, рабів. Сусідам продавали вино, зброю, тканини, вироби мистецтва та ін.

○ *Ремесло досягло високого рівня розвитку і славилось виробництвом металевих, керамічних, ювелірних виробів, ткацтвом.*

○ *Землеробство: вирощували пшеницю, ячмінь, просо, виноград, яблука, груші та ін.*

■ *Скотарство і рибальство.*

Духовна культура досягла високого рівня розвитку: розвивалися освіта, наука, література, музика, театр, скульптура, архітектура.

Культуру міст-держав визначають як чорноморський варіант античної культури.

Причинизанепаду:

■ загальна криза рабовласництва, яка почалася з III ■ н.е. і підірвала сили держав;

■ натиск кочовиків. У III ■ н.е. під натиском готів загинула Ольвія та ін. міста, в ■ н.е. під натиском ■ загинуло Боспорське царство. У ■ н.е. античні міста-держави припинили існування.

Культура античних колоній значною мірою вплинула на культурний розвиток сусідніх народів, у т.ч. і слов'ян.

Виконайте ■■■■■■■■■■ 2

1. У чому особливість історичної долі півдня України і чим це можна пояснити?
2. Назвіть народи, які заселяли південь України в давні часи.
3. Визначте причини заснування і причини загибелі античних колоній у Північному Причорномор'ї.

1.3. Слов'янські племена

Предками українців є слов'яни. Звідки ж пішли слов'яни і як вони з'явилися в українських землях?

- Походження ■■■■■■■■■■

Слов'яни є автохтонним (корінним) населенням Європи індоєвропейського походження. Індоевропейці, широко розселившись по Європі і Азії, дали початок багатьом народам, у тому числі і слов'янам.

Як окрема етнічна спільність, слов'яни сформувалися на початок ■■■■■■■■■■ Ряд істориків ототожнюють слов'янами. Перші письмові згадки про слов'ян (венедів) зустрічаються у римських авторів ■■■■■■■■■■ ст. н.е. - *Плінія, Тацита, Птолемя*. На думку більшості вчених, батьківщина слов'ян охоплювала територію від середньої течії Дніпра до Вісли.

Звідси, в ■■■■■■■■■■ ст. н.е. - в період Великого переселення народів - слов'яни широко розселилися у всіх напрямках. В результаті слов'янський етнос розпався на три гілки: західних слов'ян, південних

■■■■■■■■■■ і ■■■■■■■■■■ розселилися на території сучасної України, Білорусії, частково Росії (Ока, верхня течія Волги).

Західні слов'яни дали початок *полякам, чехам, словакам, лужицьким сербам*.

Південні слов'яни - *болгарам, сербам, хорватам, словенцям, боснійцям, македонцям, чорногорцям*.

Східні слов'яни - *українцям, росіянам, білорусам*.

З II ст. н.е. на території України між Дністром і Сіверським Дінцем розселилися племена **антів**, що входили до складу дніпро-дністровської групи черняхівської культури, добре дослідженої на ■■■■■■■■■■ нішній день (досліджено більше 2 ■■■■■■■■■■ поселень).

Провідною галуззю економіки антів було сільське господарство. Поширилося орне землеробство, практикувалося дво-пілля, вирощували пшеницю, ячмінь, овес, просо, горох, коноплю, сочевицю. ■■■■■■■■■■ не тільки забезпечили себе хлібом, а й вивозили зерно на зовнішні ринки.

У всіх поселеннях знайдено залишки залізо- та бронзоплавильних майстерень. Виявлено близько найменувань виробів із заліза і сталі.

Анти підтримували торговельні зв'язки з сусідами (скіфами, сарматами, готами та ін.), а також з провінціями Римської імперії.

Інтенсивний розвиток економіки обумовив розклад общинного господарства, соціальне розшарування, появу нових форм політичної організації.

В ст. н.е. анти створили державне об'єднання (Антський союз) зі спадковим вождем, організованим військом та участю населення в політичному житті (віче). Антський союз мав характер військової демократії. Проіснував до 7 ст. н.е. і розпався під ударами аварів.

Після його розпаду на території України, де розселилися східні слов'яни, утворилися окремі племінні об'єднання, розташування і назва яких відомі із літопису "Повість минулих літ": *поляни, древляни, сіверяни, уличі, волиняни, дуліби, білі хорвати, дреговичі.*

У найбільш вигідному геополітичному положенні опинилися поляни, які проживали у Середньому Подніпров'ї: вони знаходилися майже в центрі східнослов'янських племен, на перехресті важливих торговельних шляхів. Саме поляни стали центром консолідації земель. столицею був **Київ**, заснований, за даними археологів, у **кін. I - першій пол. II ст. н.е.** За легендою, Київ заснували князь **Кий**, його **Шек, Хорив** і **Либідь**.

Першими ж київськими князями, існування яких зафіксовано письмовими джерелами, були **Дір** і **Аскольд**, які правили у **30-50-х IX ст. до 882 р.**

За одними писемними відомостями, Аскольд і Дір були нащадками Кия, за іншими - дружинниками варязького князя **Рюрика**, який правив племенами ільменських словен у північних Новгородських

землях. Як сповіщається в літописі, слов'янське населення запросило варязьких князів, аби ті забезпечили спокій в землях.

З середини IX ст. навколо полян постає стабільне державне об'єднання, яке в арабських письмових джерелах отримало назву *Куявія*, а сучасні історики називають його *Руською землею* або *Київським князівством.*

Князь Кий, його брати Шек, Хорив і сестра Либідь

Міжнародні зв'язки Київського князівства свідчать про його могутність, авторитет. У р. дружина Аскольда здійснила похід на Візантію, змусивши сплатити контрибуцію.

Саме Київське князівство стало територіальним, політичним, етнокультурним ядром, навколо якого згодом зросла Київська Русь.

У 882 р. Новгородський князь Рюрик із сином Рюрика Ігорем захопили Київ. В результаті Олег об'єднав Київські і Новгородські землі і розпочав консолідацію праукраїнських та інших східнослов'янських племен.

Таким чином, утвердження Олега в Києві знаменувало створення великої держави східних слов'ян - Київської Русі або Давньої Русі.

Слов'яни і скандинави

Скандинавські ватаги професійних воїнів, яких на заході Європи звали норманами ("північними варягами" а на сході варягами (від шведського varg - клятва), з кінця VIII - початку X ст. здійснювали напади на землі Данії, Англії, Франції, Південної Прибалтики, дійшли до Середземного моря й задовго до Колумба висадилися в Америці. Основними заняттями стали воєнний промисел, військова служба і торгівля. Варяги відзначалися мужністю, хоробрістю, наполегливістю, безжалісністю як до противника, так і до себе. Осідаючи в місцях своїх переможних вилазок, змішуючись з місцевим населенням, вікінги швидко втягувалися в культуру підкорених територій.

На поч. IX ст. активізувалося проникнення варягів через систему річок та озер углиб Східної Європи. Прямуючи на схід, скандинави переслідували швидше торгівлю, ніж військову мету. Ладозьке озеро і р. Волхов служили "в'їзними ворітьми" з Балтики: через басейн оз. Л'ямень звідси можна було дістатися до Волги, нею досягти земель волзьких булгар і Хозарії, а перетнувши Каспійське море - арабських країн Середньої і Передньої Азії. Підприємливі скандинави переправляли на південь мед, віск, хутра, рабів. З часом південний напрямок починає переважати у здобичницькій, військово-службовій і торговельній діяльності скандинавів.

З IX ст. скандинавські мореплавці почали проникати на новий торговий шлях на південь, який отримав назву "шлях з варяг у греки". З оз. Л'ямень по малих річках і річкових

волоках човни простували до верхів'я Дніпра, а вже звідти Дніпром спускалися в Чорне море. Осідаючи в прирічкових населених пунктах, варяги або підкоряли довколишні племена, примушуючи їх до сплати данини, або вступали з ними у союзницькі відносини. Щодо Києва, то сюди сходилися річкові транзитні шляхи, і власне ця специфіка розташування міста, яка дозволяла контролювати увесь дніпровський шлях, надала йому роль бази, з якої впродовж IX ст. нормани здійснили поступове об'єднання територій, пов'язаних конфігурацією гідрографічної мережі з Дніпром.

Зазначимо, що археологічна наука не виявила слідів тривалого перебування або економічного чи побутового впливу скандинавів у Середньому Подніпров'ї періоду заснування Руської землі. На східнослов'янських землях вони з'явилися тоді, коли тут вже існувала власна державність.

Походження назви "Русь"

Перший згаданий у 860 р. запис про похід Аскольда і Діра на Константинополь, відзначає, що з того часу "начася прозивати Руска земля".

В історичних джерелах, як відомо, порізному тлумачиться термін "Русь". Дехто з дослідників намагається довести його фінське походження, інші шукають його корені у шведській, слов'янській мовах. Це свідчить про значне поширення назви "Русь" в інших народів. Поступово термін "Русь" поширюється на всіх дружинників, у тому числі й слов'янського походження. Назва "Русь" поширюється насамперед на полян, що панували у протодержавному утворенні на Наддніпрянщині, а потім і на всіх східних слов'ян. Цим же словом іменували й Давньоруську державу з центром у Києві. Офіційні назви "Русь", "Руська земля" у X-XI ст. стають загальноновживаними на всьому просторі.

Отже, слово "Русь" виникло не як етнонім, а як політична назва державного об'єднання.

Виконайте вправу 3

1. Яка територія, на думку більшості вчених, є батьківщиною слов'ян:
 - а) Між Віслою і Одером;
 - б) Віслою і Дніпром;
 - в) По Дунаю.
2. Які східнослов'янські племена дали початок українському етносу?
3. Заповніть таблицю "Етапи утворення державності у східних слов'ян."

Період	Державні об'єднання східних слов'ян
І	
II	
сер. III	
882 р.	

Висновки:

- Історичний розвиток України розпочався 1 млн. рр. до н.е. і став складовою частиною еволюції людства.
- Зміни на території України в архаїчну добу відбувалися, як у світі в цілому, але й мали певні особливості.
- Трипільська культура була однією з найдавніших землеробських культур світу (IV-III тис. рр. до н.е.).
- Південні українські степи тривалий час були заселені кочовиками, які залишили помітний слід в історії України. Перший відомий науці кочовий народ, який мешкав на Півдні, - кіммерійці (кін. II тис. - VII ст. до н.е.). Вони створили перше в південних степах державне об'єднання.
- З VII ст. до н.е. по V ст. н.е. в Північному Причорномор'ї існували античні міста-держави, забезпечуючи тісні культурні зв'язки українських земель з античним світом.
- Лісостепових районах України на поч. н.е. розселяються слов'яни.
- На місці антського складаються нові державні об'єднання, а в IX ст. н.е. виникає держава - Київська Русь.

• Історичні джерела
З "ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ"

"Повість минулих літ", створена на початку XII ст., є першим літописом, що дійшов до нас. "Повість" збереглася в багатьох списках, найстаріші з яких - Лаврентіївський (XIII ст.) та Іпатіївський (половина XV ст.). Події в цьому літописному зведенні викладено від 860 до 1117 рр. Один з пізніших списків літопису зберіг ім'я автора - ченця Києво-Печерського монастиря Нестора.

Розселення слов'ян

...По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми - [од того], де сіли, на котрому місці. Ті, що, прийшовши, сіли по річці на ймення Морава, і прозвалися моравами, а

Інші ж не знали, ніби Кий був перевізником, бо тоді біля Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому [й] казали: "На перевіз на Київ". Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Цесарограда. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо, а тільки те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од [того] цесаря, - котрого я не знаю, [як не знаю] і при котрім він цесарі приходив [туди].

А коли він вертався, [то] прийшов по Дунаю і вподобав місце, і поставив городок невеликий, і хотів [тут] сісти з родом своїм. Та не дали йому ті, що жили поблизу. Так що й донині називають дунайці городище те Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ. Тут він і скончав живоття своє. І два брати ■■■ Шек і Хорив, і сестра ■ Либідь тут скончались.

А по сих братах почав рід ■■■ держати княжіння в полян. А в деревлян [було княжіння] своє, а дреговичі [мали] своє, а словени - своє в Новгороді, а другі [сиділи] на [ріці] Полоті, котрі й [називаються] полочанами. Од сих же [полочан на схід (?) є] і кривичі, що сидять у верхів'ї Волги, і в верхів'ї Двіни, і в верхів'ї Дніпра; ■■■ же й город є - Смоленськ, бо там сидять кривичі. Також сіверяни [сидять на схід (?) од них]. На Білім озері сидить весь, а на Ростові-озері - меря, а на Клещині-озері сидить теж меря. А по Оці-ріці, де впадає вона у Волгу, [сидить] окремих народ - мурома. І черемиси окремих народ, і мордва окремих народ. Бо се тільки слов'янський народ на Русі: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, ■■■ бо сидять вони по [ріці] Бугу, - а потім же волиняни. А се - інші народи, які данину дають Русі; чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимгола, корсь, нарова, ліб,

Коли ж слов'янський народ, як ото ми сказали, жив на Дунаї, то прийшли од [землі] скіфів, себто від хозар, так звані болгари і сіли по Дунаєві, були насильники слов'ян.

- Якими фактами Ви підтвердите могутність стародавнього Києва?
- Які торговельні шляхи сходились у Києві?

Покликання варягів

Вигнали [чудь, словени, кривичі і весь] варягів за море, і не дали ■■■ данини, і стали самі в себе володіти. І не було в них правди, і встав рід на рід, і були особиці в них, і воювати вони між собою почали. І сказали вони: "Пошукаємо самі собі князя, який би володів нами і рядив за угодою, по праву".

Пішли вони за море до варягів, до русі. Бо так звали тих варягів - русь, як ото одні звуться свеями, а другі - норманами, англами, інші - готами, - отак і ці. Сказали русь, чудь, словени, кривичі і весь: "Земля наша велика і щедра, а порядку в ній нема. ■■■ княжити і володіти нами".

І вибралося троє братів із родами своїми, і з собою всю узяти русь. І прийшли вони спершу до словен, поставили город Ладогу. І сів у Ладозі найстарший [брат] Рюрик, а другий, Синеус, - на Білім озері, а третій, Трувор, - в [городі] Ізборську. І од тих варягів дістала свою назву Руська земля.

А по двох літах помер Синеус і брат його Трувор, і взяв Рюрик волость усю один. І, прийшовши до [озера] Ільменя, поставив він город над Волховом, і назвали його Новгородом. І сів він тут, княжуючи і роздаючи мужам своїм волості, [звелівши ■■■ городи ставити: тому - Полоцьк, тому - Ростов, другому - Білоозеро. А варяги по тих городах є приходні. Перші насельники в Новгороді ■■■ а в Полоцьку - кривичі, в Ростові - меря, у Білоозері - весь, в Муромі - мурома. І тими всіма володів Рюрик.

І було в нього два мужі, Аскольд і Дір, не його племені, а бояри. І відпросилися вони [в Рюрика піти] до Цесарограда з родом своїм, і рушили обидва по Дніпру. Ідучи мимо, узріли вони на ■■■ городок і запитали, кажучи "Чий ■■■ город?". А вони [тамтешні жителі] сказали: "Було троє братів, Кий, Шек [і] Хорив, які зробили город цей і згинули. А ми сидимо в городі ■■■ і платимо данину хазарам". Аскольд, ото ж, і Дір zostались удвох у городі цьому, і зібрали багато варягів, і почали володіти Полянською землею.

- Як пояснює літописець причини приходу варягів до влади у слов'янських землях?
- Яку версію походження назви "Русь" подає автор "Повісті"?

Князювання Олега

Помер Рюрик. Княжіння своє він передав Олегові, що був із його роду, віддавши йому на руки сина свого Ігоря, бо той був дуже малий.

Урік ■■■■

Вирушив Олег [у похід], узявши своїх воїнів - варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів. І прийшов він до Смоленська з кривичами, і взяв город Смоленськ, і посадив у ньому мужа свого. Звідти рушив він униз [по Дніпру] і, прийшовши, узяв [город] Любеч і посадив мужа ■■■■

І прибули [Олег та Ігор] до ■■■ кийвських, і довідався Олег, що [тут] Аскольд і Дір удвох княжать. І сховав він воїв у човнах, а інших позаду zostавив, і сам прийшов [на берег Дніпра], несучи Ігоря малого. А підступивши під Угорське [і] сховавши воїв своїх, він послав [посла] до Аскольда й Діра сказати, що, мовляв: "Ми - купці єсмо, ідемо в Греки од Олега і од ■■■■ княжича. Прийдіть-но оба до рідні своєї, до нас".

Аскольд же й Дір прийшли. І вискочили всі інші [вої] з човнів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: "Ви оба не є ні князі, ні роду княжого. Я єсмь роду княжого. - І [тут] винесли Ігоря. - А се - син ■■■■

І вбили вони Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і погребли [Аскольда] на горі, яка нині зветься Угорське і де ото нині Ольмин двір. На тій могилі поставив [боярин] Ольга церкву святого Миколая [Мирлікійського]. А Дірова могила - за святою Ориною.

І сів Олег, княжуючи, в Києві, і мовив Олег: "Хай буде се мати городам руським".

- **За яких обставин Олег прийшов до влади у Києві?**
- **Дайте оцінку діям Олега.**

• Історичні факти

- Кургани - округлі насипи різної висоти, під якими містяться поховання - з'явилися в степах ■■■■ наприкінці IV тис. до н.е.
- Слов'яни як самостійна етнічна спільнота, що співіснувала в Європі з германцями, фракійцями, сарматами, балтами, угрофінами, сформувалась на рубежі н.е.
- Час існування кожного з етносів, за підрахунками Л.Гумільова, не перевищує ■■■■ 1500 років.

• Чи знаєте Ви, що...

- південно-західний і західний шляхи початкового розселення в українському регіоні були основними;
- в епоху, в яку жили неандертальці, відбулося остаточне становлення людини. Близько 35 тис. ■■■ до н.е. з'явилися ■■■ нащадки, що вже належали до сучасного типу "■" sapiens", або "людини розумної";
- розвиток населення Трипільської культури відбувався своїм, суто європейським шляхом. Трипільці досить близько підійшли до рівня перших світових цивілізацій Малої ■■■ та Єгипту.;

Питання для обговорення на семінарському занятті "Стародавня історія України" (2 год.)

1. Джерела вивчення та історіографія української історії.
2. Наукова періодизація історії України.
3. Первісна епоха на території України:
 - характеристика палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту;
 - археологічні культури.
4. Історична доля півдня України:
 - характеристика кочових народів, які мешкали в степовій зоні;
 - антична колонізація в Північному причорномор'ї.
5. Історія походження та розвитку східних слов'ян.
6. Перші державні об'єднання східних слов'ян.

Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

1. Трипільська культура.
2. Києва та інших адміністративних та ремісничо-торговельних центрів.

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. Алексеев Ю.М., Вертегел В.М. Історія України. -К., 1994.
2. Баран В.Д., Козак Д.Н., Походження слов'ян. - К., 1991.
3. Борисенко В.Й. Нариси історії України. - К., 1994.
4. М.Ю. Походження Русі. - К., 1968.
5. Василенко Г. Велика Скіфія. - К., 1991.
6. Винокур І.С., Археологія України. Навч. 1994.
7. Давня історія України: кн. 1994.
8. Даниленко Енеолит України. ~ 1974.
9. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. 1994.
10. Історія України: Документи. / Уклад., комент. В.Ю. Короля. -К, 2001
11. Лапин Греческая колонизация Северного Причерноморья. - К., 1966.
12. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. 1983.
13. Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. 1990.
14. Павленко Ю.В. Передісторія у світовому контексті. - 1988.
15. Петров Походження українського народу - К., 1992.
16. Г. Звідки ми і наша мова? - К, 1993.
17. Рыбаков Геродотова Скифия. - М., 1978.
18. Тереножкин А.И. Киммерийцы. 1977.
19. Толочко Кочевые народы степей и Киевская Русь. - 1999.
20. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков Археологія та стародавня історія України. - 1992.

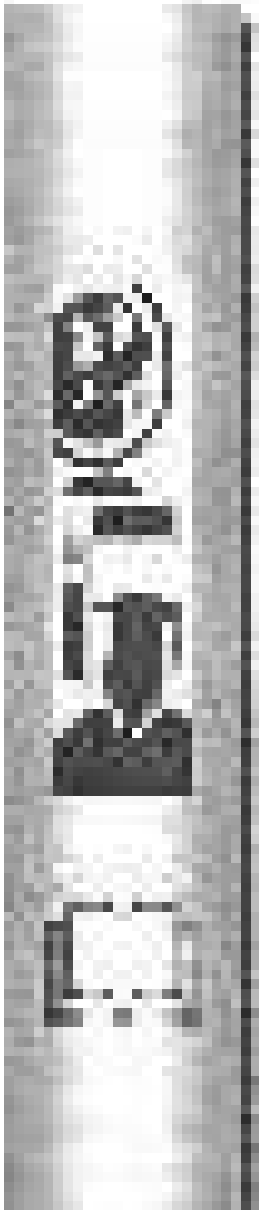
Історія України УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Чи можуть не викликати повагу люди, які створили одну з найбільших та найдавніших держав середньовічної Європи, державу, яка, за словами митрополита Іларіона, "була відома і чутна по всіх чотирьох кінцях землі".

П.Голочко

Київська Русь зробила величезний внесок до світової історії людства, тому вона й далі викликає інтерес учених всього світу... Давньоруська держава прийняла на себе тягар залізного тарана монгольської навали Батия, ціною життя сотень тисяч своїх воїнів та мирних жителів послабила його й тим самим урятувала Європу від спалювання та загибелі.

Історія України. - К., 2000

Впродовж чотирьохсот років свого існування Київська держава була однією з найбільших держав Європи. Вона заклала традиції державотворення на території сучасної України, дала могутній поштовх розвитку української народності та її культури. Давньоруський період був справжньою "золотою добою" в історії України і мав велике значення для українського народу.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

що собою являла Київська Русь, її виникнення та історичний розвиток;
 зміст та напрямки політики київських князів;

етапи політичного розвитку Галицько-Волинського князівства;
 історичне значення Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

План викладу і засвоєння матеріалу

2.1. Київська Русь (9 ст.). 2.2. Галицько-Волинське князівство

терміни та поняття		
0 барщина	0 демократія	0 поліцентризація
0 бояри	0 дружина	0 писемна культура
0 великий князь	0 Золота Орда	0 православ'я
0 воєвода	0 Києво-Печерська Лавра	0 ранньофеодальна держава
0 давньоруська народність	0 літописи	0 "Руська правда"
0 данина	0 митрополит	0 християнство
0 держава	0 іго	0 Хрещення Русі
	0 натуральне господарство	0 церква

2.1 • Київська Русь (9 ст.)

• Утворення Київської Русі

Як Ви вже знаєте, Новгородський князь Олег захопив київський престол. Два політичних центри - Київ і Новгород - об'єдналися в одну державу, яка отримала назву Київська Русь. Першим князем Київської Русі став Олег. Він заснував правлячу на Русі династію **Рюриковичів**.

УВАГА!

*Ядром формування київської держави стали поляни, які перебравши ім'я з племен **Слов'ян***

Теорії походження Київської Русі

В історичній науці склалося декілька теорій щодо утворення Київської Русі. Найбільш поширеними вважаються:

Київська Русь за князів Ігоря, Ольги та Святослава (912-972)

теорія: варяги (нормани) відіграли вирішальну роль у створенні Давньоруської держави, східнослов'янські племена були нездатні без допомоги зовні заснувати могутню державу.

Норманську теорію започаткували німецькі історики Г.Баєр та Г.Міллер, які працювали в другій пол. XVIII ст. в Росії.

Теорія природно-історичного (автохтонного) походження Київської Русі: з варягами чи без східні слов'яни були в змозі утворити свою державу, бо:

■ для цього у східних слов'ян існували всі необхідні внутрішні соціально-економічні передумови;

■ процес державотворення розпочався у східних слов'ян ще до приходу варягів;

■ варяги, просуваючись у східнослов'янські землі, керувалися, перш за все, не державотворчою, а торговельною метою і здобуванням. Вони прагнули підпорядкувати дніпровський торговельний шлях

(так званий "шлях із варяг в греки"), області даниною місцеве населення.

Цю теорію сповідували видатні українські історики XIX - поч.XX ст. М.Костомаров, М.Грушевський, та інші.

Антинорманської теорії дотримується і сучасна українська історіографія.

Дійсно, держава виникає лише тоді, коли стає історичною необхідністю - на стадії розкладу первіснообщинного та формування класового суспільства. Саме на такій стадії суспільного розвитку знаходилися східні слов'яни у VIII-IX

• Устрій Київської Русі

Ранньофеодальний характер Київської Русі

Київську Русь характеризують як **ранньофеодальну державу**: стрімка феодалізація відбувалася при збереженні помітних залишків родоплемінного ладу. Серед них, перш за все, виділяються такі:

■ збереження до XI колективної власності на землю. ■ земельна власність зародилася на Русі у другій пол. XI

■ збереження до X (до адміністративної реформи Володимира Великого) племінних князівств;

■ збереження таких форм родоплемінного ладу, як віче, народне ополчення.

Щоб зрозуміти, що являла собою Київська Русь, слід дати характеристику її економічного, соціального, політичного та етнічного устрою.

Економіка

Загальновизнаним є той факт, що Русь мала розвинені для свого часу продуктивні сили і багату економіку.

■ Землеробство - провідна галузь, практикувалася 2-3- пільна система. Основними зерновими культурами були жито, пшениця, просо, ячмінь, овес. Вирощували також

бобові та технічні культури, городину. Землеробських знарядь використовували переважно рало, плуг, соху.

■ **Скотарство** – набуло значного поширення, особливо в степовій велику і малу рогату худобу, коней, свиней, птахів.

■ **Ремесло** - існувало до 60 спеціальностей. Найважливішими його галузями були: чорна металургія, гончарство, ткацтво, ювелірне та деревообробне виробництво.

■ **Торгівля** - як внутрішня, так і зовнішня – мала велике значення в господарському житті. Експортували хліб, худобу, сіль, хутро, ремісничі вироби. Імпортували тканини, вино, прянощі, вироби мистецтва і т.п. У X ст., з часів *Володимира Великого*, з'явилася власна монета - злотники й срібляники. З XI ст. основною грошовою одиницею стає гривня - злиток срібла різної ваги (до 200 г).

■ **Допоміжні галузі** - мисливство, рибальство, бджільництво, бортництво.

Соціальна структура

Суспільство Київської Русі еволюціонувало у напрямку до ранньофеодального, у зв'язку з чим відбувалися в його соціальній структурі.

У соціальній структурі давньоруського суспільства XI ст. можна виділити такі основні групи населення:

■ **Князі** (представники правлячої та племінних династій), бояри (місцеві родовиті землевласники) та князівські дружинники. Володіли князівствами та місцевими вотчинами.

® Основна група (смерди), які спочатку були вільними і економічно самостійними, але поступово потрапляли в економічну залежність від князів і бояр: платили данину, виконували примусові роботи.

Є "Холопи" - використовувалися в домашньому господарстві.

■ **Міщанство** - складало багато-

чисельну верству. За приблизними розрахунками, у містах проживало до 15% усього населення. Найбільшими містами були Київ (до 50 тис. чоловік) і Новгород (до 30 тис. чоловік).

■ **Духовенство** - формується з прийняттям християнства.

Посилення експлуатації панівною верхівкою безпосередніх виробників у містах і селах викликало опір народних мас, що часто виявлялося у формі збройних повстань. Повстання охоплювали чималу територію Київської Русі, і в них брали участь різні прошарки населення. Помітним виявом народного руху, зокрема, було повстання р. у Києві. Повстання князя спричинилося невдоволенням політикою великого князя за правління якого Південна Русь зазнала численних братовбивчих міжусобних війн, що призводили до голоду й зубожіння трудового люду. Так, в результаті гострих сутичок правлячої династії з феодалами Галицької землі до Києва припинилися поставки солі. З цієї обставини швидко скористалися місцеві лихварі й сам князь, монополізувавши торгівлю сіллю. Вістря народного гніву було спрямовано не тільки проти безпосередніх торговців, але й проти князівської адміністрації, світських та церковних феодалів. Повстанці розгромили і пограбували двір київського тисяцького й збиралися вчинити напад на будинки інших феодалів та монастирі. Побоюючись розростання конфлікту, київські "мостиві мужі" звертаються до переяславського князя *Володимира Мономаха* з проханням посісти великокнязівський стіл і вгамувати повстання в Києві.

Форма правління

Київська Русь була ранньофеодальною монархією: київський князь зосереджував у своїх руках усю адміністративну, воєнну, судову владу і управляв державою за допомогою найближчого оточення - особистої дружини, удільних князів (управляли підлеглими князівствами), намісників (управляли невеликими містами).

Віче існувало як орган місцевого самоуправління.

На основі цих трьох етнічних груп відбувався процес формування відповідно української, російської і білоруської народностей.

Український етнос і українська мова відокремлюються вже в період Давньоруської держави!

Про існування **давньоруських мовних рис** у давньоруський період свідчать лінгвістичні дослідження. До того ж, у Закарпатті, яке ще в XI ст. відокремилось від Києва і потрапило під владу Угорщини, весь цей час існувала українська мова. То коли ж вона там могла закріпитися, як не в період Київської Русі? Нарешті, політичні кордони нових князівств, що створювалися на території давньоруської держави, співпадали з етнічними (племінними).

Утвердження християнства

Християнізація Русі розпочалася ще за часів *Аскольда*. Але **середньовічні історики** вважають, що знайомство слов'ян з християнською релігією відбулося ще в антську епоху. Цілком достовірним є факт хрещення слов'янського князя **Курі** наприкінці IX ст. у м. Сурож, описаний в "Житті св. *Стефана Сурозького*". Багато зусиль для поширення християнства на Русі доклала велика княжна **Ольга**, яка сама була християнкою. Та остаточно воно стало офіційною державною релігією після хрещення 988 р. **Володимира**, яке відбулося в Херсонесі.

Хрещення Русі

Історичний розвиток Київської Русі

Важливим джерелом для вивчення історії та культури Русі є понад 700 мініатюр так званого або кенігсберзького літопису/ деякі з них подано в цьому розділі/

В історії Київської Русі можна виділити чотири якісно відмінних періоди. Зміст і особливості цих періодів наведено нижче.

I період

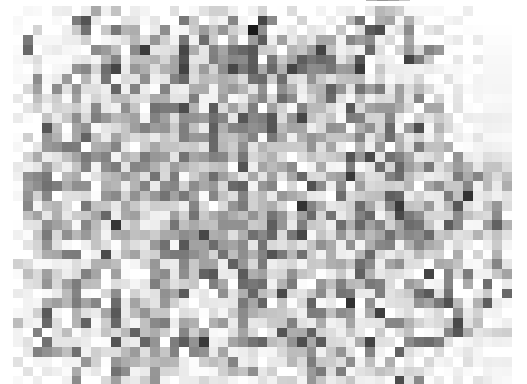
Охоплює князювання

Олега (912-945)

Ігоря (912-945)

Ольги (945-964)

Святослава (964-972)

Кінна дружина

Це період швидкого територіального зростання Русі і поступової консолідації держави.

Князі об'єднали майже всі східнослов'янські племена, підпорядкували собі найважливішу торговельну артерію по Дніпру. Консолідації племен сприяла боротьба з кочовиками і Візантійською імперією. Відповідно східний і південний напрямки були **основними** в **розширенні території** держави.

За князювання *Олега* та *Ігоря* до складу держави увійшли поляни, сіверяни, древляни, кривичі, радимичі, уличі, ільменські

словени, а також неслов'янські племена - чудь і меря. Здійснюючи походи на схід - до Каспію та проти Візантії, князі зміцнювали кордони держави та забезпечували Русі ринки збуту.

Дружина Ігоря - Ольга, в зовнішній політиці віддавала перевагу дипломатії. Вона здійснила податкову реформу (це перша на Русі чітко визначивши розміри дані та місця її збору. Ольга першою із великих київських князів прийняла християнство.

Син Ігоря і Ольги - збільшив територію держави, поширивши владу на в'ятичів, що мешкали в межиріччі Волги і Оки. Князь здійснював надзвичайно активну зовнішню політику, приєднавши території Дунайської Болгарії та Північного Кавказу (пізніше ці території були втрачені). Святослав розгромив Хозарський каганат, але місце хозарів зайняли більш войовничі печеніги.

II період

Охоплює князювання

Володимира Великого

Ярослава Мудрого

Це період економічного та культурного розквіту Київської держави, досягнення нею вершини політичної могутності.

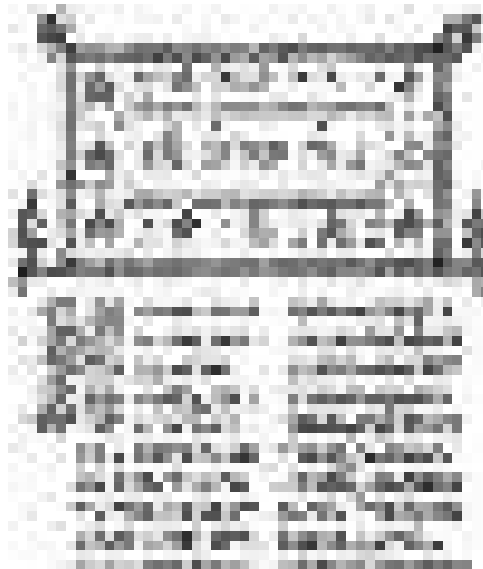
За князювання сина Святослава - *Володимира* - загалом завершилося формування території Київської Русі. площа стала найбільшою в Європі.

Адміністративна реформа Володимира, про яку вже згадувалося, зміцнила систему державної влади.

Володимир забезпечив захист Русі від печенігів, зміцнивши прикордонні землі системою валів та укріплених містечок.

Надзвичайно важливим було запровадження Володимиром р. християнства, обумовлене такими причинами, як необхідність укріплення єдності Русі, влади, підняття міжнародного авторитету держави, зближення з високорозвиненою

християнства сприяло розвитку давньоруської культури, входженню Русі в сім'ю європейських народів.

Остромирове Євангеліє - рукописна книга XI ст.

Після смерті Володимира його синами спалахнула міжусобна боротьба, в якій переміг Ярослав, прозваний у народі *Мудрим*.

Ярослав Мудрий.

Однією із найбільших заслуг Ярослава вважається запровадження на Русі першого збірника законів - **"Руської правди"**.

Завдяки підтримці Ярослава зростала церква, стрімко розвивалася культура. Він заснував **Києво-Печерську Лавру**, збудував багато церков, серед яких був і **Софійський собор**, зведений у Києві на честь перемоги над печенігами.

Ярослав Мудрий зміцнив стосунки Русі з європейськими державами, правителі яких вважали за честь мати шлюбні зв'язки з київською династією. Дружина Ярослава була шведською принцесою, троє одружилися з європейськими принцесами, а три доньки вийшли заміж за французького, угорського і норвезького королів. Не що історики називають Ярослава *тестем Європи*.

Правління Ярослава Мудрого було апогеєм могутності Русі.

Русь за князів Володимира та Ярослава (980-1054)

III період

Період феодальних усобиць, які розгортаються після смерті Ярослава Мудрого.

Найбільш відомі князі - *Володимир Мономах* і *Мстислав*.

Це період поступового ослаблення Київської Русі. Вступивши в смугу феодальних усобиць, Русь фактично розпалася на окремі князівства.

Деякий час єдність руських земель підтримував триумвірат старших синів Ярослава - *Святослава і Всеволода*. Брати спільно вирішували державні справи (видавали закони, ходили в походи, перемішали молодших братів із одного уділу в інший). Прагнення Ізяслава, Святослава і Всеволода збільшити власні володіння за рахунок молодших Ярославичів викликало незадоволення Ярославичів і породило усобиці в кін. XI ст. Після поразки 1068 р. на річці Альті у битві з половцями триумвірат розпався, що призвело до посилення міжусобної боротьби. З метою її усунення і об'єднання сил проти половецької загрози у 1097 р. в Любечі князі зібралися на свій перший з'їзд. Учасники з'їзду закріпили володіння уділами, що склалося на той час і проголосили принцип спадкового наслідування - "Хай кожен володіє".

Проте, припинити усобиці ні цей, ні наступні не змогли.

Онук Ярослава Мудрого - *Володимир Мономах*, зайнявши великокняжий престол, припинив усобиці і об'єднав територію Русі, відродив її престиж. Володимир Мономах здійснив успішні походи проти половців, які зайняли місце печенігів, і зупинив натиск на Русь.

Талановитий та досвідчений політик, Володимир Мономах зумів тримати удільних князів у покорі, ліквідувати гостроту соціальних суперечностей у суспільстві.

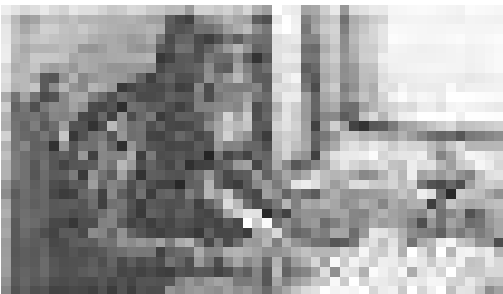
Син Володимира продовжував централістичну політику батька, та після його смерті Русь вступає в смугу роздробленості.

Володимир Мономах

Які ж причини викликали роздробленість Київської Русі?

- Великі простори держави при відсутності тісних економічних зв'язків за умов панування натурального господарства.
- Напади степових кочовиків.
- Розвиток і піднесення удільних князівств і земель, що сприяло зростанню місцевого сепаратизму і загостренню міжкнязівських взаємин.

- Посилення боярства, яке ставило місцеві інтереси вище загальнодержавних.
- Зміна кон'юнктури. Західна Європа почала торгувати безпосередньо з Близьким Сходом, а Київська держава залишилася поза світовими торговельними шляхами.

Роздробленість, що охопила Русь, отримала назву **феодалної**, оскільки вона була закономірним наслідком еволюції феодалних відносин (розвиток феодалного землеволодіння - вотчин, посилення влади удільних князів і бояр).

Роздробленість кваліфікують також як **політичну**, бо вона призвела до змін в державному устрої Русі, а саме - до децентралізації системи управління. Київський князь втратив контроль над удільними князівствами, влада в яких зосередилася в руках місцевих князів.

І Централізована форма державної влади змінилася на поліцентричну.

Роздробленість, спричинивши політичне ослаблення Київської Русі, не призвела до занепаду економічного і культурного життя князівств і земель.

Завершальний етап розвитку Київської держави (до сер. XII ст.)

IV період (1132-1237-1241)

Кількість князівств, на які розпалася Русь, збільшилася за цей час з 1 до 50.

У князівствах формуються місцеві

Князівські династії:

Ольговичі,

Мономаховичі,

Мстиславовичі та інші.

Це період поліцентризациї Київської Русі, який продовжувався до татарської навали

Зміна державного устрою не означала, що Київська Русь припинила своє існування, бо:

■ *по-перше, розпад держави відбувався протягом тривалого періоду, і політична єдність Русі втрачалася поступово;*

■ *по-друге, зберігалися такі елементи держави, як кордони, єдине законодавство, система церковної організації, спільна боротьба князівств із зовнішнім ворогом;*

■ *по-третє, надзвичайно сильними були об'єднавчі тенденції політичного життя. Князі, змагаючись за політичне лідерство, прагнули до відновлення єдності і консолідації Київської держави.*

Проте, будь які спроби припинити міжособні чвари, відновити єдність Русі, реставрувати самодержавну владу київського князя були невдалими.

Найбільш помітна роль у політичному житті Русі періоду роздробленості належала Новгородській землі, Полоцькому, Смоленському, Володимиро-Суздальському, Чернігівському, Переяславському, Волинському та Галицькому князівствам.

Саме Волинське та Галицьке князівства поступово почали відігравати роль консолідуючого центру давньоруських земель. Історія Галицького і Волинського князівств буде розглянута далі, а зараз зазначимо, що волинський князь *Роман Мстиславович*

у Волинь і Галичину, створивши сильне Галицько-Волинське князівство. У 1202 р. до своїх володінь він приєднав Київ, поширив кордони князівства від Карпат до Дніпра. Смерть Романа Мстиславовича під час походу у р. призвела до розпаду його держави і зруйнувала плани князя об'єднати під своєю владою всю Південну Русь.

Сину Романа Мстиславовича - *Данилу Галицькому* - вдалося у 1238 р. відродити могутнє Галицько-Волинське князівство і відновити процес консолідації давньоруських земель.

Та все ж таки, Давньоруська держава так і не змогла вийти із кризи. Євлопційний розвиток був насильно перерваний монголо-татарською навалою 1237-1241

Монгольські полчища Батия захопили землі Русі (безпосередньо українські землі були захоплені впродовж 1239-1241 рр.), пограбували винищили сотні тисяч людей. На тривалий час руські землі потрапили під владу **Золотої Орди**- держави монголо-татар.

Монголо-татарська навала призвела до остаточного зруйнування Київської Русі.

Золота Орда

Наприкінці 1237 р. розпочався наступ монголо-татарських військ під проводом хана Батия на руські землі. Протягом 1237-1238 Русь була завойована і спустошена. Весною р. монголо-татари захопили Переяслав, зруйнували і спалили його. Того ж року така сама доля спіткала й Чернігів "взяте й спалене вогнем", як влітописі. Восени р. монголи до Києва і взяли в облогу. Понад 10 тижнів тривав штурм укріплень міста. Нарешт впала остання твердиня киян - град Володимира, монголо-татари вдерлися в дитинець, останні захисники трималися в Десятинній церкві. Від ударів стіни храму валилися, поховавши під руїнами останні воїнів-захисників Києва. 7 грудня 1240 р монголо-татари остаточо захопили місто

Виконайте вправу №4

1. За яких обставин утворилася держава Київська Русь?
2. Яка теорія походження Київської Русі здається вам більш аргументованою? Поясніть чому?
3. Які періоди виділяють у політичній історії Київської Русі?
4. Оцініть значення запровадження на Русі християнства.
5. Доведіть, що X-XI ст. стали періодом розквіту Київської держави.
6. Визначте історичне значення Київської Русі.

2.2. Галицько-Волинське князівство

• Етапи історичного розвитку Галицько-Волинського князівства

Аналіз історичного розвитку Галицько-Волинської держави дає підстави окреслити певні етапи в її історичній еволюції.

Розвиток Галичини і Волині в рамках Київської Русі

Віддаленість Галичини і Волині від Києва забезпечувала відносну незалежність і самостійність цих земель. З розпадом Київської Русі над Дністром виникло Галицьке князівство (кін. XI ст.), а над Бугом - Волинське князівство (сер. XII ст.) з центром у м. Володимирі.

Самостійний розвиток двох князівств до 1187 р.

Галицьке князівство спочатку було більш сильним. Зміцнення Галичини відбулося за князя *Володимирка* (1170-1187 рр.) та його сина *Ярослава* (1187-1205 рр.). Ярослав був наймогутнішим галицьким князем, за великий розум і спритність прозвали *Осмомислом*. До його князівства були приєднані землі в пониззі Дунаю. Ярослав зміцнив союз з Угорщиною шлюбом своєї доньки з королем *Стефаном*, вів бо-

ротьбу з половцями, на кордонах галицьких земель будував укріплені міста. Але після смерті Ярослава князівство почало втрачати свою міць через міжусобну боротьбу між галицькими боярами, багато із яких були в союзі з польськими і угорськими феодалами.

Волинське князівство, відокремившись від Києва, спочатку розпалося на дрібні князівства, які ворогували між собою. Забезпечити єдність Волинської землі вдалося талановитому князю *Роману Мстиславовичу* (1170-1205 рр.), який у своїй об'єднавчій політиці зробив ставку не на бояр, а на дворянство і городян. Роман Мстиславович забезпечив внутрішню стабільність Волинського князівства, що дозволило йому розпочати активну боротьбу за розширення своїх володінь. В результаті у 1187 р. Роману Мстиславовичу вдалося вперше об'єднати Волинську і Галицьку землі, врятувавши останню від зазіхань польських і угорських феодалів.

Так утворилося Галицько-Волинське князівство.

Об'єднання Галицько-Волинського князівства за Романа Мстиславовича

1187 р. Роман приєднав до князівства Київські землі. Утворення такої могутньої

держави дозволило йому вести успішну боротьбу з половцями, угорськими і польськими князями, зі своїм непокірним боярством, сприяло економічному піднесенню князівства, розвитку міст, ремесел, торгівлі.

Роман склав проект дотримання "доброго порядку" на Русі, тобто припинення міжкнязівських чвар і організації центральної влади у федеративній Давньоруській державі. Російський історик В. Татищев переклав зміст Романового проекту, запозичений, очевидно, з давньоруського джерела, що не дійшло до наших днів. У проекті "доброго порядку" передбачалося, що у випадку смерті київського володаря, нового великого князя повинні обирати шість князів: суздальський, чернігівський, галицько-волинський, смоленський, половецький і рязанський. Роман, прагнучи уникнути подальшого дроблення держави, пропонував передавати престол старшому синові, а не ділити землі між усіма синами, як чинилося раніше. Однак усі інші значні руські князі відмовилися приїхати на з'їзд, щоб обговорити Романів проект. Одні вигадували різні причини, інші прямо заявляли, що такого "одвічно не було", а значить, і не повинно бути.

Створення Галицько-Волинського князівства на чолі з Романом Мстиславичем стало важливим етапом в історії української державності.

Після трагічної загибелі Романа - великого полководця й політика - залишилося двоє малолітніх синів: чотирирічний Данило та дворічний Василько. Від імені в князівстві почала правити вдова Романа - Анна ~ розумна, мужня і владна жінка. Її підтримували волинські бояри, приведені Романом з Володимира до Галича, та князя дружина. Прихильниками об'єднання земель під владою князя виступали середне боярство, міщани та селяни. Всі вони потерпали від утисків великих бояр, які зосередили в своїх руках земельні володіння. Верхівка галицьких бояр виступила проти об'єднання Галицької і Волинської земель в одне князівство.

1189 рр. Тимчасовий розпад Галицько-Волинського князівства, викликаний загибеллю Романа Мстиславовича і посиленням боротьби бояр за владу

Бояри прогнали малолітніх синів Романа - Данила і Василька - та взяли владу в свої руки. Під боярським пануванням земля опинилася в безладі, чим скористалися поляки та мад'яри, які захопили Галич та Володимир і задумували поневолити всю Галичину та Волинь.

Угорський король Андрій II посадив на галицький престол свого малолітнього сина Коломана, а польський князь Краківський заволодів Перемишлем і прицілювався на решту волинських земель. Щоб послабити позиції угорського короля, він скористався з невдоволення галичан свавіллям угрів у Галичі й запросив на галицький престол новгородського князя Мстислава Удалого. На чолі загартованої кінної дружини Мстислав Удалий у 1199 р. з допомогою міщан вигнав угорський гарнізон з Галича.

З появою Мстислава Удалого на західноукраїнських землях створилися сприятливі умови для боротьби проти експансії Польщі. Тим більше, що Данило одружився з дочкою Мстислава Удалого Ганною. Спираючися на волинське боярство, молодий князь у 1200 р. визволив від польських феодалів Берестейщину і Забужжя, у 1201 р. відвоював у поляків Луцьк і Пересопницю з округами й розпочав боротьбу з ворожою йому галицькою олігархією за Галицьке князівство. Кілька разів він брав і вимушено залишав Галич, аж доки в 1238 р. не утвердився в ньому остаточно. Для зміцнення відродженої Галицької держави надзвичайно важливе значення мав захист її західних кордонів. Навесні 1238 р., під Дорогичином, Данило розгромив тевтонських лицарів Доброжинського ордену, які загрожували його державі, й навіть захопив у полон магістра Бруно.

Розвиток Галицько-Волинського князівства за Данила Романовича

У 1239 р. Данило знову приєднав до своїх володінь Київські землі. Однак, в пе-

ріод, коли Данило вже відбудував свою державу, на руські землі напали монголо-татари, які після зруйнування в грудні 1240 р. Києва пішли походом на Волинь і Галичину. Данило змушений був визнати залежність від Золотої Орди і платити данину. Це дозволило йому захистити територію від монголо-татарських набігів, відновлювати економіку. Але коритися Данило не думав і готував сили для боротьби проти Золотої Орди.

Данило Галицький

У руслі цієї політики князь:

- уклав союз з угорським королем;
- уклав союз з папою римським: папа обіцяв допомогу Данилу організацією хрестового походу проти Золотої Орди, а Данило обіцяв церковну унію з Римом. У 1253 році він отримав від папи римського королівську корону, однак обіцяна йому допомога не надійшла;

■ організував війська, укріплював старі міста і будував нові - заснував Холм і Львів (перша літописна згадка про м. Львів належить до 1270 р.).

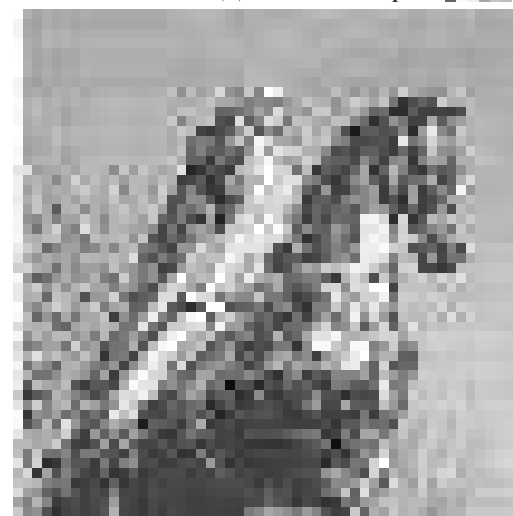
Але антимонгольська політика Данила зазнала краху. Татари здійснили похід на князівство і змусили князя знищити відновлені ним укріплення міст. Це справило гнітюче враження на Данила і прискорило його смерть у 1264 р.

Але головної своєї мети Данило не досяг - не зміг добитися визволення держави монголо-татар.

Українська історіографія вважає Данила Галицького одним із найвидатніших руських князів. У надзвичайно складних умовах він зміг перетворити князівство у високорозвинену державу, яку поважали в Європі.

Розвиток Галицько-Волинського князівства за спадкоємців Данила Галицького, поступове політичне ослаблення князівства

При формальному збереженні єдності, князівство фактично розпалося і поступово втрачало колишню велич. У цей період князували сини Данила - Шварно

Данилу Галицькому у Львові. 2001 р.

1269 р.), *Лева I - Юрій* (рр.), сини *Юрія* та *Лева* (рр.). Галицько-волинські князі, визнаючи формальну залежність від Золотої Орди, фактично вели самостійну зовнішню політику. Особливе місце у політиці відводилося Польщі, Тевтонському ордену та Литві, підтримка яких могла забезпечити незалежність від Орди.

Андрій та Лев II закріпили існуючі стосунки з Литвою династичним шлюбом доньки Андрія і сина великого князя Литви (рр.). Цей шлюб виявився однією із передумов незалежного панування в українських землях.

Останнім галицько-волинським князем став Андрій II *Болеслав* (1323-1340 рр.). Він був українсько-польського походження (мати - сестра Андрія, батько - польський князь *Тройдент*), був охрещений в католицькій вірі й отримав ім'я *Болеслав*. Коли ж з'явилася можливість зайняти галицько-волинський престол, *Болеслав* перейшов у православну віру і взяв ім'я *Юрій*. З його кандидатурою погодилися і бояри, і татари.

Юрій II Болеслав, вихований на західній культурі, здійснював прозахідну політику: сприяв переселенню німців і поляків в українські землі, лояльно ставився до католицизму і його поширення в Україні. Невдоволені бояри отруїли князя. Смерть *Юрія II* була трагедією для України: він не мав спадкоємців, і престол перейшов до литовського князя *Любарта*.

Галицько-Волинське князівство опинилося в складі Великого князівства Литовського. Боротьбу за українські землі розпочав і польський *Казимір Великий*, захопивши у 1349 р. частину Галичини. У цю боротьбу вступила і Угорщина, яка володіла Галичиною з 1000 по 1300 рік.

Таким чином, після 1340 р. *Волинська держава* припинила своє існування, а українські землі були поділені між сусідніми державами.

Галицько-Волинське князівство, будучи ослабленим боротьбою з татарами, боротьбою між боярами та князями, стало об'єктом агресії з боку сусідніх держав і не змогло відстояти незалежність.

Значення Галицько-Волинського князівства

Це друга велика держава в українських землях після Київської Русі, спадкоємиця Київської Русі, що продовжила її культурні традиції.

Забезпечила високий рівень економічного та духовно-культурного розвитку українських земель.

Своєю орієнтацією на Захід відкрила доступ в українські землі західноєвропейським культурним впливам.

• Виникнення назви "Україна"

Назва *Україна* вперше вживається в Київському літописі за 1187 р. - по відношенню до Київської та Переяславської земель.

Назва "Україна" походить від слів *україна*. Так називали свою землю місцеві жителі.

У кін. XII - поч. XIII ст. назва "Україна" використовується стосовно етнічних українських земель. Поряд з цією назвою тривалий час зберігалася щодо українських земель назва *Русь* (руська земля), а населення Закарпаття і зараз називає себе русинами, а свій край - Підкарпатською Руссю.

Примітка

Як зазначають спеціалісти, використання термінів "Україна", "український" у контексті XIV-XVII ст. є суто умовним. Потрібно мати на увазі, що тогочасне населення нинішніх українських земель усвідомлювало себе як "руське". Правомірним та коректним для означення цих територій є терміни "Південна Русь" і "Південно-Західна Русь", хоч і вони цілком конвенційні.

Походження національної

Давню історію має українська національна символіка. Головний елемент сучасного герба України – **тризуб** – був великокняжим знаком часів Київської Русі, який успадковано від більш ранніх часів. Свідченням цього є найдавніші знахідки – зображення тризуба, що відносять до I ст. н.е. Ймовірно, тоді він міг бути символом племені, що мешкало тут, або знаком влади.

Перше відоме нам зображення тризуба періоду Київської Русі – зображення на печатці Святослава. Згодом його карбували на монетах Володимира Великого. Загалом, цей

знак упродовж кількох століть був поширений у всіх князівствах Київської Русі, зазнаючи **змін з часом**, аж до **двозуба**, але незмінно зберігаючи своє значення символа влади. Одностайної думки щодо походження тризуба вчені не мають. Існує близько 40 версій, які пояснюють історію цього знака. Дехто вважає, що його запозичено у народів-сусідів, інші – що це споконвічний символ українців. Вбачають у ньому сокола, ворону, якір, лук і стріли, шолом, сокиру або ж обожене рибальське знаряддя. Комусь тризуб нагадує верхівку хлібного колоса, а для когось він є втіленням природних стихій – повітря, землі й

Виконайте вправу №5

1. За яких обставин утворилося Галицько-Волинське князівство?
2. До якого часу належить перша письмова згадка про м. Львів?
 - 1256 р.
 - 1240 р.
 - 1410 р.
3. Охарактеризуйте роль Данила Галицького в державі.
4. Хто був останнім князем Галицько-Волинського князівства?
5. Визначте історичне значення Галицько-Волинського князівства.
6. Коли вперше згадується назва "Україна" і яким є походження?

• Культура України давньоруського періоду

Культура України ст. – це яскраве самобутнє і багатогранне явище. У своєму розвитку вона мала зв'язки з візантійською культурою, культурою західноєвропейських та азійських країн, зазнаючи всебічних впливів і взаємодії. Та все ж культура Русі становила певну автономність. Основу цієї культури склали місцеві елементи, притаманні народному світосприйняттю і народним звичаям. Різноманітні культурні впливи, сплавляючись з місцевою культурою, створювали передумови виникнення нової культурної

Виходячи із тієї ролі, яку відігравала в духовній середньовічній культурі релігія, у розвитку культури Русі можна виділити два періоди: язичницький (до 988 р.) та християнський. Однак, язичництво не відразу поступи-

лося місцем новій вірі. Дві релігійні системи тісно перепліталися, змішувалися – існувало так зване "двовірство", яке яскраво проявлялося на всіх рівнях культурного життя суспільства.

Язичницький період

У дохристиянський період політеїзм пронизував усі сторони духовної культури, надавав специфічного характеру і забарвлення. Давньоруська міфологія, що відображала язичницькі вірування напередодні християнства, являє собою нашарування різних епох. Найдавнішими з них є пережитки тотемізму у вигляді віри в перевертнів – у здатність людей оберталися на тварин і навпаки, а також обоження сил природи. Антропоморфні божества, яким поклонялись східні слов'яни перед прийняттям християнства, уособлювали різні сили природи: Перун

-■ грому, Дажбог ■■■ - бог сонця, Стрибог - бог вітру, Сварог - бог вогню і т. д. Поряд з цим у язичницькому пантеоні були боги, пов'язані з культом предків - Род і Рожаниця, домовики і т. ін. Ці вірування були пережитками патріархальної епохи.

З культом язичницьких богів були пов'язані численні обряди: сезонні, наприклад весняні свята, які збігалися з пробудженням природи і початком польових робіт; літні свята, які ввійшли пізніше до християнського культу, насамперед свято Івана Купала; зимові свята родючості (колядки) тощо; обряди, пов'язані з тією або ■ в ■■■■■■ - весільні, похоронні та ін.

З утворенням класового суспільства, відносини, які існували в самому суспільстві, відбиваються на язичницькій ідеології. Язичницька релігія почала набувати іншого характеру. Перун стає богом князя і дружини. Робиться спроба поставити його над іншими богами як верховного бога. Пристосування язичницької релігії до нових умов знайшло яскравий вияв у діяльності князя Володимира Великого, який прагнув створити загальноруський язичницький пантеон під зверхністю Перуна. Але спроба Володимира реформувати язичницьку релігію не мала успіху. Як релігія первіснообщинного ладу, вона вже віджила свій вік, і пристосувати її до ідеології класового суспільства було не так просто. У зв'язку з цим постало питання про введення на Русі однієї з монотеїстичних релігій. В конкретних історичних умовах того часу найбільш прийнятною релігією для Русі виявилось християнство, яке почало проникати на Русь задовго до Володимира.

Дохристиянська культура на Русі була писемною. Принаймні з середини XI ст. слов'янські племена користувалися примітивним піктографічним письмом. Пізніші джерела згадують "руські письмена", які існували ще до появи слов'янської азбуки.

Християнський ■■■

Запровадження християнства сприяло піднесенню культури українських земель, поширенню писемності, освіти, наукових знань, розвитку літератури і мистецтва. Християнство об'єднало під своєю егідою майже всі

галузі культури. Саме храми і монастирі були одночасно осередками літописання, освіти, бібліотеками, центрами творення мистецьких цінностей.

Писемність. Література.

Після прийняття християнства в українських землях поширюється алфавіт, створений болгарськими просвітниками Кирилом і Мефодієм ("кирилиця"), що прискорило розвиток писемної культури.

Поряд з перекладною (грецькою та східною) з'являється оригінальна література. ■ пам'ятками, перш за все, є власні історичні твори - літописи. ■ передусім, "Повість минулих літ", створена на початку XII ст. Величезний фактичний матеріал, чіткість композиції та багатство мови дозволяють вважати цей літопис однією з видатних пам'яток світової культури. "Повість..." проінята ідеєю єдності Русі під владою київського князя перед загрозою половецьких орд, сповнена почуттям любові до рідної землі. Пізніше, у ■■■■■■■■■ писці зосереджують свою увагу в основному на місцевих подіях. Кожен літопис набуває яскравих індивідуальних особливостей, що виявляються в його політичній спрямованості, у стилі викладу, мові. Історію південноруських князівств XII ст. викладено, зокрема, в Київському літописі. У Галицько-Волинському літописі йдеться про політичне життя галицької держави у XIII ст. Йому властиві риси, характерні для західноукраїнського літописання: відчутніший вплив європейських хронік, менша кількість роздумів релігійного змісту.

Одна з найдавніших пам'яток руської літератури, що дійшла до нас, - видатний філософський твір "Слово про закон і благодать" митрополита Київського Іларіона (30-40-х ■ XI ст.) У жанрі проповіді автор обґрунтовує думку про те, що всі християнські народи рівні між собою незалежно від того, хто і коли прийняв християнство, а весвітня історія є історією переходу від життя, описаного в Старому Завіті ("закон"), до християнства ("благодать").

Цікавим зразком повчальної літератури є "Повчання Володимира Мономаха своїм дітям" (поч. XII ст.). Це своєрідний заповіт, у

якому князь дає дітям науку і пораду, як жити й управляти Руською державою.

Перлиною давньоруської літератури вважається "Слово о полку Ігоревім" (біля 1188 р.) невідомого автора, яке не має аналогів у візантійській та європейській літературі, поєднує в собі жанрові ознаки ораторського твору і фольклорних співів та планів. "Слово..." – найбільш переконливе свідчення зрілості руської літератури, її самобутності.

Освіта. Наука

Освіта започатковується з часів князя Володимира. Князь Ярослав Мудрий вводить обов'язкове навчання для молоді вищих станів, готуючи її для майбутньої діяльності. Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Ярослав Осмомисл та інші славилися як "книжні мужі", знавці кількох мов. При Києво-Печерському монастирі існувала школа вищого типу, де поряд з богослов'ям вивчалися філософія, риторика, граматики, для чого використовувалися твори античних авторів, грецька природнична та географічна література. З цієї школи вийшли відомі діячі давньоруської культури.

Грамоти навчалися не тільки хлопці, а й дівчата. Літопис розповідає про школу, відкриту онукою Ярослава Мудрого Ганною Всеволодівною. Знала "книжне письмо" і сама писала книги княгиня Єфросинія Полоцька.

Самостійної науки в цей час ще не було. Наукові знання бралися з Візантії – перекладалися грецькі та римські пам'ятки культури. Так, "Шестиднев" Василя Великого, перекладений болгарським екзархом Іоаном, поєднував у собі біблійне вчення про шість днів творення світу з казково-фольклорними елементами. "Фізіолог" подавав популярний опис тварин, спираючись на біблійні прикмети та казкові припущення.

Великого поширення набули медичні знання, які поступово витискали знахарство та ворожбитство. Згідно з літописом, у Печерському монастирі в другій половині XI ст. перебували відомі руські лікарі – Дем'ян Пресвітер та Агапіт Лічець.

Географічні знання в основному черпалися з підручника Козьми Індикоплова – александрійського купця, який у VI ст., від-

відавши Африку та Аравію, відкинув теорію Птолемея і стверджував, що земля має чотири кули форм. З місцевих географічних творів найбільшу популярність мало "Ходіння Данила Мніха", праця чернігівця, котрий здійснив подорож до святої землі – Палестини – і показав землі, що побачив.

Математичні знання зводилися до практичних – чотири дії, дробі, обчисленні відсотка. Загалом, конкретні наукові знання не були в центрі уваги громадської свідомості. Суспільство значно прихильніше ставилося до загальнотеоретичних міркувань, які називалися філософією. Окремі уривки були знайдені з творів Платона, Аристотеля та церковного письменника і богослова Дамаскіна. Уславився як філософ волинський князь Володимир Василькович.

Вище за інші науки стояла історіографія в вигляді літописання.

Мистецтво

Мистецтво являло собою синтез художнього досвіду слов'янських племен та надбань Заходу і Сходу.

Кам'яне храмубудівництво на Русі пройшло певні етапи у своєму розвитку. В ранній архітектурі, зразками якої є Десятинна церква в Києві (X ст.) та собор у Чернігові (1031-1036 рр.), найбільш проявляються типові візантійські риси: Грецький і руський майстри будували і фівський собор, архітектура якого відзначається надзвичайною гармонійністю композиції і неповторністю, своєрідністю будови, в якій вже проступають риси руської архітектури. З XII ст. починається новий етап. Храми та світські кам'яні будівлі стають простішими в оформленні, меншими за розмірами, прагнуть більшої довершеності і краси. Значний вплив поступово слабне, натомість являються риси західноєвропейського романського стилю, особливо у оформленні будівель. Собори, зберігаючи спільність основних рис, набувають місцевих особливостей. Виділяються окремі школи: кийвська, переяславська, галицька. Із пам'яток цього періоду дійшли до нас у вигляді церкви Богородиці Пирогощі (XIII ст.).

Кирилівська (X р.) та Василівська (X р.) церкви у Києві, Борисоглібський собор (бл. X р.) у Чернігові, церква Пантелеймона (бл. 1200 р.) у Галичі.

У храмах розвивається іконопис, фресковий розпис та мозаїка. Шедеврами світового значення є мозаїки та фрески Софійського собору. Із руських іконописців відомі монахи Печерського монастиря, засновники київської школи іконопису - Григорій та Аліпій (друга пол. XI - поч. XII ст.). Переважну більшість ікон часів Київської Русі втрачено. Однією з найвидатніших на Русі була ікона Вишгородської Богоматері, привезена на поч. XII ст. з Константинополя. У 1155 р. Андрій

Боголюбський вивіз її до Володимира (зараз відома як ікона Володимирської Богоматері). До сьогодні збереглася ікона Волинської Богоматері кін. X ст. з Покровської церкви Луцька. Поширення писемності та поява книг привели до виникнення на Русі ще одного виду живопису - книжкової мініатюри. Найдавнішими з тих, що дійшли до нас, є мініатюри в "Остромировому євангелії" (1056-1057) та "Ізборнику" князя Святослава (1073 р.).

Важливими атрибутами життя русичів були музика, пісня і танець. Мелодії звучали під час свят, в праці, в походах, під час виконання обрядових дій та церковних богослужінь.

Висновки:

■ Київська Русь утворилася у IX ст. в результаті консолідації східних слов'ян і закономірних процесів суспільного розвитку.

■ За часів князювання Ігоря, Ольги, Святослава відбулося територіальне зростання Київської Русі, формування її суспільного та державного устрою.

■ Реформи Володимира Великого та Ярослава Мудрого сприяли найвищому піднесенню держави. Найвидатнішою подією в її історії є запровадження у 988 р. християнства, що поставило Київську Русь в один ряд з державами Європи, прилучило русичів до культурних цінностей, які складають основу сучасної західної цивілізації.

■ У другій пол. XI ст. почалося відокремлення ряду князівств та земель, що послабило Київську Русь. Володимир Мономах на поч. XII ст. намагався впорядкувати міжкнязівські стосунки та відновити єдність давньоруської держави. Проте, в сер. XII ст. Київська Русь розпалася на окремі самостійні князівства.

■ Еволюційний розвиток давньоруських земель був насильно перерваний монголо-татарською навалою XIII ст.

■ Галицько-Волинське князівство утворилося в результаті об'єднання у X р. волинським князем Романом Мстиславовичем двох князівств - Галицького і Волинського. Свого розквіту князівство досягло за Данила Галицького (XIII рр.).

■ Проте, ослаблена монголо-татарською навалою і залежністю від Золотої Орди, ворожнечею між князями і боярами, ставши об'єктом агресії з боку сусідніх держав, Галицько-Волинська держава не змогла відстояти свою самостійність, і в сер. XIII ст. її землі стали володіннями Польщі і Литви.

його, це говорив він. І мовив Ярополк: "Нехай буде так". І послав Блуд до Володимира [посла], кажучи: "Збувся, мовляв, намір твій. Я приведу, мовляв, Ярополка до тебе, а ти приготуй [людей] убити [] Володимир же, це почувши [і] увійшовши у двір теремний отчий, що про нього ми раніш сказали, сів тут із воями і з дружиною своєю.

І сказав Блуд Ярополкові: "Піди до брата свого і скажи йому: "Що ти мені не даси - те я візьму". Пішов тоді Ярополк, і сказав йому [боярин його] Варяжко: "Не ходи, княже. Уб'ють тебе. Утікай в Печеніги і ти приведеш воїв".

І не послухав він його, і прибув Ярополк до Володимира. І коли входив він у двері, підняли його два варяги двома мечами під груди, а Блуд зачинив двері і не дав услід за ним увійти своїм. І так убитий був Ярополк.

Варяжко ж, побачивши, що вбито Ярополка, утік із двору в Печеніги і багато воював з печенігами проти Володимира. І той ледве прихилив його [до себе], поклявшись йому.

Володимир же став жити з жоною брата, грекинею, а була вона вагітна. Від неї він і родив Святополка. А від гріховного кореня лихий плід буває. Тому що була раніш мати його черницею, а по-друге, [оскільки] Володимир жив із нею, не одружившись, то був він плодом перелюбства. Тим-то й отець його не любив, бо був він од двох батьків: од Ярополка і від Володимира.

І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, а голова його [була] срібна, а вус - золотий, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили [люди] жертви, називаючи [] богами, і приводили синів своїх, і жертвували [] цим] бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернилася жертвами [] земля Руськая і пагорб той. Але преблагий бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква святого Василя [Великого], як ото ми потім скажемо. Та ми до попереднього повернемось.

Володимир же посадив Добриню, вуй свого, в Новгороді. І Добриня, прийшовши в Новгород, поставив кумир Перуна над рікою Волховом, і приносили йому жертви люди новгородські, яко богу.

Був же Володимир переможений похиттю до жінок, [і] було йому приведено шість жон: Рогнідь, що її посадив він на [річці] Либеді, де ото є нині сільце Передславине, і від неї родив чотирьох синів: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода і двох дочок: [Передславу та Премиславу]; від грекині [він родив] Святополка; від чехині [] - Вишеслава, а від другої [чехині Малфріді] - Святослава [і] Станіслава; від болгарині - Бориса і Гліба. І наложниця [було] у нього триста у Вишгороді, триста - в Білгороді, а двісті - на Берестовім...

- Поясніть причини гострих князівських усобиць.
- У який спосіб Володимир став великим київським князем?
- Визначте позицію автора "Повісті" щодо змальованих ним подій. Чи згодні Ви з нею?

Охрещення Володимира

У рік 6496 [988]. А за божим приреченням в цей час розболівся Володимир очима. І не бачив він нічого, і тужив вельми, і не догадувався, що зробити. І послала до нього цесариця [посла], кажучи, "Якщо ти хочеш болісті сеї позбутися, то відразу охрестись. Якщо ж ні - то не позбудешся сього". І, це почувши, Володимир сказав: "Якщо буде се правда - воістину велик Бог християнський". І повелів він охрестити себе.

І тоді єпископ корсунський з попами цесаричиними, огласивши його, охрестили Володимира. І коли возложив [єпископ] руку на нього - він зразу прозрів. Як побачив Володимир це раптове зцілення, він прославив Бога, сказавши: "Теперузнав я Бога істинного". А коли побачила це дружина його - многи охрестилися.

...Коли ж охрестили Володимира в Корсуні, [то] передали йому віру християнську, кажучи так: "Хай не спокусять тебе деякі з еретиків. А ти віруй, так говорячи: "Вірую во єдиного Бога отця вседержителя, творця неба і землі", - і до кінця цей символ віри.

- Чи могла змальована у документі подія стати головною причиною охрещення Володимира?
- Які причини спонукали князя прийняти християнство?

Хрещення Русі

І коли (Володимир) прибув, повелів він поскидати кумирів... Перуна ж повелів він прив'язат; коневі до хвоста і волочити з гори по Боричевому [узвозі] на ручай. І коли ото волокли його ■ ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони хрещення.] приволікши його, кинули його в Дніпро. ...

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: "Якщо не з'явиться хто завтра - багатий чи убогий, чи старець, чи раб - то мені той противником буде". І ■ почувши, люди йшли, радіючи, і говорили: "Якби се недобре було, князь і бояри сього б ■ прийняли". А на завтра вийшов Володимир із священиками цесариними й курсуньськими ■ Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли - ті до шиї, а другі - до грудей. Діти [не відходили] од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили [у воді], а священики, стоячи, молитви творили.

.. ■ ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він Бога сам і люди його, глянувши на небо, сказав: "Боже великий, що створив небо і землю! Поглянь на нові люди свої! Дай же ■ Господи, узнати тебе, істинного Бога, як ото узнали землі християнські, і утвори в них віру правдиву і незмінную. [А] мені ■ проти врага-диявола, щоб, надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його".

...І почав він ставити по городах церкви, і священиків [настановляти], і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах.

• **Зробіть висновок про характер (мирний чи насильницький) поширення християнства на Русі.**

3 "Руської правди"

■ ■ Коли вб'є чоловік чоловіка, то ■ брат за брата, якщо сини одного батька, чи батька син, якщо племінник, чи сестри син; а якщо не буде мститися - то 40 гривен за голову; якщо буде русин, чи гридин, чи купець, чи ябетник, чи мечник, якщо ізгой чи слов'янин, то 40 гривен поклада за нього.

■ ■ Якщо буде кров чи синці в ураженого, то не потрібен і свідок людині тій; якщо не буде знаку якогось - потрібен свідок, не буде знаків - й справі кінець; якщо не може мститися, то взяти за образу 3 гривні, а лікарю нагорода.

■ ■ Якщо хтось когось ударить батогом чи жердиною, чи рукою, чи чашею, чи рогом, чи обухом, то 12 гривен; якщо його не спіймали, то помоталися йому, на тому й кінець.

■ ■ Якщо поранить мечем, не виймаючи його, чи рукояттю, то ■ гривен.

■ ■ Якщо поранить руку, і відпаде рука чи всохне, 40 гривен. Якщо нога буде ціла чи почне кульгати, тоді то друзі примирять.

■ ■ Якщо палець вріже якийсь, то 3 гривні за образу.

■ ■ А коли вуса - ■ гривен, бороду - 12 гривен.

■ ■ Якщо ж хто вийме меча, але не вдарить, то той гривню покладе.

■ ■ Якщо ж поранить чоловік чоловіка чи від себе, чи до себе - 3 гривні та два свідки; якщо буде варяг чи колбяга - то під присягу.

■ ■ Якщо челядин сховається чи у варяга, чи у колбяга і його впродовж трьох днів не знайдуть, і на третій день не зізнається, - то 3 гривні за образу.

■ ■ Якщо хто поїде на чужому коні, не позичивши його, - виклади 3 гривні.

■ ■ Якщо хто візьме чужого коня чи зброю, чи одяг, а знайдеться у своєму миру (общині), то взяти хазяїнові своє, а 3 гривні - за образу.

■ ■ Якщо знайшов крадія, не кажи йому: "моє"; нехай піде на звід, де річ взяв, якщо не піде, то знайди поручника впродовж п'яти днів...

■ ■ Якщо хто челядина спіймати хоче, упізнавши своє, то до одного вести, у кого той купував, а той веде до іншого, і так, коли дійде до третього, - кажи йому: "віддай ти мені свого челядина, а ти свої гроші шукай зі свідками".

Якщо холоп ударив вільного чоловіка і біжить до хоромів, а пан почне ховати його, то холопа спіймати, а пан мусить сплатити за нього 12 гривень, а коли зустріне той муж холопа - може вбити

А якщо зламає чи спис, чи щит, чи сокиру і захоче сховати у себе, то взяти гроші у нього; а якщо зламав і почне повертати, то грішми мусить заплатити, скільки це коштуватиме.

-Якщо уб'ють огнищанина за образу, то вбивці мусять сплатити 80 гривен, а людям не потрібно; і за збирача княжих податків - 80 гривен...

А за княжого тивуна 80 гривен. А за конюха стада 80 гривен.

А за сільського старосту княжого і хлібороба 12 гривен. А за радочів княжих 5 гривен.

А за смерда і холопа 5 гривен.

4. Якщо сина годувальниці, чи годувальницю, 12.

А за княжого коня, якщо той з плямою, - 3 гривні; а за смердового - 2 гривні.

За кобилу 60 різань, а за вола гривню, а за корову 40 різань, а за третяка (дворічний бичок, жеребець) 15 кун, а за лонщину (худоба на другому році) півгривні, а за теля 5 різань, за яря (ягня) - ногата, за барана - ногата.

А якщо забере (уведе) чужого холопа чи раба, платити йому за образу 12 гривен...

Якщо смерда мордують без княжого повеління, то за образу 3 гривні.

• Що дас "Руська правда" як історичне джерело для розуміння історії Київської Русі?

3 літопису

Галицько-Волинський літопис є основним джерелом вивчення історії Південно-Західної Русі. На відміну від інших літописів, він не поділяється на датовані літописні записи, а включає своєрідні повісті про історичні події. Літопис складається з двох частин. У першій йдеться про події в Галицькій землі з 1205 до кін. 50-х XIII ст., друга пов'язана з Волинською землею і волинськими князями сер. XIII ст.

Боротьба Данила Романовича і Мстислава Удалого проти нападу на Галичину угрів і поляків (1227 рр.)

Мстислав же за радою облудних бояр галицьких оддав дочку свою меншу [Марію] за королевича [угорського] Андрія і дав йому Перемишль. Але Андрій, послухавши підступного [боярина] Семюнка Чермного, утік в Угри і почав піднімати рать. А коли настала зима, він прийшов до Перемишля. Тисячу тоді держав Юрій [Домажирич], він здав Перемишль, а сам утік до Мстислава. Король [Андрій] тим часом став у Звенигороді і послав своїх до Галича, бо сам він не одважився до Галича: сказали ото йому волхви угорські, що коли він побачить Галич - не бути йому живим. І він через цю причину не посмів піти в Галич, бо вірив волхвам. І Дністер наводнився, не могли вони перейти.

Мстислав тим часом виїхав супроти [короля] з військами. І подивилися вони одні на одних, і поїхали угри у стани свої. З королем же був [воєвода лядський] Пакос-лав [Войцехович] з ляхами. А звідти пішов король до Теробовля і взяв Теробовль, і пішов до Тихомля і взяв Тихомль. Звідти ж прийшов він до Крем'янця і бився під Крем'янцем, і багато угрів побили й поранили.

Тоді ж Мстислав послав [боярина] Судислава [Бернатовича] до зятя свого, князя Данила, кажучи: "Не одступай од мене". І той сказав: "Я маю правду у серці своїм".

Звідти ж прийшов король до Звенигорода, а Мстислав виїхав [на нього] з Галича. Угри, отож, виїхали супроти нього з королевих станів, і Мстислав бився з ними, і переміг і гнали [його вої] за ними до станів королевих, рубаючи. Тоді ж Мартиниша вбили, воєводу королевого, і король розгубився і пішов із землі [Галицької] спішно.

Данило тим часом прийшов до Мстислава з братом Васильком до [] і [воєвода] Гліб [Зеремійович прийшов] із ними обома, і мовили вони [Мстиславу]:

"Піди, княже, на короля. Він же пополоханий ходить!" Але [] боронив йому [Мстиславу, йти], бо мав він облуду у серці своїм: не хотів бо він пагуби королеві, тому що мав у ньому надію велику, а король уже знесилився був.

У той же час Лєстько ішов на поміч [королеві], хоча Данило боронив йому [це, казав] не помагати королеві. Оскільки той дуже сильно старався, то Данило й Василько послали людей своїх до [ріки] Бугу, не дали удвох йому прийти. І він, звідти вернувшись, пішов у свою землю, бо знемігся був, ходивши на війну.

А король угорський [Андрій] пішов в Угри. Тоді ж догнав ■■■■ Ізяслав [Мстиславич] з облудним Жирославом, [і] пішли вони обидва з ним в Угри. ...

У рік 6735 [1227]. Почнем же розповідати про незчисленні битви і про страждання великі, і про часті війни, і про многі крамоли, і про часті заворушення, і про многі заколоти, бо змалку не було ■ обом [Данилові й Васильку] спокою. Коли ж сидів Ярослав [Інгварович] у Луцьку, поїхав Данило в Жидичин поклонитися і помолитися святому Миколі. І звав його Ярослав до Луцька, і сказали і йому бояри ■■■ "Візьми Луцьк, схопи тут князя ■■■ Але він [Данило] відповів: "Я приходив сюди молитву вчинити святому Миколі і не можу сього вдіяти". І пішов він у Володимир.

А ■■■■ зібравши рать, послали вони обоє [Данило й Василько] на нього (двірського) Андрія, [боярина] Вячеслава [Товстого], [воеводу] Гаврила [Душиловича], [сідельничого] Івана [Михалковича]. І коли той [Ярослав] виїхав [із Луцька], він був схоплений із жоною своєю. Схоплений же він був [боярином] Олексою Орішком: під ним бо був борзий кінь [і], погнавшись за ним [Ярославом], він узяв його поблизу города.

І заперлися лучани, але назавтра прийшов Данило й Василько, і здалися лучани. Брат тоді дав Василькові Луцьк і Пересопницю, а Берестій він йому раніше був дав.

Визначте причини "великого мятежу" у галицько-волинських землях.

Боротьба князя Данила Галицького з татарами

Після кременецької ж війни [хана] Куремси Данило здійняв війну проти татар. Порадившись з братом [Васильком] і з сином [Львом], послав він [воеводу] Діонісія Павловича [і] взяв [город] Межибоже. А потім Данилові такі люди і Василькові пустошили Волохів, а Львові - Побожжя і людей татарських.

Коли ж настала весна, послав [Данило] сина свого Шварна на Городок, і на Сімоць, і на всі [тамтешні] городи. І взяв він Городок, і Сімоць, і всі городи, що піддалися татарам, Городеськ і [городи] по [ріці] Тетереву до Желечева. Але воззягляни обманули Шварна: узявши тивуна [його], вони не дали йому тивунити, і Шварно прийшов [назад], узявши городи всі. А вслід за ним прийшли білобережці, і чернятинці, і всі болохівці [з покорою] до Данила.

Прислав також Миндовг [посла] до Данила: "Я пришло до тебе Романа і новгородців, щоби він пішов до Возягя, [а] звідти й до Києва". І призначив він строк [збору] коло Возягя.

У рік 6766 [■■■] Данило тоді з братом [Васильком] рушили до Возягя з великою силою, ждучи вісті од Романа і Литви. І стояв [Данило] на [ріці] Корчику днину, ждучи вісті од них, і пішов до Возягя. Раніш послав він сина свого Шварна, щоб він оточив город і щоб ніхто ж не ■■■■

■■■ же було з ним п'ятсот, і городяни, бачивши мало ратників із князем, сміялися, стоячи на городській стіні. Але назавтра прийшов Данило із силою-силенною війська, із братом своїм [Васильком] і з сином Львом. І коли побачили [це] городяни, то страх напав на них, і не вдержали вони, і здалися. І [Данило] город запаболів, а людей вивів і оддав ■ на поділ - то брату своєму, а то - Львові, інших - ■■■■ І пішов він до себе додому, взявши город.

Коли ж Роман прийшов до города [Возягя], то литовці, кинувшись на город, не побачили нічого, тільки самі головні [та] псів, що бігали по городищу. І [литовці] досадували і плювали, кажучи по-своєму "Янда", призиваючи богів своїх Андая і Диверикса і всіх богів своїх споминаючи, тобто бісів.

Потім Роман поїхав услід за отцем, узявши із собою трохи людей, а інших пустив додому. Данило ж і Василько раді були [йому]. А Лев поїхав до себе додому.

Литва тим часом, роздумавши ■■■■ додому, пустошила [землю Данилову], бо держали вони

гнів [на нього]. Отож, поїхавши, пустошили вони довкола Луцька, а [цього] Данило не відав, ні Василько. Тоді князі, що служили в Данила, і Василькові люди – [тисяцький] Юрій ██████████ Олекса [Орішок] двірський та інші – поїхали на них. Але коли вони ██████████ на них, то ті примчали насупротив до притоки, і кінники зігнулися. [Литовці] не видержали і повернули навітікача, а вони, рубаючи ██████████ і колячи, ввігнали ██████████ в озеро. Десять мужів хапалися за одного коня, думаючи, що "кінь винесе нас", і при цім ██████████ бо ангел ██████████ топив, посланий богом. І натонуло в озеро трупів, і щитів, і шоломів, так що місцеві жителі велику користь мали, виволікаючи ██████████

Велика ж проти Литви була січа. Побідники славили Бога і святую владичицю Богородицю, і послали вони здобич Данилові й Василькові, і обрадувалися Данило й Василько божій помочі, що [була] проти поганих. ...

У рік 6767 [1259]. А потім [хан] Куремса рушив на Данила і на Василька; несподівано він приїхав. Василько тоді збирався [на війну] у Володимирі, а Данило - у Холмі, [і] вони послали [гінців] до Льва, щоби він поїхав до них.

Куремса ж, не перейшовши [ріки] Стиру, послав людей до [города] Володимира. А коли вїхало військо противників до города, вийшли на них піші городяни і билися з ними кріпко, і вибігли вони з города, прибули до Куремси і розповіли, що городяни кріпко борються з ██████████

Данило ж і Василько все одно збиралися удвох, маючи намір битися з татарами. Але прилучилось ото за гріхи [наші] загорітися Холмові через окаянну бабу - та про це ми потім напишемо: про спорудження города, і прикрасу церкви, і про велику загибель його, так що всі жалкували, - і полум'я було таке, що зо ██████████ землі ██████████ заграву [було] видіти. Навіть і зо Львова дивлячись, було видно ██████████ по белзьких полях од палахкотіння сильного полум'я. І люди, бачачи [це, думали], що город був запалений татарами, і повтікали в лісові місця, і тому вони не могли зібратися. Данило тоді зустрівся з братом і втішав його, що над бідною, посланою Богом, не слід поганські тужити, а на Бога надіятися і на нього возложити печаль, - як воно й сталося...

У рік 6769 [1261]. Настала тиша по всій землі, то в ті дні весілля було у Василька-князя у Володимирі-городі. Став він оддавати дочку своєю Ольгу за Андрія-князя Всеволодовича до Чернігова, і був тоді [тут] брат Васильків Данило-князь з обома синами своїми, і зі Львом і з Шварном, і інших князів багато, і бояр багато.

І коли була ж веселість немала у Володимирі-городі, то прийшла тоді вість Данилові-князю і Василькові, що Бурондай іде, окаянный, проклятий, і опечалилися цим обидва брати вельми. Він бо прислав був [посла], так кажучи: "Якщо ви есте мої спільники - зустріньте мене. А хто не зустрине мене - той ворог мені".

Отож Василько-князь поїхав назустріч Бурондаєві зі Львом, синівцем своїм. А Данило-князь не поїхав із братом - він бо послав був замість себе владика свого ██████████ Іоанна.

І поїхав Василько-князь зі Львом і з владикою назустріч Бурондаєві, узявши дари многі і пиття, і зустрів його коло [города] Шумська. І прийшов Василько зі Львом і з владикою перед нього з дарами, а він великий гнів положив на Василька-князя і на Льва, а владика стояв у страху великому. А потім сказав Бурондай Василькові: "Якщо ви есте мої спільники - розмечіте ж городи свої всі".

[І] Лев розкидав [городи] Данилів і Стіжок, а звідти пославши [воїв], Львів розметав. Василько ж, пославши [воїв], Крем'янець розметав і Луцьк.

Тим часом Василько-князь послав із Шумська владика Іоанна вперед до брата свого Данила. І владика, приїхавши до Данила-князя, почав йому розповідати про те, що сталося, і про Бурондаїв гнів сказав йому. Данило тоді, убоявшись, втік у Ляхи, а з Ляхів побіг в Угри.

• Як Ви вважаєте, чому Данилу Галицькому не вдалося звільнитися від золотоординського іга?

З "Повчань" Володимира Мономаха

Найперше, задля Бога і душі своєї, страх майте Божий у серці своїм і милостиню чиніть щедру, бо се єсть начаток всякому добру.

Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть,

а ті, що надіються на Господа, заволодіють землею. Бо ще трохи - і не стане нечестивого, шукатиме він місця свого - і не знайде [його]. А кроткії унаслідують землю [і] радуватимуться у тривалому мирі. Підстерігає грішний праведного і скрегоче на нього зубами своїми. Господь же посміюється над ним, бо бачить, що прийде день Його ...

Тож, Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас, не забувайте трьох діл тих, бо не є важкі вони....

Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролийте за гріхи свої, кажучи: "Як ото блудницю, і розбійника, і митника ти помилував еси, [Господи], так і нас, грішних, помилуй". І в церкві се дійте, і [спати] лягаючи. Не пропустіте ж ні одної ночі. Якщо ви при силі, [хоч раз] поклоніться до землі, а коли вам стане немічне - то тричі. І сього не забувайте, не лінуйтеся, бо тим нічним поклоном і співом [молитви] чоловік побіждає диявола, і що за день людина согрішить, то сим ізбавляється [од гріха]. Навіть і на коні [коли] не буде [у вас] ні з ким діла [і] якщо інших молитов не умієте ви мовити, то "Господи, помилуй" благайте без перестану потай – бо ся молитва єсть ліпша од усіх. [Моліться краще], ніж думати нісенітницю, []

Усього ж паче - убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіться самі, а не давайте сильним погубити людину.

Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

Паче всього – гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: "Смертні ми есмо, нині живі, а завтра - у гробі. Се все, що Ти нам, [Боже], дав еси, - не наше, а Твоє, [його] нам поручив Ти еси на небагато днів". І в землі не ховайте [нічого], - се нам великий єсть гріх.

Старих шануй, як отця, а молодих - як братів.

У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться. Не покладайтесь на тивуна, ні отрока, щоби не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтесь на воевод. Ні питтю, ні [] не потурайте, ні спанню. І сторожів самі наряджайте, і [на] ніч лише з усіх сторін розставивши довкола [себе] [] ляжте, а рано встаньте. А оружжя не знімайте із себе вборзі, не розгледівши [все] через лінощі, бо знагла людина помирає.

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в ньому душа помирає і тіло.

А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях, не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете - напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде - чи простий, чи знатний, чи посол, - якщо не можете дарунком, [то] [] і [] Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях - або добрим, або лихим.

Жону свою любіте, але не дайте [] [жінкам] над собою власті.

- Чи поділяєте Ви ті ідеї, керуватися якими закликав Володимир Мономах своїх наступників?
- Які із наведених у повчанні правил мають загальнолюдське значення?

• Історичні факти

- За часів Ярослава Мудрого найбільш величавою спорудою Києва стає Софіївський собор, будівництво якого розпочалось у [] р. Крім богослужінь, у соборі відбувалися урочисті державні церемонії, укладалися договори. Тут садили на престол київських князів, здійснювали [] захоронення.

Чи знаєте Ви, що...

- вже у 940 р. у Києві, на Подолі, майже за 50 років до хрещення князя Володимира в Херсонесі, існувала християнська церква св. Іллі;
- за часів князювання Ярослава Мудрого Київська держава досягла найвищого розквіту. У зовнішній політиці він надавав перевагу дипломатичним методам налагодження зв'язків з різними країнами, підкріплюючи [] династичними шлюбами;

- важливим кроком у зміцненні незалежності церкви руської було створення культу власних святих. Першим таким національним святим став князь *Борисі Гліб*, позрадянськи вбитий своїм братом Святополком;
- за часів Ярослава Мудрого існувало майже 70 великих монастирів, найбільшим з яких був Києво-Печерський монастир. Вони були важливими осередками освіти, літератури та мистецтва.

Питання для обговорення на семінарських заняттях
██████████ період української ██████████ (4 год.)

Семінарське заняття № 1. Київська Русь та її місце в історії людства (2 год.).

1. *Передумови утворення держави на Русі. Теорії походження Київської Русі та оцінки в сучасній історіографії.*
2. *Соціально-економічний розвиток Київської Русі. Проблема характеру суспільно-політичного ладу на Русі в історіографії.*
3. *Політична система та державницька ідеологія на Русі. Особливості політики великих київських князів.*
4. *Процес політичної децентралізації Київської Русі. Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське князівства: політичний лад і культура.*
5. *Історичне значення та проблема спадщини Київської Русі.*

Семінарське заняття № 2. Галицько-Волинська держава (2 год.).

1. *Періодизація політичної історії ██████████ держави.*
2. *Період самостійного існування Галицького князівства ██████████*
3. *Період самостійного існування Волинського князівства ██████████*
4. *Утворення Галицько-Волинської держави. Політика Романа Мстиславовича (1199-1205 рр.).*
5. *Період "смути" в історії князівства ██████████*
6. *Апогей в історії ██████████ о князівства (1238-1264 рр.). Данило Галицький: політика, оцінки.*
7. *Правління потомків Данила Галицького ██████████ Юрій II Болеслав.*
8. *Історичне значення Галицько-Волинської держави.*

I ██████████ для рефератів, ██████████ та контрольних робіт

До семінарського заняття № 1.

1. *Християнізація Русі та її наслідки.*
2. *Володимир Мономах.*
3. *Боротьба Русі з монголо-татарами.*

До семінарського заняття № 2.

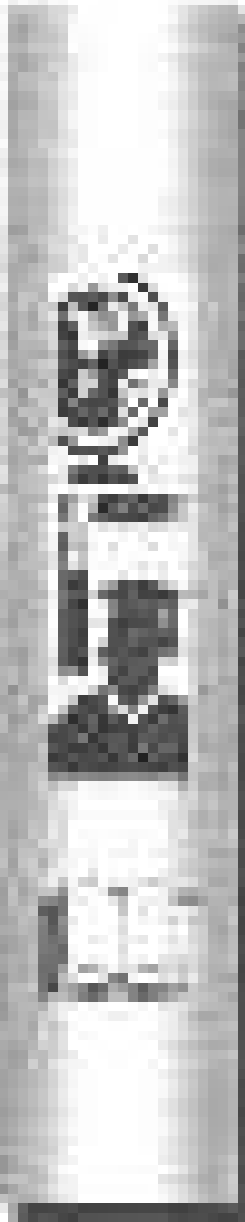
1. *Політичні портрети галицьких князів Володимира та Ярослава Осмомисла.*
2. *Данило Галицький.*

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. Аркас М.М. [] України-Русі. - К., 1991.
2. Борисенко В.Й. Нариси історії України. - К., 1993.
3. [] Нариси історії [] землі. - К., 1991.
4. [] Нарис історії України. - Львів, 1991.
5. Залізник [] Нариси стародавньої історії України. - К., 1994.
6. Історія України: Документи. Матеріали. [] комент. [] 2001.
7. Канигін Ю. Від [] до Олександра Невського. // Дніпро. - 2001. - №3-4.
8. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. - К., 1996.
9. Котляр М.Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення). // Укр.-іст. журнал. - 2000. - №1.
10. Крип'якевич І. Велика історія України. [] - К., 1993.
11. [] О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. - К., 1996.
12. Повість временних літ. - К., 1990.
13. Прицак О. Походження Русі. Т. 1. - К., 1997.
14. [] Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації. // Укр.-іст. журнал. - 2001. - №2.
15. Скоблик В.П. Історія Русі-України [] у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості [] // Укр.-іст. журнал. - 1998. - №5.
16. [] О. [] Історія. - К., 1991.
17. [] Терещенко Ю.І Україна і європейський світ. - К., 1996.
18. Толочко П.П. Дворцовые интриги на Руси. - [] 2001.

...перша пол. XVII ст.).

*Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать...*

Т.Шевченко

Саме в цю добу пройшли переміни важкі, глибокі, які відмінили ... обставини глибоко й сильно в порівнянні з ранішнім, досить добре нам звісним, життям київських часів.

М.Грушевський

Доба, що тривала від ... до ... - це триста років, оповитих серпанком забуття, сповнених таємниць та парадоксів і не лише для аматорів, а й для фахівців, серед яких не вщухають дискусії із найпринциповіших проблем цього відтинку української історії. Він ніби випав з суспільної пам'яті: в свідомості наших сучасників між: Батисвою навалою та Хмельниччиною зазвичай зяє промовиста порожнеча, хоча подія, що відбулась у цей період, не бракувало ні драматизму, ні історичної величі.

Історія України. - 2000

Ослаблені золотоординським ігом, українські землі були захоплені більш сильнішими європейськими державами: **Угорщина** ще в XI столітті захопила Закарпаття; **Литва** до 60-70-х років XIV століття приєднала більшу частину українських земель (Волинь, Лівобережну Україну, Поділля) і утримувала її до 1569р.; **Польща** в сер. XIV століття захопила Гатчину, а з 1385 року до неї перейшли всі литовські володіння в Україні; **Молдавія** в XIV столітті приєднала українську Буковину (в 1464 Молдавія разом з Буковиною потрапила в залежність від **Османської імперії**). **Держава** постає з кінця XV століття і відразу починає просуватися в українські землі, захопивши вже в кін. XV століття Чернігово-Сіверщину (посилаючись на історичну традицію, Москва заявляє про свої права на всі руські землі).

Більша частина українських земель перебувала в цей час у складі Литви та Польщі, тому період отримав назву - **литовсько-польська доба**.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

яким чином і чому відбувся поділ українських земель;
яким було становище України у складі Великого князівства Литовського;
як утворилася Річ Посполита і які наслідки для українських земель мав

перехід під владу Польщі;
як виникло українське козацтво і яку роль воно відігравало в українській історії;
як розгортався визвольний рух в Україні в кін. XVI - першій пол. XVII ст.

План викладу і засвоєння матеріалу

- 3.1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського.
3.2. Від Литовсько-Руської до Польсько-Литовської держави. 3.3. Виникнення козацтва. Запорізька Січ. 3.4. Визвольний рух в Україні у XVI - першій пол. XVII ст.

Ключові терміни та поняття

0 Велике князівство Литовське	■ Литовські статuti	0 гетьман
0 Річ Посполита	Магдебурзьке право	0 реєстрові козаки
0 експансія	0 Тевтонський орден	0 паланка
Кревська унія	0 козак	0 курінь
0 Люблінська унія	■ ■ ■ Поле	0 чайка
■ Брестська унія	0 магнати	0 козацько-селянські повстання
уніатська церква	0 шляхта	0 фільварок
0 братства	0 Запорізька Січ	0 опришки
	0 козацька республіка	

Українські землі у складі Великого князівства Литовського

• Утворення Великого князівства Литовського

Литовське князівство утворилося в XIII ст. У XIV ст., за князя Міндовга та його синів Любартаса і Ольгерда (1345-1377) Литва здобула більшу частину білоруських, українських, частину російських земель. Так утворилося Велике князівство Литовське, у складі якого руські землі становили територію.

Таке стрімке зростання Литви за рахунок східнослов'янських земель здається парадоксальним і, безумовно, потребує пояснення. То ж розглянемо причини цього явища.

Причини швидкого підпорядкування Литвою руських земель

- Руські землі були ослаблені золотоординським ігом, що поклало початок просуванню литовців на Русь і сприяло їх успіху.
- Населення руських земель віддавало перевагу Литві перед Ордою, у протистоянні з цими державами виступало на боці Литви. У більшості випадків місцеві князі і боярство добровільно визнавали владу Литви. (Добровільно визнав владу Ольгерда і київський князь Федір у 1362 р.). Історики кваліфікують просування Литви в руські землі не як завоювання, а як "мирне приєднання", як "тиху експансію".
- Успішним діям Литви сприяло ослаблення Орди і розкол на ворогуючі частини внаслідок феодальних усобиць.

Однак, Золота Орда на той час залишалася ще досить сильною, і без досягнення політичного компромісу з нею Литва навряд чи змогла б закріпитися на землях Південної Русі. В історичній літературі

висловлено гіпотезу про можливість угоди між Ольгердом і татарами у сер. 60-х XIV ст. про збирання данини з окупованих Литвою територій татарами. Саме визнання цієї залежності дало можливість Литві дуже швидко підпорядкувати собі землі Русі.

Політика Литви в українських землях

Литовські князі, щоб забезпечити управління величезними завойованими територіями, майже не втручалися у життя українських земель. "Старого не змінюємо, а нового не запроваджуємо" - таким був принцип управління.

Устрій українських земель

Литва не змінила адміністративно-територіального устрою українських земель. На чолі удільних князівств замість Рюриковичів були поставлені переважно представники литовської династії Гедиміновичів (сини і племінники Ольгерда).

Так, сину Ольгерда Володимиру дісталось Київське князівство та Переяславщина, другому сину Дмитру-Корибуту - Чернігівське й Брянське й Трубчевське, племіннику Патрикю Стародубське. Племінники Ольгерда Юрій, Олександр, Федір і Костянтин Коріатовичі вокняжилися на

У невеликих князівствах влада належала місцевим українським князям. Удільні князі перебували у васальній залежності від великого литовського князя, несли військову службу, сплачували данину. Повноваження удільних князів на місцях були досить великими, удільні князівства собою справжні автономні утворення.

Литва потрапила під великий культурний вплив своїх слов'янських підданих - литовські князі прийняли православну віру, вживали староруську мову, склали закони на основі "Руської Правди". Литовські роди зливалися з руською знаттю. Уряд Великого князівства Литовського не перешкоджав місцевому населенню у збереженні і розвитку національних особливостей. У зв'язку з цим багато істориків називають Велике князівство Литовське литовсько-руським (наприклад, М.Брайчевський та ін.).

Київське князівство

З приходом Литви провідну роль в українських землях почало відігравати Київське князівство. З одного боку, влада в Києві перейшла від Рюриків до династії Гедиміновичів. Але, з іншого боку, в Київському князівстві збереглися традиції руської державності: київські князі литовського походження, спираючись на руську знать, наполегливо прагнули до утвердження автономії своїх володінь. Вони мали титул "з Божої ласки князів Київських", карбували власну монету, вдавалися до

ззовнішньополітичних зв'язків. Розширилася територія Київського князівства, зросли його авторитет і вплив в українських землях.

Зміна політичного курсу Литви

Як Ви розумієте, автономія українських князівств посилювала сепаратистські тенденції, відкривала перспективи виходу князівств з-під влади литовського центру. Щоб не допустити цього, Литовський уряд у другій пол. XV ст. взяв курс на ліквідацію удільних князівств. Вони перетворювалися на звичайні провінції (воєводства) на чолі з намісниками, що призначалися великим Литовським князем. У 1471 році було ліквідоване Київське князівство.

Авторитетна думка

Зліквідацією у 1471р. Київського князівства була остаточно перервана традиція державного будівництва на українських землях, започаткована ще в давньоруські часи.

В.Смолій

Об'єднання Литви і Польщі мало принципові наслідки для всього подальшого розвитку українських земель.

3.2. Від Литви до Польщі: шлях до Річч Посполитої

Після смерті у 1296р. останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава між Польщею і Литвою розпочалася боротьба за українські землі.

Проте, з кін. XV ст. ряд зовнішніх і внутрішніх обставин спонукали ці держави до об'єднання, яке відбувалося нерівномірно (остаточне, здавалося б, об'єднання держав змінювалося політичною самостійністю) до сер. XVI ст. У цьому об'єднанні виділяють два основних етапи: **Литовська унія** 1385р., яка започаткувала об'єднання Литви і Польщі, і **Люблінська унія**

1569р., яка завершила об'єднання в одну державу - Річч Посполиту.

• Кревська унія 1385 р.

Причини унії

Прагнення Литви і Польщі об'єднати зусилля перед небезпекою з боку могутнього Тевтонського ордену, який панував на Балтійському узбережжі, з боку Московського князівства, авторитет якого зростав після перемоги над татарами в битві 1380р., з боку Кримського ханства (виділилося у 1475р. із складу Золотої Орди,

з 1475р. визнало залежність від Османської імперії).

Пошуки великим князем литовським Ягайлом союзника для зміцнення свого становища. Ягайло, молодший син Ольгерда, зайнявши великокнязівський престол всупереч принципам родового старшинства, опинився у скрутній ситуації. Проти нього виступили старші Ольгердовичі і кузен Вітовт.

Змістунії

Це була шлюбна - литовський князь Ягайло одружився з польською королевою Ядвігою і був проголошений польським королем; внаслідок цього припинилися сутички між Польщею і Великим Литовським, а збройні сили об'єднувалися. Унією передбачалося приєднання Великого князівства Литовського до Польщі. Проте, у результаті прагнення литовської верхівки до політичної самостійності Литва фактично залишилася окремою державою, влада в якій безпосередньо належала кузену Ягайла - князю Вітовту (рр.).

За умовами унії Литва, яка була останньою язичницькою країною в Європі, прийняла католицтво.

Наслідки унії

Позитивні - об'єднання зусиль двох держав допомогло розгромити Тевтонський орден і зупинити просування німців у слов'янські землі (битва при 1410р.).

Негативні - вплив поляків в Україні, почалося насильницьке насадження католицтва. прагнула повністю підкорити Велике князівство Литовське.

Українські землі за князювання (1392-1430)

Поразка українсько-литовських військ на р. Ворсклі

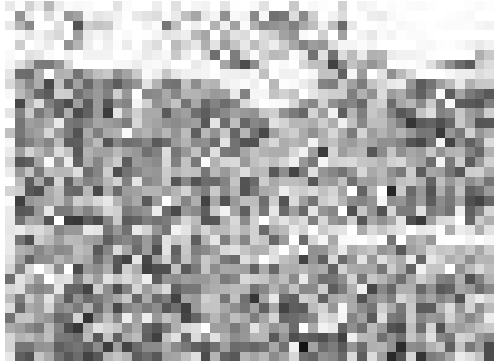
Прагнучи оволодіти всією Руссю, Вітовт вдався до протиборства з Золотою Ордою.

Здійснивши два переможних походи у р. та р., він досяг гирла Дніпра та Дону, розбив ворожі війська в Криму. Проте третій похід закінчився невдало. У 1399 р. у битві біля р. Ворскли чисельніші сили золотоординських ханів завдали нищівної поразки військам Вітовта, більшість яких склали ополчення Київщини, Волині, Поділля. На Ворсклі війська великого литовського князя стали на захист золотоординського хана Тохтамиша, скинутого з престолу внаслідок конфлікту з Тимуром (Тамерланом).
• Вітовт сподівався на допомогу Тохтамиша в

Поразка на Ворсклі похитнула позиції князя і змусила його відновити унію з Польщею. За умовами Віденської унії р. визнавалася васальна залежність Литви від Польщі, а після смерті Вітовта мала відбутися інкорпорація Великого князівства Литовського, передбачена Кревською унією.

Городельська унія

У роки "Великої війни" Польща й Литва виступили союзниками у боротьбі проти Тевтонського ордену. Кульмінаційним моментом цієї війни стала **Грюнвальдська битва** (15 липня 1410 р.). Союзне військо, у складі якого були і полки з українських земель, розгромило хрестоносців. Грюнвальдської битви посилювалося прагнення Литви до державної незалежності від Польщі. У р. було підписано Городельську унію, за якою Велике князівство Литовське визнавалося незалежною державою, хоча зверхність Польщі над ним зберігалася: обрання великого князя контролювалося і затверджувалося польським королем. Литовська католицька знать урівнювалася у правах з польською шляхтою.

битва

успішну боротьбу з ординцями. За його підтримки до влади в Золотій Орді прийшла династія Тохтамиша, що дало можливість Литві розширити свої володіння на Півдні України. Вздовж узбережжя Чорного моря між Дністром і Дніпром були зведені укріплені містечка, серед яких - Хаджибей (нині Одеса, ■■■ р.) та Дашів (нині Очаків, 1430-і рр).

На вересень 1430 р. планувалася коронація Вітовта, яка, внаслідок протидії з боку Ягайла, так і не відбулася.

• Українські землі у другій третині XV - першій пол. XVI ст.

Свидригайло Ольгердович та Велике князівство Руське

Після смерті Вітовта у жовтні 1430 р. його наступником ■■■ молодший брат Ягайла - Свидригайло Ольгердович, сіверський князь. Він знову повів боротьбу проти посилення Польщі, за незалежність Великого князівства Литовського. У своїй політиці князь Свидригайло спирався на українську знать, що зумовило невдоволення литовських феодалів-католиків. Феодали-католики проголосили Великим князем литовським стародубського князя ■■■ (брата Вітовта). І наступні 4 роки в межах Великого князівства Литовського існувало дві держави - власне Литва і "Велике князівство Руське". Перше очолював Сигізмунд, ■■■. Вирішальна битва між руськими та польсько-литовськими військами відбулася у 1435 р. під Вількомиром. Цю битву за масштабністю історики порівнюють з Грюнвальдською. Війська Свидригайла були вщент розбиті, самому князеві довелося рятуватися втечею. Свидригайло зрікся титула князя Великого князівства Руського, однак перманентна війна тривала до ■■■ р., коли ■■■ рук змовників, очолюваних волинськими князями *Іваном і Олександром* ■■■ Сигізмунд загинув.

Великим князем Литовським було обрано сина короля Ягайла - ■■■ *Казимира* ■■■ рр.), який у ■■■ р. ставі королем Польщі. Таким чином, об'єднання Литви і Польщі було відновлене у формі персональної унії.

Остаточна ліквідація удільного устрою

Казимир, бажаючи забезпечити внутрішній спокій, визнав за Свидригайлом номінальний пожиттєвий титул великого ■■■ і ■■■ вість володіти відновленим ■■■ зівством. Казимир мусив визнати і відновлення удільності Київського князівства, до влади в якому повернулася династія *Олельковичів*, заснована *Володимиром Ольгердовичем: Олександр (Олелько) Володимирович* ■■■ рр. згодом *Семен Олелькович* (1455-1470 рр.).

Та з часом намагання Казимира ліквідувати автономію українських князівств увінчалися успіхом. Скориставшись із смерті Свидригайла та Семена Олельковича, він ліквідував Волинське (у 1452 р.) та Київське (у 1471 р.) князівства. На українські землі поширюється воєводський устрій.

На підтримку московського князя розраховували організатори так званої "змови князів" ■■■ р. - *Михайло Олелькович та Федір* ■■■ (онуки Володимира Ольгердовича). Змовники мали за мету возвести на великокнязівський стіл Михайла Олельковича, а у разі ж невдачі - приєднати до Московського князівства руські землі вздовж р. Березини. Змову було викрито.

Після смерті Казимира у 1492 р. воєнна активність Москви істотно зростає, російські війська почали наступ на смоленські та чернігово-сіверські землі. Московський ■■■ мотивував свої дії необхідністю захисту православних від релігійних переслідувань і насадження католицизму. В результаті війни з Литвою (1500-1503 ■■■ Москва закріпила за собою всю ■■■ не відмовився ■■■ однак, від подальшого просування в руські землі.

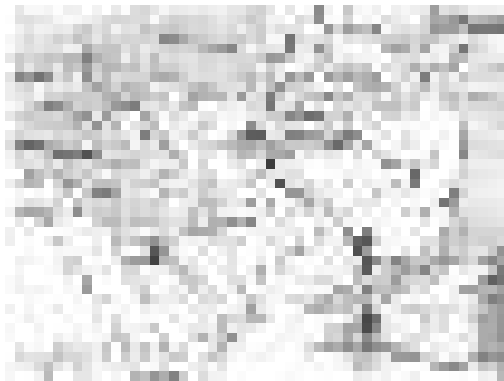
■■■ Воєнні дії активізували визвольний рух в українських землях. Він пов'язаний з іменем князя *Михайла Глинського* ■■■ рр.). Разом зі своїми братами *Василем та Іваном* у ■■■ р. Михайло Глинський очолив повстання руської та білоруської знаті, невдоволеної пануванням Литви. Причини поразки повстання слід шукати як у відсутності обіцяної допомоги із зовні - з боку кримського хана та московського князя, так і у відсут-

ності глибоких соціальних коренів. На цей час українські князі й бояри вже адаптувалися у системі Великого князівства Литовського, більшість із них обстоювала лише власні інтереси і не бажала ними ризикувати заради ідеї Глинського про утворення Київської держави. Самому ж Глинському в історичній літературі даються протилежні оцінки - від оборонця національних інтересів руських земель Литовської держави до талановитого авантюриста.

• Люблінська унія р.

Причини унії

Велике князівство Литовське поступово занепадало. Внаслідок Лівонської війни з Московщиною воно опинилося на межі воєнної катастрофи і змушене було піти на поступки Польщі, яка настирливо добивалася приєднання Литви.

Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського (сер. - друга пол. XV)

Зміст унії

Польща і Литва об'єдналися в одну державу, яка дістала назву "Республіка" (польською мовою - **Річ Посполита**) з єдиним королем, сеймом, грошовою системою, законами, католицизмом як державною релігією. Литовське князівство отримало статус автономії. Всі українські землі, що раніше належали Литві, переходили під владу безпосередньо Польщі.

Наслідки Люблінської унії

Українські землі, на від литовсь-

ких, не забезпечили собі окремих статусу у політичній, соціально-правовій системі нової держави.

На українську територію поширювалися через Польщу нові форми соціального та правового життя, у тому числі принципи корпоративної організації суспільства, шляхетської демократії, міського самоврядування тощо.

Суспільна верхівка відсутнього впливу католицизму та польської духовної культури, наслідком чого стала стрімка полонізація української шляхти.

України до міжнародної системи економічного життя призвело до остаточного закріпачення селян, постійного зростання експлуатації підневільного населення, зосередження торгівлі в руках шляхти.

Прагнучи інтенсифікувати сільське господарство і зорієнтувати його на потреби зовнішнього ринку, поляки утворювали власні господарства, що називалися **фільварки** (у перекладі з німецького - хутір, ферма). Під фільварки відводилися кращі землі, а розвиток забезпечувався за рахунок панщини - примусової підневільної праці селян. Розгортання фільваркової системи зменшило селянські наділи, призвело до збільшення панщини, примусів і втрати селянами права переходу.

Православним українцям заборонялося займати вищі державні посади; у містах православні українці усувалися від участі в самоуправлінні, українські ремісники і купці опинилися в менш вигідних умовах, польські (більші податки, заборона займатися певними ремеслами, обмеження торгівлі і т.д.).

В установах панувала тільки польська мова та латинь як мова освіти, судочинства, діловодства.

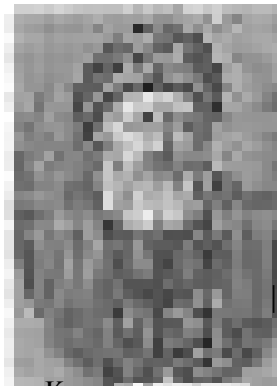
Брестська церковна унія

р. в Бресті була проголошена церковна унія - об'єднання православної церкви з католицькою, внаслідок чого утворилася нова - уніатська церква (**греко-католицька**). Уніатська церква зберігала

мову та православні обряди, але визнавала догмати католицької церкви і переходила під владу Папи римського. Існування православної церкви в Речі Посполитій було заборонено.

Литва

ставилася до православної церкви," звичай українського народу, економічного та культурного життя, що створило умови для його подальшого розвитку, то керівні кола Речі Посполитої взяли курс на знищення залишків спадщини Київської Русі, насильне окатоличення та закріпачення селян.

Князь

Проти церковної унії виступили народні маси, частина знаті на чолі з князем *Василем Острозьким* (1521-1608) (громадські організації міщан, створені для захисту православної пастви). Це змусило

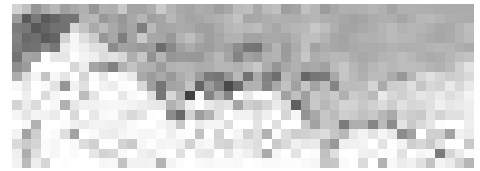
Польщу в 1632 р. знову дозволити легальне існування православної церкви.

Братства

Значний внесок у національно-культурне життя кін. XVI - поч. XVII ст. зробили братства. За структурою вони були міські цехи, мали статuti, в яких передбачалися регулярне проведення зборів, виборність старшини і прийняття присяги. Існували на членські внески братчиків і пожертвування. Братства засновували друкарні, братські школи. Особливо відомі *Успенське братство* у Львові (1585 р.), *Київське Богоявленське братство* у Луцьку, *Чеснохрестське братство* (1617 р.).

Таким чином, з приходом Польщі, було поставлено під сумнів формування українців як окремої етнічної спільності. В Укра-

їні розгортається визвольний рух проти польської колоніальної політики. Українська знать втрачає роль виразника національних інтересів, роль провідної верстви визвольного руху. Ці функції перебирає на себе козацтво, яке вже у XVII ст. заявило про себе як про помітну соціальну силу.

Українські землі у складі Речі Посполитої (кін. XVI - сер. XVII)

• Загарбання українських земель Угорщиною, Молдавським князівством, Московською державою

Загарбання Закарпаття Угорщиною

Угорська держава виникла наприкінці IX ст. у Європі. Угри, чи мадяри, прийшли на р. Дунай з приазовсько-донських степів, а ще раніше вони мешкали у передгір'ях Південного Уралу. Новоутворена Угорська держава прагнула розширити свої території. Об'єктом експансії на сході стало Закарпаття.

Закарпаття – складова історична частина етнічної та державної території України. Протягом XVII ст. тут розселилися слов'янські племена білих хорватів. Хорвати у XVII ст. жили по обидва боки Карпат. Переважно займалися землеробством, мали "греди" – укріплені центри. Навколо одного з них утворилося перше державне об'єднання на чолі з князем *Лаборцем*. У XVII ст. ці землі ввійшли до складу Київської держави.

У першій пол. XI ст. почалося поступове загарбання Закарпаття Угорським королівством. Першими були підкорені Ужгород, Мукачево, Хуст. Остаточно ці території були включені до складу королівства в сер. XIII ст. Відтоді аж до XX ст. ці землі були північною прикордонною областю цього королівства.

У складі Угорщини Закарпаття було поділене на три комітати (жупи): Ужанський, Березький, Уточанський, а р. було організовано ще один комітат - Мараморський.

Упродовж ст. землі Закарпаття були заселені волохами, німцями, словаками, угорцями. Місцеве українське населення було закріпачене, позбавлене будь-яких прав та свобод.

Основою господарства краю було сільське господарство. Чільне місце посідали садівництво, виноградарство. Важливу роль відігравали використання лісовини як будівельного матеріалу, видобування смоли, поташу. Значне місце належало промислам з видобування солі, борошномельному промислу.

Поразка угорсько-чеської армії у битві з турками під Могачем р. стала початком політичної трагедії Угорщини. Наслідком цієї поразки був поділ Угорщини на три частини між Туреччиною, Семиграддям та Австрією. Закарпаття було поділено між Семиграддям (Мукачево, Берегове, Севлюш, Хуст, Тячево) та Австрією (Ужанський комітат). Упродовж десятиліть ці землі були ареною постійних війн.

Включення Буковини до складу Молдавського князівства

Буковина - історичні українські землі, розташовані між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту та Серету. Свою назву

вона одержала від букових лісів, вкривали значну частину її території. В X-XI ст. Буковина перебувала у складі Київської, а потім держав. Після монголо-татарського лихоліття зв'язки цих земель з галицько-волинськими значно послабились, що призвело до утворення окремої Шипинської землі, яка визнавала зверхність ханів. У 40-50-х XIV ст. ці землі потрапили під владу Угорщини, король якої призначив сюди намісником воеводу Драгоша. Після утворення Молдавського князівства Буковина перейшла під його владу і перебувала і його складі аж до кін. XVIII ст., коли потрапила під владу Австрійської імперії.

Приєднання Московською державою чернігово-сіверських земель

З 40-х XV ст. швидко зростає могутність Московської держави. Утиски удільних князів з боку польсько-литовської держави призвели до того, що частина прикордонних земель на чолі зі своїми князями почала переходити під владу московського государя, який вустами свого великого князя Івана III проголосив свої історичні права на землі Київської держави. Спроби переходу під зверхність московського князя спричинили козовські війни. наслідком стало приєднання на початку XVI ст. до Московського царства чернігово-сіверських земель.

Виконайте №6

1. Охарактеризуйте становище українських земель у складі Великого князівства
2. Заповніть таблицю "Основні етапи об'єднання Литви та Польщі".

Етапи	Дата	Наслідки для України
I етап		
II етап		

3. Охарактеризуйте політику Польщі щодо українських земель.
4. Що собою являли братства?

3.3 Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ

УВАГА!

Слово "козак" -
тюркського походження і означає
"вартовий", "воїн".

• Коли і де виникло козацтво

Перші письмові згадки про українських козаків трапляються 1492 р. Але різке зростання чисельності козацтва припадає на XVI ст.

Козацтво виникло в південноукраїнських землях - на території від середнього Подніпров'я і майже до Дністра (південні окраїни Київщини, Брацлавщини, Поділля). Ці землі називалися **Диким полем**: після нашествия монголо-татар, а потім, внаслідок частих нападів Кримського ханства, землі обезлюділи і залишалися незаселеними. Центром козацтва **Запоріжжя** - степи за порогами Дніпра.

Причини виникнення

■ *Наявність в українському суспільстві окремих прошарків вільних людей, що займали проміжне становище між незалежною шляхтою та селянством.*

■ *Посилення соціального та релігійного гноблення, закріпачення селянства. Селяни та міщани тікали від феодальних повинностей та державних податків.*

■ *Постійна військова небезпека з боку Кримського ханства та кочових татарських орд.*

■ *В окремих випадках - організаторська роль місцевих, прикордонних землевласників і урядовців.*

Козацтво поповнювалося вихідцями із різних верств населення: селян, міщан, шляхти.

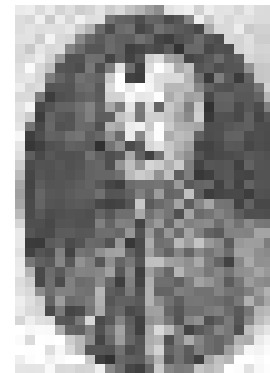
Козаки користувалися господарськими угіддями, займалися промислами, брали участь у самоуправлінні. Для оборони від турецько-татарської агресії козаки об'єднувалися у військові загони. Вони і самі завдавали ударів татарам та туркам: спускаючись по Дніпру на своїх великих човнах - "чайках", нападали на татарські гарнізони, турецькі галери, фортеці.

Етнічний склад козацтва

Основна маса козаків поповнювалася за рахунок українців, були серед них і білоруси, росіяни, молдавани. Траплялися поляки, татари, серби, німці, французи, італійці, іспанці, представники інших етносів, проте такі випадки мали поодинокий характер. І тому оцінки етнічного складу козацтва як інтернаціонального є неточними. Козацький край, за висловом сучасного **рисенка**, був "національним оазисом серед українських земель, які дедалі більше полонізувалися і втрачали національні риси".

• Запорізька Січ

Утворення Запорізької Січі

У 1552-1556 **канівський і черкаський староста Дмитро (Байда) Вишневецький** (?- р.) об'єднує козаків, створюючи за порогами Дніпра **о. Мала Хортиця** козацький центр - **Запорізьку Січ**.

Згодом Січ неодноразово змінювала місце свого розташування. Назва "Запорізька Січ" поширилася на все об'єднане навколо Січі козацтво.

Запорізька Січ стала зародком нової української (козацької) державності. Як державне утворення, характеризують такі ознаки:

Ознаки державності	Характер прояву ознак
1. Територія	Січові козаки склали військову одиницю - курені (38 куренів).
2. Територіальний устрій	Територія, яку контролювала Січ, поділялася на палати (паланок) на чолі з полковниками. Паланкове козацтво проживало на хуторах та в містечках.
3. Форма правління	Запорізька Січ була козацькою республікою. Верховна влада на Січі належала козацькій раді, брати участь в якій мали право всі козаки. Козацька рада обирала старшину: кошового отамана (гетьмана), писаря, обозного, суддю, осавулів. Кожен курінь обирав аналогічну курінну старшину. Козацька рада збиралася, як правило, щороку 1 січня.
4. Правова система	Вживалося звичаєве козацьке право, яке склалося в XV - сер. XVI ст. Козаки були рівними перед законом, рівними у праві користуватися землею й іншими угіддями, брати участь у справах, обирати старшину.

Як бачите, Запорізька Січ як державне утворення і як соціальна організація мала яскраво виражений характер. Це пояснюється тим, що:

по-перше, Запорізьку Січ створив сам народ, втілюючи в ній свій свободолюбивий характер і ідеали суспільного життя;

по-друге, щоб вижити в умовах постійної зовнішньої загрози (з боку Криму, Туреччини, Речі Посполитої, Росії), козацтву потрібна була внутрішня злагода і стабільність, які забезпечувалися демократичними порядками.

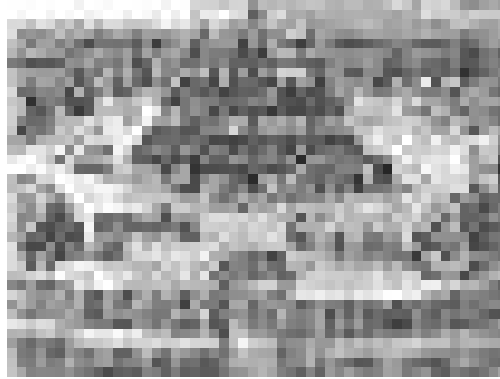
Місця розташування Січі (сер. XVI - кін. XVIII ст.)

Ставлення уряду Речі Посполитої до козаків

Слідом за козаками в південні степи проникають офіційні власті, польські, українські магнати та шляхта.

Уряд Речі Посполитої прагнув узяти козаків під свій контроль, щоб використати у своїх державних інтересах: для захисту своїх володінь від татар і турків, у протистоянні з Московією. З цією метою у 1572 р. польський король прийняв на військову службу 300 козаків. Вони були вписані в реєстр-список, звідки й отримали статус реєстрових козаків. На кін. XVI ст. реєстр був збільшений до 3 тисяч (у подальшому його чисельність змінювалася). Реєстрові козаки користувалися особливими привілеями: отримували землю, плату грошима, звільнялися від податків і повинностей, мали власне самоуправління. Реєстровці повинні були також контролювати не-реєстрових козаків, придушувати антипольські, антифеодальні рухи. Але реєстрові козаки часто брали участь у козацько-селянських антипольських повстан-

нях, зовнішньополітичні акції, відстоювали право на власне самоврядування.

Запорізька Січ

Запорізька Січ на міжнародній арені

Запорізька Січ посіла важливе місце в міждержавних відносинах країн Європи і Азії. Це стало результатом відносної самостійності Січі у зовнішній політиці, наявності у неї багатотисячного боездатного війська, територіального розташування козацького краю на межі між європейським і азіатським світом.

Основними напрямками зовнішньої політики Запорізької Січі були:

боротьба проти татарсько-турецької агресії. Цю функцію козацтво взяло на себе з самого початку свого існування.

Героїчні, найбільш резонансні походи проти татар і турків пов'язані з іменами гетьманів *Богдана Ружинського* (1672 р.), *Михайла Кішки* (поч. XVII ст.), *Михайла Найемця* (1608 р.), *Івана Мазепи* (1687 р.) та *Гайдачного* (1616 р.).

Завдяки активній наступальній тактиці козаки підривали могутність Кримського ханства і Туреччини, перетворювалися на провідну силу у боротьбі проти цих держав.

Козаки втручалися у конфлікти, що виникали у стосунках між Кримом і Туреччиною, прагнули використати це для зміцнення власних позицій;

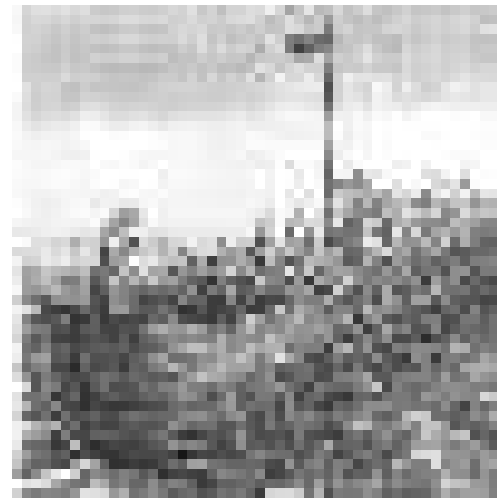
їхні відносини з Російською державою, як характеризується як складні і неоднозначні.

Українців і росіян зв'язувала ЄДИНА православна віра, спадщина Київської Русі, потреба захисту від Кримського ханства і Туреччини. Союзницькі відносини з Москвою були у гетьмана Дмитра Вишневецького. Мали місце й інші випадки співробітництва між козаками і російським урядом, координації спільних дій проти татар і турків. Разом з тим стосунки Запорізької Січі з Російською державою залишалися напруженими, а часто - і ворожими. Перебуваючи у складі Речі Посполитої, козаки виступали на її боці в воєнних конфліктах з Росією;

їхні відносини з урядами різних країн, у т.ч. Австрії, Франції, козаки за прожувалися на військову службу і тим самим втягувалися в орбіту європейської політики.

Успіхи Запорізької Січі на міжнародній арені сприяли її зміцненню, стимулювали її внутрішньополітичну діяльність, спрямовану на захист українських інтересів.

Наприкінці XVII ст. Січ стала центром визвольного руху українського народу.

Запорожці на чайці долають Чорне море

3.4. Визвольний рух в Україні у XVI – першій пол. XVII ст.

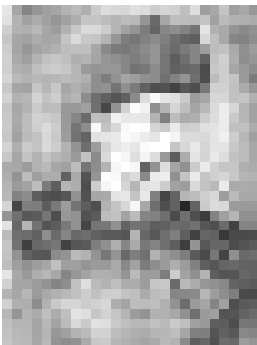
осилення Польщею соціального, національного та релігійного гніту, зміцнення українських сил призвело до активізації в Україні антифеодальної і визвольного руху. Головними силами цього руху стало селянство та козацтво.

Опришки

З першої пол. XVI ст. в Західній Україні (Галичина, Закарпаття, Буковина) шириться рух **опришків** - народних месників (вперше згадуються у 1579 р.).

Козацько-селянські повстання кін. XVI ст.

У кінці XVI ст. надзвичайно широкого розмаху набуло два козацько-селянських повстання: повстання **1591-1593** під проводом гетьмана реєстрових козаків **Сидора Кішки** (охопило Київщину, Брацлавщину, Поділля, Волинь) та повстання **1594-1595** під проводом сотника надвірних козаків князя К.Острозького -*Северина Наливайка* (охопило майже всі українські землі). Повстання Наливайка поставило під загрозу існування польської влади в Україні.

Северин Наливайко виношував проект створення незалежного від Речі Посполитої українського князівства. У своєму листі до польського короля III він висунув власний проект улаштування козацтва, що передбачав передачу йому земель між Південним Бугом і Дністром, південніше Брацлава, де під його началом мало перебувати 2 тис. чоловік. При цьо-

му єдиною козацькою юрисдикцією опинялася територія від Дніпра до Дністра. Цьому плану не судилося реалізуватися: його автор після жорстоких тортур був четвертований. Масштаб повстання викликав серйозне занепокоєння правлячих кіл Речі Посполитої.

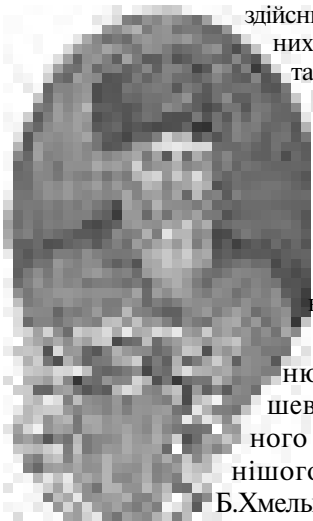
Придушивши повстання, польський сейм у 1596 р. проголосив козаків ворогами держави і прийняв рішення "залишити їх у станку".

Але рішення залишилося на папері - здійснити його вже було Польщі не під силу. У 1600 ж, поч. XVII ст. Польща ув'язнула в майже безперервних війнах з Московією та Туреччиною і потребувала допомоги козаків.

Гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного

Багато зусиль для мирного розвитку стосунків з Польщею доклав *Петро Конашевич-Сагайдачний*.

Родом із дрібної української шляхти с.Кульчиць під Самбором на Поділлі. Навчався в Острозі, у 1605 р. прибув на Запорізьку Січ. На чолі з ним козаки

здійснили кілька успішних походів проти татар і турків

(1607-1610 рр.). Особливу славу здобув походом на Кафу (Феодосію) у 1616 р., захопивши її і визволивши з неволі полонених.

Історики вважають Конашевича-Сагайдачного як найвизначнішого гетьмана до Б.Хмельницького.

Намагаючись зміцнити становище України та козаків, Сагайдачний проводив компромісну політику щодо Речі Посполитої.

Він здійснив реформу козацького війська, вперше перетворивши його на регулярне військо з жорсткою дисципліною. Козацьке військо піднялося до рівня кращих європейських армій.

Найбільшою заслугою Сагайдачного було те, що він навернув козаків до підтримки української культури та православної церкви, об'єднав військову силу козаків з політично слабкою церковною та культурною верхівкою України. Так, у 1620 р. Сагайдачний разом з усім козацьким військом вступив в українське братство, відраховуючи на його діяльність значні кошти. Цього ж року гетьман запросив до Києва єрусалимського патріарха, який відродив в Україні православну церкву (уряд офіційно визнав її у 1632 р.).

Союз козаків з духовенством був на користь національним інтересам, сприяв оформленню ідейної програми козацтва.

У 1620 р. розпочалася війна між Туреччиною та Річчю Посполитою. Річ Посполита опинилася на межі втрати державної незалежності. У битві під Хотиним у 1621 р. військо Сагайдачного врятувало Польщу від політичної катастрофи. Але сам гетьман був важко поранений і помер у Києві в 1622 р.

Козацько-селянські повстання 30-х XVII ст.

Після смерті Сагайдачного козаки відмовилися від політики компромісів з Польщею. Посилення тиску з боку польського уряду (заборона нереєстрового козацтва, будівництво для контролю над козаками фортеці Кодак на Дніпрі та ін.) викликало нову хвилю козацько-селянських повстань.

Найбільш відомі з них - повстання 1630 р. під проводом гетьмана *Тараса Федоровича*, повстання 1635 р. під проводом гетьмана *Івана Сулими* і повстання 1637-38 рр. під проводом *Павла Тетері* і *Якова*

Придушивши повстання, Польща вжила

жорстокі заходи проти козаків. У 1638 р. польський сейм схвалив "Ординацію Запорозького реєстрового війська", спрямовану на ліквідацію привілеїв козацтва:

- нереєстрові козаки оголошувалися підданими;
- втеча до козаків каралася смертю;
- скасовувалося самоуправління у реєстрових козаків (кількість становила 6 тис.): замість виборного гетьмана король призначав комісара;
- проти українців здійснювалася політика жорстокого терору.

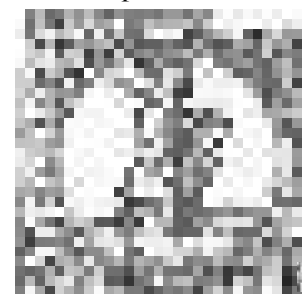
Та спокій тривав в Україні лише десять років - у 1648 р. спалахнула грандіозна Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького.

Значення повстань

Повстання, хоч і зазнали поразки, і сприяли зростанню національної свідомості українців та накопиченню досвіду для майбутніх визвольних змагань.

Значення козацтва

Козацтво стало провідною суспільною силою в боротьбі за національне визволення України.

Діяльність козаків торкалася усіх сфер українського народу: вони боролися за українські землі, освоювали південні степи, підтримували українську культуру і православну церкву, брали участь в антифеодальних виступах, зробили головний внесок у визволення України з-під влади Речі Посполитої. Козаки створили Запорізьку Січ, яка стала важливим етапом у формуванні української державності і витоком Української держави.

Виконайте № 7

1. Визначте причини, які призвели до виникнення українського козацтва.
2. Де, як і коли виникла Запорізька Січ?
3. Чому Запорізьку Січ називають козацькою республікою?
4. З якою метою і коли польський уряд вперше провів реєстрацію козаків?
5. Політика гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного була поміркованою щодо польсько-го уряду. Чи принесла вона користь українському народу? Відповідь обґрунтуйте.
6. Заповніть таблицю "Дві хвили повстань кін. - поч. ст."

Питання для відповідей	Перша хвиля повстань (кін. ст.)	Друга хвиля повстань (30-і ст.)
1. Причини повстань		
2. Дати повстань		
3. Ватажки повстань		

7. Зробіть висновок про історичне значення повстань кін. XVI - ст.

Українська культура XIV - першої пол. XVII ст.

Розвиток української культури після втрати незалежності князівством відбувався в складних умовах:

© українські землі були роз'єднані і опинилися під владою іноземних держав. Над Україною нависла загроза, з одного боку, ополчення, з іншого, -

© спустошливі ординські напади нищили край, забирали тисячі людей у неволю;

© втратила своє привілейоване становище українська православна церква - важливий чинник культурного процесу. Проти неї і проти української культури вів уперту боротьбу католицизм, підтримуваний польською адміністрацією; поглиблювалася денационалізація української знаті, дедалі більша кількість якої переходила в католицизм і ополячувалася.

Незважаючи на це, українська культура продовжувала свій поступовий розвиток, і наприкінці XVI - поч. XVII ст. в ній відбуваються якісні зміни. Україна переживає справжнє національно-культурне піднесення. **Обумовлене воно було різними факторами, серед них:**

- зростання ролі і значення козацтва, яке організувало оборону українських земель від татар, виступило проти колоніального гноблення польської шляхти і окатоличення православних

- діяльність братств, спрямована на захист і розвиток української культури, утвердження просвітництва як ідеології українського населення;

- ідеї Гуманізму та Реформації, що, проникаючи в Україну, впливали на середньовічну теоцентричну світоглядну систему, сприяли поширенню освіти, науки, пробуджували інтерес до української культури, мови. Виникнення і поширення гуманістичних, просвітницьких ідей зумовлювалося і визвольними рухами в Україні в ст.

У цей період у силу свого геополітичного становища Україна стає своєрідним містком між культурами Заходу і Сходу, між культурами православного, католицького і мусульманського

Розвиток освіти. Наука

У зв'язку з активним наступом католицької реакції становище освіти на Україні ускладнилось. Прагнучи поширити свій вплив, католицька церква закладає в Україні єзуїтські школи. Завдяки наполегливим зусиллям українців зберегти національний характер школи, православні руські школи існували в Заблудові, Володимирі-Волинському, Львові, Холмі, Києві, Смоліччі, Білостоці. Серед них визначне місце посідала Острозька школа - перша вища школа на Україні, засно-

вана князем Костянтином Острозьким близько 1576-1580. Працювала вона за програмою західноєвропейських університетів, провідне місце у програмі навчання посідало вивчення трьох мов: давньоукраїнської, грецької та латині. Першим ректором Острозької школи був відомий громадський діяч, письменник Герасим Смотрицький. Школа виховала плеяду видатних політичних і культурних діячів України, серед них відомий письменник, філолог, ректор Київської братської школи Мілетій Смотрицький, гетьман П. Конашевич-Сагайдачний. У школі викладали відомі культурні діячі. Дем'ян Наливайко - брат Северина Наливайка. Після смерті Костянтина Острозького (1608) школа занепадає, за його наступників її було перетворено на єзуїтську школу.

Поширенню освіти, поглибленню її з національним життям сприяли братські школи, навчання в яких проводилося рідною мовою. Перша братська школа, відкрита у Львові у 1585 р., мала всестановий характер, високий рівень викладання. У 1600 р. на кошти Гальшки Гулевичівни відкрилася братська школа у Києві, першим ректором якої був Іов Борецький. У 1632 р. архимандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила заснував при лаврі школу вищого типу, яку через рік було об'єднано з Київською братською школою і названо Києво-Могилянською колегією (з 1701 р. – Київська академія). Ця школа, зберігаючи національні традиції, прийняла програму і методи західноєвропейських університетів. Викладання велося латинською мовою. Вивчалися сім вільних наук: граматики, риторики, поезика, філософія, математика, астрономія, музика; курс навчання тривав 12 років. У стінах академії народилося чимало псалмів, дум, кантів українською мовою, які згодом співалися народом.

З XVII ст. багато заможних українців для здобуття вищої освіти виїздили до Італії, Франції, Німеччини, Голландії, Чехії, Австрії, Польщі. Більшість із них поверталися на Україну, деякі залишалися працювати в Західній Європі. Визначним культурним діячем, навколо якого гуртувалися польські літератори-гуманісти, був Павло Русин з Кросна - професор римської літератури. Всесвітньо відомим

вченим у галузі математики, медицини був випускник Болонського і Краківського університетів дрогобичанин Юрій Котермак (відомий як Юрій Дрогобич). У Болонському університеті він одержав ступінь доктора медицини і у 1481р. був обраний деканом медичного факультету. Юрій Дрогобич у 1483 р. видав у Римі книжку "Прогностична оцінка поточного" і став, таким чином, першим українським автором друкованої книги.

Поширенню на Україні вищої освіти сприяла польська Замоїська академія, відкрита в 1595 р. у західноукраїнському місті Замості. Випускниками стали відомі діячі культури і науки Касіян Сакович, Козловський, Сильвестр Косов, які згодом були викладачами Києво-Могилянської академії.

Важливі зміни відбувалися в українській історіографії. У літописанні на зміну стислим літописним оповіданням приходять щорічні записи про найважливіші події, з'являються посилання на історичні джерела, що надає літописам наукового характеру. Пам'яткою історичної літератури цього періоду є літопис від Київської Русі до кінця XVII ст. Літопис розрізняє історію Московського князівства, ставить питання про генезис української культури, досліджує історію українського козацтва.

Розвиток літератури.

Книгодрукування

Внаслідок зруйнування культурних осередків в Україні у XIV - XV ст. спостерігається перерва в літературному процесі. Оригінали на літературна творчість розвивається літературні пам'ятки ідейно та стилістично не виходять за рамки традицій княжої доби.

Боротьба запорізького козацтва проти рецько-татарських нападів породила героїчні епос - думи та історичні пісні, співцями-кобзарями. Виконувались ці твори речитативом під супровід бандури, кобзи, ліри. Серед тем героїчного епосу чільне місце займали: турецько-татарська неволя, втеча полону, смерть козака в степу, тема жінок-невільниць. Оригінальними пам'ятками народної поезії цього періоду є "Пісня про Байду", "Дума про козака Голоту", дума "М

руся Богуславка". Народна творчість прославляла почуття патріотизму, вірність православної

Крім дум та історичних пісень, в українському фольклорі XIV-XVI ст. існувала *релігійна поезія* - легенди, вірші, пісні про початок і кінець світу, про перших людей, про муки і смерть Христа, про премудрого Соломона та про життя апостолів.

У XVII ст. в Україні виникає *шкільна драма*. Це були так звані містерії та міраклі - релігійні драми, що випливали з потреб церкви сценічно відображати біблійні оповідання. Національною особливістю української шкільної драми було те, що поміж віршовані діалоги релігійного змісту учні братських шкіл вводили комедійні дійства у формі інтермедій або інтерлюдій. Це були веселі, насичені національним гумором побутові сценки, вставлялися між актами релігійної драми для розваги глядачів.

Найвизначнішою пам'яткою *перекладної літератури* цього періоду є "Пересопницьке євангеліє", перекладене так званою простою мовою, близькою до народної, Михайлом Василевичем та архимандритом Неабіяка доля судилася цьому євангелію: на ньому складають присягу на вірність українському народові президенти незалежної, соборної держави Україна.

Наприкінці XVI ст. у відповідь на експансію католицизму на схід почала розвиватися *полемічна література*. Першим з гостримі полемічними творами виступив ректор Острозької школи Герасим Смотрицький. Найбільш відомим його твором є трактат "Ключ царства небесного" (р.) із закликом до українського та білоруського народів стати на захист вітчизни, її національних традицій. Значне місце в українській полемічній літературі кінця XVI ст. належить Стефану Зизанію, Мілетію Смотрицькому. Вершиною ж полемічної літератури стала творчість Івана Вишенського. У своїх посланнях з Афону в Україну ("Послання до всех обще в Лядской земле живущих", "Облічення діавола-самодержца" та ін.) він різко виступав проти польсько-католицької реакції, висунув утопічну програму "царства Божого на землі".

На розвиток освіти та українського письменства вплинуло *виникнення друкарської справи* в Україні. Точна дата початку книгодрукування в Україні не відома. Першим друкованим твором вважається "Апостол", виданий у 1564 р. у Львові Іваном Федоровим. Найновіші дослідження свідчать, що перша українська друкарня мусила існувати у Львові ще за століття перед тим, бо у 1527 р. багатий львівський міщанин Степан Дропан подарував церкві Св. Онуфрія і монастиреві при ній свою власну друкарню, яку польський король Казимир IV підтвердив привілеєм 1531 р.

Мистецтво

Після монголо-татарської руйни монументальне будівництво в Наддніпрянській Україні на деякий час призупиняється, тоді як в західноукраїнських землях воно досягає помітного розвитку. У житловому будівництві цього періоду, як і в попередні часи, переважали будинки. Монументальна архітектура представлена замками та церквами. Відомими є замки в Луцьку, Острозі, Крем'янці, Кам'янці-Подільському, Богуславі та Трипіллі, укріплення і житлові споруди гетьманської столиці в Чигирині.

З кам'яних церков цього періоду збереглися церкви св. Онуфрія у Львові, церква Анна Предтечі в Кам'янці-Подільському.

Українське образотворче мистецтво особливого розвитку набуло на західно-українських землях. У живописі продовжує панувати іконографія, набуваючи все виразніших реалістичних рис. Найбільше пам'яток збереглося в околицях Львова, Самбора, Перемишля. На Волині цих пам'яток дійшло до нас близько десятка, на Київщині - декілька. До найкращих зразків іконопису і церковного різьблення цього періоду належить іконостас у відбудованому Успенському соборі Києво-Печерського монастиря.

Потреби друкарства зумовили розвиток графіки. З того часу збереглося чимало графічних робіт безіменних авторів. Так, численними гравюрами прикрашені вірші Касіяна Саквича на похорон гетьмана Петра Сагайдачного у 1622 р., тут вперше надруковано запорізький герб у вигляді козака з мушкетом на плечі.

Висновки:

У XVII ст., в силу, перш за все, об'єктивних причин, українські землі втратили самостійність, власну державність і були розчленовані сусідніми державами.

До Люблінської унії 1569 р. більшість українських земель перебувала в складі Великого князівства Литовського, яке давало змогу значною мірою зберегти українські державні і культурні традиції. Люблінська унія з цим покінчила: з приходом Польщі в Україні різко загострилися соціально-економічні, релігійні, національні суперечності, православне населення почало зазнавати дискримінації.

Порушення прав і свобод українців з боку Польщі викликало опір місцевого населення. Першими на захист України виступили представники української знаті, серед якої найбільші заслуги має князь *К.Острозький*. Та коли панівні верстви українського суспільства почали підпадати під польський вплив, ініціатива в національному житті перейшла до міщан, які об'єднувалися в братства, та до українського козацтва. Згодом саме козаки стали провідною силою національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність.

Провідна роль в історії козацтва належить *С.Богдану*, який перетворив козацькі маси в організовану і дисципліновану силу, поставив козаків на захист національних інтересів України.

Зростання військово-політичного впливу козацтва було ознаменоване двома хвилями масових козацько-селянських повстань:

■ кін. XVI - повстання на чолі з *К.Сімоном* та *С.Наливайком* (1594-1596 рр.);

■ 30-ті рр. XVII - повстання *І.Сімоновича* з *Т.Трясилою* (1630р.), *І.Сімоновича* (1635р.), *І.Сімоновича* і *П.Павлюком* (1637р.).

• Історичні джерела

З Литовської метрики

Литовська метрика - це більш ніж 550 томів державної канцелярії Великого князівства Литовського, містить документи XVII-XVIII ст.

Запровадження фільварків

Фільварки хочемо мати, щоб вони скрізь були заведені, причому якнайбільшого розміру, при кожних замках і дворах наших, крім тих, де б [хочуть] погані або неродючі були, - такі [хочуть] наказати людям [селянам] осаджувати, залишивши на уряд у кожному полі по одній волоці, а урядову волоку огорожник із своїм бидлом [худобою] обробити має, а за це [йому] морг (0,52 га - авт.) землі на огород, з чого лічби чинити і платити [він] не повинен. Уряд наш гумно під пильним наглядом повинен мати, щоб у ньому ні в чому шкоди не сталося, а збіжжя ужаття всякого повинен мати, на себе третій сніп, віддавши спочатку десятину і засіявши пашню нашу; а умолоти всякого збіжжя наші ревізори в усіх гумнах прі дворах наших мають бути, і того доглядати і навчити щоб скрізь з повним вимолотом і без пилу збіжжя обмолочувалося. А продавання збіжжя гуменного має бути по лічбі прийняте, по чому управитель положить, як продавав...

- Які форми визиску селян запроваджувалися у фільварках?

З Литовського статуту

Литовські статuti - зведення законів Литовської держави, що діяли й в українських землях. Було видано три Литовських статuti - "Старий" (1529р.), "Волинський" (1569р.) та "Новий" (1596р.), що діяв до 1795р.

Феодальне землеволодіння

Хочемо і постановляємо, щоб усі піддані наші, як духовні, так і світські, князі й бояри і вся шляхта, які маєтки батьківські, куплені і яким-небудь звичаєм нажиті за прародителів наших славної пам'яті милостей королів і великих князів литовських, а також і за нашого щасливого [володіння] держали і володіли, щоб такі маєтки вічно від нинішнього часу і в прийдешні часи держати і володіти, і самим, і потомкам, тобто родові; хоч би і листів, тобто грамот і кріпосних документів ніяких не було, як вище в цій же статті у другій главі, про це досить є описано.

- **Що свідчить про закріплення Литовським статутом привілеїв магнатів та шляхти?**

Злітопису Григорія Грабянки

Григорій Грабянка обіймав посади гадяцького полкового осавула, обозного судді, з - полковника, автор цінного історичного твору літописного характеру.

Про запорозьких козаків

Приєднавши до своїх козаків Київ та малоросійські землі, поляки через деякий час почали використати мешканців цих земель як робочу силу, та оскільки ці люди ще здавна були людьми військового стану і більше відчували нахил до вправ із мечем, а не до трудової повинності, оскільки вони зневажали ярмо рабське і рабську покору, то більше схильні були із власної волі на Дніпрі за порогами в місцевості пустельній та дикій проживати, перебиваючись ловлею звіра та риби і морськими походами на бусурман. Але року коли Жигмонт перший, король польський, організував рушення на великого царя московського, хан татарський Мелін-Гирей, виждавши слушну годину, порушив мир з поляками і повів свої загони на Російську землю; вогнем і мечем він пройшовся по містах та весях і, взявши силу бранців, повернувся за Перекоп. Тоді король, не стерпівши плундрування, зібрав охочих воїнів з козаків та поляків і спорядив на Белгород, де вони, здобувши величезну здобич, повернули назад, але якраз тут нагнали турки і татари; в битві, що зав'язалася, воїни-християни здолали і турків. Ось саме після цієї битви і почали вони козаками зватися. Навіть якщо були і ляхами, але з своєї волі на татарів ходили і примикали до вільного, ненайманого воїнства. Відтоді, прославившись у численних битвах, козаки ввійшли в силу і набрали в мужності, привикли до недоїдання, спраги, спеки та до інших незгод просто неба. За харч служило звичайне квашене тісто, яке вони варили нерідко і звали соломахою. Стравою своєю були цілком вдоволені, а коли траплялося, що випадала з рибою, або, як козаки кажуть, щербою, то такий наїдок за найкращу трапезу вважали. Проживають вони в куренях по сто п'ятдесят чоловік, а буває й більше, і всі ото тільки згаданою щойно харчуються.

Кожен має одну або дві одежини. Та коли ідуть походом в турецьку або татарську землю, то беруть дуже велику здобич і везуть назад силу-силенну добра всякого. На озброєнні мають самопали, шаблі, келепи, стріли та списи і користуються всім цим так вправно, що і найвправніший польський гусарин або ж рейтар німецький з ними зрівнятися не можуть. Є кінні та піші, і стільки козаків, скільки на Малій Русі люду, і зовсім не треба силою збирати, як ото в багатьох чужоземних краях роблять, не треба наймом заманювати; а кине клич старший або полковник який, і стільки воїнства збереться, що і трава стане...

Вони Русь за своє багатство велике мають. Хитрість військову та мужність у війні знають. Це про них сам султан турецький говорив; "Коли навколишні держави йдуть проти мене, я сплю - не зважаю, а до козаків увесь час мушу дослухатися, весь час слухаю, не дрімаю". І спокійно жити не можуть, навіть коли в краї мир запанує, то своєю волею збираються і йдуть на підмогу народам; заради малої користі велику турботу собі на плечі кладуть і на вуглих, з одного дерева зроблених лодіях дерзають через море пливти.

...За славну службу козацьку король польський Жигмонт перший віддав козакам навечно землю біля Дніпра, уверх і вниз за порогами, і наказав, аби, стіною ставши, не пускали наїздів турок і татар на Русь і Польщу. Року за панування Генріха, короля польського, званого французом на прохання господаря Волоського, понад тисячу чотириста козаків на чолі

з гетьманом Свирговським прийшли в Молдавію, і там, у господаря Волоського, чотирнадцять раз у битві з турками сходилися, силу-силенну ■ перебили і, врешті-решт, з усіх сторін турками оступлені, до одного голови зложили. Та невдовзі козаки відплатили туркам і татарам за наругу, бо року 1575, будучи послані з Черкас київським воєводою, човнами спустилися по Дніпру і на орду напали, багато татар порубали, багатьох в полон забрали і зі здобиччю великою домів вертали; однак татари, об'єднавшись із трьома султанами та сімома синами хана перекопського, численною ордою увірвалися на Поділля і багатьох людей у полон забрали, а міста і села вогню віддали. Та незабаром козаки й за це відплатили, коли, очолювані своїм проводирем Богданком, пішли за Перекоп і пройшли його з мечем і вогнем. Аліта ■ в часи панування Стефана Баторія, короля польського, ■ краще учинили. Цей король, забачивши, як добре козаки з татарами б'ються, настановив ■ гетьмана, прислав корогу, бунчук та булаву, печатку гербову, рицарів із самопалами і з ковпаками, набакир надітими, прислав гармат та всяких припасів військових (та й самі козаки, відвоювавши турецькі фортеці, здобули немало), ввів у них порядок стройовий, запровадив, крім гетьмана, обозних, суддів, осавулів, полковників, сотників, отаманів і наказав нести сторожу супроти татарів за порогами. Та, побоюючись звитяги козацької, Стефан Баторій пророче казав: "Чи звільниться ж хоч коли-небудь Річ Посполита від цих героїв?" І збулися його слова. Згаданий король Баторій, опріч давнього старовинного міста складового Чигиринна, віддав низовим козакам для пристанища ще й місто Терехтемирів з монастирем, аби вони в ньому зимували, а за службу поклав ■ по червінцеві та по кожуху; козаки були раді і цій платі й не раз билися з татарами на землі, а з турками в морі і майже завжди побивали ■

9 Опишіть побут і звичаї козаків.

- Як ставився польський уряд до українського козацтва у період його формування?

Чому козаки повстали проти поляків

Сталося це, коли деякі архієреї в литовських землях, страху перед Богом не маючи і нічого не потребуючи, відреклися віри православно-католицької і зібрали собор в Бресті литовському; і з'їхалися на той собор митрополит Михайло Рогоза, Іпатій Прототроній (єпископ Володимирський та Брестський), Кирило Терлецький (екзарх, єпископ Луцький та Острозький), Ермоген (єпископ Полоцький та Вітебський), ■ Гоголь (єпископ Пінський та Туровський), Діонісій (єпископ Хелмський та Белузький). Відкинувши на тому соборі благословіння свого першого архіпастиря патріарха Константинопольського, вони послали гінця в Рим до папи ■ восьмого і віддали себе під руку західному костюлу. А благочестиві сини, забачивши цю новоявлену химеру, жажнулися, відреклися від тих запроданців, а не пастирів і, розгорівшись благочестивою ревністю, Косинський із запорожцями на ляхів рушив, багато фортець узяв, силу ляхів перебив, але року 1594 під П'яткою і сам ляхами здоланий був.

Того ж року гетьман війська запорізького Наливайко, розбивши мадярів, повернув на Україну і не застав уже в живих Косинського; як син православ'я, зневажаючи новоявлену унію, він зібрав серед низових козаків побільше війська і рушив на Литву і там, перемігши у багатьох битвах, спалив Слуцьк та Могильов і силу ляхів побив. Проти нього з військом вийшов коронний гетьман Жолкевський, прийшов на Україну і року 1597 під Лубнами, в урочищі Солониці, розбив силу козацьку, а самого гетьмана з полковниками Лободою та Мазепою живими взяв і до Варшави відвіз; там, у Варшаві, на міднім волу ■ ляхи зажарили. Саме з цієї причини й розпочалася війна козаків супроти ляхів. Після Наливайка гетьманом війська запорізького спершу був Кушка, а опісля Бородавка.

- Як Григорій Грабянка пояснює причини козацьких повстань проти поляків?

Із промови на Варшавському сеймі ■ Деревинського, шляхтича з Волині (1620 р.)

...Саме у великих містах церкви запечатані, церковні маєтки зруйновані, в монастирях замість монахів тримають худобу. Перейдемо до князівства Литовського: там у прикордонних з боку Москви містах робиться те саме. В Могильові й Орші церкви запечатані, попи розігнані. В Пінську зроблено те саме. З монастиря Децинського зробили корчму. Через те діти вмирають нехрещені..., без шлюбу люди в розпутстві живуть. ...

.. Хто додержує грецької віри і не перейшов в унію, той не може проживати в місті, міряти ліктем і квартою і бути прийнятим у цех; не дозволяється проводити за церковним обрядом тіло померлого жителям міста і відкрито приходити до хворого з тайнами божими..., бідняки не можуть добути води, через це виникають великі позови. ...Крім того, монахів, ■■■ не пристали до унії, уніати хапають по Новогрудку і по інших містах, роздягають на вільному шляху і заарештовують. невинних людей незаконно стягують грошові суми. Коротко сказати: давно вже великі й нечувані утиски терпить наш руський народ як у Короні, так і в Великому князівстві Литовському.

■ Яких утисків зазнавало українське населення з боку шляхти?

• Історичні факти

- Початок доби литовської політичної зверхності над Південною Руссю був покладений ■■■ р., коли ■■■ ■■■ ■■■■ за князував на Волині й у Галичині.
- Початок експансії Польщі на українські землі припадає на часи короля *Казимира Великого*.
- У ■■■ р. у Львові було засноване католицьке єпископство.
- Остаточне захоплення Польщею Галичини відбулося ■■■ р. Після запровадження в руських провінціях польського права, польського адміністративного і й судового устрою, шляхетського самоуправління в Галичині було утворено три воєводства: Руське (з львівської, галицької, перемиської, холмської та саніцької земель, Белзьке (з Буським повітом), Подільське (Західне Поділля)).
- Високо цінване магдебурзьке право у ■■■ р. отримав Львів, ■■■ р. - Кам'янець-Подільський, у ■■■ р. - Луцьк, і в ■■■ р. - Київ, позбувшись, таким чином, втручання із боку королів та княжих урядників.

• Чи знаєте Ви, що...

- за деякими підрахунками втрати населення внаслідок нападів на Україну татар протягом ■■■ ст. становлять як мінімум 2-2,5 млн вбитих і поранених;
- уперше "государем усієї Русі" було названо *Івана III* у січні ■■■ р. в переговорах послів Івана III з великим князем литовським;
- козацтво починає згадуватися у документах з кінця ■■■ ст. ■■■ ■■■ та ін. роки); ■■■ ■■■ походженням є такі слова, як "козак", "отаман", "кіш", "курінь" тощо;
- привілеї величезної більшості української знаті, що пізніше стали називатися польським словом "*шляхта*", випливали, передусім, із військової служби;
- страта ■■■ р. за наказом короля польського ■■■ ■■■ ■■■ *Казимира* ■■■ ■■■ *Михайла* ■■■ ■■■ *Івана Юрійовича* назавжди перервала традицію князівського правління у Києві;
- у ■■■ р. на основі школи *Київського Богоявленського Братства Петро Могила* створив колегіум, знаний як Києво-Могилянський. З виникненням колегіуму за Києвом остаточно закріпилася роль провідного осередку національної культури, де готувалися найкращі інтелектуальні сили суспільства;
- зухваленням польським Сеймону ■■■ р. "*Статей для заспокоєння руського народу*" і обранням на ньому митрополитом визначного церковно-культурного ■■■ ■■■ ■■■ *Могили* на українських землях оновилося духовна ієрархія, легалізувалося існування Православної церкви, релігійне питання втратило після цього свою гостроту;
- у ■■■ ст., як і за часів Київської Русі, православ'я залишалося синонімом культури. Його роль в українському суспільстві зростала: за відсутності власної держави церква слугувала для українців єдиним інститутом вираження самобутності.

РОЗДІЛ 4

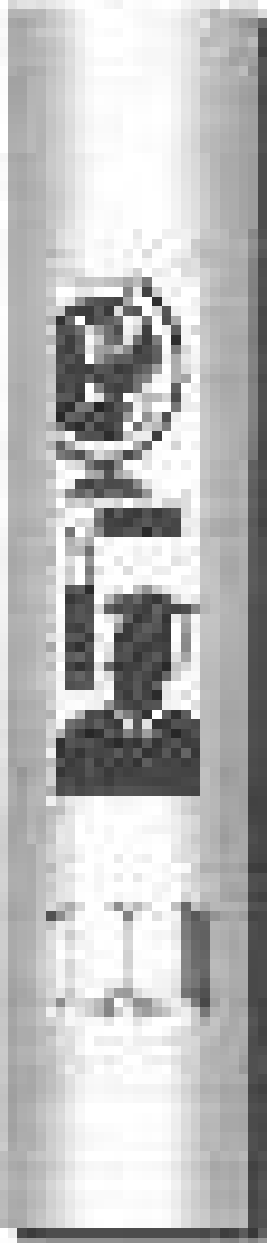
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА. КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА (сер. XVII-XVIII ст.)

*Було колись - в Україні
Ревіли гармати;
Було колись - запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю...*

Т.Шевченко

*Історія народу закарбувала на своїх скрижалях
явища, які з плином часу не стираються в його пам'яті, а є
рушійною настановою для наступних поколінь. Для України і
українців такою вікопомною подією є Національно-визвольна
війна. За своїм значенням вона не поступається
найвідомішим соціальним рухам Європи - селянській війні
німецького народу, французькій чи англійській революціям.*

П.Толочко

У вкрай несприятливих умовах іноземного панування, політичної роздробленості українських земель, жорстокого соціального та національно-релігійного гноблення український народ знайшов сили для створення держави, яка мала етнічні українські риси і демократичну форму організації влади. Ця доленосна для України мета була досягнута під безпосереднім керівництвом Богдана Хмельницького у ході Національно-визвольної війни, що розпочалася 1648 року.

Частина національної держави проіснувала на теренах Лівобережжя на правах автономії складі Російської імперії до початку 80-х років XVIII

У цьому розділі відтворюється картина грандіозної Національно-визвольної війни 1648-1676 рр., розглядається історія України за часів існування Козацько-гетьманської держави.

Вивчивши цей розділ, Вибудете знати:

сутність національно-визвольної війни 1648-1676 рр., її хід та наслідки; устрій та розвиток Козацької держави; причини, які обумовили втрату Україною своєї державності;

значення діяльності видатних українців Б.Хмельницького, П.Дорошенка, І.Сірка та інших; якою була політика Росії та Речі Посполитої щодо українських земель.

План викладу і засвоєння матеріалу

4.1. Українська національно-визвольна війна 1648-1676 рр. 4.2. Козацько-гетьманська держава (сер. XVII - кін XVIII ст.). 4.3. Становище Правобережної України під владою Польщі.

П

Ключові терміни та поняття

0 Зборівський мир	0 Гетьманщина	0 Гадяцький мир
0 Білоцерківський мир	0 спадкоємний гетьманат	0 Андрусівське перемир'я
0 Слобожанщина	0 козацька старшина	0 Вічний мир
0 Переяславська угода	0 слобода	0 Північна війна
0 Березневі статті	0 Руїна	0 опришки
0 Хмельниччина	0 Малоросія	0 гайдамаки

4.1. Українська національно-визвольна війна 1648-1676 рр.

Спокій, що запанував в Україні після придушення Польщею козацько-селянських повстань, був вдаваним. В українському суспільстві зберігався цілий вузол протиріч, серед козаків, селян, міщан жевріло невдоволення, і для організації нового повстання бракувало лише відважного і енергійного проводиря. Та-

розбудові державності. Але більшість панівного стану суспільства зрадила національні інтереси і придушувала визвольну боротьбу.

■ Представники православного духовенства (особливо його низи) - взяли безпосередню участь у подіях революції, у державотворчій діяльності.

Отже, у визвольній боротьбі участь представники всіх верств українського суспільства, та головною рушійною силою були козаки, селяни і міщани.

За національним складом абсолютну більшість учасників цієї боротьби становили православні українці. Разом з тим, серед повсталих перебували представники інших національностей, які проживали в Україні, у тому числі поляки і євреї.

Цілі боротьби

- Ліквідація польського і будь-якого іншого панування.
- Звільнення від національно-релігійного гноблення.
- Ліквідація магнатського землеволодіння, фільварково-панщинної системи господарства, кріпацтва, завоювання особистої свободи і права власності селян, міщан, козаків на землю.
- Утворення незалежної соборної української держави. При цьому слід зауважити, що ідея створення національної держави визрівала поступово. Піднімаючи козаків на повстання, і його соратники прагнули, насамперед, до збереження козацьких вольностей. Але в ході боротьби Хмельницький висуває ідею створення української автономії у складі Речі Посполитої, а згодом - і Української суверенної держави. Вперше принципи розбудови незалежної держави Хмельницький сформулював у лютому р. під час переговорів з королівськими послами в Переяславі (ці принципи будуть розглянуті далі).

Боротьби

Мали місце найрізноманітніші форми боротьби - непослух, відмова від виконання обов'язків, військові дії. **Та все ж таки, переважали насильницькі, збройні форми боротьби.** Досить часто траплялися такі ексцеси, як погроми мирного населення, грабежі, спустошення міст і сіл. До цих руйнівних акцій вдавалися усі сторони - і поляки, і росіяни, і татари, і турки, і українці.

Зрозуміло, що вибух жорстокості з боку українців став наслідком жорстокості польського режиму в Україні, жорстокості існуючого соціального гноблення. І чим нестерпнішим ставало становище українців, тим більш жорстоких форм набувала боротьба.

Ніким

не замовчується той факт, що українці вдавалися до надзвичайно жорстоких дій, до масового винищення, проти євреїв, католиків (українців, литовців, білорусів та інших), уніатів. Антиєврейська спрямованість боротьби зумовлювалася ще й соціальним становищем євреїв в Україні: вони були переважно орендарями земельних маєтків, власниками млинів, броварень, гуралень, корчмарями, лихварями і при цьому вдавалися до досить суворих форм місцевого

Характер національно-визвольної

Виходячи із причин, складу учасників і цілей Національно-визвольної війни, її характер визначають як:

- національно-визвольний;
- релігійний;
- соціальний.

Періодизація національно-визвольної

Національно-визвольна війна продовжувалася тривалий час, розвивалася поступово і суперечливо. У зв'язку з цим, питання про її хронологічні межі і періодизацію нинішнього дня залишається дискусійним.

УВАГА!

Вісторичній літературі

думка про наявність у

в Україні елементів революції, /

оскільки соціальна боротьба була

спрямована на встановлення

нової за своєю суттю моделі

відносин. /

Спираючись на широку джерельну базу, на дослідження вітчизняних і зарубіжних істориків, доцільно виділити п'ять періодів перебігу Національно-визвольної війни.

Перший (лютий 1648 - червень 1652)

- період найбільшого розмаху та інтенсивності національно-визвольної і соціальної боротьби. Основні завоювання: виборення державної незалежності у червні р. й успішне завершення Селянської війни.

Другий (червень 1652 - серпень 1657)

- період погіршення економічного і геополітичного становища козацької України.

Третій (вересень 1657 - червень 1663)

- період різкого загострення соціально-політичної боротьби, що вилилася в громадянську війну і призвела до розколу козацької України на два гетьманства - Правобережне і Лівобережне.

Четвертий (липень - червень)

- період відчайдушної боротьби національно-патріотичних сил за возз'єднання України в умовах прагнення польського й російського урядів поділити Українську державу.

П'ятий (липень 1668 - вересень 1676)

- період кризи і поразки Ліквідація державності на Правобережжі.

Виходячи саме із цієї періодизації, простежимо далі розвиток національно-визвольної війни, розглянемо її досягнення і прорахунки.

Розвиток національно-визвольної війни.

Перший період (1648-1652)

Підготовка повстання

На початку визвольної боротьби діяльність Б.Хмельницького була спрямована на вирішення трьох **основних завдань**:

© формування власних збройних сил і залучення на свій бік реєстрових козаків;

© залучення до боротьби широких верств українського суспільства.

звертається універсалами до населення, закликаючи до спільної боротьби проти Польщі. Повстанський рух дуже швидко набуває всенародного характеру і охоплює всю Україну;

© укладення військово-політичного союзу з Кримським ханством (укладено в березні р.).

На цей непопулярний союз гетьман пішов, щоб позбавити себе війни на два fronti, а також, щоб зміцнити своє військо за рахунок татар (відразу зауважимо, що як союзник татари були ненадійними і неодноразово зраджували українську сторону. Вони переслідували власну мету - максимально послабити Річ Посполиту, але й не дати можливості постати сильній козацькій державі).

Визвольний похід року

Позитивне розв'язання трьох вищезазначених завдань стало запорукою **успішного визвольного походу війська Б.Хмельницького у 1648 році**:

У квітні- травні 1648 р. - козацько-татарське військо розгромило польську армію нар. Жовті Води. Три тисячі поляків потрапили у полон. Частина реєстрових козаків на з Філоном Джеджалієм перейшла на бік повстанців.

■ У травні 1648 р. - козаки й татари завдали нищівної поразки польській армії під Корсунем: у полон потрапили 8,5 тис. чоловік, ■ тому числі командувач польським військом гетьман Потоцький. Розгром польського війська сприяв активізації народно-повстанського руху.

■ Улітку 1648 р. визвольна боротьба охопила майже всі українські землі Речі Посполитої.

Стрімко наростала соціальна боротьба: селяни, міщани й козаки розправлялися з панами й орендарями, захоплювали ■ майно, звільнялися від різноманітних форм експлуатації. Було ліквідовано кріпацтво, землеволодіння польських та колонізованих українських магнатів, католицької церкви. Свої володіння зберегли лише православні монастирі, а також та українська і польська шляхта, яка стала на бік повсталих. Утверджувалася дрібна власність на землю селян, міщан, козаків.

Армія Б.Хмельницького зросла до ■ тис. чоловік. На чолі полків стали *Іван Богун, Матвій Гладкий, Мартин Пушкар, ■ Джеджалій* та інші полководці.

На кінець червня повстанці звільнили від польських магнатів і шляхти всю Лівобережну Україну, а **на середину вересня** були звільнені Правобережжя, Поділля, частина Волині. На звільненій території українці створювали власні органи влади, формували нову модель соціально-економічних ■■■■■■

У вересні ■■ р. - відбулася битва з 60-тисячною польською армією поблизу міста *Пилявці*.

Перемога українців створила сприятливі умови для визволення Західної України.

У жовтні 1648 р. - Б.Хмельницький взяв в облогу Львів, а згодом - фортецю За-■■■■■

У листопаді 1648 р. - козацькі полки разом із загонами місцевих повстанців звільнили увесь західноукраїнський регіон.

Річ Посполита стояла на межі воєнної катастрофи, Виникла можливість об'єднання українських земель у межах напівпальної держави збройною силою!

Перемир'я сторін. Політичні плани Б.Хмельницького

Однак Б.Хмельницький не пішов ■■■■■■ есклацію бойових дій, прагнучи політичної врегулювання конфлікту. **21 ■■■■■■ 1648 р.** він уклав перемир'я з ■■■■■■ польським ■■■■■■ *Яном Казиміром*, ■■■■■■ дившись відвести українське ■■■■■■ в західних рубежів і в ході подальших переговорів вирішити українську проблему.

Що ж змусило гетьмана піти на ■■■■■■ крок?

Треба мати на увазі, що на цьому етапі визвольної боротьби Б.Хмельницький ■■■■■■ думав про відокремлення України від Польщі. Його метою була автономія для козацького регіону у межах Речі Посполитої. В ліквідації у досягненні цієї мети Б.Хмельницький покладав на нового короля ■■■■■■ Казиміра, який обіцяв бути "руським ■■■■■■ лем" і задовольнити козацькі вимоги. *Д* перемир'я гетьмана могло також спонукати зменшення внаслідок великих ■■■■■■ і матеріальних втрат боєздатності ■■■■■■ ського війська, виснаження населення Укр; ■■■■■■ Але виведення при цьому українських полків із західноукраїнських територій було значною поступкою ■■■■■■ го полякам і викликало ■■■■■■ частини козацької старшини. Згодом і плани Б.Хмельницького радикально ■■■■■■ ся, та можливості для ■■■■■■ реалізації ■■■■■■ ним шляхом були незначними.

Еволюція поглядів ■■■■■■ від автономії до створення суверенної держави

У грудні 1648 р. Б.Хмельницький і на чолі переможного війська урочисто ■■■■■■ до Києва. Усе місто разом з київським митрополитом *Сильвестром Косовим* ■■■■■■

■ гетьмана як "українського [] визволителя від "лядської неволі", [] даним поводитирем. Єрусалимський патріарх [] що прибув до Києва, називав Хмельницького князем Русі. Гетьмана вітали також послы Туреччини, Молдавії, Ва[] Семигороддя.

Авторитетна думка

Спілкування у Києві з вищими представниками православного духовенства вплинуло на еволюцію політичних поглядів Б.Хмельницького, який усвідомив, що "треба боротися за весь український народ, [] всю Україну, [] незалежність і самостійність".

І вже в лютому 1649 р. під час переговорів з королівським посольством у Переяславі гетьман **вперше висунув ідею створення української суверенної держави:**

■ *вінобгрунтував право українців на власну державу в етнічних межах [] проживання;*
■ *проголосив незалежність утвореної в ході визвольної боротьби Української держави;*

■ *сформулював положення про соборність Української держави і представив її як спадкоємницю Київської Русі.*

Польський уряд не сприйняв ідею української державності і сподівався ціною окремих поступок поставити Україну в свою залежність. **Єдине, про що домовилися обидві**

сторони на [] так це про [] мир я [] встановлення демаркаційної []

[] українськими [] польськими [] Горинь.

Розбудова української держави

На українських землях, що опинилися у сфері впливу Б.Хмельницького (Київське, Чернігівське, Брацлавське воєводства, східні райони Волинського і Подільського воєводства) продовжувався процес формування української держави. На жаль, поза межами цього процесу залишився західний регіон.

Визначимо тепер найхарактерніші ознаки держави, яка постала в ході національної революції.

Форма правління

У ході повстання [] р. почалася розбудова національної держави республіканського типу. Верховним органом влади в Україні стала **загальнокозацька рада (Військова або Генеральна рада)**, в якій могло брати участь усе козацьке військо. На чолі держави стояв **гетьман**, який обирався Військовою радою. Дорадчі права при гетьмані мала **рада генеральної старшини (Старшинська рада)**, до якої входили **генеральні обозний, суддя, писар, підскарбій, осавул, хорунжий, бунчужний.**

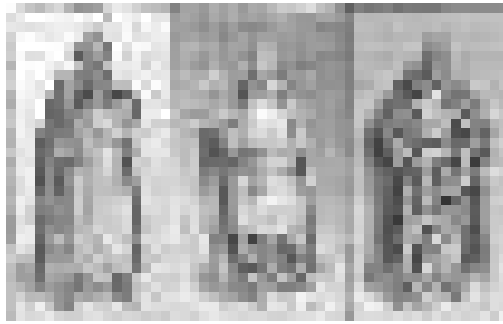
Б.Хмельницький здійснював курс на зосередження в своїх руках всієї повноти влади і на встановлення спадкового гетьманату.

Сучасні історики (зокрема, [] В.Степанков) позитивно оцінюють політику Б.Хмельницького, спрямовану на встановлення спадкового гетьманства, оскільки вона сприяла консолідації суспільства навколо державної ідеї, запобігала гострій міжусобній боротьбі за владу.

Адміністративно-територіальний устрій

[] сотні (полків у різні часи було [] На чолі полку стояв полковник (обирався на полковій раді або призначався гетьманом), на чолі сотні - сотник. Полковники і сотники здійснювали військову і адміністративну владу.

Містами й селами управляли отамани. У містах з магдебурзьким правом діяли також [] магістрати, у селах - сільські старости. Центром гетьманського правління став Чигирин.

Гетьман

Судова система

На українських територіях діяло козацьке звичаєве право, зберігали силу норми Литовських статутів, магдебурзьке право. З'явилося нове джерело права - гетьманські універсали, обов'язкові для всього населення України. Найвищою судовою інстанцією був Генеральний військовий суд, на місцях діяли козацькі суди, які мали значення загальностанових судів. Незмінним залишалося міське судочинство.

Збройні

Бойове ядро української армії становили запорожці і реєстрові козаки. Полк складався із 1-2 тис. записаних у реєстр козаків, але до них могли приєднуватися багато тисяч добровольців. Чисельність армії доходила до 100-150 тис. чоловік.

Таким чином, національно-визвольна війна призвела до розбудови Української держави, в якій знайшли своє продовження традиції Запорізької Січі і реєстрового козацтва. (Порівняйте ознаки Запорізької Січі і ознаки держави Б.Хмельницького). В історичній літературі держава, що постала у [redacted] отримала назву Української козацької республіки.

Авторитетна думка

Головною запорукою успішного будівництва Української держави стало створення національної армії на організаційних принципах запорізького козацтва. Армія формувалася із добровольців, відзначалася високим бойовим духом, мужністю та суворю дисципліною.

Відновлення

А зараз повернемося до розгляду стосунків між урядом і повстанцями, від яких а лежала доля Української держави. Склалася певна модель цих стосунків, періодично повторювалася: [redacted] Польща воювали між собою, але, будучи не в змозі завдати одна одній поразки, погоджувалися на підписання незадовільних для себе угод, після чого готувалися до наступної війни.

Ось і після укладеного у лютому [redacted] перемир'я сторони вели військову і [redacted] матичну підготовку до продовження [redacted] У травні 1649 р. Польща відновила воєнні дії. Б.Хмельницький у союзі з Кримом [redacted] був переконливими перемогами над [redacted] військами під Збаражем (липень 1649) та [redacted] (серпень 1649 р.). Військовий табір короля [redacted] Казимира опинився щільному оточенні під Зборовим. [redacted] вище польської армії було [redacted] Лише зрада татар, які [redacted] зміцнення українців, врятувала поляків від остаточного розгрому, Кримський [redacted] пішов на переговори з Яном Казиміром, змусивши Б.Хмельницького припинити воєнні дії і теж приступити до переговорів.

Зборівська угода

У результаті 18 серпня [redacted] р. між [redacted] нами було укладено Зборівський [redacted] Україна у складі Київського, [redacted] ського і Брацлавського воєводств під офіційною назвою Військо Запорізьке [redacted] валася автономією в межах Речі Посполитої;

[redacted] кількість реєстрового [redacted] станові [redacted] незаписані дореєстрові козаки мали повернутися у підданство до панів; [redacted] шляхта отримала право [redacted] до маєтків, відновлювалася феодальна землеволодіння, попередні повинності селян і міщан.

■ Таким чином, українська сторона пішла на значні поступки: замість незалежної держави вона змушена була погодитися на автономію, втрачалася територія шести полків, відновлювалася стара модель соціально-економічних відносин. Трагічним наслідком договору стало жакхливе спустошення татарами українських земель, на що таємний дозвіл дав Ян Казимір.

Мир був нетривким. Сторони знову почали готуватися до війни. Уряд Б.Хмельницького налагоджував суспільне та економічне життя, зміцнював збройні [REDACTED] проводив активну зовнішню політику з метою створення антипольської коаліції. Зміцнювалися дипломатичні стосунки з Валахією, [REDACTED] Туреччиною, Росією. Встановлювалися союзницькі відносини з Молдавією, а молдавський господар Василь Лупул пообіцяв віддати свою дочку Розанду за сина Хмельницького - Тимофія. Під тиском Туреччини [REDACTED] із Хмельницьким знову уклав і кримський хан [REDACTED]

Поразка під Берестечком та її наслідки

Польський уряд, прагнучи не допустити зміцнення України, у лютому 1651 р. відновив війну. Вичікувальна, непослідовна тактика кримського хана негативно позначилася на військових операціях українського війська, позбавила Б.Хмельницького ініціативи. Закономірним результатом тактики Криму стала **найтяжча за всю війну поразка українців під Берестечком у липні 1651 р.** Татари залишили поле бою і силою затримали при собі Б.Хмельницького. Українське військо потрапило в оточення і понесло величезні людські втрати. Полякам дістався весь обоз і гетьманська канцелярія.

У липні литовські війська взяли Київ. Трагедія під Берестечком і втрата Києва завдали серйозного удару Україні. Однак,

Хмельницькому вдалося відновити боєздатність армії, зупинити польсько-литовське військо під Білою Церквою і змусити противника до переговорів. Та все ж укладена 28 вересня 1651 р. Білоцерківська угода призвела до тяжких для України наслідків:

© територія автономії обмежувалася лише Київським воєводством;

© козацьке військо скорочувалося з 40 до 20 тис. осіб;

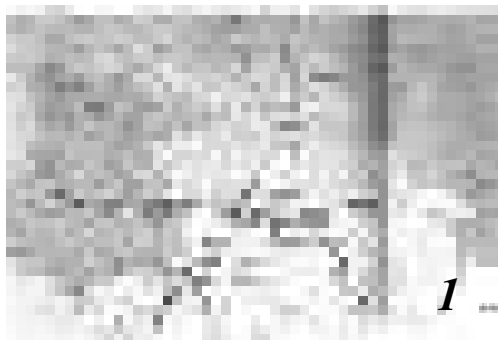
© гетьман [REDACTED] польському королю та позбавлявся права закордонних зносин.

Договір не влаштовував жодну із сторін. Польський сейм навіть відмовився його схвалити. Поляки вірили у свою швидку остаточну перемогу над Україною. Вони поверталися в українські землі, відновлювали свою владу, здійснювали жорстокі репресії проти українського населення.

Саме в цей час починається масове переселення українців у північно-східні і східні українські землі, які ще з кінця [REDACTED] ст. перебували в межах Московської держави. Переселенці засновують міста Харків (1655 р.), Суми, Охтирку та інші. Згодом [REDACTED] край отримав назву **Слобідська Україна** (від слова "слобода" - так називалися поселення, які отримували від уряду певні пільги).

Кульмінація національно-визвольної [REDACTED]

Український народ не прийняв тяжкі умови Білоцерківської угоди. Навесні 1652 р. Б.Хмельницький відновив воєнні дії проти Польщі, заручившись у черговий раз підтримкою Криму. У травні 1652 р. козаки оточили і розгромили 20-тисячне польське військо біля **гори Батіг** на Поділлі. Перемога викликала масове антипольське повстання населення України, в результаті на всій [REDACTED] території у червні 1652 р. [REDACTED] лується влада гетьмансько-старшинської адміністрації.

Визвольна війна та кордони Української держави за Б.Хмельницького (1648-1676)

Соціально-економічний лад козацької республіки

Відбувається утвердження нової моделі соціально-економічних відносин, визнаної де-факто гетьманською владою. Основні риси цієї моделі:

- *ліквідація, за невеликим винятком, великого і середнього феодалного землеволодіння, кріпацтва, фільварково-панщинної системи. Провідною формою господарювання стало козацько-селянське дрібне землеволодіння;*
- *істотні зрушення у соціальній структурі українського суспільства. Провідним, привілейованим станом стало козацтво. Козаки становили близько половини дорослого чоловічого населення України (в окремих випадках козаками вважало себе до 80% населення). За козаками закріплювалося право власності на землю, звільнення від податків, участь у політичному житті. Головним обов'язком козака була військова служба, яку він ніс за власний рахунок. Із козацької старшини формувалася нова українська знать, яка змінила витіснену польську знать. Відбувалася феодалізація козацької старшини - вона зосереджувала*

в своїх руках владу, землю, свободу селян та простих козаків, що гострювало соціальні конфлікти в українському суспільстві.

Шляхта – як стан не була знищена. складалася із середніх і дрібних, які приєдналися до Богдана Хмельницького і пішли на певні поступки станам. Гетьман здійснював курс на звільнення привілейованого суспільстві.

Селянство - завоювавши особисту свободу і право земельної власності, стало в залежність від держави. Селяни залишилися податним станом, але податки і натуральні платежі помітно зменшилися, що сприяло зростанню економічної спроможності.

Міщани - гетьмансько-старшинська адміністрація здійснювала заохочувальну політику стосовно міщанства, значно послабився податковий тиск. Результатом революційних завоювань було звільнення українських міст з-під влади магнатів шляхти (до революції міста з приватної власністю в Україні становили 80% міст). Провідна роль у житті міст перейшла до рук українців.

Православне духовенство - разом з українським населенням боролось проти польського панування, виступало захисником національних інтересів. Церква мала підтримку гетьманської адміністрації. Ці обставини сприяли зміцненню позицій православного духовенства в період революції.

* Таким чином, основними завоюваннями першого періоду війни стало утвердження в Україні нової моделі соціально-економічних відносин.

Виконайте вправу №8

1. Під владою яких держав були українські землі напередодні національно-визвольної війни 1648-1676 (Швеції, Московської держави, Польщі, Туреччини, Угорщини)?
2. Визначте причини національно-визвольної війни 1648-1676

3. Поясніть, чому Кримське ханство стало союзником Б.Хмельницького у війні з Польщею?

4. Назвіть етапи (періоди) національно-визвольної війни і дайте узагальнюючу характеристику.

5. Заповніть подану таблицю і зробіть порівняльний аналіз Білоцерківської та Зборівської угод.

Запитання для порівняння	Зборівська угода	Білоцерківська угода
Дата підписання		
Обставини підписання Територія, залишена під владою гетьмана		
Кількість реєстрових козаків		

6. Охарактеризуйте політичний та адміністративно-територіальний устрій держави Б.Хмельницького.

7. Назвіть основні верстви українського суспільства часів козацько-гетьманської держави.

Другий період

В цей час почало ускладнюватися міжнародне і внутрішнє становище України.

Втрата здобутків війни

До ускладнення міжнародного становища України призвела молдавська політика Б. Хмельницького, зокрема, шлюбний союз сина Тимофія з донькою молдавського правителя Лупула Розандою.

Проти включення Молдавії у сферу політичних інтересів України виступили Османська імперія, Валахія, Трансільванія (Семігороддя). Сформувалася антиукраїнська коаліція у складі Речі Посполитої, Валахії, Трансільванії, а згодом і Молдавії (після державного перевороту і повалення влади Лупула). У боротьбі за молдавський престол загинув і Тимофій Хмельницький.

Козацька армія не могла успішно протистояти силам антиукраїнської коаліції.

Ускладнення внутрішнього становища України стало результатом тривалих війн, які призвели до значних людських втрат, погіршення економічного становища, спустошення земель, зневіри й розчарування серед

Восени р. відбулася битва між українсько-татарськими та польським військами біля м.Жванець на Поділлі. Польська армія опинилася в оточенні. Однак, кримський хан знову зрадив українську сторону і пішов на переговори з королем, які завершилися **15 грудня 1653 р. Кам'янецькою** як підкреслюють В.Смолій і В.Степанков, "відносно козацької України вона передбачала відновлення не умов Зборівського договору (як це часто стверджується в історіографії), а лише передбачених ним прав і вольностей козацтву".

Пошуки союзника

У цій ситуації гетьман і старшина все більше переконуються в тому, що без надійної ззовні неможливо забезпечити перемогу над поляками і зберегти козацьку державу. Таку допомогу можна було отримати від Туреччини або Москви. Старшина більше схилилася до союзу з Москвою, ідея такого союзу підтримувалася і широкими масами населення. Зумовлювалося це приналежністю росіян і українців до православної віри, близькістю мов, культур.

Українська сторона, починаючи з р., неодноразово зверталася до Москви з про-

ханням про допомогу. Москва реагувала надзвичайно обережно, очікуючи, поки козаки й поляки не виснажать одне одного.

У 1653 р. Хмельницький звернувся до царя з конкретними пропозиціями [] союзу, погрожуючи, що укладе [] з Туреччиною. Цар *Олексій Михайлович* терміново скликав Земський собор, який [] жовтня 1653 р. прийняв рішення про прийняття Війська Запорізького під протекторат московського царя. В Україну для переговорів з гетьманом було вислане спеціальне посольство на чолі з боярином *Василем* []

Авторитетна думка

На думку Богдана Хмельницького, зручним кандидатом на роль покровителя й захисника України на міжнародній арені після поразки повстання [] був турецький султан. Він [] достатньо могутнім...

Укладання україно-російського договору

18 січня 1654 р. в Переяславі відбулася загальна Військова рада, яка прийняла рішення про перехід України під зверхність царя. Царські посланці привели українське населення до присяги на вірність царю, але не скрізь присягали охоче: виникла опозиція в Києві, відмовилися присягати деякі полки, відомі полковники / *Богун* та [] *Сірко*.

У Переяславі були складені так звані Переяславські статті, які визначали умови приєднання України до Росії. Цар ратифікував ці статті у березні [] р., звідки [] назва- "*Березневі статті*".

Основні положення "Березневих статей"

[] *Україна (територія колишніх Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств) переходить під протекторат Росії;*

[] *влада в автономії належить гетьману, якого обирає військо і затверджує цар; передбачалася пожиттєвість влади Богдана Хмельницького;*

[] *чисельність козацького війська - [] тис. чоловік;*

[] *в містах зберігалася право [] самоуправління;*

[] *визнавалася самостійність української православної церкви;*

[] *Україна отримала право [] зовнішню політику, крім відносин з Польщею і Туреччиною;*

[] *передбачалися спільні воєнні дії України і []*

Оцінка договору [] року

Серед істориків немає згоди в оцінці характеру Переяславської угоди. Справа ускладнюється тим, що оригінальні документи втрачено, збереглися лише неточні []

Авторитетна думка

Переяславська угода була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона (цар) зобов'язувалася захищати слабшу (українців), не втручаючись у внутрішні справи.

М. Грушевський

Український історик [] вважав, що угода була тимчасовим військовим союзом України з Москвою проти Польщі.

За офіційною *радянською теорією*, Переяславська угода стала результатом прагнення українців і росіян до возз'єднання і що возз'єднання двох народів було основною метою визвольної боротьби українського народу і самого Б.Хмельницького.

Насправді ж, Б.Хмельницький сподівався, спираючись на підтримку Москви, завершити, нарешті, війну проти Польщі, розширити і зміцнити козацьку державу.

Як підкреслює П. [] "*незважаючи на фразеологію підданства, Богдан Хмельницький фактично був сувереном не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці. Його уряд мав дипломатичні зносини з Росією, Польщею, Туреччиною, Кримським*

ханством, Швецією, Австрією, Молдавією, Трансільванією, Валахією та іншими країнами. І немає вини Богдана в тому, що його наступники на гетьманському престолі не змогли не лише його здобути, але й зберегти".

Порушення царизмом

УГОДИ

У 1656 р. цар уклав **Віденський мир** з поляками без усякої на те згоди українців. На зближення з Польщею Москва пішла з метою спільної боротьби проти Швеції, яка значно посилила свої позиції в Прибалтиці. Гетьман відкрито звинуватив царя у порушенні Переяславської угоди, продовжував війну з Польщею і приступив до утворення нової антипольської коаліції. Він уклав союз з Семигородським переговори зі Швецією, яка обіцяла допомогти у створенні самостійної української держави. Відбулося загострення російсько-українських

Але в критичний момент стосунків з Москвою, уражений звісткою про поразку українсько-сємивійська від Польщі, 27 липня р. Богдан Хмельницький помер. Гетьмана поховали в Суботові, Церква в Суботові збудованій НІМ Іллїнській церкві, де вже старшого сина Тимоша.

Оцінка діяльності Б.Хмельницького

УВАГА!

Серед істориків ніколи не було єдності в оцінці діяльності тособи

Сучасники Б.Хмельницького оцінювали його як справжнього національного героя, про нього склали пісні та думи.

У ст. з посиленням залежності України від Росії Хмельницькому почали давати більш стримані і неоднозначні оцінки. Так, Т.Г. Шевченко, дорікає йому за те, що віддав Україну під зверхність Росії.

"Аміль тобі, великий муже.

Великий, славний! Та не дуже..."

- пише про гетьмана Кобзар.

критикує Б.Хмельницького за те, що той започаткував добу розрухи, смерті, культурного занепаду.

М.Грушевський, оцінюючи Хмельницького як "великого діяча", "героя української історії" вважає, що все ж таки, гетьману не вистачало здібностей "для розв'язання історичного вузла українського життя", його політика була не дуже мудрою.

Радянські історики, як правило, схвалювали Хмельницького, що він возз'єднав Україну і Росію.

Більшість сучасних українських істориків дійшли висновку, що головна заслуга Хмельницького полягає у відродженні української державності, і що без його діяльності не постала б у новітні часи українська незалежна держава.

Зокрема, відомі українські історики В.Смолій та В.Степанков вважають, що Богдан Хмельницький:

■ зумів об'єднати всі патріотичні сили навколо великої ідеї національного визволення;

■ спрямував енергію народних мас на розбудову соборної держави та виборення нею незалежності;

■ першим виробив наріжні принципи національної державної ідеї, яка стала визначальною у визвольних змаганнях нації наступних сторіч;

■ приборкав анархічну стихію охлократії й отаманства старшини, взяв курс на встановлення спадкового гетьманату;

■ проявив себе блискучим полководцем, створив боєдатну й добре організовану національну армію, прийняв статут "Статті про устрій Війська Запорізького", збагатив українське військове мистецтво;

- *вдіграв вирішальну роль у процесі становлення розвідки й контррозвідки української держави;*

- *створив дипломатичну службу, що забезпечила прорив на шляху до визнання козацької України урядами інших країн як суб'єкта міжнародних відносин, виявив себе тонким і дуже вправним дипломатом;*

Третій період ■■■■■■■■■■

Ліквідація спадкоємного гетьманату

Як Ви знаєте, Корсунська рада ще за життя Б.Хмельницького обрала його наступником сина *Юрія*, визнавши таким чином спадковість гетьманату.

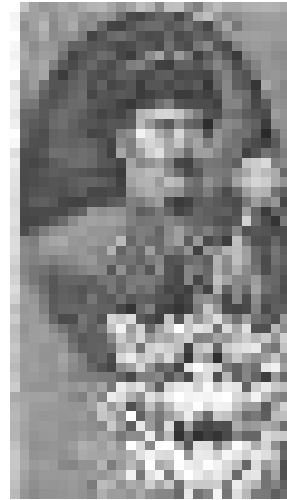
Після поховання Б.Хмельницького старшинські угруповання відійшли від принципу спадковості гетьманства і розгорнули боротьбу за владу. Найбільш успішно у цьому напрямку діяв генеральний писар ■■■■■■■■■■ Спочатку (у вересні 1657 р.) старшинська рада обрала І.Виговського гетьманом до повноліття Ю.Хмельницького, а згодом (у жовтні 1657 р.) - повноправним гетьманом.

Таким чином, в Україні династичний принцип гетьманської влади поступився місцем республіканському.

Ліквідація спадкоємного гетьманату негативно позначилася на долі національно-визвольної війни: старшинським угрупованням було відкрито шлях до боротьби за гетьманську булаву, що, врешті-решт, призвело до громадянської війни і занепаду держави. У цьому виявилася політична незрілість української еліти. Серед неї, на жаль, не знайшлося лідера, гідного Б.Хмельницького.

Політика І.Виговського (1657-1659) ■■■■■

І.Виговський, досвідчений і не позбавлений таланту державний діяч, припустився ряду серйозних політичних прорахунків,

Іван ■■■■■■■■■■

що спричинило різке загострення соціально-політичної боротьби в Україні.

По-перше, обрання його гетьманом відбулося спочатку не на Генеральній козацькій раді, а на старшинській, що викликало невдоволення простого козацтва.

■■■■■■■■■■, шляхтич за походженням, гетьман взяв курс на підтримку інтересів старшини і шляхти, нехтуючи інтересами козаків, селян і міщан. Відбувся вибух широкого опозиційного руху, ■■■■■ очолили полтавський полковник *М. Пушкарь* і кошовий атаман запорожців ■■■■■■■■■■

По-третє, помилковими і згубними для держави були спроби І. Виговського схилити Москву для боротьби з непокірними. До такого ж кроку вдалося і керівництву опозиції. Створювалися умови для втручання Москви у внутрішні справи України. При цьому російський уряд провокував загострення боротьби між сторонами, посилюючи свій вплив в Україні.

Врешті, російський уряд, насторожений самостійною ■■■■■■■■■■ ського і можливим його відходом від союзу з Росією, почав підтримувати М.Пушкаря.

По-четверте, для боротьби з ■■■■■■■■■■ І.Виговський скористався допомогою Кримського ханства. У травні-червні ■■■■■ р. гетьманське і татарське військо здійснило похід на Полтавщину, де знаходився центр опозиційного руху. У ■■■■■ під Полтавою опозиція зазнала поразки, ■■■■■■■■■■ був убитий. Похід І Виговського на Лівобережну Україну мав характер каральної експедиції, внаслідок якої загинуло майже 50 тис. чоловік.

Вперше в історії України татари залучались не для захисту від зовнішньої небезпеки, а для боротьби із старшинською опозицією і повсталим кримським ханом викликав обурення серед населення, відштовхнув гетьмана багатьох із його оточення.

Зближення з Польщею.

Угода

У протистоянні з Річчю Посполитою і повернувся до ідеї входження козацької України до складу королівства.

У вересні р. між сторонами було укладено договір, за яким:

Чернігівське, Київське та Брацлавське воеводства утворювали Руське князівство на чолі з гетьманом і входили до складу Посполитої на правах автономії. Визнавалася свобода релігійного віросповідання, зберігалися права і привілеї козаків, дозволялося відкриття 2-х академій і без обмежень - і друкарень;

з іншого боку, передбачалося відновлення соціально-економічних відносин, що існували до цього, зменшувалася кількість козаків, Руське князівство позбавлялося права на самостійні міжнародні відносини.

Україна за гетьмана (1657-1659)

Російський уряд го зрадником і навесні 1659 р. розгорнув

наступ на Україну армії. У червні р. під Конотопом армія гетьмана разом з татарами та поляками завдала нищівної поразки російській армії. Але скористатися результатами перемоги І.Виговський не зміг. Його орієнтація на Річ Посполиту, поступливість у відносинах з нею, терор проти опозиції викликали різке незадоволення в суспільстві. Посилився антигетьманський рух, провідну роль в організації якого відіграли Богун, рошенко, І Ковалевський, І Іскра, кошовий отаман/ Сірко. Рятуючи життя, І.Виговський зрікся булави і вирушив до Польщі.

Політика Ю.Хмельницького (1659-1663)

У вересні р. Військова козацька рада обрала гетьманом Ю Хмельницького, сподіваючись, що він продовжить справу свого батька.

У жовтні 1659 р. у Переяславі між гетьманом і російським урядом були підписані договірні статті, які суттєво обмежували автономні права України: обмежувалися прерогативи гетьмана, український уряд позбавлявся права на зовнішню політику, київська метрополія підпорядковувалася московському патріарху.

Розкол України на Правобережну та Лівобережну

Переяславські статті, укладені під тиском Москви і промосковської лівобережної старшини, викликали розчарування і обурення козацтва. Незадоволення політикою російського уряду висловлював і молодий гетьман.

Восени р. після невдалих військових операцій проти Польщі Ю.Хмельницький пішов на укладення угоди з польським урядом. У жовтні р. сторони підписали трактат, за яким Україна поверталася під владу Речі Посполитої на автономних засадах (відновлювалися умови Гадяцького договору без статті про утворення Руського князівства).

Україна за гетьмана П.Дорошенка

П'ятий період (1668-1676)

УВАГА!

Росія і Річ

не втрачати свою присутність в Україні, виступили проти її возз'єднання в одній державі. Гетьман Правобережного козацтва опинився у війні на два фронти. Ворожу позицію щодо нього зайняло і Запоріжжя, яке висунуло претендентом на гетьманство Петра Суховія, підтримуваного Кримом.

Для організації опору Польщі П.Дорошенко рушив на Правобережну Україну, а на Лівобережжі для боротьби з російськими військами залишив наказним гетьманом чернігівського 'яна Многогрішного. Роз'єднання козацьких сил, що відбулося, негативно позначилося на розвитку

Дем'ян Многогрішний, внаслідок наступу російських військ у скрутній ситуації, перейшов на бік Росії і при її підтримці був обраний гетьманом Лівобережної України (1668-1672 рр.).

Українська держава знову розкололася на два гетьманства.

Лівобережжя

Д.Многогрішний, погодившись на входження України до складу Росії, взяв курс на відновлення прав і кордонів Української

держави періоду Б.Хмельницького. Гетьман відновив зв'язки з П.Дорошенком, надавши йому військову допомогу. не узгоджувалася з офіційною політикою російського уряду. Проти гетьмана була сфабрикована справа про "зраду", і після суду в Москві його заслали до Сибіру.

Новим гетьманом Лівобережної України було обрано лояльно настроєного до Росії Івана (1672-1687 рр.).

Правобережжя

П.Дорошенку довелося вести боротьбу за владу з різними претендентами: спочатку із П.Суховієм, ставлеником кримського хана, а згодом із М.Ханенком, який чітко орієнтувався на Польщу і при її підтримці був обраний гетьманом Правобережної України (1670-1674 рр.).

Боротьба П.Дорошенка за збереження єдності України

Під тиском надзвичайно тяжких зовнішніх і внутрішніх обставин П.Дорошенко почав шукати опори у турецького султана.

У р. гетьман приєднався до Туреччини і розпочатої нею війни проти Польщі. Успішні дії турецьких і українських військ змусили польського короля 18 жовтня р. підписати Бучацький мирний договір, відмовившись від Правобережної України: Поділля відходило до Туреччини; Українська держава утворювалася в межах Брацлавського і восводств.

Порушення територіальної цілісності України не задовольняло П.Дорошенка. Крім того, Порта почала вимагати виплат данини, роззброєння козаків, зруйнування фортець, відбулося безжалісне пограбування українського населення турецькими і татарськими військами.

Сподівання гетьмана на турецьку протекцію не виправдалися.

У 1673 р. П.Дорошенко пішов на переговори з Москвою. Він погодився повернутися під протекцію Росії за умов збе-

реження цілісності козацької України, її прав і вольностей, надання надійної допомоги для боротьби з Туреччиною. ■■■■■ позиції сторін не співпали, переговори припинилися.

На початку ■■■■ р. російські війська разом з військом ■■■■ оволоділи основними містами Правобережжя. І Самойлович обирається гетьманом ■■■■■■■■■■

Москва усвідомлювала, ■■■■ її спроба повернути Правобережжя ■■■■ свою протекцію приведе до неминучої війни з Туреччиною. Та коли влітку ■■■■ р. турки і татари вступили на правобережні землі, російсько-українське військо залишило ■■■■ без захисту і втекло на Лівобережжя. Похід турецько-татарської армії на Правобережжя мав жахливі наслідки. Потік переселенців у Лівобережну Україну та Слобожанщину набув масового характеру. Правобережне населення звинувачувало П.Дорошенка у всіх бідах і нещастях, які принесли з собою татари і турки.

Після відходу турецько-татарських сил активізував воєнні дії на Правобережжі польський ■■■■■■■■■■

У грудні 1674 р. П.Дорошенко пішов на переговори з поляками, погодившись на входження до складу Речі Посполитої, але за умови збереження цілісності України та на основі статей Гадяцького договору (згадайте його умови). Переговори зазнали невдачі.

Марно шукаючи протекції різних союзників, П.Дорошенко опинився у ■■■■ му куті. Його чекала неминуча поразка.

Капітуляція П.Дорошенка.

Поразка визвольної боротьби

Починаючи з ■■■■ р. становище П.Дорошенка погіршується: правобережне населення, розчарувавшись у можливості виборення незалежності, відвернулося ■■■■ гетьмана, його почали залишати соратники, родичі. Підвладна Дорошенкові територія скоротилася до Чигирини і його округ.

У жовтні 1676 р., коли до Чигирини підступили полки І. Самойловича і російські гарнізони, П.Дорошенко капітулював, присягнувши на вірність російському цареві. Гетьману не вдалося реалізувати державну ідею, за яку так наполегливо і послідовно боровся Б.Хмельницький.

Падіння гетьманства П.Дорошенка означувало кінець національно-визвольної війни ■■■■ її поразку. Була ліквідована українська державність на Правобережжі, і усі спроби її відновити зазнали невдачі. Державність вдалося зберегти лише на території Лівобережжя, яке на правах автономії входило до складу Росії. Незалежну соборну державу в межах етнічних українських земель було створено лише на короткий період.

Від воєнних дій, голоду, епідемій, захоплення в яsir, переселення втратили становили 65 - 70% усього населення України, зазнали руйнувань міста і села, було завдано надзвичайно великої шкоди господарству.

Національно-визвольна війна ■■■■ рр., не дивлячись на поразку, мала велике історичне значення. Вона:

- зумовила формування ідеї утворення незалежної соборної української держави;
- призвела до відтворення Української держави, частина якої на території Лівобережної України (гетьманщина) проіснувала на правах автономії в складі Росії до ■■■■ ■■■■
- вплинула на розвиток національної самосвідомості українців;
- сформувала нову політичну еліту, яка стала на захист українських національних інтересів;
- збагатила традиції боротьби українців за національне і соціальне визволення;
- сприяла розвитку української культури, перш за все, усної народної творчості, літератури, літописання.

У ході тривалих війн за панування в українських землях ■■■■ ■■■■ ■■■■ ■■■■ тою, Туреччиною і Кримом, Україна ■■■■

вилася роздробленою: Слобожанщина, Лівобережжя, Київ і Запоріжжя перебували під владою Росії; Правобережжя – під владою Речі Посполитої і частково Туреччини (Поділля). У складі Польщі залиши-

лася Волинь і Галичина.

Розчленування українських земель було закріплено системою договорів з державами. Єдиний народ був розколотий і опинився в сферах впливу різних держав.

Виконайте вправу

Період ст. увійшов в історію України як доба Руїни. Чому?

2. Які гетьмани періоду Руїни виступали з ідеєю турецької альтернативи союзу з Москвою. Чи була реальною, на вашу думку, основа такого союзу?
3. Визначте причини поразки Української національно-визвольної війни.

4.2. Козацько-гетьманська держава (сер. XVII - кін. XVIII ст.)

- Україна за гетьманування Івана Мазепи (1687-1709)

Політика

Вирішальним моментом у стосунках між Україною і Росією стало гетьманування Івана Мазепи.

Він народився у на Київщині і належав до давнього роду української православної.

Отримав високу освіту, навчався у академії, в єзуїтській колегії у Варшаві, а потім ще й за кордоном. Був пажем при дворі польського короля Яна Казимира, писарем в уряді Петра Дорошенка, генеральним осавулом в уряді І.Самойловича. У 1687 р. коли змістили І.Самойловича,

наступником обрали І. Мазепу.

Слід наголосити, що І. Мазепа став гетьманом у надзвичайно складний для України час. Українські землі були розчленованими. статті" р. (договірні статті між гетьманом і російським урядом) ще більше обмежували автономні права України.

Але своєю політикою І. Мазепа зміцнив владу гетьмана, сприяв економічному і культурному розвитку України. Свій авторитет гетьман підніс активною меценатською діяльністю - на кошти збудовано і реставровано 20 храмів, Києво-Могилянська колегія здобула статус академії.

Проте соціальна політика гетьмана виявилася не досить гнучкою. Основну ставку він зробив на козацьку старшину і шляхту, прагнучи перетворити у міцний привілейований клас. Відбулося посилення усіх форм експлуатації селян, козаків і міщан, загострення соціальних суперечностей в українському суспільстві.

Головною метою І. Мазепи було об'єднання України в одну незалежну державу. Великі сподівання гетьман покладав на

молодого російського **Петра I**. Між ними склалися надзвичайно довірливі стосунки.

Україна і Північна війна

У 1700 р. розпочалася Північна війна між Швецією і Росією; остання прагнула отримати вихід до Балтійського моря. Україна надавала активну допомогу Росії у цій війні. Але у 1708 р. Петро I уклав таємний договір зі шведським королем Карлом XII, спрямований проти Петра I. Передбачалося, що Україна надасть Швеції допомогу у війні проти Росії, а Швеція забезпечить повне звільнення України від влади Москви.

За цей вчинок російські, а потім і радянські історики називали Мазепу "зрадником", а слово "мазепинець" стало синонімом слова "сепаратист".

Які ж причини змусили гетьмана шукати нових зовнішньополітичних орієнтирів?

Петро I виявився приборчником шведської жорсткого централізму, прагнув цілком підпорядкувати Україну Російській державі, що не співпадало з прагненням І. Мазепи розширити самостійність Гетьманщини.

У час Північної війни Петро I нещадно експлуатував людські і матеріальні ресурси України. Край був економічно виснажений, населення вивозили на будівництво доріг, каналів, міст. Козацьке військо використовували у війні як "гарматне м'ясо". Політика Петра I викликала обурення в Україні, козацька верхівка наполягала на пошуках нового союзника.

У І. Мазепи були підстави вважати, що цар може пожертвувати Україною, аби забезпечити перемогу у війні і вийти на береги Балтійського моря.

Перехід І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII

У жовтні 1709 р. військо Карла XII вступило на Україну. На його бік перейшов Мазепа з 10 тис. козаків, а також 10 тис. запорізьких козаків з кошовим Кос-

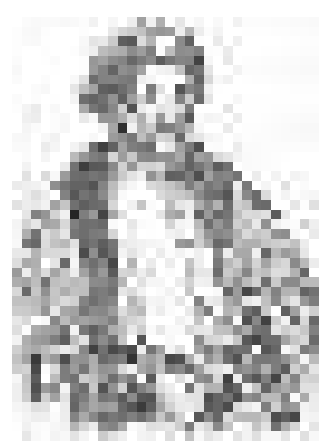
тем Гордієнком. Основна ж маса козаків, старшини, селянства і міщан відмовилася підтримати гетьмана.

Чому ж так сталося?

По-перше, далася взнаки соціальна політика гетьмана. Надто далеко відірвався він від життєвих потреб народу і не користувався популярністю в народних масах.

По-друге, для народу цей крок Мазепи був несподіваним, а справжні його причини невідомі, адже І. Мазепа зі Швецією був таємним.

По-третє, Петро I жив швидкі і рішучі дії проти Мазепи, представивши І. Мазепу зрадником України (за наказом царя гетьмана проклинали у всіх церквах) та злякавши населення України репресіями, спрямованими на приборчників гетьмана. Царські війська знищили столицю Мазепи - місто Батурин, вирізавши 6 тис. жителів, зруйнували Запорізьку Січ.

У 1708 р. цар наказав обрати нового гетьмана, і ним став Іван Скоропадський (1708-1722 рр.). Козацьких старшин, які не прибули на вибори нового гетьмана, цар оголосив зрадниками.

Здійснюючи політику терору, Петро I прагнув знищити серед українського населення будь-яку опозицію.

Полтавська битва

27 червня 1709 р. відбулася Полтавська битва - вирішальна битва Північної війни, яка завершилась поразкою Карла XII та І. Мазепи.

І. Мазепа разом зі своїми приборчниками знайшов політичний притулок у Молдавії.

Вони стали першою українською політичною еміграцією. 21 вересня 1709 р. гетьман помер.

Україна за Гетьмана

Після смерті І. Мазепи українська еміграція обрала гетьманом *Пилипа Орлика*, який так і залишився гетьманом у вигнанні. Він склав проект **першої Конституції України**, яка отримала назву "**Пакти і Конституція прав і вольностей Запорозького війська**". Зміст такий:

а) проголошувалася незалежність України від Росії та Речі Посполитої;

б) обґрунтовується протекція шведського короля та союз з Кримським ханством;

в) територія України визначається Зборівським трактатом

г) запорожцям повинні були повернути давні містечка Трахтемирів, Кодак, Ке-леберду, землі над Ворсклою; фортеці, побудовані Мазепою, ліквідувалися;

д) при гетьманові утворюється Генеральна рада із законодавчою владою, яка складається з генеральної старшини, полковників, виборних депутатів від кожного полку та делегатів від запорожців. Рада збирається тричі - на Різдво, Покрову та Великдень;

справи про кривду гетьманську та провини старшини розглядає генеральний суд, до діяльності якого гетьман не має права втручатися;

е) державна скарбниця і майно підпорядковуються генеральному підскарбію, на

утримання гетьмана призначаються окремі землі;

ж) встановлюється виборність полковників, сотників з наступним затвердженням гетьманом;

з) спеціальна комісія має здійснити ревізію державних земель, якими користується старшина, а також: повинностей населення;

й) скасовуються оренди та податки на утримання гетьманської гвардії;

і) гетьман має захищати козацтво і все населення від надмірних податків і повинностей, допомагати козацьким вдовам і сиротам.

Конституція мала яскраво виражені демократичні тенденції. Про це встановлення представницького органу - Генеральної ради, виборності посад, спроба розподілу повноважень виконавчої і судової влад. Разом з тим не можна не зауважити, що Конституція мала на меті задовольнити перш за все інтереси тих соціальних груп, на які намагався спиратися Орлик для повернення в Україну. Проголошення захисту інтересів простого народу мало тут швидше декларативний характер. Зверніть увагу на оцінку Конституції п'якевичем: "Всі ці постанови мали егоїстично класовий чи груповий характер... Творці Конституції - старшина і запорожці - не виявили широкого політичного світогляду". Конституція значно обмежувала гетьманську владу в інтересах старшини. За висловлюванням історика О.Оглобина, вона була "другою поразкою гетьмана Мазепи після полтавської катастрофи, яка завдала великого удару по гетьманській владі".

Хоч Конституція і не була запроваджена в життя, вона стала видатною пам'яткою української державно-політичної думки в еміграції.

Уряд Орлика намагався створити антиросійську коаліцію держав. Але ці намагання виявилися марними - європейські держави не бажали воювати за Україну.

• Ліквідація російським царизмом української автономії

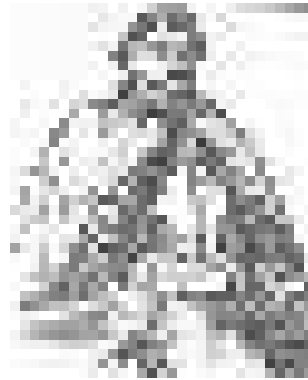
Українська політика Петра I. Перша ліквідація гетьманства

Після перемоги в Полтавській битві, Петро I здійснює заходи по ліквідації автономного устрою України. Ось лише деякі з них:

■ у 1722 р. цар призначив до Скоропадського свого резидента, який мав контролювати діяльність гетьмана;

■ у 1725 р. було вперше офіційно заборонено українську мову;

■ у 1722 р. створюється Малоросійська колегія, яка розділила владу з гетьманом;

з 1724 р. після смерті наказного гетьмана Павла

Лубовки (1722-1724 рр., на світлині) - Лівобережною

правила лише Малоросійська колегія;

■ вільна торгівля фактично скасовується. Українцям забороняється займатися торгівлею з іншими країнами, крім Росії.

Останні гетьмани - Д.Апостол та К.Розумовський

Після смерті Петра I (1725 р.) російські імператори намагалися обмежити українське самоврядування. Але із зміною імператорів і міжнародної ситуації політика "залізної руки" щодо України інколи дещо пом'якшувалася.

Так, у 1727 р. царський уряд, враховуючи можливість війни з Туреччиною, вирішив відновити посаду гетьмана. Ним став **Данило Апостол (1727-1734 рр.)**.

За короткий час гетьман навів порядок у фінансах, насамперед у податковій системі, сформував державний бюджет у розмірі 100 тис.

крб. річних і в розвитку економіки зробив ставку на підприємливу буржуазну верству суспільства, тим більше, що й власне багатогалузеве господарство розвивав у такому ж напрямі.

З гетьманського відома у Глухові в 1728 р. відбулася розширена нарада українських купців, на якій обговорювалися питання торговельної політики уряду Гетьманщини й розв'язання нагальних купецьких проблем. Шерегом універсалів гетьман оберігав українських купців від конкуренції іноземних, у тому числі й російських. Було організовано кредитування купців, відстрочено сплату за векселями, підготовлено проект вільної торгівлі в Гетьманщині.

У 1729-1730 рр. власті провели генеральне слідство про маєтності, яке виявило неконтрольоване роздавання сіл у приватне володіння й катастрофічне зменшення кількості особисто вільних селян. Всі маєтності були поділені на шість категорій - рангові, надані за заслуги, ратушні, вільні, спірні та монастирські. Незаконно одержані старшиною, монастирями, містами і російськими чиновниками села й хутори поверталися до свого попереднього статусу. В зв'язку з цим значна частина селян поліпшила своє матеріальне й соціальне становище. Права землевласників на маєтності й підданих, визнані генеральним слідством, зміцнювалися. Була зроблена спроба покінчити із землеволодінням російських вельмож і чиновників. Гетьман видав старшині спеціальний універсал, щоб вона спонукал російських землевласників продувати маєтності в Україні за прийнятною ціною.

Апостол добився передання судових повноважень відання місцевих судів. Генеральному суду поверталися функції вищої судової інстанції хоч нею фактично продовжував російський монарх. Тим самим незалежність українського судочинства й посилювалася влада центру. Гетьманські інструкції чітко визначили компетенції різних судових установ та чисельний склад Гетьман планував створити новий кодекс законів для всієї Гетьманщини.

При всій своїй реформаторській діяльності гетьману не вдалося вберегти козаків, і мішан від примусових робіт і виконанні військового обов'язку далеко Але в цілому за гетьманування Д.Апостол;

внутрішнє життя України стабілізувалося. Прості люди відчули себе захищенішими ■ зловживань властей і багатих землевласників, старшина отримала підтвердження на старі маєтності, а торгівці дістали нові можливості для занять ремеслами, промислами й торгівлею.

Після смерті Д.Апостола російський уряд ■ років не дозволяв обирати гетьмана. У ■ р. за рішенням імператриці *Єлизавети Петрівни* (1741-1762 ■) було обрано останнього гетьмана ■ *Кирила* ■ (1750-1764 рр.). Цей крок імператриця зробила під впливом старшого брата Кирила Розумовського - *Олексія*. Його, простого козака, за гарний спів взяли до придворної капели, ■ на нього звернула увагу Єлизавета. Олексій Розумовський став її фаворитом, а з ■ р. - чоловіком.

К.Розумовський докладав багато зусиль для розширення автономного управління Української держави, добивався спадковості гетьманства. Але в умовах централістичних прагнень Російської імперії подальший розвиток української автономії був неможливим.

Остаточне скасування ■ державності

У ■ р. престол зайняла *Катерина II*, прибічниця централізму, яка рядом заходів остаточно ліквідувала автономний устрій України:

® у ■ р. ліквідовано гетьманство, вся повнота влади зосередилася в руках *Малоросійської колегії*;

® у ■ р. знищено *Запорізьку Січ*. Ті землі ■ роздані царським фаворитам, вельможам, генералам. Доля *запорізьких козаків* склалася по-різному: 25 тис. козаків згодом переселено на *Кубань*, 5 тис. *запорожців* отримали політичний притулок в *Туреччині* і заснували там *Задунайську Січ* ■ значна кількість *запорожців* отримала статус *селян*;

® у 1781-82 ■ ліквідовано поділ *України* на полки і створено *губернії*;

® у ■ запроваджено кріпосне право в *Україні*. Цього ■ року було ліквідоване українське козацтво як стан. Замість *козацьких полків* створювалися полки *російської регулярної армії*. *Козаків* перевели в *селянський стан*, а приблизно 10 тис. *заможних козаків* отримали *грамоти дворян і офіцерські чини* в *російській армії*.

Місія Василя Капніста.

У відповідь на наступ царизму на українську державність, скасування ■ автономії серед патріотично налаштованої української старшини виникла думка вдатися до іноземної інтервенції. Речником цієї групи виступив відомий на ■ час громадський діяч і ■ *Василь Капніст*. У 1791 р. він таємно ■ до Берліна, де просив допомоги у *Пруссії* проти *московського абсолютизму*. Однак ця спроба виявилася невдалою.

Таким чином, в результаті політики *російського царизму* на *Україні* було ліквідовано *гетьманство*, *Запорізьку Січ*, *полковий військовий і адміністративно-територіальний устрій*. *Україна* стала *звичайною провінцією Російської імперії*.

Українському народу через несприятливі політичні умови, через недостатню внутрішню консолідацію не вдалося зберегти свою державність.

Але збереглася на *Україні* *державно-національна традиція*, *ідея незалежної соборної української держави*, і цілі покоління боролися і вмирали за цю ідею.

Приєднання до Росії південних регіонів України та Криму

В результаті перемоги Росії в *російсько-турецьких війнах* у 1783 р. *Кримське ханство* було ліквідоване, і всі його території ввійшли до складу *Російської імперії*. Почалася активна колонізація південних земель *України*, які отримали назву **Новоросії**. Прагнучи якомога швидше заселити і освоїти ці землі, уряд *Катерини II* сприяв переселенню сюди *сербів, німців, молдаван, вірмен, греків та інших народів*. *Українці та росіяни* на кін. ■ ст. склали 80% переселенців зазначених областей.

Виникли нові міста - Олександрівськ (Запоріжжя, 1770), Херсон, Севастополь (1783), Катеринослав (1787), Миколаїв (1789), Одеса (1794).

Вихід до Чорного моря, дня сприяли економічному розвитку та України. Україна поступово перетворюється на житницю Європи.

Виконайте вправу № 11

1. Охарактеризуйте діяльність гетьмана І.Мазепи.
2. Розкрийте причини шведсько-українського союзу 1708 р.
3. Які наслідки для України мав перехід І.Мазепи і частини козацтва на бік Карла XII?
4. Коли відбулася Полтавська битва?
 - а) 27 червня 1709р.
 - б) 1 квітня р.
 - в) 22 жовтня р.
5. Назвіть заходи Катерини II по остаточній ліквідації автономного устрою України.
6. Коли і в результаті яких подій відбулося приєднання території Кримського ханства до Російської імперії?
7. Яке значення для України і Росії мало приєднання Криму?

4.3. Правобережної України під владою Польщі

Польща відновлювала на Правобережжі порядки, які існували до повстання Б.Хмельницького.

Зростали земельні магнатів (40 магнатських родин володіли 80% території Правобережжя), посилювалося соціальне гноблення українського селянства (в деяких маєтках панщина становила 5-6 днів). Відновлювалося переслідування православ'я.

У р. польський сейм скасував на Правобережжі козацький устрій. Козаки були оголошені поза законом, за винятком невеликої кількості козаків, що наймалися на службу до польських магнатів (надвірні козаки).

Визвольна боротьба на чолі з

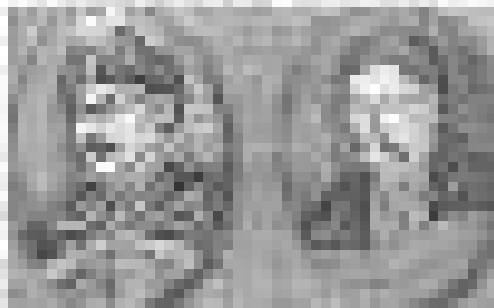
Посилення польського гноблення викликало хвилю повстань. З 1700 по 1704 точилася визвольна боротьба правобереж-

ного козацтва на чолі з фастівським полковником Семеном Палієм. Повстанці звільнили від шляхти Київщину, Черкащину, Поділля. Цей рух був придушений польсько-російськими зусиллями. Петро I пожертвував інтересами населення Правобережжя, щоб зберегти союз із Польщею > війні проти Швеції. За його наказом участі у боротьбі з повстанцями взяли полки І.Мазепи.

Гайдамацький рух

У наступні роки на Правобережжі поширився рух гайдамаків (від тюркського "де" - гнати, чинити свавілля). Серед гайдамаків були переважно селяни-втікачі, бідніша частина міського населення, козацька сірома, наймити. Гайдамаки користувалися широкою підтримкою населення У другій пол. ст. гайдамацький переріс у народно-визвольне повстання, отримало назву Коліївщина. р.

очолив **Максим Залізняк** - запорізький козак, син селянина-кріпака із с. Медведівка на Черкащині. На бік повстання перейшов уманський сотник **Іван Гонта**. Коліївщина охопила Київщину, Поділля, Волинь. Тяжкі форми гноблення обумовили жорстокість гайдамаків, криваві розправи з польським населенням.

Іван Гонта

Максим Залізняк

Коліївщина була спрямована проти польського гноблення, на ліквідацію панівної верстви суспільства, великої земельної власності.

Царський уряд, наляканий величезним розмахом повстання, допоміг Польщі у його придушенні.

Гайдамаччина надовго залишилася в народній пам'яті, відіграла велику роль в ослабленні феодально-кріпосницької системи, польського панування, у розвитку визвольної боротьби українського народу.

Рух опришків

У західноукраїнських землях (Галичина, Закарпаття, Буковина) соціальний протест проявився в русі **опришків**. Найбільш відомим ватажком опришків був **Олекса Довбуш** - з 1738 по 1745 рік.

Його порівнюють з **Робін Гудом**, бо, грабуючи багатих, все награване добро роздавав.

Після смерті О. Довбуша загони опришків очолювали **Василь Баярак**, **Мирон**.

Рух опришків був придушений австрійським урядом лише у першій половині XIX ст.

Поділи Речі Посполитої

У другій половині XVIII ст. Річ Посполита переживала період глибокої економічної і політичної кризи, викликаної анархією в державному управлінні, міжусобними війнами. Цим скористалися сусідні держави - Австрія, Росія та Прусія, які розділили між собою землі Речі Посполитої, внаслідок чого польсько-литовська держава припинила своє існування.

На долі українських земель три поділи Речі Посполитої позначилися таким чином:

■ за першим поділом 1772 р. до Австрії відшита **Галичина**;

■ за другим поділом 1793 р. до Росії відійшло **Правобережжя (Київщина, Волинь, Поділля)**;

■ за третім поділом 1795 р. до Росії відійшла **Волинь**.

З переходом Правобережної України під владу Росії тут у 1795 р. було створено Київську, Волинську та Подільську губернії.

До Австрійської імперії була приєднана в 1775 р. **Буковина**, яка перебувала до цього часу в складі Османської імперії. Під безпосереднім контролем Габсбургів перебувало і Угорське королівство разом з українським **Закарпаттям**. З 1867 р. Австрійська імперія отримала назву Австро-Угорщини.

Таким чином, на кінці XVIII ст. українські землі опинилися в складі двох великих імперій - Російської та Австрійської. В історії України почався новий період.

Уніфікація адміністративно-територіального поділу українських земель у складі Російської імперії

У 1795 р. російський уряд ліквідував Малоросійську губернію і натомість створив Чернігівську та Полтавську. Новоросійську губернію було поділено на Катеринославську, Миколаївську і Миколаївську (з 1802 р. Херсонську). У 1828 р. вони, а також Бессарабська увійшли до складу Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернаторства. У бороть-

бі з польським визвольним рухом уряд у 1832 р. утворив Київське генерал-губернаторство у складі Київської, Волинської і Подільської губерній. Через три роки губернію було реформовано в Харківську. Отже, підросійське Україна була поділена на дев'ять губерній, в незмінному вигляді проіснували до початку XX ст. Значна кількість українців проживала поза межами цих губерній у сусідніх повітах Курської, Воронежської, Белгородської губерній та на Кубані.

Виконайте 12

1. Порівняйте становище Правобережної і Лівобережної України у XVIII ст.
2. Чому царський уряд підтримав боротьбу польського короля з гайдамацьким рухом?
3. Які події пов'язані з такими іменами: Максим Залізняк, Іван Гонта, Олекса Буш?
4. Заповніть таблицю "Три поділи Речі Посполитої".

Поділи	Дата	Наслідки для України
I поділ		
II поділ		
III поділ		

5. В результаті яких подій сучасні українські землі опинилися на кінці складі двох імперій - Російської та Австрійської?

Українська культура другої пол. XVII - XVIII ст.

З початку XVIII

російського

Культура України другої пол. XVII - XVIII ст. розвивалася в умовах боротьби українського народу за свою незалежність і державність. Повалення польсько-шляхетської влади, утворення козацької республіки з демократичною формою правління, вільним населенням сприяло піднесенню національно-культурних процесів.

З іншого боку, наступ Росії та Польщі на українську автономію супроводжувався утисками української культури.

Розвиток освіти. Наука

Центром науки в Україні в XVIII залишився Київ з його академією. Тут готувалися й видавалися праці, які принесли славу Україні. З цієї вишшової академії вийшли найвідоміші українських філософів Григорій Сковорода

Центром культурно-освітнього цього періоду була Києво-Могилянська академія. За часів І. Мазепи вона досягла більшого розквіту. в ній вчалося дві тисячі студентів, у тому числі й інших православних країн. В академії працювали видатні вчені, митці Лазар Баранович Дмитро Туптало, Феофан Прокопович, Полоцький та інші. Викладачі і студенти за прошувалися в слов'янські країни, перш за

в Росію, де стали організаторами майже всіх духовних училищ. Вихованець академії *фан-Шан* відкрив у Москві Слов'яно-греко-латинську академію - перший вищий навчальний заклад у Росії. Розквіт Києво-Могилянської академії тривав до 60-х XVIII ст., згодом в ній було запроваджено навчання російською мовою, а у 1764 р. було надано статус духовного закладу.

Студенти Києво-Могилянської академії.
Гравюра XVIII ст.

На західноукраїнських землях вищим навчальним закладом став Львівський університет, відкритий у 1661 р. Після загарбання Східної Галичини Австрією викладання в університеті велося німецькою мовою.

Середню освіту в Україні давали колегіуми, засновані у Чернігові, Ніжині, Переяславі, Харкові.

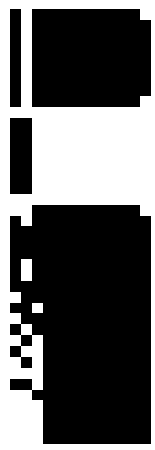
Ревізійні полкові книги показують, що в 1700-х роках на території Гетьманщини було 866 шкіл, тобто на кожну тисячу душ населення припадало по одній школі. З ліквідацією Гетьманщини кількість шкіл поступово зменшилася. Засновані ж Катериною II так звані народні училища започаткували насадження чужих за духом навчальних закладів.

У Східній Галичині освіта зазнавала всіляких утисків з боку австрійського уряду. Національно-культурний осередок Галичини - Успенське ставропигійське братство в 1788 р. було ліквідоване; тоді ж, у 80-х роках, припинила своє існування і братська школа. У розвитку початкового і середнього шкільництва певну роль відіграли реформи Катерини II, який у 1784 р. наказав заснувати школи німецького зразка скрізь, де було близько сотні дітей.

Відбуваються суттєві зрушення в розвитку науки. У 1783 р. Лаврська друкар-

ня видала приписуваний *Синопис* - перший короткий нарис історії України від найдавніших часів до останньої чверті XVIII ст., який і протягом наступного століття використовувався як офіційний підручник, багато разів перевидавався. Набуває розквіту історико-мемуарна проза - козацькі літописи. Так, цінним джерелом для дослідження історії України є *Літопис Самовидця*, автором якого вважають генерального підскарбія Р. *Самовидця* (зображує події 1648-1702 рр.), літописи *Григорія Граб'янки* та *Самійла Велична*, у яких головна увага приділяється історії козацтва, Б. Хмельницькому як полководцеві і державному діячеві. Наприкінці XVIII - на поч. XIX ст. з'явилася анонімна *Історія Руссовили Малої Росії*. Написана з патріотичних позицій, ця праця справила великий вплив на подальший розвиток української історичної науки.

У XVIII ст. у розвитку української філософії стала творчість *Григорія Сковороди* (1722-1794 рр., на світліні) Після навчання у Київській академії Сковорода 10 років працював домашнім учителем у поміщика на Переяславщині, в 1750-х роках викладав поезію й етику в Харківському колегіумі. Переслідуваний церковниками і кріпосниками, залишив педагогічну діяльність й останні 25 років вів мандрівне життя. Найвидатнішими творами з філософської спадщини Г. Сковороди є *Начальна дверько до добронравію*, *Симфонія, нареченная Книга*, *опознанысамогосебе*, *Разговор, называемый алфавит, или букварь мира* та інші. У своїх творах мислитель розкривав філософські, суспільно-політичні й етичні проблеми, центральне місце серед них належало питанню про щастя людини. З літературних творів Г. Сковороди відомі збірка поезій *Сад божественных песней*, збірка байок *Басни*.

Література

У другій пол. XVII ст. провідною темою дум та історичних пісень була визвольна війна XVII ст., її герої та проводирі. Саме в цей час створені відомі народні пісні "Розлилися круті бережечки", "Не дивуйтеся, світ стали козаченьки" та багато інших.

Великого розвитку набув український театр, зокрема шкільна драма. Викладач Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович склав теорію трагедії, комедії і трагікомедії. Цікавим явищем в історії українського театру був ляльковий народний театр - вертеп (вертепом називалася печера, де народився Ісус Христос). Для лялькової вистави використовувалася скринька у вигляді двоповерхового будиночка: у верхній частині будиночка розігрувалися сцени на біблійні сюжети, у нижній - народно-побутові.

У XVIII ст. виникає таке цікаве літературне явище, як творчість мандрівних дяків - учнів духовних шкіл, вірші яких носили бурлескний характер: сміх і гумор поєднувалися у них з серйозною соціальною тематикою.

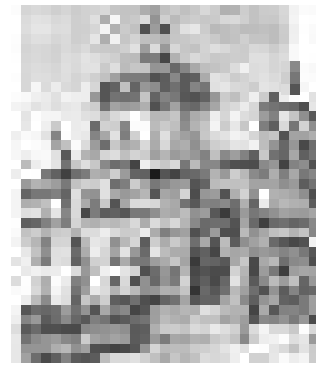
Набуває поширення громадянська та любовна лірика - романси, сентиментальні пісні, в які вводилися образи, запозичені з народної поезії. Багато таких творів приписують *Марусі Чурай* - легендарній українській народній співачці і поетесі, яка нібито жила у Полтаві; документальних свідчень про неї немає.

На розвитку української літератури негативно позначилася русифікаторська політика царського уряду. Ця політика вплинула і на становище поліграфічної справи в Україні. Так, у 1721 р. при московському синоді було засновано Друкарську контору, яка послідовно переслідувала українську книгу та українське слово. Українським архієреям було наказано відбирати по всій Україні церковні книги, які колись видавалися в українських друкарнях, і замінити їх московськими. З 1766 р. київській друкарні було наказано випускати тільки російськомовні книги, а у київській друкарні за погодженням синоду.

Мистецтво

В українській архітектурі XVIII ст. утверджується бароко, справжній розквіт якого припадає на добу XVIII ст. На землях України цей італійський стиль набрав нових мис-

тецьких форм та національного колориту і дістав назву українського, або козацького бароко. Заходами І. Мазепи споруджено Спаску церкву Мгарського монастиря біля Лубек на Полтавщині, церкву Всіх Святих у Печерській Лаврі - справжню перлину між усіма церквами українського бароко. За наказом Мазепи було перебудовано Софійський собор, Успенську церкву Лаври та Успенську церкву Видубицького монастиря. Крім того, по всій Лівобережній Україні у другій пол. XVII - на поч. XVIII ст. було споруджено ряд монастирів з храмами, дзвіницями, ронними мурами і баштами.

шим і впливом на західні українських лях був *Берна Меретин*. Найбільша пам'яті

творчості

Юра руджений у 1764 рр., на світлині), в архіте-

турі якого західноєвропейські риси гармонічно поєднані з національними.

Українське бароко знайшло відображення і в творчості видатного київського архітекта *Юра*. Прикладом цього може бути здійснена ним реставрація Кирівської церкви. Подальша діяльність *Горювача-Барського* характеризується творчою архітектурою класицизму. Цей стиль поширюється з XVIII ст. відне місце посідає містобудування.

В українському образотворчому мистецтві другої пол. XVII ст. значне місце займає *Горювач*, що розвивається в ренесансно-барокових формах. Велику роль у збагаченні української культури відіграла діяльність Лаврської майстерні.

Портрет як жанр світського мистецтва національну особливість: він зберіг тісний зв'язок з іконописом. Монументальними були портрети Б. Хмельницького і визначних старшин. Західноукраїнські митці малювали львівських братчиків у представницьких позах із жезлом, гербами та іншими атрибутами.

7. Жовнірська челядь забирає в козаків волів, худобу і всяке добро.

8. На Запорозжжі і на Дніпрі не дають промишляти, ні звіра, ні рибу ловити, а з козака беруть по лисиці; а якщо не зловить лисиці, то за лисицю відбирають самопали. полковникам підводи даємо або замісто підвід платимо грішми...

■ усякої нагоди відразу садовлять козака у в'язницю і, де чують хабара, не поки не дасть доброго викупу, примушують робити, що схочуть.

Дайте оцінку ставлення польської шляхти до козаків.

Лист турецького султана Мухамеда до Богдана Хмельницького р. Константинополь

"Богдану Хмельницькому, гетьману Війська Запорізького, доброго здоров'я з усім ством і остаточної перемоги над ворогом, щоб Бог зводив помогти, зичимо.

Ваші послы Ромас і Яків віддали перед нами поклін при передачі ваших листів. Ретельн витлумачені, ці листи були віддані мені при всьому моему сенаті моім шановним візіром мені витлумачені. У цьому своєму листі ти повідомляєш мені, що хан разом з ляхами і різними людьми нашої землі як з молдаванами, так і з угорцями воював проти вас і присягу зламав. Повідом і те, що мусив взяти на допомогу Москву, довкола себе ворога. При цьому пишеш до нас, аби ми вас прийняли під нашу руку й згідно з давніми вашими листами. Ми вас як вірних і зичливих наших слуг із згоди нашого сенату беремо під нашу оборону і обіцяємо допомагати проти кожного вашого

Угорці спочатку не відкривали дверей перед вашими послами до мене. Тепер, зрозумівши з вашого листа, ми послали до всіх наших земель, щоб про те знали і в. м., не жодного приводу для невдоволення, в приязні з в. м. жили, не підносячи на вас руки. Бо оголосив по всіх цих моїх землях, що ви, все Військо Запорізьке, залишається, вирізняючи в; з усіх вірних і зичливих моїх. Тому й ти, Богдан Хмельницький, гетьман, своє Військ Запорізьке держи у стриманості; просимо, щоб козаки не вступали в нашу державу як море так і суходолом, і не важилися її пустошити, пам'ятаючи про те, що ми наказали всім землям жити з вами в приязні. Особливо ж постарайтеся, щоб московські козаки не морем в ці наші держави і не пустошили державу. Також якщо хто б, чи близький, чи далеки мав би стати нашим ворогом і намірився воювати проти нас, то щоб ви з Військом були і воювали проти того ворога. Ми також, коли хто б мав бути ворогом і воював би вас, обіцяємо дати допомогу за першим зверненням. А оскільки для ліпшої віри і певності вимагали від нас присяги, то наша присяга така є: насамперед закликаємо у свідки того, створив все з нічого, насамперед землю і небо і всіх нас, того, що під його рукою ми живем всіх пророків, котрих як ми, так і ви визнаємо. Ці нехай будуть свідками на цьому світі, з усією моею державою хочу дотримати цю мою присягу.

Ти також, гетьман Хмельницький, з усім Військом Запорізьким, малим і великим, щоб нав нам присягу у тому, що маєте бути нам в усьому вірними і зичливими слугами і так, як і свою присягу в. м. виконали. Якщо ви будете нам нашими вірними слугами, то і ми будемо мати за вірних і зичливих своїх слуг. Як раніше ви жили в приязні з небіжчиком, ханом Гіреєм, так і тепер живіть у тісній приязні з нинішнім ханом, також і з молдаванами, воло: ми, угорцями, як з нашими слугами, щоб були в приязні. Цю приязнь пам'ятаючи, щоб лися в ній довгі роки і не забували про неї. А при цих ваших послах ми посилаємо до нашого Шахін-агу, з яким посилаємо, згідно з нашим звичаєм, шість каптанів, які б ви прийли як подяку і не забували про нас. Бо як читаємо ті чотири книги, дані нам на ми й виконали нашу присягу, якщо це ваше посольство тепер добре закінчилося і коли присягли, то треба в цій приязні жити довгі роки. І того від вас вимагаємо, щоб ви, про нашу присягу, котру ми вам присягнули на приязнь, то й ви б взаємно присягнули і че свого посла освідчили б тепер свою присягу, щоб і ми були впевнені у вашій

Дано у Константинополі".

У чому полягала позиція турецького султана щодо козацької держави? Чим пояснити її

Року ■■■ Козацьке військо ходило під Очаків, де попалило посади та чимало лиха накоїло татарам. Відтоді у нове місто Самару почали ходити на сторожу полками попеременно. Кожен полк сторожував чверть року.

Року ■■■ Орди Кримські та Білгородські взимку взяли в полон людей навкіл Домонтова та, прочувши, що козацьке військо на чолі з гетьманом стоїть напоготові, повернули назад. За ними аж за Дніпро погнався осаул Гамалія з немалим кінним загоном та так і не догнав. Однак градське військо та компанія пішли під Очаків, спалили посад, взяли ясир і повернули назад.

Того ж року Мазепин канцелярист Петрик утік на Запоріжжя, а звідти в Крим. Навесні взяв підняв орду і запорожців, прийшов на Полтавщину, почав її пустошити і міста скоряти під свою руку. Та варто було Мазепі зібрати малоруські полки і виступити проти орди та Петрика, вони відразу ж покинули Малоросію і втекли в Крим.

• **З якими подіями пов'язаний початок гетьманства Івана Мазепи?**

Про Палія

Після того, як польський король зі згоди та з відома папи і царя замирився з російським монархом і коли покляли вони силами усіх християнських монархів воювати турка і татар, тоді багато хто із малоросійських та запорожських звитяжців зібрав собі охочих козаків і, ставши ватагами, тобто полковниками, з власної волі подався на бусурман, став на захист християн та ■■■ кордонів. Вони нищили степами по обох берегах Дніпра, кормилися м'ясом дичини, переховувалися і піджидали татарські загоны, які гнали ясир з Польщі та Росії у Крим та в Білоградщину. Нападали на них, розбивали, забирали коней і зброю, а християн - жінок і чоловіків - відпускали у свої землі і супроводжували в дорозі додому...

З-посеред тих вільноохочих запорізьких ватагів або охочих полковників виділявся Семен Палій, що був родом з ■■■. Він одружився на Задніпров'ї у Фастові і, тримаючи при собі військо вільноохочих, не тільки не допускав, щоб татари Польщу та Росію воювали і спустошували, але й сам ходив і свої загоны посилав на села татарські... і руйнував ■. Коли ж супроти нього виходили татари, то він мужньо і щасливо ось уже на протязі кільканадцяти років побивав ■ побивав з великою користю для корони польської та для всього християнства. Втихомиривши Задніпров'я і пообсаджувавши численні міста своїми залозами, він жив як удільний пан. Його вільноохоче військо стояло постоем на Поліссі аж до кордону з Литвою і збирало на ■ користь десятину з пасік, з продукту та з усякого прибутку по всьому Задніпров'ю, навіть аж біля Дністра та Случі. Супроти нього не раз ходили походами Кримські та Білгородські татари, ведучи із собою як підмогу яничар. Вони підходили навіть до Фастова (де була резиденція Палія), хотіли тут його взяти. Проте він так ■ побивав і проганяв, що навіть одного разу щонайголовнішого султана живцем взяв. Потім татари вирішили замиритися з ним і почали обдаровувати багатими дарунками. А ляхи, забувши оті тяжкі спустошення, що ■ накоїли татари, забувши тих, завдяки чиему військовому промислу і чиею мужністю вони звільнилися від тієї напасті і деякий час в тиші та супокій жили, забулися про все те, і, заздрячи своєму визволителю, підступом напали на нього, взяли і в темницю у місто Майборок відіслали. Просидівши там доволі довго, він сів прямо в кайданах на коня, якого зумисне підвели йому, і втік до свого війська. Тоді коронний гетьман послав з кварцяним військом, з німецькою та польською піхотою рейментара. Усім загоном при артилерії та гранатах вони підступили до Фастова. Та Палій не вислав своє військо зустрічати ворога, а сховав його в лісах, сам замкнувся у Фастові. Коли ж поляки пішли на місто, тоді те військо, що було сховане, вдарило на них з поля, а сам Палій з міста напав на шляхетські окопи і так всипав ляхам, що вони заледве в таборі утрималися. Не зволікаючи, вони замирилися з Палієм і понесли ганьбу у свою землю. Опісля Палій завжди відчував ворожість польського панства, та, маючи приязнь царської величності та польського короля, жив не тужив, владарював над усім Задніпров'ям аж до Дністра та Случі, владарював, немов гетьман, проте гетьманом не був. Був тільки полковником, щонайпершим серед полковників і щонайвідважнішим у всіх битвах.

■ **Як Григорій Грабянка пояснює причини повстання Палія?**

5. В однаковій мірі вам слід прагнути розібратися в заплутаному і перемішаному там військовому та цивільному правлінні. Тут, як і в інших справах, знайдете незліченні непорядки... ■ без здивування побачите ви прибутки військового скарбу, тобто наші казенні, самовільно розкраденими; народ, з якого вони збираються, - розореним, військо, на утримання якого вони призначені, в такому поганому стані, що ледве чи варто воно імені того, і багато просторих земель, записаних на військовий уряд тамтешніх полків, свавіллям і жадобою головних і нижчих чиновників у ■ вотчини оберненими. Словом сказати, майже одне тільки ім'я носила дотепер Мала Росія як знатна провінція, що належить до обширної Російської імперії.

За численністю непорядків, які вимагають виправлення і інших кращих запроваджень, уявляємо ми собі і ті турботи, яким вам буде коштувати виконання вашої посади... не завжди треба діяти силою довіреної вам влади, більш різноманітними засобами ласки і поблажливості і, таким чином, залежно від справи часу і людини уміло треба викручуватися. До цього треба додати, що в таких випадках треба мати і вовчі зуби, і лисячий хвіст.

З Маніфесту Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі

Ми захотіли через це оголосити всім вірнопідданам нашої імперії, що Запорізька Січ остаточно ■■■■■ з викоріненням на майбутнє й самої назви запорізьких козаків, за образу нашої імператорської величності, за зухвалі вчинки цих козаків і за неслухняність до наших височайших повелінь.

■ злочини, які примусили нас прийняти такі суворі заходи, є такими:

■ Забуваючи свої попередні важливі і згубні злочини і зраду вірності і підданства, вони почали роки з десять тому назад та й зовсім недавно надто далеко заходити з своїм зухвальством, привласнивши і вимагаючи врешті для себе в кінці, ніби як надбання ■ власності, не тільки всі ті землі, які ми придбали в останню війну від Оттоманської Порти, але б навіть ті, що були заселені в Новоросійській губернії, мотивуючи, ніби ■ і ті і інші здавна належали. ...

2. Внаслідок такого привласнення собі земель Новоросійської губернії вони насмілились не тільки робити перешкоди вказаному нами ■ обмежуванню, загрожуючи надісланим для цього офіцерам явною смертю, але й заводити і будувати для них свавільно власні зимівники, більше того - виводити ще з тамтешніх жителів та поселених гусарського і пікінерського полків людей чоловічої і жіночої статі, яких забрано і виведено на Запорожжя всього 8000 душ, включаючи сюди і тих, які від утисків козаків у своїх власних житлах були змушені переходити до них і підкорялися ■ сваволі. ...

5. Приймали до себе в козаки, незважаючи на часті наші урядові заборони, не тільки утікачів, які вступали до козаків, але й людей жонатих і сімейних, через різні спокуси підмовили до втечі з Малоросії тільки для того, щоб собі підкорити і довести у себе власне хліборобство, в чому й досягали багато успіхів, бо селян, які займаються хліборобством, нараховується тепер на місцях колишнього запорозького володіння до 50 000 душ.

6. Нарешті, ті ж запорожці почали свавільно привласнювати землі, що здавна належали нашому Донському війську, непохитному в належній нам вірності, яке з великою мужністю ставиться до нашої служби і порядком і доброю поведінкою здобуло собі назавжди відмінну нашу височайшу монаршу прихильність...

...Так з належною увагою до всього вищесказаного ми вважаємо нині своїм обов'язком перед богом, перед нашою імперією і взагалі перед самим людством зруйнували Запорозьку Січ і ім'я козаків, запозичене від неї.

- На основі аналізу наведених документів прокоментуйте політику Катерини II щодо України.
- Як Ви вважаєте, чому Катерина II ліквідувала Запорізьку Січ?

■ Історичні факти

• ■■■■■ друкованою книгою в Україні, виданою в 1574 р. Іваном Федоровим у Львові, був "Апостол".

■ На поч. 1648 р. на загальній раді козаки обрали Б.Хмельницького гетьманом і підтримали його курс на збройне повстання проти Речі Посполитої.

- 1648 р. Богдан Хмельницький ліквідував кріпосне право – найненависнішу й найтяжчу форму експлуатації селянства.
 - В бою під Берестечком у червні 1648 р. загинуло 50 тис. козаків.
 - У 1661 р. у Львові був заснований університет, який став першим вищим навчальним закладом такого типу на українській землі.
 - Згідно Батуринських статей 1699 р., що були укладені гетьманом І. Брюховецьким з представниками російського уряду як додаток до основних Переяславських статей 1699 р., на українську сторону накладалося зобов'язання утримувати коштом місцевого населення російські війська в Україні, повертати до Росії втікачів, вивозити горілку й тютюнові вироби в російські міста тощо.
- **Чи знаєте Ви, що...**
- на сер. XVII ст. польська політика призвела до денационалізації більшості української шляхти (князів, магнатів), що консолідувалися з польською, литовською, білоруською;
 - українське козацтво починає, особливо в 20-30-ті XVII ст., перетворюватися на "носія української державності", відігравати провідну роль у формуванні в козацькому регіоні зародків українських державних інститутів, які прагнула ліквідувати Польща;
 - в другій пол. XVII – на поч. XVIII ст. термін "козацтво" стає загальним прикметником для визначення національних і політичних явищ ("Козацька Україна", "козацький руський народ", "козацька мова" тощо);
 - З ліквідацією Гетьманщини в XVIII р. чисельність початкових шкіл на Лівобережній та Слобідській Україні поступово зменшилась. У 1789 р. тут почали відкриватися, як і по всій Росії, народні училища.

... для обговорення на семінарських заняттях ... (4 год.)

Семінарське заняття VII ст. Визвольна війна українського народу VII ст. Відродження української державності (2 год.).

1. *Причини, характер, рушійні сили та етапи Національно-визвольної війни.*
2. *Початковий етап війни (1648-1654 рр.). Роль козацтва в розгортанні визвольної війни українського народу. Основні битви.*
3. *Формування української державності в ході визвольної війни. Внутрішня та зовнішня політика козацької держави.*
4. *Переяславська угода 1654 р. Березневі статті: умови і правове значення.*
5. *Особа І. Мазепи в українській історії: оцінки діяльності.*

Семінарське заняття №2. Українська держава та її зносини із зовнішнім світом (2 год.).

1. *Гетьмани І. Мазепа та І. Вишневецький.*
2. *Політична історія України періоду Руїни.*
3. *Адміністративно-територіальний та політичний устрій Гетьманщини, її соціально-економічне становище. Статус Слобожанщини.*
4. *Гетьманування І. Мазепи. Оцінки діяльності.*
5. *Наступ російського царизму на українську автономію. Ліквідація Гетьманщини.*
6. *Зміни в Україні в II пол. XVIII ст.*

Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

До семінарського заняття №1:

1. Битва під Берестечком та її місце у визвольній війні.
2. Видатні козацькі полководці: І. Богун, []
3. Вплив Хмельниччини на формування [] нації.

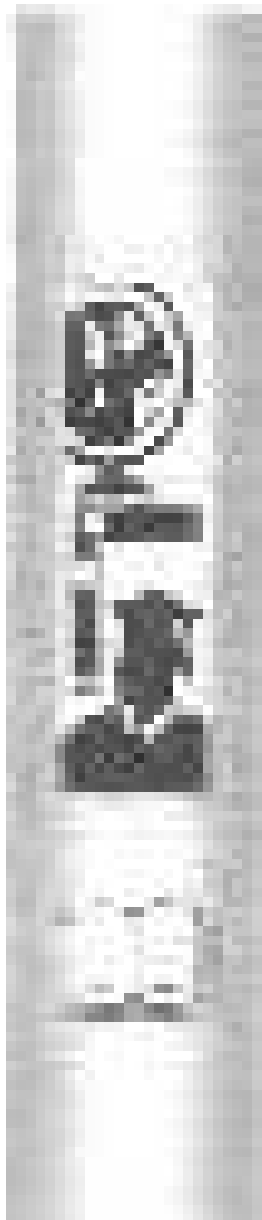
До семінарського заняття №2:

4. Пилип Орлик і його "Конституція"
5. Наказний гетьман []
6. Останні гетьмани - Д. Апостол та []

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні ~ К., 1991.
2. Газін [] Крим-Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері [] // Укр.-іст. журнал. []
3. Горобець В.М. Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні цілі та тактичні відступи другої пол. 1665 р. // Укр.-іст. журнал. - 2000. - №1,2.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині [] кордони, населення, право. - К., 1996.
5. Гетьмани України: історичні портрети. - К., 1991.
6. Іван Мазепа і Москва: Історичні розвідки і статті. - К., 1994.
7. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини (1760-1830). - К., 1996.
8. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. - К., []
9. Перша конституція України гетьмана Пилипа Орлика. - К., 1994.
10. Панащенко [] В. Соціальна еліта Гетьманщини. - К., []
11. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. - К., 1995.
12. Смолій [] Степанков В.С. Українська Національна революція [] призму століть // Укр.-іст. журнал. - 1998. - №1,2,3.
12. Струкевич О.К. Українська "нація до націоналізму": пошуки критеріїв ідентичності в Україні - Гетьманщині XVIII [] // Укр.-іст. журнал. - 1998. - №6.
13. Смолій [] А., Степанков В. [] Правобережна Україна у другій половині XVII-XVIII [] Проблеми державотворення. - К., 1993.
14. [] П.П. Від Русі до України. - К., 1997.

У СКЛАДІ ІМПЕРІЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (кін. XVIII – поч. XIX ст.)

Жорстока розправа з королівською владою в революційній Франції спричинилася до перевороту в політичній свідомості, підготовленого американською революцією. Джерелом влади, витоком її ідейною санкцією, що її узаконювала (легітимізувала), була у традиційному суспільстві Божя воля, яка давала особливу силу монарху як "помазаннику Божому". З крахом ідеології Божого помазання духовним джерелом державної влади ставав народ. З уявленням про націю, народ як духовну субстанцію, що санкціонує державну силу, в XIX столітті входять і національно-визвольні, і ліберально-демократичні, і навіть соціалістичні рухи.

М. Попович.

У цей період набрав сили процес національного відродження, що знайшло вияв у розвитку Національної ідеї в суспільно-політичному русі XIX століття.

В. Король

Україна в цей період не становила єдиного цілого. Вона знаходилася в склад двох імперій:

■ 9/10 території України (Слобідська, Лівобережна, Правобережна, Волинська, Південь) - у складі Російської імперії. Ці землі пізніше отримали назву Наддніпрянської України.

■ 1/10 території України, а саме Західна Україна (Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина) - у складі Австрійської імперії.

Поділ України російсько-австрійським кордоном, політика гноблення з обох імперій негативно впливали на формування української нації.

При розгляді цього, надзвичайно насиченого подіями, періоду, головна увага буде приділена тим питанням, які відповідають найбільш характерним тенденціям української історії XIX - поч. XX ст.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

яку політику щодо України здійснювали уряди Росії та Австро-Угорщини; що таке українське національне відродження і які причини його обумовили; як розгортався національно-визвольний рух в Україні і якими були його здобутки;

особливості економічного і соціального розвитку України після скасування кріпосного права (в Австрії - в 1848 р., в Росії - в 1861 р.); яким було становище України на початку XIX ст.; у чому проявилася національна трагедія українців у першій світовій війні

План викладу і засвоєння матеріалу

5.1. Українське національне відродження XIX ст. 5.2. Соціально-економічна модернізація України. 5.3. Україна на початку XX ст.

Ключові терміни та поняття

0 Національне відродження	0 аграрне суспільство	0 Четверний союз
0 братство	0 індустріальне суспільство	0 парламент
0 "Руська трійця"	0 Головна Руська Рада	0 реформи
0 рух	0 Стара громада	0 іноземний капітал
0 "ходіння в народ"	0 імперія	0 українська буржуазія
0 просвіти	0 самодержавство	0 земства
0 народовці	0 конституційна монархія	0 рутенство
0 москвофіли	0 соціально-економічна модернізація	0 конфіскація
0 хлопомани	0 промисловий переворот	0 сільська община
0 "тарасівці"	0 капіталізація економіки	0 лібералізація
0 декабристський рух	0 буржуазно-демократична революція	0 масонські ложі
0 політична партія	0 Антанта	0 шовінізм
0 поступовці		0 перша світова війна

Українське національне відродження XIX ст.

Основна риса української історії - це національне відродження України, під яким розуміють:

- формування національної самосвідомості українців;
- зростання інтересу до української мови, історії, культури;
- активізацію зв'язків між західними і східними українцями, ■ національну інтеграцію;
- розгортання українського національно-визвольного руху.

Пробудження національної українців розпочалося XVIII і набрало сили в першій пол. на Лівобережній та Слобідській/Україні, де ще не згасла пам'ять про славі часи Гетьманщини, де жили і творили високоосвічені інтелектуальні сили.

• Причини піднесення національних процесів в Україні

■ Політика російського та австрійського урядів

Росія і Австро-Угорщина здійснювали

І політику національного гноблення, всіляко прагнули перешкодити формуванню української нації, розвитку української культури.

В Росії національне гноблення найбільш яскраво проявилось у циркулярі 1863 р. міністра внутрішніх справ який заборонив друкування і викладання українською мовою, цинічно заявивши, «української окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може». р. підписано Емський указ Олександра II, який заборо-

нив літератури українською мовою, українські п'єси та пісні треба було перекладати на російську), використання української мови в початкових школах, державних закладах. Назва "Україна" була заборонена.

В Австро-Угорщині національне гноблення здійснювалося не в таких грубих формах. Австро-Угорщина, на відміну від Росії, була конституційною монархією (Конституції 1848 р. і р.). Тут існували певні політичні свободи, рівність громадян, центральний парламент і крайові сейми (зокрема в Галичині і Буковині), вибори до яких здійснювалися за участю всього населення. Українська і культура формально не заборонялися.

І хоч права українців всіляко обмежувалися - обмежувалося викладання українською мовою в школах, нею не викладали в жодному вузі, українських представників у виборних органах влади були одиниці - все ж таки конституційний устрій сприяв зростанню активності українського населення, його організованості.

II В XIX ст. саме Західна Україна стала || центром національного відродження.

2. Історичні корені

Чинником національного відродження

1 була давня традиція визвольної боротьби в Україні. Національно-визвольний рух XIX ст. став продовженням цієї традиції, набувши інших форм і змісту.

3. Формування національної інтелігенції

Активізації національного руху сприяло збільшення кількості української інтелігенції, яка виступала ініціатором і організатором цього руху. Центрами

підготовки інтелігенції стали міста, де діяли університети: Львів (у 1661 р. відкрито перший на українських землях університет), Харків (у 1805 р. відкрито перший на Наддніпрянщині університет), Київ (1834 р.), Одеса (1865 р.). В Західній Україні значну роль у національному відродженні відіграло уніатське духовенство. У той час, коли православне духовенство в Наддніпрянщині було зрусифіковане і виступало опорою російського царизму, греко-католицьке духовенство прагнуло бути разом зі своїм народом, відображати його інтереси.

Авторитетна думка

Українській інтелігенції першої пол. XIX належить історична заслуга у відновлення національної свідомості народу.

В.Борисенко

4. Зовнішні впливи

Важливим фактором національного життя стали європейського життя. Ідеї Великої французької революції кін. XVIII ст. радикалізували українське суспільство, спрямували його кращих представників на пошуки шляхів перетворення існуючих порядків. Значний вплив на піднесення громадсько-політичного життя справили Вітчизняна війна 1812 р., засвідчивши марність сподівань українців на поліпшення становища, та зарубіжні походи 1812-1814 рр. учасники яких побачили переваги європейських форм суспільного і державного устрою.

- Характеристика національно-визвольного руху в Україні XIX ст.

Наддніпрянська Україна

Національно-визвольний рух започаткувала патріотична інтелігенція, яка прагнула зберегти від вимирання українську мову, історію, культуру.

Культурницька діяльність української інтелігенції

У 1798 р. *Іван Котляревський* видав поему "Гайдамаки", вперше використавши українську народну мову в якості літературної.

Це була епохальна подія: вона поклала початок відродженню української мови, перетворенню її на літературну.

Справу "Харківських романтиків" продовжили літературне об'єднання 20-40-х рр., створене студентами Харківського університету: *Борови-Амвросієм*, *Олександром Корсунем* та іншими.

Ідейним натхненником "харківських романтиків" був народознавець, письменник, режисер *Григорій Квітка-Основ'яненко*. Видавши у 1834р. "Українська мова", він довів, що українською мовою можна писати й високохудожні прозові твори.

Активізації літературної творчості українською мовою сприяв професор Харківського університету (пізніше його заступником був *Петро Квітка-Основ'яненко*).

Наприкінці XVIII ст. - поч. XIX ст. помітно посилюється інтерес до української історії. Слава найвизначнішого твору вітчизняної історіографії цього періоду належить анонімній "Історії Русів". Тривалий час вона поширювалася у рукописних списках і лише в 1812р. вийшла друком. Автор, намагаючись відновити історичну справедливість, доводить, що Україна має власну історію, захищає право українського народу на свободу і державу. Патріотична спрямованість "Історії Русів" зумовила її ши-

Програмні документи наголошували на мирному характері перетворень, досягненні стратегічних завдань через освіту та виховання, поширення літератури, залучення до своїх рядів нових членів.

Поміркована програма братства викликала критичне ставлення Т.Шевченка та радикально налаштованих братчиків, які поділяли його революційно-демократичні

За доносом члени братства були заарештовані і засуджені до різних строків ув'язнення та заслання.

Діяльність товариства була першою спробою української інтелігенції перейти від культурного до політичного етапу боротьби за національне визволення України.

Т.Г.Шевченко - ідейний натхненник українського відродження

Видатну роль у національному відродженні відіграв поет, художник, мислитель **Т.Г.Шевченко**, який мав найбільший вплив на українців. З виходом у 1840 р. "**Кобзаря**" за українською мовою остаточно утвер-

джується статус літературної, рівної серед рівних". Своєю творчою та громадською діяльністю Т.Шевченко пробудив національну свідомість українців, сприяв розгортанню ними боротьби за своє соціальне і національне визволення.

Перший етап руху

У кін. 50-х XIX ст. почали організовуватися напівлегальні гуртки -Громади. Перша Громада виникла в Києві в 1859 р. на базі таємного гуртка "*хлопоманів*" (від польського "хлоп" -селянин). історик, пізніше професор Київського університету *Володимир Антонович*. Громадівський рух, названий властями "*українофільством*", набув значного поширення. Громади виникли в Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі, Катеринославі та інших містах. Гуртки об'єднували представників різних прошарків суспільства з різними політичними поглядами. діяльність мала, в основному, культурно-просвітницький характер (відкриття недільних шкіл, пропаганда художньої і наукової літератури, вивчення української мови, історії, етнографії тощо).

Серед найактивніших учасників громадівського руху були композитор *Микола Лисенко* (на світліні), письменник і драматург *Михайло Котляревський*, письменники *Олександр Кониський*, *Володимир Пашкевич*, *Павел Мирний*, історик *Михайло Грушевський*, соціолог *Сергій Павлик*, етнограф *Павло Тичина* засновник української статистичної науки *Олександр Кононович*

Було створено керівний центр Громад усієї України, до якого увійшли *В.Антонович*,

Громади підтримували зв'язки з пред-

ставниками національного руху Західної України.

Культурно-просвітницький рух Громад викликав тривогу серед урядових кіл. У 1863 р. міністр внутрішніх справ [] видав вищезгаданий горезвісний циркуляр. Проти громадівців прокотилася хвиля репресій, і в другій половині 60-х [] громадівський рух пішов на спад.

Діяльність "Основи"

У 1861 р. в Петербурзі члени Кирило- [] товариства Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, які з'їхалися сюди після заслання, заснували журнал "Основа". Журнал установив зв'язки з Громадами, знайомив читачів з життям українського народу.

Він діяв до [] р. і став першим українським журналом у Російській імперії, сприяв пробудженню національної свідомості української інтелігенції, розкиданій по всій імперії.

Польське повстання 1863-1864 [] і відгуки на нього в Україні

Певний вплив на розвиток українського руху справило польське визвольне повстання 1863-1864 рр., спрямоване проти російського самодержавства. На заклик повстанського комітету про підтримку відгукнулися українські революційні демократи, члени заснованої Миколою [] всеросійської революційної організації "Земля і Воля". Серед них був і [] Сумщини [] брат відомого вченого-мовознавця О. Потебні. Революційні демократи розповсюджували серед населення Правобережної України листівки на підтримку визвольної боротьби проти царської Росії, взяли участь у діях повстанських загонів.

Однак, масової підтримки з боку української громадськості повстання не знайшло, оскільки польські повстанці не визнавали за Україною права на власну державу [] метою було відновлення Польщі в територіальних межах [] р., тобто з включенням земель Правобережної України).

Другий етап [] руху

На початку 70-х [] після деякого послаблення контролю за внутрішнім життям українського суспільства громадівці активізують свою діяльність. Київська громада мала власний друкований орган "Київський телеграф".

Активізації українського руху сприяв заснований у 1873 р. в Києві [] хідний відділ Російського географічного товариства. Відділ залучив до своєї діяльності велику кількість інтелігенції (понад 200 дійсних членів), зібрав і видав величезний матеріал з історії, економіки, культури рідного краю.

Громади хоч і утримувалися у своїй більшості від політичної діяльності, все ж таки не влаштували самодержавство. З прийняттям у [] р. Емського акту діяльність Громад була заборонена, закритися Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

Частина громадівців виїхала за кордон. Серед них був і Михайло Драгоманов, який впродовж [] видавав у Женеві перший український журнал за кордоном "Громада".

[] (1841-1895 рр.) - мав значний вплив на український національний рух, організатором і ідеологом якого він виступав. М. Драгоманов розробив так звану концепцію громадівського соціалізму. Основу справедливого суспільного устрою українського народу він вбачав у федералізмі - в існуванні децентралізованих, політично вільних і самостійних громад, об'єднаних для спільної праці на спільній землі, фабриці чи заводі. На його думку, справжня демократія можлива лише при ліквідації приватної власності на землю, фаб-

рики і заводи, за відсутності соціального національного гноблення. Обстоюючи право українського народу на національне самовизначення, М. Драгоманов не закликав до створення незалежної України. Будучи поборником дружби і рівності усіх народів, вчений виступав за автономію України в рамках федеративної демократичної Російської держави.

УВАГА!

Розроблена теорія федералізму стала символом національного визволення поневолених народів.

Виникнення політичних організацій та партій

Наприкінці XIX відбувається політизація національно-визвольного руху. Першою політичною організацією на цьому етапі стало його діяловодство. Його засновниками були українські студенти *В. Шемет*. Організація мала прибічників у різних містах України, що надало їй діяльності загальноукраїнського характеру. "Тарасівці" ставили за мету реалізацію основних ідей Тараса Шевченка, досягнення повної незалежності Української держави. І хоч тогочасне українське суспільство у своїй більшості не поділяло ідеї самостійної України, діяльність "Братства" підготувала сприятливий ґрунт для поширення державницько-самостійних настроїв.

Першою політичною партією в Наддніпрянській Україні стала утворена в 1900 р. у **Харкові Революційна українська партія (РУП)**. Засновники *М. Руссов, Д. Матусевич* та інші. Одне із відділень РУП знаходилося у Львові, де діяла партійна друкарня. Спочатку як програмний документ партії використовувалася **брошура М. Міхновського "Самостійна Україна"**, в якій ідея української державної самостійності. Згодом РУП відмовилася від цієї ідеї і висунула вимогу національно-культурної автономії України в

межах Росії. Взагалі, партія не мала чітких програмних вимог, що обумовило її розкол на поч. XX ст.

Українці у загальноросійському визвольному русі

В Україні як складовій частині Російської імперії поруч з українським національно-визвольним рухом розгортався і **російський революційний рух**. Вище вже згадувалося про такі його прояви, як діяльність масонських організацій, декабристський рух, діяльність революційних демократів. Наступним етапом загальноросійського революційного руху стала діяльність **революційних народників**, представлених, переважно, різночинною інтелігенцією.

Програма керівного органу народників - організації **"Земля і Воля"**, створеної у 1876 р., передбачала захоплення влади шляхом насильницького перевороту, здійснення демократичних перетворень, передачу землі, фабрик і заводів у народну власність. Економічною і адміністративною одиницею нового суспільства вважалася селянська община.

Народники 70-х розгорнули широку пропаганду серед селянства (так зване *"ходіння в народ"*) з метою викликати протест проти властей і збройні бунти.

У 80-і відбулася радикалізація народницького руху. Частина народників, об'єднавшись у 1879 р. в організацію **"Народна Воля"**, зосередила діяльність на політичному терорі. 1 березня р. в результаті терористичного акту народовольців загинув імператор *Олександр II*. У відповідь уряд посилив репресії, розгромивши гуртки і групи народників, засудивши до страти керівників та активних учасників. Серед них були українці *Софія Перовська, Микола Кибальчич, Андрій Желябов, Дмитро Лизогуб, Володимир Малинка*. Не дивлячись на жорсткі репресії, народницький рух не припинявся до кінця 80-х XIX ст.

Стосунки між національно-визвольним і загальноросійським революційним рухами були неоднозначними. З одного боку, єднанню рухів сприяла спрямованість проти самодержавства, на соціальні перетворення. Але ж, з іншого боку, нехтування інтересами української справи відштовхувало від загальноросійських революційних організацій учасників українського визвольного руху.

Західна Україна

Початок культурного відродження

Зачинателі національного відродження в Західній Україні вийшли із середовища духовенства. р. священник *Іван* заснував у м. Перемишлі "Клерикальне товариство" з метою розповсюдження релігійних текстів українською мовою. створив "Граматику" української мови, довів, що українська мова є рівноправною слов'янською мовою, а не діалектом російської

У 30-і XIX ст. центр діяльності, спрямованої на пробудження національної свідомості західних українців, переміщується до Львова, де з по 1837 діяв культурно-освітній гурток "Руська трійця". Його засновниками були студенти Львівського університету *Маркіян* *Іван Вагилевич*, *Яків Головацький*. За мету вони ставили боротьбу проти національного гноблення, виступали за поширення знань про українську історію, традиції, перетворення української мови на літературну. р. гурток видав альманах "Русалка Дністровая", майже весь тираж якого був конфіскований. При цьому начальник по-

РУСАЛКА

пали за поширення знань про українську історію, традиції, перетворення української мови на літературну. р. гурток видав альманах "Русалка Дністровая", майже весь тираж якого був конфіскований. При цьому начальник по-

ліції Львова зазначив: "... ці божевільні тут хочуть відродити давно мертвий і похований русинський народ".

"трійця" започаткувала ідею нерозривної єдності всіх українських земель, незалежно від перебування у складі Австрійської чи Російської імперій.

Ці перші культурно-освітні організації сприяли зростанню національної свідомості українців, активізації національних процесів.

Вплив революції р.

Значним поштовхом до розгортання визвольного руху стала революція 1848-1849рр., яка охопила Австрійську імперію. Центром революційних подій у західноукраїнських землях був Львів. Тут у травні р. українська інтелігенція та уніатське духовенство створили першу в Західній Україні українську політичну організацію - **Головну Руську Раду** на чолі з *Іваном Вагилевичем*. Рада вимагала утворення української автономії в Східній Галичині, що призвело до конфлікту з поляками, не визнавати за українцями права на цей регіон, вважаючи всю Галичину польською. Для сприяння розвитку української культури Рада утворила культурно-освітню організацію - **"Галицько-Руська матиця"**.

У листопаді р. відбулося збройне повстання у Львові з вимогою утворення української автономії. Революційним рухом були охоплені Буковина і Закарпаття.

Характерною особливістю національного відродження в Галичині була політизація, що виявлялась у поєднанні як суто національних, так і політичних вимог, створенні нових організацій, діяльність яких спрямовувалась на задоволення національно-політичних потреб українського народу.

Основні підсумки революції:

- Ликвідація в А імперії кріпосного права, проголошення конституції'

ного правління та громадянських прав.

- Було покладено початок політичній боротьбі населення Західної України за своє національне і соціальне визволення.

Активізація суспільно-політичного руху, його строкатість та суперечливість

У другій пол. XIX ст. в суспільно-політичному русі в Західній Україні діяло три напрямки:

- **Москвофіли** - реакційний, представники якого не визнавали існування українського народу та його мови, пропагували ідею "єдиної російської народності від Карпат до Камчатки", виступали за приєднання до Росії. Мали свою політичну організацію, видавничу базу, але значною підтримкою населення не користувалися.

- **Народовці** - національний напрямок, який спрямовувався на служіння інтересам українського народу, звідки й дістав свою назву. Головною метою народовців був розвиток української мови і культури, підвищення культурно-освітнього рівня і національної свідомості українського населення.

У 1868 р. народовці заснували у Львові культурно-освітнє товариство "Просвіта", яке очолив відомий педагог, журналіст, композитор [redacted] "Просвіта" мала філії у всіх містах Західної України. Крім культурно-просвітницької роботи, вона займалася й економічною діяльністю - засновувала кооперативи, крамниці, позичкові каси. На кін. XIX ст. "Просвіта" за популярністю серед населення суперничала з церквою.

На рубежі 70-80-х [redacted] народовський рух включається в політичне життя.

- [redacted] р. народовці заснували свій політичний орган - Народну Раду, яку очолив Юліан Романчук. Організація висунула вимогу надати українським землям автономію в межах Австро-Угорщини.

Народовський рух поступово поширився на Буковині і Закарпатті.

- **Радикальний напрямок**, який виник під впливом ідей М. Драгоманова. Радикали виступали за утворення незалежної України, пропагували революційні методи боротьби, закликали до політичної діяльності широкі народні маси. Очолювали напрямок Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький.

[redacted] Наукове товариство ім. Т. Шевченка

У 1894 р. із Києва до Львова переїхав М. Грушевський, зайнявши посаду професора Львівського університету. Ця подія мала великий [redacted] вплив на розвиток національного руху, української науки, зв'язків між західними і східними українцями. М. Грушевський очолив створене "Просвітою" Наукове товариство ім. [redacted] ка, об'єднавши навколо нього майже всіх провідних східно- і західноукраїнських учених.

Політизація національного руху

У кін. XIX ст починають формуватися [redacted] політичні партії Першою [redacted] партією [redacted] **Русько-українська радикальна партія, утворена 1890 р. у [redacted] радикалами на чолі з [redacted] (на світліні) т**

М.Павликом. Партія вважала своєю метою створення незалежної української держави. Але протиріччя між радикалами обумовили слабкість партії.

У 1869 р. народовці на чолі з Є.Левицьким та І.Шевченком утворили Українську національно-демократичну партію, до якої приєдналися М.Грушевський та І.Поліщук. Партія стояла на ліберальних позиціях, головною метою проголосила незалежну українську державу. З часом націонал-демократи перетворилися на найбільшу партію в Західній Україні.

У 1870 р. була створена Українська соці-

ал-демократична партія, яка стояла на позиціях марксизму. Широкої соціальної бази партія не мала, бо чисельність робітників, на яких вона орієнтувалася, була незначною.

Таким чином, XIX ст. стало періодом справжнього національного відродження: зросла національна свідомість українців, значних успіхів досягла українська культура. Національно-визвольний рух як в Наддніпрянській, так і в Західній Україні пройшов шлях від культурно-просвітницького до політичного етапу, висунувши гасло політичної самостійності України.

Виконайте №13

1. Порівняйте бачення ролі й місця України в документах Кирило-Мефодіївського братства та декабристів.

2. Які наслідки мала революція 1848-1849 для Західної України?

3. Заповніть таблицю "Національно-визвольний рух в Україні в XIX ст.".

Регіон	Культурно-освітні, наукові, релігійні організації	Політичні організації, партії
Наддніпрянська Україна		
Західна Україна		

4. Охарактеризуйте три напрямки національно-визвольного руху в Західній Україні у другій пол. XIX ст.

5. Доведіть, що XIX ст. стало періодом справжнього національного відродження України.

5.2. Соціально-економічна модернізація України

У XIX ст. в Російській та Австрійській імперіях склалася криза феодално-кріпосницької системи. Усвідомлення цієї кризи змусило як російський, так і австрійський уряди ліквідувати кріпосне право та реформувати державний устрій. В Австрійській імперії реформи були здійснені в 1848-1849 рр., в Росії - в 1861-1862 рр. XIX ст. Реформи, незважаючи на обмеженість, мали епохальне значення: вони створили чудові умови для прискороного капіталі-

стичного розвитку України.

- Особливості капіталізації економіки Наддніпрянської і Західної України

Наддніпрянська Україна Індустріалізація економіки

Упродовж 60-80-х XIX ст. завершився промисловий переворот, тобто перехід від мануфактур до заводів і фабрик.

Особливо швидкими темпами розвива-

лися вугільна, залізорудна і металургійна промисловість, зосереджена в Донецько-Криворізькому басейні. На кін. XIX ст. Україна перетворилася на вугільно-металургійну базу Російської імперії: вона давала майже 65% усього вугілля імперії, понад 50% чавуну і трохи менше 50% заліза і сталі.

■ Нарощували виробництво традиційні для України галузі промисловості по переробці сільськогосподарської продукції - цукрова, винокурна, мукомельна. На кін. XIX ст. Україна давала 85% загальноросійського виробництва цукру, 50% усього тютюну,

■ Машинобудування розвивалося повільно. Винятком було виробництво сільськогосподарських машин ■ в Україні вироблялося більше половини від тих, що вироблялися в Росії;

■ Промисловому розвитку сприяло бурхливе будівництво залізниць. Загальна протяжність залізниць в Україні становила на кін. XIX ст. 1/5 залізничної мережі Росії.

■ Велику роль у промисловості, особливо важкій, відігравав іноземний капітал - передусім німецький, англійський, французький, бельгійський. У 1900 р. його частка в Україні досягала 80-90%.

■ Йшов процес зростання міст. Якщо до реформи 1864 р. лише Одеса мала понад 100 тис. жителів, то на кін. XIX ст. було вже чотири великих міста: Одеса (більше 400 тис), Київ (250 тис), Харків (150 тис), Катеринослав (100 тис). У цих містах було сконцентровано майже усього міського населення України.

Не дивлячись на швидкий процес індустріалізації, в Україні переважало сільське господарство. **Капіталізація сільського господарства йшла двома шляхами:**

■ **прусським, при якому відбувався повільний перехід поміщицьких землеволодінь до капіталістичних способів господарювання (застосування вільнонайманої праці, машин, добрив). Цей шлях переважав на Правобережній Україні;**

■ **американським, при якому йшов процес утворення фермерських індивідуальних господарств, які використовували найману працю і постачали продукцію на ринок. Фермерські господарства переважали на півдні.**

Всього ж на кін. XIX ст. сільська буржуазія становила біля 25% сільського населення і зосереджувала в своїх руках 40% селянських земель.

Перехід на капіталістичну систему господарювання сприяв піднесенню сільськогосподарського виробництва. На кін. XIX ст. Україна давала 43% світового врожаю ячменю, 20%-пшениці, 10%-кукурудзи. Але в самій Україні, яка мала статус "європейської житниці", українець в середньому споживав хліба менше, ніж жителі розвинутих європейських країн.

Таким чином, Наддніпрянська Україна була одним із найбільш розвинутих аграрних та індустріальних районів Російської імперії. Але при цьому її розвиток мав ряд особливостей:

III по-перше, лише в Україні виготовляли готову продукцію а всі інші постачали сировину для такої продукції в Росії.

В Росії сировину для російських готових товарів була високою, а ціни на українську сировину - низькими;

III розвиток економіки базувався не на місцевому національному капіталі, а капіталі, що надходив ззовні - з-за кордону і з Росії. Більша частині прибутків іноземців вивозилася.

Україна позбавлялася потенційних прибутків і підпорядковувалася інтересам іноземного капіталу.

Західна Україна

Уповільненість темпів економічного розвитку

Політика Австро-Угорщини мована на те, щоб закріпити за Західної Україною статус аграрно-сировинного

придатку до розвинутих ■■■■■ імперії: західноукраїнські землі були джерелом дешевої сировини і ринком збуту ■ промислових товарів і машин.

■ Господарство Західної України було аграрним. Зміни в сільському господарстві відбувалися повільно, воно розвивалося переважно пруським шляхом. Кількість сільської буржуазії становила ■ ■ в Галичині та 8% - на Буковині.

■ Промисловість хоч і зробила значний крок вперед, проте залишалася відсталою, темпи її розвитку були надзвичайно низькими. Важкої промисловості майже не існувало, машинобудування було розвинено слабко. Провідними галузями були нафтодобувна промисловість (зосереджувалася в районі Дрогобича та Борислава, на поч. XX ст. давала 5% світового видобутку нафти), деревообробні галузі (наявність великих масивів лісу) та харчова промисловість.

■ У промисловості домінував іноземний капітал - австрійський, німецький, англійський, французький.

■ Повільно йшов процес зростання міст. Найбільшим містом був Львів, де чисельність населення зростає з 70 тис. ■ р.) до ■ тис. (1910 р.).

■ Порівняно з Наддніпряниною, економіка Західної України була відсталою і носила яскраво виражений колоніальний характер.

■■■■■ зміни, спричинені модернізацією економіки

У другій пол. XIX ст. різко зростає чисельність населення. Населення Наддніпрянської України збільшилося за цей час із ■ до 23,4 млн. чол, і Західної України - із 3,9 до 5,9 млн. чол. Причому, збільшення населення відбулося не тільки за рахунок природного приросту, а й за рахунок переселення в Україну представників інших націо-

нальностей, що заохочувалося урядами Росії та Австро-Угорщини.

Індустріалізація не призвела до формування в Україні структури індустріального суспільства. Українське суспільство залишалося аграрним. Селянство складало приблизно 74% населення Наддніпрянської і приблизно 90% населення Західної України.

В умовах розвитку капіталізму йшов процес розшарування селян. Майже половина селян по всій Україні були бідняками (від 3 до 5 десятин на господарство). Як наслідок, на селі зростала соціальна напруженість, конфліктність.

Зростання чисельності населення загострило проблему малоземелля. У зв'язку з цим, з кін. XIX ст. почалося переселення селян Наддніпрянщини на Далекий Схід і масова еміграція західноукраїнських селян до Канади, США, Бразилії, Аргентини.

Капіталізація економіки обумовила зростання робітничого класу і буржуазії. Особливістю цих класів був ■ багатонаціональний склад. Серед кваліфікованих робітників переважали росіяни, а в Галичині - поляки. У промисловості переважала іноземна буржуазія, в торгівлі - єврейська. Українська буржуазія зосередилася в своїх руках переважно харчову промисловість. Умови праці робітників були надзвичайно важкими, що призвело до загострення антагонізму між робітниками і підприємцями, до поширення серед робітників соціалістичних і комуністичних ідей.

Відбулися зміни в етнічному складі населення України. Протягом XIX ст. питома вага українців скоротилася з 90% до 80%. Зросли національні меншини (за рахунок природного приросту і переселенців), перш за все, росіяни, які склали ■ ■ населення, євреї - 8%, поляки - 6% (питома вага дещо зменшилася).

Українці переважали серед селян (понад 90%). Але серед населення міст українці становили в середньому не більше третини. Серед робітників, підприємців, інтелігенції переважали росіяни, євреї,

Таким чином, українська нація набула як аграрна нація. Це не стільки психологічними факторами (глибоко вкорінена любов українців до землі), скільки політикою гноблення з боку імперій.

Виконайте №14

1. Коли було скасовано кріпосне право в Австрійській та Російській імперіях?
2. Які особливості економічного розвитку Наддніпрянської України у складі Російської імперії?
3. Дайте оцінку етносоціальної структури населення України у другій пол. XIX

Україна на початку XX (

• Активізація революційно-визвольної боротьби

Початок XX ст. в історії України характеризується загальним революційним піднесенням, що було викликане гострими класовими протиріччями, національним гнобленням, політичним безправ'ям українців. Російська імперія загострила загально-економічна світова криза 1900-1903 рр., а в Російській імперії - її поразка у війні 1904-1905 рр. з Японією.

Як в Наддніпрянській, так і в Західній Україні революційний настрій охопив усі кола суспільства:

активізувався робітничий рух, перейшовши від економічної до політичної боротьби;

посилився селянський рух, для придум якого досить часто використовували війська;

зростає активність студентської молоді, яка протестувала проти обмежень її прав, виступала за соціальну справедливість. У 1905 р. за участь у студентському русі царський уряд віддав у солдати студенти Київського університету. У цьому році виступили студенти Львівського університету, які вимагали відкрит-

тя українського університету;

посилився опозиційний рух ліберальної буржуазії, поміщиків, інтелігенції за введення реформ.

У Наддніпрянській Україні центрами опозиційної по відношенню до царської влади діяльності стали земства - органи місцевого самоуправління. Вони вимагали надання політичних прав українцям, відміну кріпосницьких пережитків, проведення Установчих зборів для вироблення конституції.

В умовах загального революційного піднесення посилювався і визвольний рух.

У Західній Україні національні розвивалися в більш сприятливих умовах, ніж на сході. Тут мав значно більші здобутки, ніж на сході.

тут активізувалася діяльність

радикальних партій, основним гаслом політичної самостійності. У Західній Україні стала базою організації діяльності партій Наддніпрянської України. Так, у Львові знаходилася партія українців. Її діяльність була спрямована на боротьбу за незалежність України. У 1905 році вийшов журнал "Українська справа", який видав М. Міхновський. Він виступав за повну самостійність України.

• діяли українські школи, культурно-освітні організації, видавалася українська література і преса. У 1914 р. товариство мало 78 філій, 2944 читалень, курси для неписьменних. Крайці твори української літератури друкувалися на сторінках редакційного М. Грушевським та Франком журналу "Літературно-науковий вісник". Упродовж понад 300 видань випускала Українсько-руська видавнича спілка, світову, так і українську літературу;

• зростала кількість українських представників у центральному парламенті та в крайових сеймах;

• розгортали діяльність молодіжні спортивні організації "Сокіл", "Січ", які розвивали в українській молоді почуття патріотизму, схильність до дисципліни, знань;

• широкого розмаху набув кооперативний рух, спрямований на економічне відродження селянства, на виховання його національної самосвідомості. Розвитку кооперативного руху сприяли "Просвіта" та уніатська церква.

Різноманітні кооперативні організації вчили селян сучасним методам господарювання, перетворювали на господарів власної долі, сприяли розвитку тісних взаємин між селянством та інтелігенцією, не було в Наддніпрянській Україні.

У Наддніпрянській Україні національно-визвольний рух проявився в:

• процесі руху, зростанні кількості національних партій. РУП, утворена в 1900р., розкололася і дала початок трьом партіям:

■ **Народній українській партії** (1902 р.) на чолі з З націоналістичних позицій під лозунгом "Україна для українців" виступала за утворення незалежної української держави. Орієнтувалася на національну інтелігенцію;

■ **Українській спілці** ("Спілка", 1904 р.) на чолі з М. Меле- Займала марксистські позиції,

прагнула виражати інтереси всіх робітників України незалежно від національності. У 1905 р. влилася у меншовицьку фракцію РСДРП;

■ **Українській соціал-демократичній робітничій партії** (1905 р.) на чолі з та С.Петлюрою. Прагнула поєднати марксизм із націоналізмом. Орієнтувалася на селян і робітників, вимагала автономії для України.

У 1904 р. були утворені дві ліберальні партії - **Українська радикальна партія** (Б.Грінченко, та **Українська демократична партія** С. Чикаленко). Основні вимоги - конституційна монархія, земельні реформи, автономія України в складі Росії.

• А культурно-просвітницької діяльності прогресивної української телігенції. Найбільш масовими її акціями на початку ХХ було відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві в куди з'їхалися тисячі представників, у тому числі із Західної України, і де, не дивлячись на заборону, лунала українська мова, а також святкування у цьому році 35-річчя музичної діяльності композитора

Але національний рух у Наддніпрянській Україні в цілому не набрав масового характеру. У ньому брала участь в основному ліберальна і демократична інтелігенція, тоді як робітники і селяни вели боротьбу, перш за все, за свої класові інтереси.

Українські партії були малочисельними, недостатньо згуртованими і організованими. У національному питанні всі вони, крім НУП, не йшли далі вимоги автономії України в складі Росії.

У Наддніпрянській Україні, на цей час вже значно зрусифікованій, більш масовими і впливовими були загальноросійські

■ **Російська соціал-демократична партія** (РСДРП) - виникла в у 1903р. розкололася на більшовиків і меншовиків.

Стояла на позиціях ортодоксального марксизму, визнання керівної ролі пролетаріату в революції та диктатури пролетаріату. Партія діяла серед російських і зрусифікованих українських робітників;

■ **Партія (есери)** - утворилася на рубежі 1899-1900 на основі поєднання народницьких ідей з марксизмом. Соціальну опору партії складало селянство;

■ **Конституційно-демократична партія (кадети)** - утворилася в 1905, виступала за конституційну монархію з двохпалатним парламентом, за свободу культурного розвитку для всіх національностей;

■ **"Союз 17 жовтня" (октябристи)** - утворилася в жовтні 1905 р., виступала за збереження царської влади, єдину і неподільну Росію;

■ **"Союз руського народу"** - чорносо-тенна організація, виникла в 1905 р., стояла на позиціях націонал-шовінізму, проголошувала боротьбу з євреями і іншими національними меншинами.

Загальноросійські партії не прагнули до вирішення національного питання, крім кадетів, які вимагали культурної автономії для національних окраїн імперії.

• Україна в революції 1905-1907

У Російській імперії революційно-визвольний рух вилився в демократичну революцію 1905-1907 рр., в якій населення України взяло активну участь.

На Наддніпрянщині діяло близько 20 загальноросійських і національних партій. В діях не було великою собою боротьбу за керівництво революційним рухом.

Основні революційні події, що мали місце в Україні, відбулися в 1905 р. - в період розвитку революції по висхідній лінії:

■ **жовтень** - загальний політичний страйк, який змусив царя *Миколу II* піти на по-

ступки і видати **Маніфест 17 жовтня**, проголосивши громадянські свободи і вибори до Державної Думи;

■ **червень** - збройне повстання на броненосці "Потьомкін";

■ **листопад** - повстання моряків Севастополя на чолі з лейтенантом

- виступ полку саперів у Києві на чолі з підпоручиком

■ **грудень** - збройні повстання робітників Горлівки, Харкова, Катеринослава, Олександрівська. Однак ці виступи не переросли в загальне збройне повстання. Після придушення революція пішла на спад.

В Україні революція носила і національно-визвольний характер, оскільки національне питання було на передньому плані боротьби.

Національний рух в період революції мав значні здобутки:

- після жовтня з'явилася **легальна українська преса**. Всього в 1905-1906 виходило 24 періодичні видання;

- виникла культурно-освітня організація "Просвіта", яка мала філіали в багатьох містах України. В діяльності "Просвіти" брали участь *М. Аркас, М. Коцюбинський, Леся Українка, М. Лисенко, Панас Мирний*, та інші прогресивні діячі;

- відкривались українські школи, здійснювалися спроби викладання українською мовою в університетах;

- активну діяльність у першій (1906 р.) в другій Думі (1907 р.) розгорнула українська фракція, яка вимагала автономії для України, вільного розвитку української мови та культури. Допомогу українській фракції надавав *Григорій Шевський*, який з цією метою переїхав зі Львова до Петербурга.

Столипінська реакція

Перша та друга Думи були розпущені царем, оскільки виявилися занадто "лівими". Маніфест про розпуск другої **3 червня 1907 р.** прийнято вважати кінцем рево-

люції, бо він обмежив політичні свободи, проголосив новий антидемократичний закон про вибори і початок репресій проти учасників ■ ■ ■ ■. Багато здобутків національного руху були ліквідовані. Царизм знову перейшов до політики національно-гноблення українського народу.

З 1906 по 1911 тривав період реакції - жорстокого переслідування ■ ■ ■ ■ го та українського руху. Головним прихильником цієї політики був міністр внутрішніх справ, а згодом - голова уряду Росії П. ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■.

З метою координації діяльності українських сил у нових умовах українські діячі в 1906 р. створили міжпартійний політичний блок - **Товариство українських поступовців (ТУП)**. Його лідерами стали М.Грушевський, ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■.Є.Чикаленко,Д.Дорошенко. ■ ■ ■ ■ обстоював конституційно-парламентський шлях боротьби за національне відродження.

• Столипінська аграрна реформа в Україні

У Росії з 1906 по 1911 ■ ■ ■ з ініціативи П.Столипін здійснювалася аграрна реформа, яка передбачала:

■ знищення общинного землекористування і перетворення селян на індивідуальних власників землі - фермерів;

■ ліквідація аграрної перенаселеності європейської частини країни шляхом переселення селян у східні райони Росії.

У цілому по Росії реформа не досягла поставлених цілей. Але саме в Україні вона мала найбільший успіх - з общин вийшла майже половина селянських господарств, що сприяло розвитку капіталізму на селі. Україна дала найбільшу кількість переселенців до Сибіру ■ ■ ■ 1 ■ ■ ■ ■.

Зросли посівні площі, валовий збір зернових, товарність сільського господарства.

Але реформа не змогла послабити соціальну напруженість на селі. У 1914 р. кількість малоземельних селян сягнула 2 млн.

Бідняцькі господарства залишалися малопродуктивними і ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■.

■ Україна в роки Першої світової війни (серпень 1914 — листопад 1918)

Світова війна велася між Троїстим, згодом Четверним союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія) і Антантою (Росія, Англія, Франція).

У ході війни до Антанти приєдналися Італія, Румунія, США. Для всіх сторін війна мала загарбницький, несправедливий характер.

Характеризуючи становище України під час війни, необхідно виділити такі обставини:

Західна і Наддніпрянська Україна опинилися по різні сторони фронтів, оскільки Росія і Австро-Угорщина належали до протилежних блоків. Українці, мобілізовані в армії цих країн, вимушені були битися один проти одного. В російській армії нараховувалося 3,5 млн. українців, в австрійській - 250 тис.

■ *Війна розколола українські політичні сили і, тим самим, ослабила український рух.*

У ставленні до війни українські партії зайняли різні позиції.

Партії Західної України активно підтримували уряд Австро-Угорщини і Німеччини у війні з Росією, сподіваючись, що у разі поразки Росії держави-переможці допоможуть українцям створити самостійну державу.

Уже в перший день війни - 1 серпня 1914р. - вони об'єдналися в Головну Українську Раду (ГУР) з метою мобілізувати сили українців для війни з Росією. На заклик ГУР 6 серпня 1914 р. з добровольців - молодих вихованців організацій ■ ■ ■ ■ "Січ", "Пласт" - був сформований легіон Українських Січових Стрільців чисельністю ■ тис. чол. Полк УСС було визнано найстійкішим в австрійській армії. Після війни він брав активну участь в українській національно-демократичній революції 1917-1920 ■ ■ ■ ■.

Партії Наддніпрянської України поставилися до війни неоднозначно:

- більшість українських партій, в т. ч. частина [REDACTED] з С.Петлюрою, керівництво ТУП підтримали Росію у війні;
- частина ТУП (його Київська рада) пропонувала українцям дотримуватися у війні нейтралітету;
- частина УСДРП на [REDACTED] з В. Винниченком засудила війну і виступила за поразку Росії;
- найбільш вороже настроєні щодо Росії соціалісти (УСДРП, "Спілка") емігрували до Західної України і створили у Львові 4 серпня 1914 р. **Союз Визволення України - СВУ**. Серед них - В. Дорошенко, [REDACTED] М. [REDACTED] М. Залізняк, [REDACTED]. Своєю метою СВУ проголосила утворення самостійної української держави і для її досягнення вирішила співробітничати з Німеччиною та Австрією проти Росії.

■ Уроки війни значна частина України перетворилася в район запеклих бойових дій (Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Волинь). Територія декілька разів переходила [REDACTED] рук в руки. Це призвело до значних жертв серед мирного населення, занепаду промисловості, сільського господарства, зубожіння народу. Протягом 1914 [REDACTED] в Україні закрилися більше 1400 підприємств, посівні площі зменшилися на 1,9 млн. десятин.

■ Держави, в інтересах яких проливали свою кров українці, мали агресивні плани щодо України, ігнорували українські національні

інтереси, прагнули використати воєнні новини, щоб назавжди покінчити з національно-визвольним рухом українців.

Плани сторін щодо України

Австро-Угорщина мала намір приєднати [REDACTED] і [REDACTED]

Німеччина прагнула створити у ході війни Пангерманський союз, включивши до нього і Україну.

Росія планувала приєднати до імперії Західну Україну.

Політика сторін щодо України

Росія, [REDACTED] в [REDACTED] Західну Україну, утворила тут нове генерал-губернаторство [REDACTED] чолі з реакціонером Г. Бобринським, за наказом якого було закрито всі українські школи, культурні установи, періодичні видання. Особливих переслідувань зазнала греко-католицька церква. ■ митрополита Шептицького було депортовано до Суздаля.

Австро-Угорщина, повернувшись у травні-червні [REDACTED] р. в Західну Україну, звинуватила українців у своїх поразках і розгорнула проти них репресії.

Уряди Росії та Австрії, залежно від того, кому належала влада, здійснювали масові репресії проти українства.

■ Таким чином, перша світова війна стала для українців справжньою національною трагедією. Єдиним позитивним для України наслідком війни було те, що війна виснажила обидві імперії і прискорила [REDACTED] крах.

Виконайте [REDACTED] №15

1. На поч. ХХ ст. Західна Україна:

- а) була більш розвинута, [REDACTED] Наддніпрянська, в економічній, політичній, національно-культурній сферах;
- б) була більш розвинута в економічній, але менше - в політичній та національно-культурній сферах;
- в) була менше розвинута в економічній, але більше - в політичній та національно-культурній сферах.

[REDACTED]

2. Царський Маніфест 17 жовтня 1905 р.:

- наділяв Україну національно-територіальною автономією;
- сприяв поєднанню національного руху, оскільки проголосив громадянські свободи;
- не мав ніякого впливу на ситуацію в Україні.

3. У чому проявилися здобутки національно-визвольного руху в Україні в революції 1905-1907 рр.?

4. Аграрна реформа:

- не мала успіху в Україні;
- здійснювалася повільно, як і в цілому по Росії;
- мала найбільший успіх в Україні.

5. Які обставини посилювали національну свідомість українців в якій опинилася Україна в період першої світової війни?

• Культурний розвиток України на поч. XX ст.

Якщо у XIX ст. відбулося становлення української національної культури та її входження у світовий культурний процес, то на поч. XX ст. українська культура утверджується як культура світового рівня. Культурний процес в українських землях в цей період стимулювався соціально-економічною модернізацією, активізацією суспільно-політичного життя і національно-визвольного руху, все глибшим проникненням національних ідей в народні маси і утвердженням національної самосвідомості українців. Великі соціальні потрясіння, якими ознаменувався початок XX ст., позначилися на культурному житті, обумовивши його особливості, збагативши духовне життя чималим досвідом.

Освіта

Важливим чинником поєднання культурного життя став розвиток освіти. У зв'язку з подальшим зростанням потреби в письменних людях і спеціалістах, під впливом революційного руху в Наддніпрянщині мережа початкових шкіл та середніх навчальних закладів, а також учнів у них збільшувалися. Так, протягом XIX ст. кількість початкових шкіл зросла з 13570 до 18719. У 1914-1915 в Україні було 26 тис. загальноосвітніх шкіл і понад 60 професійно-технічних училищ, у яких навчалося відповідно 12,5 тис. та 5 тис. чоловік. Однак все це далеко не задовольняло

потреб населення в освіті: близько 70% його не вміло читати і писати, обсяг і рівень знань набагато відставали від вимог часу, царизм так і не дав дозволу на впровадження навчання у школах рідною мовою.

Кількість студентів в університетах на початку XX ст. зросла в середньому більш як у два рази. Усього у XX ст. в університетах України навчалося близько 12,7 тис. чоловік. Однак, уряд обмежив доступ в університети для вихідців з "нижчих" станів, для робітників і селян він залишався практично закритим, на всій території України не було жодного вузу з українською мовою викладання.

Сприятливіші умови для розвитку освіти в українському дусі склалися на західноукраїнських землях. Перед першою світовою війною у Галичині функціонувало 6 українських державних гімназій. У них, а також у 2510 народних школах українською мовою вчилася 440 тис. дітей. На Буковині в XIX ст. було 10 українських народних шкіл, діяли україномовна державна гімназія та семінарія для дівчат. Доступною лише для небагатьох залишалася вища школа на західноукраїнських землях. Так, у навчальному році 1911-1912 у Львівському університеті було 5271 студентів, частка українців серед яких становила 21%. У Львові значного розмаху набув рух за відкриття окремого українського університету. На знак протесту проти гальмування цієї справи 600 українських студентів Львівського університету у 1901 р. організовано залишили навчання.

Наука

Початок ХХ ст. позначений подальшим розвитком науки на Україні. Багатогранну діяльність проводили наукові товариства. Розгортає свою діяльність *Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові (НТШ)*, яке фактично перетворилося в академію наук. Очолюване М. Грушевським, НТШ згуртувало навколо себе найбільш відомих науковців України - *К. Студинського* та інших. Їхні праці друкувалися у *"Записках Наукового товариства імені Шевченка"*, *"Збірнику математично-лікарської секції"*, *"Етнографічному збірнику"* та інших виданнях товариства. У 1907 р. за ініціативою М. Грушевського на зразок НТШ створено Українське наукове товариство у Києві, яке видає свої наукові записки та збірники, популярні видання.

Не тільки вітчизняну, а й світову науку збагачили талановиті вчені, які працювали в Україні. Великий внесок у розвиток математики зробили професори, академіки *Д. Синцов*, *Граве* - засновник Київської алгебраїчної школи, яка досліджувала найважливіший розділ алгебри - теорію груп. Для розвитку фізики і радіофізики багато зробив професор Харківського університету *Д. Д.* - основоположник Харківської школи радіофізики. Розробкою проблем молекулярної фізики і термодинаміки у Львівському університеті займався *М. Смолюховський*, який своїми працями створив основу для молекулярно-кінетичного обґрунтування другого принципу термодинаміки. Вагомих результатів у фізичній хімії досягнув професор Харківського університету *Оситов*, в органічній хімії - професор Київського університету *С. Реформатський*. У Львівському університеті питання загальної і фармацевтичної хімії вивчав засновник наукової школи хіміків у Львові *Б.* дослідження з фізичної хімії тут проводили *С. Лочко*,

Розвиток біології і медицини в Україні пов'язаний з іменами *Л. Симиценка* та *В. Арнольді*, які селекціонували та гібридизували рослини, іменем визначного ботаніка-морфолога *В. Арнольді* - засновника Харківської школи альгологів. Цінні праці професора Київського

університету *К. Пурієвича* з хімічної фізіології рослин, зокрема процесів дихання і фотосинтезу. Епідеміологи і мікробіологи *В. Високович* та інші багато зробили для подолання таких тяжких хвороб, як чума, холера, тиф, сказ, туберкульоз тощо.

У поч. ХХ ст. *В. Високович* посіла провідне місце в Російській імперії у розвитку повітроплавання. У 1908 р. в Одесі було створено перший в Росії аероклуб, його члени *С. Уточкін* і *В. Високович* у 1910 р. здійснили перші в Росії польоти на літаку. Військовий льотчик *Нестеров* - член Київського товариства повітроплавання - 27 серпня 1913 р. над Сирецьким аеродромом у Києві вперше продемонстрував *"мертву петлю"*.

Активізація суспільно-політичного життя обумовила піднесення *суспільних наук*. Значний вклад у розвиток історичної науки в Україні внесли *Д. Франко*. Вченим із світовим іменем на поч. ХХ ст. став *Д. Франко*.

Плідною була робота українських вчених і в інших галузях гуманітарних знань. *І. Франко*, *Д. Франко* та інші розгорнули дослідження з українського фольклору й етнографії. Ряд важливих праць з українського фольклору, мовознавства й літератури створив видатний учений-філолог, сходознавець, історик *Д. Франко*. Значною подією в розвитку українського мовознавства було видання в 1909 р. Українсько-російського словника *Д. Франко* та в 1907-1909 *Д. Франко* Словника української мови за редакцією *Б. Грінченка*. Дослідженнями історії української культури займався професор Київського університету *Д. Франко* та його учень *Д. Франко*.

Література

Складна, драматична ситуація в Україні на поч. ХХ ст. знайшла яскраве відображення в літературі, де розгортається боротьба ідейних та художньо-естетичних течій. Набуває поширення *модернізм*, який шукає нових засобів мистецького відображення світу. *Модернізм* породжує нові стилі - *імпресіонізм*, *символізм*, *неоромантізм*, *футуризм*. Українські модерністи, змусивши українську літературу вивратись із кола побутописання, *Д. Франко*

від шаблонного патріотизму, звернути увагу на психологію вчинків, підняли тим самим літературу на якісно новий рівень.

Першим в українській літературі під гаслами модернізму виступив у 1901 р. поет **Вороний**. У 1907 р. оголосила свою мистецьку платформу група галицьких письменників "*Молода муза*" (С. [] та інші). Молодомузівці шукали нових шляхів у літературі, вступали у русло загальноєвропейського культурного розвитку. Дещо відмінні позиції займала група київських модерністів "*Українська хата*": вона проголошувала культ сильної особи, крайнього індивідуалізму.

Поряд із Франком на чільне місце в українській поезії виходить *Леся Українка* (на світліні), збагатили українську поезію твори *О. Оленя*, *Б. Лепко*

Г. Чупринки, поетів-молодомузівців.

Серед прозаїк-інноваторів поч. XX ст. вирізняються поетати *М. Коцюбинського*, *В. Станіславського*, *В. Станіславського*. На ниві української літератури плідно працював і ще чималий загін талановитих літераторів - *М. Черемшина*, *Г. Откевич*, *М. Черемшина*, *А. Тесленко*, *П. Грабовський*, та інші.

Театральне мистецтво

Важливі зміни відбулись в українському театральному мистецтві. Театр залишався важливим фактором культурного розвитку, тому в середовищі інтелігенції розгортається дискусія навколо театральних проблем: слід було шукати нові теми і форми, нові методи донесення до глядача основних ідей тієї бурхливої епохи. Головною була проблема нової драми. До її вирішення значних зусиль доклали *Володимир Винниченко*, *Леся Українка*, *Олександр Олесь*, створивши нову українську драматургію.

У Львові продовжував діяти театр "*Руської бесіди*", який у 1905-1906 [] на чолі з його керівником *М. Садовським* та актрисою *М. Заньковецькою* здійснив постановку кращих творів вітчизняної та зарубіжної драматургії. 1907 р. *М. Садовський* заснував у Києві перший в Україні український стаціонарний театр. Широке визнання здобули *Гуцульський театр*, заснований *Г. Хоткевичем*, та *Буковинський народний театр*.

Музика

На поч. XX ст. почалася нова доба у розвитку української музики, яка упевнено ставала на професійну основу. Цілу плеяду талановитих музикантів і композиторів виховав Вищий музичний інститут, відкритий [] р. у Львові. Серед них виділявся [] який став одним із найвідоміших українських композиторів. Велике значення для розвитку музичної культури мала музично-драматична школа видатного українського композитора [] *ка*, заснована ним 1904 р. у Києві. Справу *М. Лисенка* продовжили відомі композитори []

М. Леонтович, [] До найвищого рівня вокального мистецтва піднялися [] *О. Мигула*, [] відігравши велику роль у пропаганді української музики. Продовжували діяти різні музичні товариства, гуртки, хорові капели, здійснюючи постановку музичних п'єс, оперет, опер. Серед них особливою активністю відзначались Київське літературно-артистичне товариство, [] *Музичне товариство* ім. [] у Львові.

Образотворче мистецтво

Велике значення для мистецького [] мала діяльність творчих об'єднань митців Західної і Наддніпрянської України, зокрема **Товариства південноросійських художників** в Одесі, **Товариства харківських художників**, **Товариства прихильників української літератури, науки і штуки** у Львові. Ці та інші творчі об'єднання виступали організаторами мистецького руху в Україні. Так, у 1905 р. Товариство прихильників української літератури, науки і штуки, очолюване *І. Трушем* та [] ком, влаштувало у Львові першу Всеукраїнську мистецьку виставку, яка сприяла єднанню західноукраїнських і наддніпрянських митців.

В західноукраїнських землях збагатили українське мистецтво творами великої і естетичної вартості визначні живописці *І. Труш*, *Й. Курилас*, та інші. Засновником цілої школи монументалістів вважається галичанин *Основоположником* нової української графіки був *Г. Нарбут*. В Наддніпрянщині національне мистецтво творчорозвивали *С. Васильківський*, *М. Пимоненко*, та інші. В цілому в українському періоду виразно проступає тенденція до творення нового, "великого стилю", до монументалізації, філософського поглиблення й поетизації образів, все більшу роль починають відігравати символ і метафора.

Українська культура поповнюється набутками прихильників імпресіонізму. Серед них виділяються *Т. Гаврилко*, автор погруддя *Т. Шевченка*; *М. Паращук*, якому належать скульптурні портрети *В. Стефаніка*, а також пам'ятник *А. Міцкевичу* у Львові, виконаний спільно з *П. Вишнович*, який здійснив скульптурне оформлення фасаду та інтер'єру Львівського оперного театру.

Промисловий розвиток та посилення процесів урбанізації, похвалення суспільно-політичного та культурного життя викликали бурх-

ливий розвиток архітектури, широке будівництво. В Києві, Львові, Харкові, Катеринославі та інших містах посталі будівлі фабрик і заводів, вокзали й електростанції, банки і біржі, театри, музеї, ки, навчальні заклади тощо.

Чималий внесок в українську архітектуру зробили архітектори *П. Альоши*, *В. Рыков*, *Бекетов*, та інші.

В архітектурі поч. XX ст. швидко рюється новий стиль – модернізм, пов'язаний з використанням нових будівельних лів і мистецьких форм (залізничні вокзали Львова, Жмеринки та Харкова), а поряд з ним – неокласицизм (Педагогічний музей у Громадська бібліотека у Харкові). На використання традицій українського народного зодчества, зокрема дерев'яного, мується національний стиль в архітектурі. На цій ниві творить львівський будівничий *Нагірний*, автор численних церков у чині. Кращими витворами у національному українському стилі вважаються будино Полтавського земства (рр.), будований будинок страхового товариства "Дністер", побудований 1905 у Львові за проектом та інших архітекторів.

Висновки:

мі XIX ст. ввійшло в історію України як період її національного відродження: національна свідомість українців, відбувалася консолідація української об'єднання українського суспільства національною ідеєю. Розгортався національно-визвольний рух, який пройшов шлях від культурно-просвітницької активної політичної боротьби. У кін. XIX - на поч. XX ст. як в Західній, так і Наддніпрянській Україні висувається гасло утворення незалежної Української держави.

мі Поч. XX ст. став українським політичним ренесансом. Значними досягненнями на руху ознаменувалася революція

Трагедією для українського народу була перша світова війна, яка не лише величезних людських і матеріальних втрат, а й розколола українське суспільство українські політичні сили.

мі Важливими чинниками розвитку України в XIX ст. стали реформи Австрійській імперії та 1861 р. в Російській імперії, які обумовили соціально-економічну модернізацію українського суспільства.

■ Розвитку сільського господарства в Наддніпрянській Україні сприяла Столипінська аграрна реформа [] []

■ Проте відсутність державності, колонізаторська політика Російської та Австрійської імперій негативно позначалися на соціально-економічному розвитку України, не давали змогу українському народові сповна використати свої потенційні можливості.

• Історичні [] []

Здоповіді голови слідчої комісії про недільні школи (20 серпня [] р.)

...Ініціатива про розповсюдження грамотності в народі і про недільні для цього школи вийшла не від уряду безпосередньо, а, на нещастя, від таємного товариства, яке утворилося в

■ році в Харкові з метою змінити спосіб правління і взагалі внутрішній порядок в [] Засновниками і головними рушіями цього підбурливого товариства були студенти Харківського університету Бекман, Моравський, Єфіменко, Завадський і [] а спільниками - студенти Левченко, [] Зеленський, Раєвський та інші. Не усвідомивши ще думки про заснування недільних шкіл, товариство стало спочатку трудитися над поширенням грамотності в народі, а особливо між розкольникими за допомогою різних рукописних статей (заміток, повчань і т.п.) обурливого змісту. Потім, коли внаслідок безпорядків, які були в [] році в Харківському університеті, деякі члени таємного товариства (Бекман, Моравський і Левченко) переїхали в Київ, то тут склалося нове ще ширше коло ■ товариства, яке привернуло до себе деяких студентів Київського університету. В цьому колі вперше проявляється виразний і свідомий намір про заснування недільних шкіл для поширення за ■ допомогою пропаганди в народі. На чолі цього починання стає професор Павлов; за діяльною участю його, як агента уряду і разом з тим передової людини, з одного боку, було одержано дозвіл начальства на заснування недільних шкіл у Києві, під головним наглядом його ж, Павлова, а з другого – об'єднані при ньому особи із злочинними тенденціями почали діяти вільніше і рішучіше і встановили відносини ■ студентами університетів столичних.

Таємна і злочинна мета недільних шкіл у Києві очевидна з багатьох натяків і думок, висловлених головними діячами в ■ паперах, розглянутих слідчою комісією, а особливо із слів колишнього викладача в тих школах Левченка, який рішуче висловився: "що засобом до поширення в масі простого народу ліберальних ідей повинні служити недільні школи". Крім того, гідно уваги, що на вечорі, даному студентами Київського університету професору Павлову 14 грудня [] року, Зеленський дозволив собі натякнути на паралель ■ грудня [] року, а Павлов, якому дякували за участь у недільних школах, проголосив тост за здоров'я того, хто стоїть на чолі прогресивного руху Росії. Приклад Києва незабаром наслідували в Харкові, де недільні школи засновані за розпорядженням начальства в 1860 році; з листів про це Левченка до Бекмана і Павлова в Київ видно, що з нагоди відкриття в Харкові шкіл Завадський, якому там було багато діла, не поїхав тоді в Петербург; що зайняття харківських шкіл передбачаються значно ширше, ніж у Києві, одне тільки не гаразд, що школи підпорядковані штатним доглядачам. Беручи участь таким чином у створенні недільних шкіл, злочинці поширювали пропаганду і в інших учбових закладах, а також розсилали в різні місця заборонені твори іноземної преси...

■ Охарактеризуйте діяльність недільних шкіл.

Зробіть висновок щодо характеру цієї діяльності.

9 Чому слідча комісія визнає діяльність недільних шкіл "злочинною"?

Зобвинувальної справи [] [] (26 травня 1847р.)

а) З ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА

Шевченко, замість того, щоб довічно відчувати благоговійні почуття до осіб августійшої [] які удостоїли викупити його з кріпосництва, писав вірші малоросійською мовою, найобурливішого змісту. В них він то зображав плач про уявне поневолення і лихо України, то оспівував славу гетьманського правління і колишньої вольниці козацтва, то з

неймовірною зухвалістю зводив наклепи і виливав жовч на осіб імператорського дому, забуваючи в них особистих ■■■ благодійників. Крім того, що все заборонене захоплює людей з слабим характером, Шевченко набув між друзями своїми славу знаменитого малоросійського письменника, а тому вірші його ще більш шкідливі і небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли виникати і згодом укорінятися думки про уявне раювання часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи і про можливість існування України, як окремої держави. Судячи з тієї виняткової поваги, яку почували і особисто до Шевченка, і до його віршів всі ■■■ слов'яни, спочатку здавалося, що він міг бути якщо не діючою особою між ними, то зряд-дям, яким вони хотіли скористатися в своїх задумах; але, з одного боку, ці задуми були не такі вже важливі, як уявлялося на перший погляд, а з другого, і Шевченко почав писати свої підбурливі твори ще з ■■■ р., коли слов'янські ідеї не захоплювали київських учених, як і вся справа доводить, що Шевченко не належав до ■■■ Товариства, а діяв окремо, захоплюючись власною зіпсованістю. Проте, за підбурливий дух і зухвалість, що виходила за всякі межі, його потрібно було визнати одним з найважливіших злочинців...

б) З ■■■

Художника Шевченка, за писання підбурливих і надзвичайно зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремих корпус з правом вислуги, доручивши начальству найсуворіше наглядати, щоб від нього, ні в якому разі, не могло вийти підбурливих і пасквільних творів.

Власноручна приписка Миколи до вироку: "Під найсуворіший нагляд, заборонивши писати і малювати".

Чому царський уряд визнав Т.Г.Шевченка "одним із найважливіших злочинців"?

■ Емського акту

Госуд. імп. в ■■■ день минулого травня височайше наказав:

1) Не допускати ввозу в межі імперії без окремого на те дозволу Голови, упр. яких би то не було книг і брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі.

2) Друкування і видання в Імперії оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток; б) творів красномовства, але з тим, що при друкуванні історичних пам'яток безумовно додержувати правопису оригіналів; у творах же красномовства не допускати ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів красномовства давати тільки після розгляду рукописів у Голови управл.

3) Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріччі, а також і друкування на ньому текстів до музикальних нот.

4) Припинити видання газети "Киевский Телеграф".

■ Дайте оцінку Емському акту.

Із програми Русько-української радикальної партії

А. Програма максимальна

1) В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, т. є. хочемо колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних.

2) В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечення кожній одиниці, без різниці пола, як найповнішого впливу на рішане всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, крайів, у справах, котрі тільки їх дотикають; уділення кожному народови можности як найповнішого розвою культурного.

3) В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці, і домагаємося, шоби всі здобутки культури і науки сталися власністю всего народа.

Із програми Української соціал-демократичної робітничої партії

...Українська с.-д. партія перш за все і головним чином вимагає:

1) демократичної республіки - в якій найвища державна влада у всіх міжнародних і тих внутрішніх ділах, що стосуються всієї Російської держави, належить виключно одному виборному законодавчому зібранню народних представників;

2) автономії України з окремою державною інституцією (сеймом), якому належить право законодавства у внутрішніх справах населення тільки на території України;

3) загального, рівного, прямого виборчого права з таємним голосуванням для кожного громадянина старше 20 років; права кожного виборця бути обраним у всяку представницьку інституцію; пропорційного представництва; плати (удержання) депутатам дворічного парламенту;

4) народного законодавства;

5) виборності і відповідальності чиновників, права для кожного громадянина притягти до суду всякого чиновника за його незаконні вчинки по службі, звичайним судовим порядком, минувши безпосереднє начальство чиновника;

6) права кожної нації на культурне і політичне

7) широкого самоврядування (автономії) місцевого і крайового для всього населення держави;

8) необмеженої свободи слова, друку, віри, зібрань, страйків (забастовок);

9) недоторканності особи, житла і листування;

10) права вільного переїзду, знищення паспортів, повної волі промисловості і розпорядження своєю власністю;

знищення усяких привілеїв класів, верств (сословій), походження, статі, релігії й нації;

12) рівноправності всіх мов у школах, судах, у крайових, громадських і державних інституціях; проголошення релігії ділом кожного громадянина;

14) виборності і незалежності суддів; суду присяжні знищення всіх виключних і спеціальних суддів, безплатного судопроизводства та юридичної допомоги; знищення смертної кари, досмертного ув'язнення (замкнення в тюрму) і умовного осуду; матеріального забезпечення усім безвинно обвинуваченим, засудженим і арештованим;

заміни постійного війська народною міліцією; вирішувати питання про війну і мир має право тільки народне представництво, а міжнародні конфлікти (сутички) - третейський суд;

безплатного обов'язкового світського, загального і професійного навчання для всіх дітей до років; одягу і підручників - безплатно для всіх бідних; передачі всієї народної освіти на Україні Українському сеймові; відповідного числа шкіл для кожної нації. ...

• **Порівняйте програми партій та зробіть усі можливі висновки.**

Із платформи Союзу визволення України (серпень

.. землі по обидва боки австро-російського кордону є не тільки одним з головних теренів сучасної європейської війни, а також одною з причин і предметів війни.

Українці добре розуміють, що у війні сій ходить головню о долю, ходить о те, чи в результаті війни український Піємонт в Австрії буде знищений, чи українське жите розцвіте також по той бік Збруча, аж за Дніпро і над Чорне море, і тому не можуть зоставати ся німими свідками теперішніх подій, а голосно і рішучо підносять свої неоспоримі права на національну самостійність.

Об'єктивна історична конечність вимагає, аби між західною Європою і Москівщиною повстала самостійна українська держава. Потрібне се для осягнення і утрєвалення європейської рівноваги, є се в інтересі народів держави, а передовсім в інтересі німецького народу в обох а для українського народу було б се вікових його мрій і зусиль.

В розумінню сеї історичної конечності російської Україні покликали до життя центральну загальнонаціональну організацію, яка взяла на себе репрезентацію під теперішню хвилю національно-політичних і соціально-економічних інтересів українського народу в Росії. Організацією сею є Союз визволення України.

...Національно-політичною плятформою Союзу є державна самостійність України.

• **Як у платформі обґрунтована мета Союзу визволення України - державна самостійність України?**

Із спогадів С. Васильченка про ювілей Т.Г.Шевченка

...Україна готувалася до бучного ювілею, і він мав би вилитися в таке всенародне свято, якого ще до того часу не знала Україна; влада це бачила і вжила заходів: всякі святкування, навіть панахиди, були суворо заборонені.

Всім школам був даний з цього приводу суворий наказ. У Києві видавництво "Криниця" видрукувало 000 примірників "Кобзаря" до ювілею - всі вони були конфісковані. Гадали, що ніякого святкування не буде. Але якось несподівано в пам'ятковий день увесь Київ, особливо молодь, вийшли на вулиці міста з портретами Т.Шевченка, зі співами, з прапорами, з квітами. Того року була рання весна, і цей день видався надзвичайно теплий і ясний. Всі вулиці були забиті людьми. Ганяла поліція, гарцювали з нагаями козаки - цілими натовпами хватили в тюрму, нічого не помагало.

Участь у цій демонстрації брали, звичайно, не тільки українці, але всі, які були в Києві, національності. Особливо гарячу участь взяли студенти-грузини - народ вільнолюбний і гарячий. Коли арештованих, поліція питала: "Какой вы национальности?" вони відповідали "українець!". "Какой же вы українець, вы же - грузин!". Вони сердито відповідали: "Тэбэ хаварят - пыши українець!". Друга, чорносотенна, частина київського студентства, які звалися тоді "академістами", помагали, як тільки могли, поліції. Вони вчиняли бешкети: били вікна в редакції української газети, вихвачували з рук і рвали портрети Шевченка, бюсти, що стояли у вітринах, обкидали гряззю. Надвечір вийшов ювілейний номер газети - вони платили великі гроші, купували пачками і тут же на вулиці рвали на шматочки. Але люди хапали клаптики і ховали на спомин про великий день.

Наслідки були відомі: всі помешкання київських тюрем були до вечора набиті студентами, курсистками і іншими учнями вищих і середніх шкіл.

• Чому, не дивлячись на сувору заборону влади, святкування ювілею Т.Г.Шевченка вилилося у всенародне свято?

• Історичні факти

- В Одесі з р. почала функціонувати перша в Україні комерційна гімназія.
- У р. на базі широких наукових досліджень при Харківському університеті створюється перше в Україні Товариство "Наука", праобраз сучасної національної академії наук.
- У р. російський уряд закрити Києво-Могилянську академію, напрямок діяльності якої не влаштував російські власті.
- Австро-Угорщина - імперія з династією Габсбургів, що існувала в центральній Європі впродовж Виникла згідно з компромісною угодою між правлячими колами Австрії та Угорщини у р. На р. до складу Австро-Угорщини з українських земель входили Галичина, Буковина, Закарпатська Україна. На 1910 р. українці склали близько 8% населення Австро-Угорщини.
- "Букварь Южнорусскій" - так називалася книжечка, укладена Т.Шевченком і видана його коштом у 1861 р. для початкового навчання грамоти дорослих українців рідною мовою у безкоштовних недільних школах.
- "Архив Юго-Западной России" - так називалися збірки історичних документів і літературних пам'яток Правобережної та Західної України ст., видані у в 35 томах Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів у Києві.

• Чи знаєте Ви, що...

- у р. на луганському ливарному заводі вперше добуто чавун із місцевої руди на місцевому вугіллі;

- перше парове судно для буксирування вантажних барок збудоване у р. у маєтку князя М. Воронцова у с. Мошни Київської губернії;
- медиків із вищою освітою вперше в Україні почав готувати Харківський університет;
- у р. з'явилась перша українська опера "Запорожець за Дунаєм", автором якої був Семен Гулак-Артемівський;
- перші українські переселенці з'явилися у Бразилії з Львівщини у р. У р. там налічувалося тис. буковинських і закарпатських селян;
- першим науково-історичним часописом в Україні була "Киевская Старина", який виходив щомісяця в Києві в російською мовою;
- під назвою "будителі" вісторію Закарпаття увійшли визначні культурно-політичні О.Духнович, А.Добрянський та ін. Вони виставили мету пробуджувати в масах українську національну свідомість шляхом упровадження української мови в усі ланки освітньої мережі, преси, літератури тощо.

Питання для обговорення на семінарських заняттях "Україна під владою Російської та Австрійської імперій (кін. XVIII - XX ст.)" (6 год.)

Семінарське заняття № 1. Українське національне Відродження XIX ст. в європейському контексті (2 год.)

1. Сутність українського національного Відродження, його передумови та етапи
2. Національно-визвольний рух в Наддніпрянській Україні:
 - братство;
 - діяльність "Основи";
 - українські громади. Вплив європейського соціалізму;
 - Південно-Західний відділ Географічного товариства в Києві.
3. Національно-визвольний рух в Західній Україні:
 - "Руська трійця";
 - діяльність "народовців" та "москвофілів";
 - Просвіт.
4. Політизація українського національно-визвольного руху. Проблема співвідношення загальноросійських та українських політичних чинників у національному суспільно-політичному процесі та польський політичний рух в Україні.

Семінарське заняття № 2. Проблеми економіки України в XIX ст. Україна у світовій економіці (2 год.)

1. Характеристика економічного розвитку українських земель у складі Російської та Австрійської імперій в дореформений період.
2. Імперські реформи та капіталізація економіки України. Особливості економічного розвитку України.
3. Роль закордонного капіталу в економічному розвитку України. Україна у світовій економіці.
4. Проблема економіки України в історико-економічній літературі.

Семінарське заняття № 3. Україна на початку XX ст. Перша світова війна (2 год.)

1. Активізація суспільно-політичного руху в Україні на початку XX ст.
2. Створення політичних партій.

2. Україна в роки першої російської революції 1905-1907 рр.:
 - стратегія, тактика різних політичних сил в [redacted]
 - національно-визвольний рух, його здобутки.
3. Політичне становище в Україні після поразки революції 1905-1907 [redacted]
4. Аграрна політика [redacted] в Україні та її економічні та політичні наслідки.
5. Україна в першій світовій війні:
 - причини, початок та характер війни;
 - трагедія українського народу в світовій війні.

Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

До семінарського заняття № 1:

- і. Феномен [redacted] в історії України.
2. Концепція соціалізму М. Драгоманова.

До семінарського заняття № 2:

3. Селянська реформа 1861 р. в Україні.
4. Реформи [redacted] II в Західній Україні.

До семінарського заняття № 3:

5. Основні революційні події в Україні в [redacted]
6. Класи і партії в умовах першої світової війни.

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. Алексеев Ю.М., Вертегел [redacted] В.М. Історія України. - К., 1994.
2. [redacted] Українська держава на початку XX [redacted] Програмні [redacted] перших українських політичних партій. - К., 1992.
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. - Дрогобич, 1991.
4. Зайцев [redacted] Життя Тараса Шевченка. - К., 1994.
5. Грицак Я. Нарис історії України - Формування модерної української нації [redacted] століття. — К., 1996.
6. [redacted] Т. Україна: Перша половина XX ст. Нариси політичної історії. - К., 1993.
7. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі [redacted]- XX століть. Соціально-політичний портрет. - К., [redacted]
8. Кондратюк К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX [redacted] ліття. - Тернопіль, 1993.
9. Кирило-Мефодіївське товариство: В 3 т. - К., 1990.
 - [redacted] Присяжнюк Ю.П., [redacted] Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні [redacted] га пол. XIX ст - 1905 р.). // Укр.-іст. журнал. - 2000. - №5.
11. Рибалка [redacted] Історія України: Дорадянський період. - К., 1991.
 - [redacted] Сарбей В.Т. Історія України [redacted] поч. XX [redacted] 1994.
 - [redacted] Шевченко Т. і українська національна культура. [redacted] 1990.
 - [redacted] Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М.Г. [redacted] [redacted] //Укр.-іст. журнал. -2000. -№4-5.
 - [redacted] Шпорлюк Я. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII - початку XIX століть. // Слово - 1991. 4. 3-4.

НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ
1917Р.

Крах імперії створив вакуум сили в самому центрі Євразії.

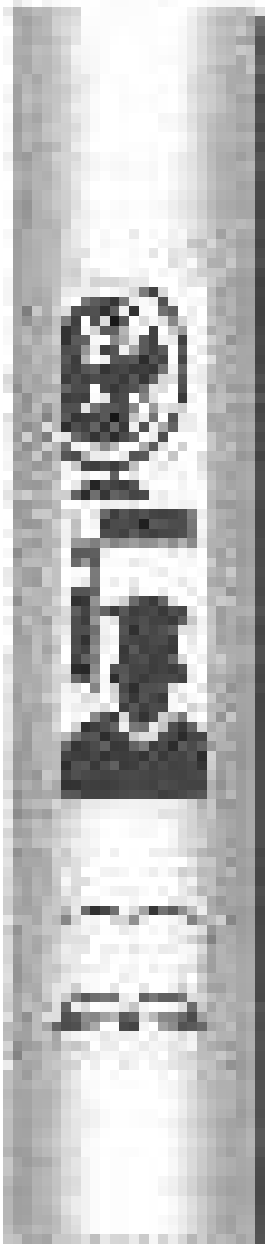
З.Бжезінський

Поширений погляд на революцію 1917р. як на титанічну битву класів у Росії не дає адекватного розуміння подій в Україні: тут вибухнула українська революція, що за своєю природою була як національною, так і соціально-економічною.

О.Субтельний

Українська революція, на жаль, не розвивалася самостійно, вона весь час мусила співрозміряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями революції російської, хаотичної і страшної. Російська революція потягла нас через кров, через руїну, через вогонь.

М.Грушевський

1917 рік відкрив нову сторінку історії України. Перша світова війна викликала загальну кризу як Російської, так і Австрійської імперій. Впала Російська імперія: Лютнева революція ліквідувала самодержавство, Росія стала демократичною республікою. У жовтні-листопаді розпалася Австро-Угорщина. Українські сили вирішили скористатися ситуацією, що склалася, для відродження української державності. У зв'язку з цим у в Україні розгорнулася національно-демократична революція, в ході якої було створено незалежну державу.

Вивчиши цей розділ, Вибудете знати:

основні події та провідних діячів української революції;
етапи формування української державності в ході революції;

причини поразки та історичне значення боротьби українського народу за незалежність у

План викладу із засвоєння матеріалу

■ Лютнева революція в Росії та 6.2. Доба української Центральної Ради. Відродження державності (березень 1917 - квітень 1918 рр.). 6.3. Доба української держави гетьмана Павла Скоропадського. Утворення Західно-української Народної Республіки 1918 р.). 6.4. Доба Директорії УНР (грудень 1918-1920 рр.). Злука УНР і ЗУНР.

Ключові терміни та поняття

Ф Національно-визвольна	Ф інтервенція	Ф Директорія
Ф Генеральний Секретаріат	Ф націоналізація	Ф Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)
Ф Універсали Центральної Ради	Ф Ризький мир	Ф А українських земель
Ф анархізм	Ф Брестський мир	Ф політика комунізму
Ф більшовизм	Ф Українська Народна Республіка (УНР)	Ф державний переворот
Ф білогвардійці	Ф Гетьманат	Ф червоний терор
Ф громадянська війна	Ф двовладдя	
	Ф державний переворот	

6.1 • Лютнева революція в Україні

лютого р. в Росії перемогла революція. У цей день в Петрограді було утворено два нових реальних органи влади: Тимчасовий комітет Думи (згодом - Тимчасовий уряд) на чолі з Львом Керенським та Петроградська рада робітничих, солдатських депутатів на чолі з Чхеїдзе.

В ніч з 2 на 3 березня Микола II зрікся престолу і передав владу Тимчасовому уряду, який проголосив політичні свободи і початок виборів до **Установчих зборів** – вони повинні були вирішити прийняти її конституцію.

Реальна влада в Росії зосереджувалася в руках Тимчасового уряду.

Утворення Центральної Ради

Падіння самодержавства, демократизація суспільства сприяли піднесенню національно-визвольних процесів. Виникла можливість самовизначення України і відродження її державності.

На порядку денному постало питання про необхідність єдиного центру українського руху. За ініціативи Товариства українських поступовців (з кінця березня організоване в "Союз автономістів-федералістів") **4 березня 1917 р.** представниками українських партій і громадських організацій була утворена **Українська Центральна Рада**. Провідне становище в Центральній Раді зайняли ТУП, УСДРП, УПС, її голо-

вою було обрано

Своєю метою Центральна Рада оголосила державне самовизначення українського народу. Утворення Центральної Ради поклало початок української національно-демократичної революції

УВАГА!

Уже в перші дні свого існування Центральна Рада чолі з М. Грушевським звернулася до українського народу із закликом згуртувати сили у боротьбі. Ця відозва свідчить про те, що лідери українства правильно зорієнтувались у складній політичній обстановці днів революції.

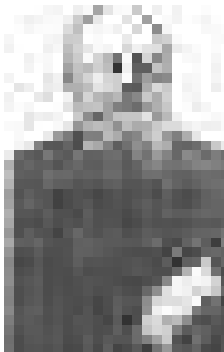
Історичній літературі відсутня чітка періодизація української революції. Як правило, в її розвитку виділяють три етапи: доба Української Центральної Ради, доба гетьманату, доба Директорії УНР.

То ж перегорнемо цю героїчну, насичену драматичними подіями сторінку української історії.

6.2. Доба української Центральної Ради. Відродження державності (березень 1917 – березень 1918 рр.)

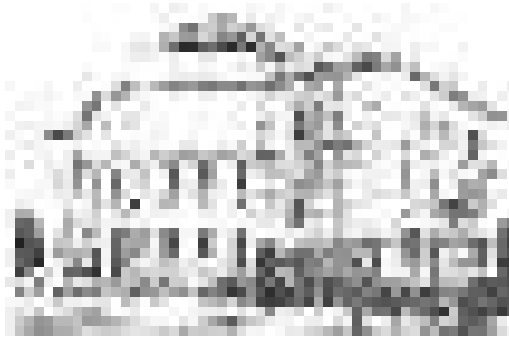
Консолідація українських сил навколо Центральної Ради

6 квітня 1917 р. у Києві працював **Український національний конгрес**, який надав Центральній Раді повноваження представляти народ України, перетворивши її таким чином на своєрідний український парламент. Конгрес визначив склад та структуру Центральної Ради (Велика рада і Мала рада), обрав президентом України М.С.Грушевського,

одноставно висловився за національно-територіальну автономію України.

Центральна Рада здобула підтримку Всеукраїнського селянського та Всеукраїнського багатьох інших з'їздів, зборів та мітингів демократичних

Будинок, у якому засідала Центральна Рада

10 червня Центральна Рада прийняла **Перший Універсал**, який проголосив Україну автономією в складі Росії, відродивши тим самим українську державність.

15 червня був утворений виконавчий орган Центральної Ради - **Генеральний Секретаріат** на чолі з [] []. До уряду увійшли *С. Петлюра* (секретар військових справ), *Б. Мартос* (секретар земельних справ), *В. []* (секретарюстиції) та інші. За партійною приналежністю уряд був переважно соціал-демократичним.

Центральна Рада і Тимчасовий уряд

Стрімкий розвиток українського [] вольного руху викликав стурбованість Тимчасового уряду, який прагнув зберегти контроль над Україною. **У кінці червня 1917 р.** в Києві з метою налагодження взаємин відбулися переговори між Центральною Радою і представниками Тимчасового уряду [] [] *Терещенко*, [] *ретелі*). У ході переговорів було досягнуто певного компромісу. Центральна Рада погодилася зачекати законодавчого затвердження автономії України загально-

російськими Установчими зборами у листопаді [] р. Тимчасовий уряд, зі свого боку, визнавав Центральну Раду представницьким органом українського народу (за умови її поповнення представниками національних меншин), а Генеральний Секретаріат - органом крайової адміністрації. Тимчасовий Уряд погодився також сприяти об'єднанню українців в окремі військові частини.

3 липня 1917 р., дотримуючись взятих на себе зобов'язань, Центральна Рада схвалила **Другий Універсал**, у якому виступила проти "намірів самовільного здійснення автономії України". А вже [] липня до складу Центральної Ради ввійшли представники неукраїнських організацій (національним меншинам було надано [] місць у Малій Раді і 30% місць - у Великій раді).

Але Тимчасовий Уряд відступився від прийнятих домовленостей. 4 серпня він затвердив "Інструкцію Тимчасового Уряду Генеральному Секретаріатові", згідно з якою правочинність Генерального Секретаріату поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Полтавську, Подільську, частково Чернігівську, а [] компетенція значно звужувалася.

Українська Центральна Рада, засудивши дії Тимчасового Уряду, все ж таки не наважилася на відкриту конфронтацію і не припинила співробітництва з ним. Однак, конструктивного характеру ця співпраця так і не набула через небажання Тимчасового уряду задовольнити вимоги українського руху.

Виконайте [] 16

1. Коли і за яких обставин була створена Центральна Рада? Хто був її головою?
2. Наведіть факти, які свідчать про розгортання національно-визвольного руху в [] резні-червні 1917 р.
3. У чому зміст і значення II Універсалу?

Більшовицький переворот

25-26 жовтня (7-8 листопада) 1917 р. у Петрограді більшовики, здійснивши державний переворот, захопили владу і утворили новий **■ ■** – Раду Народних Комісарів на чолі **■**. Більшовицький переворот різко змінив ситуацію в Росії і в Україні.

Центральна Рада засудила переворот, не визнала владу більшовиків і зайняла щодо неї ворожу позицію. У схваленій 27 жовтня резолюції про владу Центральна рада наголошувала, що влада має належати усій революційній демократії, а не більшовикам, які становлять лише її частину.

Проголошення Української Народної Республіки

За нових обставин, коли юридично перестав існувати всеросійський уряд, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат активізували свою діяльність по державотворенню в Україні. *Найбільш важливими кроками на цьому шляху були такі:*

© **31 жовтня** Центральна Рада прийняла рішення щодо поширення її повноважень на територію Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини, материкової Таврії, частину Курської і Воронезької губерній - етнічні українські території. Розширилися структура і компетенція Генерального Секретаріату.

© **7 листопада** Центральна Рада прийняла **Третій Універсал**, проголосивши утворення **Української Народної Республіки (УНР)** як автономії в складі Російської республіки, яка повинна стати "федерацією рівних народів". УНР планувала вступити у федеративні стосунки з тими державами, які утворюються на руїнах імперії. На думку багатьох істориків, це було помилкою Центральної Ради: на момент прийняття Третього Універсалу склалися всі умови для проголошення повнодержавної незалежності України. Та, керуючись власною ідеологією, Центральна Рада зробила ставку на федеративну Росію, змарнувавши тим самим багато енергії і часу.

Третій Універсал оголосив широку програму соціально-економічних перетворень, зокрема: скасував велику приватну власність на землю, встановив 8-годинний робочий день, проголосив широкі демократичні свободи і ліквідацію смертної кари, на 9 січня **р.** призначив Українські Установчі збори, яким Центральна Рада мала передати владу.

Проголошення радянської влади в Україні. Українсько-більшовицька війна

Центральна Рада була основним суперником більшовиків у боротьбі за владу в Україні. Слід підкреслити, що на цей час РСДРП (б) не користувалася достатньою підтримкою українського населення. Так, під час грудневих виборів до Всеросійських Установчих зборів партія більшовиків отримала лише **■** голосів виборців України, тоді як українські партії - 75%.

Протистояння між Центральною Радою і Раднаркомом Росії вилилося у конфлікт між ними. Більшовики наполягали на переобранні складу Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, сподіваючись забезпечити собі більшість **■ ■ ■ ■ ■**

4 грудня **■** Раднарком з метою активізації боротьби проти Центральної Ради надіслав ультиматум. Більшовицький уряд заявив, що, визнаючи УНР і її право відокремитися від Росії, він не визнає Центральну Раду повноважним представником українського народу, оскільки вона не бажає скликати Всеукраїнський з'їзд рад. (Значений з'їзд відкрився у Києві саме 4 грудня). Центральна Рада звинувачувалася у дезорганізації фронту, у роззброєнні більшовицьких частин в Україні, у змові проти проголошеної більшовиками радянської влади.

Зрозуміло, що ультиматум повинен був підготувати **■ ■ ■** для збройного втручання Раднаркомом у внутрішні справи УНР. Визнаючи за українською нацією право на

самовизначення, уряд Леніна не визнавав того самовизначення, яке відбулося, і прагнув мати в Україні маріонеткову владу.

Сподівання більшовиків переобрати склад Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді рад не виправдалися. Перебуваючи у значній меншості (чоловік і 2,5 тис. делегатів), вони покинули Київ і **11-12 (24-25) грудня 1917 р.** провели альтернативний з'їзд у Харкові. Харківський з'їзд не був правочинним – 200 його делегатів представляли лише 89 рад із понад 300 існуючих в Україні. Та це не завадило з'їзду проголосити встановлення радянської влади в Україні, створити Центральний виконавчий комітет рад України (ЦВК) та радянський уряд – Народний Секретаріат. ЦВК рад України заявив про розпуск Центральної Ради і Генерального Секретаріату та про початок боротьби з "контрреволюцією". Раднарком Росії визнав новостворену владу і надав допомогу у боротьбі проти Центральної Ради, надіславши в Україну війська (біля 60 тис.чол.) на чолі з *М. Мурав-*

Таким чином, як ми бачимо, більшовики нав'язали Україні громадянську війну.

Війна більшовиків з УНР тривала впродовж **грудня 1917 - січня 1918**. Центральна Рада виявилася не готовою до успішного збройного протистояння. Найдраматичнішою сторінкою українсько-більшовицької війни став кривавий похід більшовицьких військ на чолі з *М. Мурав-*

іювим на Київ. Біля залізничної станції Крути спробував зупинити наспіх зібраний загін із 500 київських студентів і курсантів, які героїчно загинули у нерівному бою (29) січня р. **Крути стали символом національної честі українського народу.**

Проголошення незалежності УНР

За умов наступу більшовиків та переговорів делегації УНР у Бресті з країнами німецько-австрійського блоку **9 (22) січня** Центральна Рада прийняла **Четвертий Універсал, який проголошував УНР незалежною державою.** Четвертий Універсал став вершиною державотворчості Центральної Ради. Але прийняття цього важливого рішення відбулося в кризовий момент революції і не врятувало УНР. Сили під Києвом були занадто нерівними: радянські війська мали перевагу в живій силі в 20 разів, а в озброєнні – в 40 разів. Керівництво УНР не змогло організувати боєздатні збройні

26 січня р. радянські війська ввійшли в Київ, внаслідок червоного терору в місті загинуло до 5 тис. чоловік. Центральна Рада і всі заклади переїхали до Житомира, Сарн. Військові дії перемістилися на Волинь і Поділля.

Таким чином, більшовицькі скориставшись "романтичними ілюзіями" керівництва УНР щодо збройних сил легко отримали перемогу. Центральні Рада тепер могла сподіватись лише на зовнішню допомогу.

Виконайте

Із запропонованих текстів виберіть той, який за своїм змістом відповідає НІ салу Центральної Ради.

А) Виходячи із угоди з Тимчасовим урядом, Центральна Рада заявляє, що вона не має міру встановлювати автономію України до скликання загальноросійських Установчих

Б) Центральна Рада проголошує Україну самостійною незалежною державою.

В) Центральна Рада проголошує Українську Народну Республіку (УНР) в Російській республіці.

2. Що ви знаєте про перший Всеукраїнський з'їзд Рад?

3. У чому історичне значення Універсалу Центральної Ради?

Брестський договір з країнами німецько-австрійського блоку

Проголошення IV Універсалом незалежності УНР дало Центральній Раді юридичне право представляти інтереси республіки на міжнародній арені. Центральна Рада розгорнула активну дипломатичну діяльність, спрямовану на збереження незалежності України.

27 січня (9 лютого) 1918 р. в Бресті між Центральною Радою і країнами німецько-австрійського блоку був підписаний мир (Брестський мир):

■ *Україна вийшла із стану війни з країнами німецько-австрійського блоку;*

■ *Німеччина і Австро-Угорщина зобов'язалися допомогти Центральній Раді відновити контроль над усією територією УНР. Центральна Рада погодилася на введення військ в Україну;*

■ *Центральна Рада взяла на себе зобов'язання поставити союзникам велику кількість хліба, м'яса, яєць та ін. продуктів і сировини. В Україні передбачалися поставки сільськогосподарської техніки, машин.*

Чи була альтернатива Брестського миру?

Найбільш вірогідна альтернатива - це продовження війни з Німеччиною і Австро-Угорщиною та розчленування ними України.

Росія, підписавши мир з країнами Четверного союзу, змушена була визнати незалежність УНР. Український більшовицький уряд було розпушено, перше встановлення радянської влади в Україні зазнало поразки. Вигнані з України більшовики знайшли притулок у Росії.

Німецько-австрійська окупація України

12 лютого-квітня 1918 р. німецько-австрійські війська (450 тис. чоловік) окупували всю Україну. 7 березня до Києва повернулася Центральна Рада. Уряд звернень до громадян України вона пояснила мету приходу німецько-австрійських

як безкорисливу дружню допомогу і заявила про незмінність своєї політики, проголошеної Третім і Четвертим Універсалами.

Сподівання Центральної Ради на допомогу з боку Німеччини і Австро-Угорщини і невтручання у внутрішні справи УНР виявилися наївними і ілюзорними. В Україні було встановлено жорстокий окупаційний режим, військова адміністрація "наводила порядок" за своїм сценарієм. Так, були запроваджені військові польові суди, які здійснювали судочинства і розстріли мирного населення, в інтересах поміщиків головнокомандуючий німецькими військами видав наказ про повний засів земельних площ: селяни не мали права брати більше поміщицької землі, ніж могли засіяти, і перешкоджати в засіві поміщикам.

Центральна Рада втрачала реальну владу в Україні, втрачала авторитет серед населення, скомпрометувавши себе співробітництвом з окупаційним режимом і безпорадністю в здійсненні соціально-економічних перетворень.

Державний переворот.

Падіння Центральної Ради

В опозицію до Центральної Ради стали підприємці, поміщики, заможні селяни, вимагаючи скасування земельного закону і відновлення приватної власності. 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд Союзу землевласників, який проголосив гетьманом усієї України Павла Скоропадського. У цей же день окупаційні власті розігнали Центральну Раду і визнали владу гетьмана. В Україні стався державний переворот.

Мотиви окупаційної влади, яка сприяла перевороту, цілком очевидні: втративши контроль на місцях, Центральна Рада не могла забезпечити союзникам обіцяних поставок сировини і продовольства. До того ж, Німеччину і Австро-Угорщину не задовільняв соціал-демократичний склад Центральної Ради та характер соціально-економічних перетворень, перш за все, аграрних.

Українська Центральна Рада проіснувала 13 місяців - з березня 1917 р. по квітень 1918 р. Головний підсумок її діяльності - це відтворення української державності. Четвертим Універсалом Центральна Рада проголосила державну незалежність УНР і відстоювала її до останніх днів свого існування. 29 квітня, в день державного перевороту, Центральна Рада схвалила Конституцію УНР: Україна проголошувалась суверенною, демократичною, парламент-

ською державою, усім громадянам гарантувалися рівні громадянські і політичні права.

У своїй діяльності Центральна Рада завжди мала єдиний критерій, єдині компас - інтереси трудящих мас.

Михайло Грушевський

Але, через відомий Вам перебіг подій, Конституція так і не була введена в життя.

6.3. Доба української держави гетьман Павла Скоропадського. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки

1918 р.

Павло Скоропадський - нащадок гетьмана поч. 19 ст. Івана Скоропадського, найбільших українських землевласників, з 1912 р. - генерал-майор російської армії, ад'ютант Мико-

Павло Скоропадський брав участь у створенні загонів вільного козацтва.

Уряд гетьмана складався з великих землевласників, військових, помірно-консервативних громадських діячів. Очолив уряд поміщик, Ф. Лизогуб. Ядро уряду складали кадети, представників соціалістичних партій у ньому не було.

Фактично гетьман і його уряд перебували у повній залежності від німецько-австрійського окупаційного режиму.

Основні напрями політики уряду Скоропадського

Замість УНР була проголошена Українська держава, республіканська форма правління замінена на монархічну (Гетьман зосередив у своїх руках повноту влади - законодавчу, виконавчу, судову).

Відновлено поміщицьке приватну власність на фабрики, шахти. Поміщики розгорнули рух за шкодування завданих під час збитків.

Налагоджено дієздатний адміністративний апарат, який вдався до нових методів. Переслідувалися політичні сили лівого спрямування, заборонялися публічні процесії, мітинги, припинилося видання ряду газет. Демократичний режим став авторитарним.

Створювалася регулярна армія. Уряд видав закон про загальну військову повинність. Гетьман передбачав козацтво як стан українського суспільства. Але план створення армії реалізований не

■ Успішною була діяльність уряду в культурній сфері: українізація шкіл, відкриття нових університетів, Української академії наук, Національного архіву та інших культурно-просвітницьких центрів.

■ Здійснювалася активна зовнішня політика. Українську державу 30 країн світу, у 23 країнах вона мала своїх представників. Було укладено договір про добросусідські відносини з Росією.

Знаходячись під контролем Німеччини, уряд гетьмана не мав можливості налагодити стосунки з країнами Антанти і нейтральними країнами.

Гетьманський переворот, хоч і відбувся досить спокійно, масового схвалення не дістав. Орієнтація уряду на великих землевласників, буржуазію, на німецький окупаційний режим позбавила його підтримки широких верств українського населення - селян, робітників, інтелігенції. Консервативні ідеї, сповідувані урядом, не змогли консолідувати суспільство.

Боротьба сил в Україні

Уряд гетьмана не визнали соціалістичні партії, селянський союз, інші політичні та громадські організації. Опозиційні до гетьманату сили об'єдналися навколо Українського Національного Союзу 13 листопада 1918 р. на засіданні з метою організації боротьби проти гетьманського режиму було створено опозиційний уряд - Директорію на чолі з В.Винниченком (ввійшли С.Петлюра, Ф.Андрієвський,

Боротьбу проти гетьманського режиму вели і більшовики. У липні 1918 р. була утворена Комуністична партія більшовиків України - КП(б)У як складова частина Російської комуністичної партії більшовиків - РКП(б). Українські більшовики прагнули відновити в Україні радянську

владу і зберегти єдність з радянською Росією. Слід зауважити, що в КП(б)У складалася національно-комуністична меншість, яка виступала за незалежність радянської України. За часів гетьманату значно зросли симпатії українського населення до більшовиків, які висунули гасло безкоштовної передачі землі селянам, а фабрик і заводів - робітникам.

Падіння гетьманату

11 листопада 1918 р. закінчилася I світова війна поразкою німецько-австрійського блоку. Почалася евакуація німецьких військ з України. У цих умовах Раднарком Росії анулював Брестський мир з Німеччиною, в т.ч. і положення про визнання Росією самостійності України. Тим самим радянська Росія зняла з себе обов'язок не втручатися у внутрішні справи України.

Втративши іноземну військову підтримку, гетьман переорієнтувався на Антанту і білогвардійців, сподіваючись на допомогу. 1 листопада у грамоті "До всіх українських громадян" П.Скоропадський заявив про федерацію України з невеликою Росією і про "відновлення Великої Росії". Суверенність Української держави скасовувалася.

У відповідь на гетьманську грамоту Директорія оголосила початок повстання проти гетьманського режиму. Повстанський рух охопив майже всю Україну.

28 листопада з ініціативи КП(б)У було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі спочатку з Г.П'я-а згодом - Х.Раковським. На допомогу українським більшовикам знову прийшла Росія, відкривши Український фронт. Протягом листопада-грудня р. більшовикам вдалося відновити радянську владу на частині української території.

Уряд гетьмана опинився у безнадійній ситуації. 1 грудня війська Директорії зайняли Київ. Цього ж дня П.Скоропадський зрікся влади і покинув місто.

Гетьманський уряд передав владу Директорії, яка заявила про відновлення УНР.

Директорія була з самого початку свого правління у стані війни з Радянською Росією.

Виконайте №18

1. Що змусило Центральну Раду піти на переговори з країнами Четверного союзу?
2. В якій сфері діяльності урядом гетьмана П.Скоропадського досягнуто найбільших успіхів?

- У зовнішній політиці.
- В аграрній політиці.
- У будівництві збройних сил.
- У національно-культурному будівництві.

3. У чому, на вашу думку, проявилася слабкість гетьманату?

• Утворення Західноукраїнської Народної Республіки

Піднесення національно-визвольного руху на українських землях

Як Ви пам'ятаєте, західноукраїнські землі (Східна Галичина, Закарпаття, Буковина) перебували в цей час у складі Австро-Угорщини імперії.

У жовтні почався розпад Австро-Угорщини, яка терпіла поразку в I світовій війні і була охоплена революційно-визвольним рухом.

18 жовтня 1918 р. українські політичні діячі та церковні ієрархи Східної Галичини і Буковини утворили у **Львові Українську Національну Раду** на чолі з *Євгеном Петрушевичем*. Своєю метою УН Рада оголосила об'єднання західноукраїнських земель в одне ціле - Українську державу.

З національною Радою співпрацював **Військовий комітет**, створений у вересні р. офіцерами-українцями австрійської армії та представниками українських січових стрільців.

Листопадове повстання

Вирішальними кроками на шляху західних українців до відтворення державності стали події листопада р.:

■ **1 листопада** - з ініціативи Військового комітету у Львові відбувся виступ солдатів— українців, активно підтриманий населенням міста.

■ **2 листопада** - австрійський намісник передав владу УН Раді. У своєму зверненні до населення вона проголосила про створення національної держави на українських землях Австро-Угорщини, заявила про свої наміри провести земельну реформу, створити національну армію, запровадити робітничче законодавство, соціальне забезпечення.

■ **9 листопада** - сформовано західноукраїнський уряд, який очолив *Кость Левицький*, а згодом - *Сидір Голубович*.

■ **13 листопада** - УН Рада прийняла Закон, яким затвердила державну самостійність Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові (включаючи Східну Галичину, Закарпаття, Буковину). У Законі зазначалося, що влада в державі належить народу.

Важливе історичне завдання було розв'язане. В Західній Україні розпочалися державотворчі процеси.

Початок польської інтервенції

ЗУНР відразу стала об'єктом агресії з боку Польщі. Поляки прагнули включити західноукраїнські землі до відновленої польської держави. Ситуація ускладнювалася тим, що Польщу підтримували і країни Антанти. США, Англія і Франція у післявоєнному переустрої Європи зробили ставку саме на Польщу, прагнули створити з

неї "санітарний кордон для боротьби проти більшовизму".

Головним завданням ЗУНР став захист власної території від іноземної агресії. 22 листопада уряд ЗУНР під тиском поль-

ських військ змушений був покинути евакуюючись спочатку до Тернополя, а потім - до Станіслава.

Далі Ви побачите, саме зовнішній чинник виявився вирішальним у поразці ЗУНР.

6.4. Доба Директорії УНР (грудень 1919 рр.). УНР і ЗУНР

Прихід у грудні р. до влади Директорії започаткував нову добу розвитку національно-демократичної революції - добу Директорії УНР.

У Західній Україні боротьбу за своє існування вела ЗУНР.

Боротьбу за владу в Україні при підтримці Радянської Росії вели більшовики, утворивши Тимчасовий робітничо-селянський уряд України.

У грудні р. на півдні України розпочалася інтервенція військ Антанти, які надали підтримку білогвардійцям у боротьбі за відновлення "єдиної і неділимої" Росії.

Таким чином, розстановка сил, які вершили долю України у цю добу, була не на користь української революції.

Політика ЗУНР

Уряд ЗУНР не був схильний до радикальної зміни соціально-економічного, а прагнув до демократичних реформ при збереженні соціального спокою.

Закороткий час була сформована ефективна система управління. Відбулися довибори до Української Національної Ради - представницького і законодавчого органу. Більшість її депутатів стояла на національно-ліберальних позиціях і представляла Українську національно-демократичну партію. Формувалася місцева адміністрація, правоохоронні органи.

Президентом республіки було обрано

Проголошувалася ліквідація великого

землеволодіння. Але здійснення земельної реформи затягувалося: розподіл землі між селянами передбачався після закінчення війни.

Створювалася система народної освіти: шкільництво отримало державний статус, дозволялося існування приватних шкіл, національним меншинам надавалося право "на школу рідною мовою".

Утверджувалася державність української мови.

Для захисту республіки була утворена боєздатна Українська Галицька Армія (УГА), яка досягла 100 тис. чоловік.

Значні зусилля були спрямовані на об'єднання з УНР. Після переговорів з Директорією 22 січня р. в Києві проголошено Акт Злуки УНР та ЗУНР (зараз 22 січня відзначається як День соборності України).

Але Акт Злуки реалізовано - як через складне воєнне та міжнародне становище обох республік, так і через значні суперечності між урядами ЗУНР та УНР щодо внутрішньої та зовнішньої політики. І коли Директорія взяла курс на із Польщею, з Євген Петрушевич у стані війни, Є.Петрушевич 4 грудня р. денонсував Акт Злуки.

У липні 1919 р. польські війська окупували Східну Галичину. Уряд ЗУНР переїхав до Кам'янець-Подільського, а в листопаді - емігрував до Відня. УГА перебралася на територію, яку контролювала Директорія і об'єдналася з армією УНР.

Наполеглива діяльність уряду ЗУНР в еміграції по вирішенню західноукраїнського питання не знайшла міжнародної підтримки. 15 березня 1923 р. Конференція послів Антанти прийняла остаточне рішення про приналежність Східної Галичини Польщі, припинивши, таким чином, юридичне існування ЗУНР.

Політика Директорії УНР

Директорія була урядом соціалістичного спрямування. Прийшовши до влади, вона розгорнула активну державотворчу діяльність. Була, зокрема, відновлена назва держави УНР, визначені органи влади (вища влада належить Директорії, законодавча - Трудовому конгресу, виконавча - Раді народних міністрів, а на місцях - трудовим радам селян, робітників, трудової інтелігенції), ухвалено новий земельний закон про передачу поміщицької землі селянам без викупу, 22 січня 1919 р. проголошено Злуку УНР із ЗУНР. Землевласники і підприємці позбавлялися політичних, зокрема, виборчих прав.

З 21 по 29 січня 1919 р. працював Трудовий конгрес, який схвалив Акт Злуки, висловився за демократичний лад в Україні, визнав за Директорією право призначати членів Ради народних Міністрів, видавати закони, які мали затверджуватися на сесії Трудового конгресу, доручив Директорії оборону України. Та вже 2 лютого 1919 р., через місяці після приходу до влади, Директорія під тиском більшовицьких військ покинула Київ, перебравшись до Вінниці, а згодом - на територію ЗУНР, до Тернополя.

У червні 1919 р. підконтрольна Директорії територія становила смугу завширшки між поляками і більшовиками.

Причини поразки Директорії

III Директорію роздирали внутрішні протиріччя щодо змісту та напрямків політики. Між двома її лідерами не було згоди:

Петлюра

В. Винниченко наполягав на черговому вирішенні економічних проблем - на утворенні адміністративного апарату. У

Винниченко, Чеховський схилилися до союзу з більшовиками, на чолі з - до союзу : Антантою.

- Непослідовна, нерішуча політика Директорії полягала в наступному - видала закон про ліквідацію приватної власності на землю, алене поспішала з реалізацією; проти селян, які самостійні розв'язували земельні питання, ліквідувала каральні акції; - обіцяла позбавити буржуазію виборчих прав, але залишила усі права; - ліквідувавши гетьманський апарат, не змогла створити нового і т.д.

Директорія втрачала підтримку ського населення в той час, коли авторитет більшовиків зростав.

- Невдала зовнішня політика. кою завершилися переговори Директор про мир з Росією; не вдалося домовитися про підтримку з боку країн Антанти, які грудні 1918 р. висадили свої війська на півдні України і надали підтримку гвардійській армії Денікіна і Антанта вороже ставилася до ідеї незалежності України і боролися за відновлену "єдиної і неділимої"

Ш Радянсько-більшовицькі війська мали чисельну перевагу, були краще організовані, ніж напівпартизанська армія С.Петлюри. На бік більшовиків перейшли загони Махна, "зелених", Григор ■ ■

Отже, 2 лютого ■ р. радянські війська вступили до Києва і до травня майже на всій території України була встановлена радянська влада.

Політика радянсько-більшовицького уряду України

■ під час наступу на Київ, у січні ■ Тимчасовий робітничо-селянський уряд України встановив нову назву держави - Українська соціалістична радянська республіка (УСРР). Політичний курс ■ України розроблявся в Москві і враховував, перш за все, інтереси більшовицького центру. Маріонетковий радянський уряд України (в ■ р. взяв назву Рада Народних Комісарів) на чолі з Х.Раковським провадив ту ж політику, що й уряд ■ ■ ■

типу "воєнного комунізму":

© диктатура комуністичної партії, утворення надзвичайних органів влади - ревкомів і комбідів;

© націоналізація промисловості, фінансів, зв'язку;

© суворя централізація управління виробництвом і розподілом товарів;

© державна монополія на промислові товари, заборона приватної торгівлі і перехід до прямого товарообміну;

© загальна трудова повинність;

© карткова система, розподіл продуктів за класовою ознакою (робітникам - більше);

© запровадження продрозкладки, що означало перехід до примусового вилучення у селян необхідного державі продовольства. Для проведення хлібозаготівель створювалися продовольчі загоони, які діяли каральними методами;

© "червоний терор" проти реальних і потенційних противників більшовизму.

■ Політика "воєнного комунізму" була викликана не лише надзвичайно складними обставинами, що виникли в ході громадянської війни, а й планами більшовиків швидкоздійснитисвітовуреволюціюіперейти від товарно-грошових відносин до економіки без ринку і грошей.

Політика більшовиків викликала масове невдоволення населення України, розгорнувся широкий селянський рух опору, зростало невдоволення і в Червоній Армії.

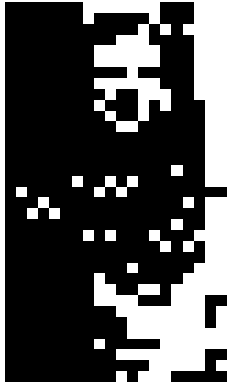
Тим часом наступ на Україну розгорнула білогвардійська армія Денікіна, активізувала дії армія УНР, захопивши 30 серпня ■ ■ Київ.

Радянська влада в Україні знову (вже вдруге) впала.

Але ж і Директорія змушена була капітулювати перед білогвардійцями і вивести війська з Києва.

Розгром Денікіна

Восени 1919 р. більшість української території опинилася під владою ■ ■ ■ ■ ■ Денікіна. Антинародна політика білого режиму (відновлення поміщицького землеволодіння, права власності на підприємства, нехтування соціально-політичними правами трудящих) викликала масовий опір населення. У тилу білогвардійських військ ширився повстанський рух, особливо активно діяли загоони Нестора Махна.

Завданням нашої революційної армії і кожного повстанця, що вступив до неї, є чесна боротьба за повне звільнення трудящих України від усякого поневолення, за повне розкріпачення ■ праці. Не може бути несправедливості в нашому середовищі. Не може бути від нас кривди хоча б одному сину чи дочці трудового народу, за який ми боремось.

Нестор Махно

У листопаді 1919 р., на превеликий жаль, відбувся розкол армії [] у той час, коли війська Директорії вели запеклі бої з білогвардійцями, командування УГА уклало союз із Денікіним. У черговий раз далися взнаки протиріччя, які існували між урядом [] і УНР.

На початку [] р. Червона Армія подолала опір військ Директорії і розгромила денікінців. Рештки білогвардійців зосередилися в Криму, Денікіна заступив Врангель.

Радянську владу в Україні було відновлено втретє і остаточно.

[] рік був [] важким для України. Шість різних армій діяли на її території: українська, радянська, білогвардійська, армія Антанті, польська, анархістська (повстанська). Україна була розділена численними фронтами. Зарік Київ 'ятьразів переходив із рук в руки. У новітній історії Європи жодна країна не пережила такої анархії, такої запеклої громадянської боротьби, такого остаточного розвалу влади, який у цей час зазнала Україна.

О.Субтельний

Виконайте вправу [] 19

1. Розкрийте причини падіння ЗУНР.
2. У чому причини поразки Директорії?

"Зимовий похід" армії УНР

Восени 1919 р. Директорія перейшла до партизанських форм боротьби.

Взимку 1919-1920 [] 5-тисячна армія здійснила похід денікінськими, а з поверненням більшовиків - радянськими тилами.

Так званий "зимовий похід" армії УНР стимулював український [] її армію утримувало населення, сприймаючи її як свою армію, як захисника своїх інтересів.

Зближення УНР і Польщі. Радянсько-польська війна

Намагаючись врятувати українську справу, Директорія пішла на вимушений крок - переговори з Польщею. **24 квітня 1920 р.** між урядами УНР і Польщі було укладено Варшавський договір, який передбачав:

- спільну боротьбу проти більшовиків;
- відновлення незалежності УНР на чолі з Директорією і Головним отаманом С.Петлюрою;
- як своєрідну [] за це С.Петлюра "віддавав" Польщі західноукраїнські землі (Східну Галичину, Волинь, Холмщину,

Полісся), що викликало обурення серед населення Західної України.

Війна, що розпочалася, йшла з перемінним успіхом:

- успішний наступ польсько-українських військ (6 травня 1920 р. взяли Київ);
- контрнаступ радянських військ (дійшли до Львова і Варшави, в липні 1920 р. в Східній Галичині був утворений Тимчасовий радянський уряд на чолі [] [] відступ радянської армії із Галичини.

Росія і Польща були не готові до затяжної війни і в жовтні 1920 р. уклали перемир'я. Це означало розрив Польщі з УНР! Українські війська (17 тис.) продовжували війну самостійно, але після запеклих боїв з частинами Червоної армії змушені були відступити на окуповану поляками територію, де були роззброєні та інтерновані в польських таборах. Уряд УНР переїхав до Австрії.

18 березня [] р. між Польщею, Радянською Росією і Радянською [] був підписаний **Ризький мир**:

- Польща визнана існування самостійної Радянської України;

• до Польщі відійшли Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Підляшшя.

■ **Боротьба за незалежність України завершилася поразкою: Західна Україна ввійшла до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини, а в Наддніпрянській Україні остаточно утвердився більшовицький режим.**

Розгром Врангеля

Білогвардійська армія Врангеля (■ тис), яка утримувала Крим, вирішила скористатися радянсько-польською війною і розгорнула наступ на Україну. Впродовж червня-листопада ■ р. радянська армія розгромила війська Врангеля, остаточно встановивши в Криму радянську владу.

Основні причини поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 ■

• Низький рівень національної свідомості українців і, як наслідок, *слабка базавизвольного руху*. Очолила національну революцію українська інтелігенція, яка розраховувала на підтримку селян. Інтелігенція була малочисельною, а селяни - політично несвідомими, неосвіченими, неорганізованими, розпорощеними. Робітники, підприємці, поміщики в більшості

своїй не підтримали ідею незалежності України.

• Відсутність єдності в діях українських національних сил, які не пішли на компроміс в ім'я загальнонаціональних інтересів. Центральну Раду шляхом перевороту ліквідував гетьман П. Скоропадський, гетьманський режим впав під тиском Директорії ■ НР, українські комуністи визнавали лише радянську владу, не було єдності між УНР та ЗУНР.

• Неприятлива міжнародна ситуація. Боротьбу проти українського визвольного руху вели набагато сильніші зовнішні вороги:

- в Наддніпрянській Україні - радянська Росія, білогвардійці, війська ■ ■ ■ ■ ■

- в Західній Україні - Польща, яку підтримувала Антанта.

Історичне значення української національно-демократичної революції ■ ■ ■ ■ ■

■ У ході революції український народ створив власну державу і декілька років підтримував ■ існування.

■ Героїчна боротьба українського народу ■ ■ ■ ■ ■ стала прикладом і дала досвід наступним поколінням українців. Без цієї боротьби було б неможливим проголошення державної незалежності в 1991 р.

Виконайте вправу №20

■ Як Ви вважаєте, Варшавський договір - це оптимальний крок чи помилка С.Петлюри?

2. Підведіть підсумки української національно-визвольної революції 1917-1920 ■ за таким планом:

■ результати революції;

б) причини поразки революції;

в) історичне значення революції.

Висновки:

■ У березні 1917 р. з утворенням Центральної Ради в Україні розгорнулася демократична національно-визвольна революція. Чотири Універсали Центральної Ради означували шлях до відродження української держави. Перший Універсал проголосив автономію України, четвертий Універсал - самостійність Української Народної Республіки.

■ За збереження незалежної української держави виступали уряд П. П. Скоропадського, Директорія УНР, уряд ЗУНР.

■ Проте спроба українського народу створити власну державу нашоувхнула на опір могутніх зовнішніх і внутрішніх сил:

■ *Війну проти незалежної України вела більшовицька Росія і місцевий більшовицький уряд.*

■ *Відкидали ідею незалежності України і боролися за її включення до складу Росії білогвардійці.*

■ *Не визнавали незалежність України і надавали допомогу білогвардійцям країни Антанти.*

■ *Зантиукраїнських позицій виступали правлячі кола Польщі, які прагнули розширення територій своєї держави за рахунок України.*

■ До того ж, недостатньою виявилася соціальна база української революції, в діях українських політичних сил не було єдності, бракувало досвіду. Героїчна боротьба українського народу за свою незалежність завершилася поразкою.

■ Українська революція сприяла консолідації української нації, накопиченню досвіду в боротьбі за незалежність. Без неї утворення незалежної України було б неможливим.

• Історичні джерела

Відозва Української Центральної Ради до українського народу (9 березня 1917 р.)

Народе

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям

Настав час і Твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя, після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятип'ятиміліонний народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати крашу долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя.

До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які тобі природно належать, і які Ти повинен мати. Великий Народе, ти сам хазяїн на Українській землі.

А в найближчій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих по судах і всіх урядових інституціях. З таким же спокоем, але рішуче, домагайся. Народе, того ж права для української мови і пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на

Із ■ Універсалу Центральної Ради

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального правительства нема, й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ■ рятуння ■ Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам. Українській Центральній Раді, й нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народньої ■ Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сусідніх губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Віднині на території Української Народньої Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі - касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без ■ Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві земельних справ негайно виробити закони про те, як порядкувати земельним комітетом, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці...

Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не нарушено

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде видано закон.

■

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духові народу...

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях. І до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпеченими всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа борючися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суших...

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня ■■■ (9 січня н. ст. – авт.) ■■■ року, а днем скликання ■ - 9 (22 н. ст. – авт.) січня ■■■ року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

9 Охарактеризуйте програму соціально-економічних та політичних перетворень в Україні, накреслену в III Універсалі?

• Які суперечності містяться у цьому документі?

в Чи можна вважати помилковим курс Центральної Ради на національно-територіальну автономію?

■■ Універсалу Центральної Ради

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Кількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владсть над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й зорганізувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні...

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбий-чої війни двох сусідніх ■■■■ але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою...

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке инше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для ■■■■ щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції і нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й ■■■■■ ми бажаємо жити в згоді й приязни, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу - селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів...

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради, й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народніх Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до вибору продуктів, необхідних для робочих мас.

...Відтепер Українська Народня Республіка бере в свої руки найважливіші області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі класи в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народню контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим класам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не для спекуляції й різнородної банкової експлуатації.

...Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не встиємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищі тижні виконають, справдять і до окончного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

■ Викладіть зміст ■ Універсалу.

Чому у трьох Універсалах Центральна Рада обстоювала автономію і лише у ■ Універсалі проголошувала курс на політичну самостійність України?

Чи стала Україна сильнішою після проголошення цього документа?

ЗмирногодоговоруміжУНРіНімеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною (9 лютого 1918 р.)

стаття I

Українська Народня Республіка з одної і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з другої сторони заявляють, що военний стан між ними покінчений. Сторони, заключаючи договір, рішилися надалі жити ■ ■ ■ в мирі і дружбі.

стаття II

1) Між Українською Народною Республікою з одної і Австро-Угорщиною з другої сторони, оскільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, які існували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом

2) Даліше на північ ітиме границя Української Народньої Республіки починаючи від Тарнограду, загально по лінії ■■■■■ - Шебогшин - Красностав - Пугачів - Радин - Межирічє - Сарнаки - Мельник - Високо Литовськ - Каменець Литовськ - Прушани - Вигоновське Озеро.

Подрібно устанавлюватиме границю мішана комісія після етнографічних відносин і з угляденем бажань населення.

3) На випадок, якби Українська Народня Республіка мала граничити ■■■ з якою іншою державою Почвірного Союзу, то щодо того застерігають ся окремі умови.

стаття III.

Опорожнюване занятих областей пічнеться негайно по ратифікації сього мирового договору.

Спосіб переведення опороження і передачі спорожнених областей означуть повновласники інтересованих сторін.

стаття ■■■

Дипломатичні і конзулярні зносини між сторонами, що заключують договір, почнуться зараз по ратифікації мирового договору. Для можливо найбільшого допущення конзулів обох сторін застерігаються окремі умови.

Сторони, що заключують договір, зрікають ся взаімно звороту ■ воєнних коштів, себто державних видатків на проваджене війни, як також звороту ■ воєнних шкід, то є тих шкід, які повстали для них і ■ горожан у воєнних областях через військові зарядження з включенем всіх реквизицій, зроблених у ворожому краю.

стаття ■ ■

Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені до дому, хибаби вони схотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в ■ областях або удатися до іншого краю.

Питання, що з тим стоять у звязку, полазгоджуються в окремих договорах, передбачених в VIII статі.

стаття VII.

Сторони, які заключують договір, прийшли в справі господарських зносин до слідуоючої згоди:

Сторони, які заключують договір, зобовязують ся ■■■ навязати негайно господарські зносини і ■■■ обміну товарів на підставі слідуоючих постанов:

До 31 липня біжучого року треба буде переводити взаімну обміну лишків найважнійших сільськогосподарських і промислових виробів для покриття біжучих потреб згідно з оттакими постановами:

а) Кількість та рід витворів, котрих обміну передбачені но в попередному уступі, означить по обох сторонах комісія, яка складаєтє ся з однакової кількосте членів з обох сторін і збираєтє ся негайно після підпису мирового договору.

б) Ціни витворів при згаданій обміні товарів означує по взаімній згоді комісія, котра складаєтє ся з рівної кількості представників обох сторін.

в) Розрахунок відбуваєтє ся в золоті на такій основі: ■■■ німецьких державних марок в золоті рівні 462 карбованцям в золоті Української Народньої Республіки, а також рівні 462 рублям в золоті бувшого російського цїсарства (1 рубель рівнаєтє ся 1/15 імперіяла), або 1000 автрійських і угорських корон в золоті рівні 393 карбованцям 78 грошам в золоті Української Народньої Республіки, рівні 393 рублям 78 копійкам в золоті бувшого і російського цїсарства (1 рубель рівнаєтє ся ■■■ імперіяла).

- Проаналізуйте зміст досягнутої угоди між Центральною Радою і країнами Четверного союзу.
- Чи стабілізував мирний договір позиції Центральної Ради?

Із законів про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1919 р.)

Тимчасово до вибрання Союму й відкриття його діяльності державний устрій України й порядок керування ґрунтується на отсих законах:

ПРО ГЕТЬМАНСЬКУ ВЛАДУ

- 1) Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї України Держави.
- 2) Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.
- 3) Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в раді, коли для останніх не обґрунтовано законом иншого порядку призначення і звільнення.
- 4) Гетьман є найвищий керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.
- 5) Гетьман є верховний воевода Української Армії та Фльоти.
- 6) Гетьман оголошує області на військовім, осаднім або виключнім стані.
- 7) Гетьманови належить помилування засуджених, полегчення кари й загальне зрештовлення проступних подій з касуванням проти них переслідування і визволення від суду й кари, а також складання державних поборів і даровання милости в особистих випадках, коли сим не нарушають ся нічий охоронені законом інтереси та громадянські права.

ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ І ГРОМАДЯН

Умови придбання прав українського козацтва та громадянства а так само утрачення означають ся законом.

- 1) Захист Рідного Краю се обов'язок кожного козака та громадянина Української Держави.
- 2) Українські козаки та громадяни повинні платити установлені законом податки й мита, а також відбувати повинности згідно з постановою закону.
- 3) Ніхто не може підлягати переслідуванню за проступне діланне иншим способом, як тільки означеним законом.
- 4) Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16) Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні передбачені існуючими в час здійснення законами.

17) Оселя кожного непорушна. Робити обшукування й арешт в будинку без згоди господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку, означених законом.

18) Кождий український козак і громадянин має право вільно вибирати мешкання і працю набувати і продавати майно та без заборони виїжджати за кордон Української Держави.

19) Власність непорушна. Примусове вивласення нерухомого майна, коли се необхідно для якої небудь державної чи громадської користи, можливе не инакше, як за відповідну законом.

20) Українські козаки та громадяни мають право робити зібрання в межах, законом, мирно й без зброї.

21) Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а та само розповсюджувати шляхом друку або иншими засобами.

22) Українські козаки та громадяни мають право гуртувати громади й спілки в межах непротивних законам...

ПРО ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД

42) Генеральний Суд Української Держави уявляє собою найвищого хоронителя і захисника закону та Найвищий Суд України для справ судівництва й адміністративних.

43) Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони й накази Уряду, слідкуючи за законністю видання.

44) Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначають ся

- У чому полягає суть державотворчих планів гетьмана П.Скоропадського?

Чи могла запропонована модель української держави зупинити суспільство стати гарантом стабільного ладу?

Універсал Директорії УНР до трудового селянства ■■■ січня 1919р.)

Громадяне труженики!

Визволивши Вас од тяжкого ярма гетьманського та московських панів, Директорія дає Вам закони про землю та ліси.

Тяжке лихо було впало на Ваші голови, але славне і республіканське військо під нашим проводом довершило велику ■■■■ справу і тепер трудовий народ України має надію пережити лиху годину і взятись до культурної роботи на вільній землі Української Республіки.

Директорія з великою радістю заявляє, що земля переходить в руки трудового народу, але Директорія вимагає порядку і ладу.

Земельні Управи - сільські, волосні, повітові і губерніяльні під проводом Народного Міністерства Земельних Справ упорядкують земельні діла і наділять по закону що кому слід, вкажуть, як до діла взятись в доброму порядку.

■■■■ же свій спасений труд до визволеної землі, окропленої ■■■■■ борців за щастя і волю України. Пошануйте тих, хто пішов на велику боротьбу за свободу в таку лиху годину, і хай од Вашого імени завзяті козаки нашої Республіканської армії получать народню нагороду за пролиту кров і тяжкі труди. Директорія призначила допомогу і нагороду козакам Республіканської армії, що до кінця стоятимуть вірою і правдою за Українську Республіку, і хай увесь народ широю душею подякує тим, хто і свого життя не пожалів та пішов обороняти всенародню волю і землю.

Народня правда взяла верх над ворогами, і хай усі знають, що трудовий Український народ зуміє в лад і порядку далі життя своє влаштувати.

Хай же процвіте народня земля добром і достатком на щастя України і вільне трудове життя Ваше і Ваших дітей.

9 Як Директорія передбачала вирішувати аграрне питання? Чи був шанс у Директорії реалізувати ■■■ курс/

Історичні факти

- За 7,5 місяця гетьманства Павла Скоропадського, попри помилки і невдачі, в Україні почалося утворення власних збройних сил, відродження козацького стану, розвивалась освіта, культура. Було створено понад ■■■ українських гімназій, у ■■ ч. сільських; вийшло з друку кілька мільйонів примірників українських підручників. Восени ■■■ р. було відкрито два державних українських університети - у Києві та Кам'янці-Подільському, утворено в листопаді ■■■ ж року Українську академію наук, засновано Український державний архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей та Українську національну бібліотеку, Український національний театр, Українську державну капелу та Державний симфонічний оркестр.

- Влітку ■■■■■ утворення української автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом ■■ Липківським.
- Лише в ■■■■■ в Україні із церков було вилучено понад ■■ млн. пам'яток ■■■■ та культури.

• Чи знаєте Ви, що...

- лідер повсталого селянства півдня України Нестор Іванович Махно (Міхненко) в роки революції та громадянської війни стояв на позиціях анархізму. Виступав за розподіл землі між селянами, був активним борцем з Тимчасовим урядом, П.Скоропадським, Денікіним а також радянською владою, тричі йшов на укладання тимчасових договорів з нею (був навіть нагороджений орденом Червоної зірки). В серпні ■■■ р. припинив нерівну боротьбу і виїхав за кордон;

- січові стрільці - це військові регулярні частини, сформовані на західноукраїнських землях на поч. I Світової війни у складі австро-угорської армії. Від січня 1918 р. незмінним командиром сформовань був Є. Коновалець. Вони брали участь в боях з радянськими та польськими військами, потім опинилися у польському полоні;
- першим президентом Української академії наук, створеної у листопаді 1918 р., був В.І. Вернадський - відомий геолог і геохімік, член багатьох академій наук та наукових товариств.

Питання для обговорення на семінарських заняттях "Українська національно-демократична революція 1917-1920" (2 год.)

1. Лютнева революція в Росії. Політичне становище в Україні після повалення самодержавства.
2. Створення та діяльність Центральної Ради. Універсали Центральної Ради.
3. Окупація України німецько-австрійськими військами. Державний переворот. Гетьманська держава.
4. Директорія, її внутрішня та зовнішня політика. Радянсько-польська війна.
5. Народна Республіка (ЗУНР). Акт злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.
6. Перемога більшовиків в Україні. Уроки і наслідки революції.

Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

1. Особа [] в українській історії.
2. Проголошення ЗУНР. Політичні перетворення в Західній Україні.

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. [] К. Відродження нації. 1990.
2. Горелов В. Павло Скоропадський - гетьман Української Держави. - К., 1995.
3. Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. - К., 1993.
4. Конституційні акти України 1917-1920. - К., 1992.
5. Назарович М. В. Українські січові стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині // Укр.-іст. журнал. - 1998. - №5.
6. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. - Львів, 1995.
7. Лозовий В. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності ЗУНР // Укр.-іст. журнал. - 2000. - №6.
8. Нагасвський І. Історія української держави ХХ століття. - К., 1999.
9. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1918-1920 рр. - К., 1995.
10. Павлюк В. Українсько-польський союз і політика ЗУНР щодо Польщі у 1920 р. // Укр.-іст. журнал. - 2000. - №6.
11. [] О. Українська революція. - К., 1999.
12. [] В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). - К., 1999.
13. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. - К., 1997.
14. Українська державність у ХХ столітті. - К., 1996.

РОЗДІЛ 7

УКРАЇНА В ЧУЖИНСЬКОМУ ПЕРІОДІ (1921-1939рр.)

*Невже я зайвий чоловік тому,
Що люблю безумно Україну?*

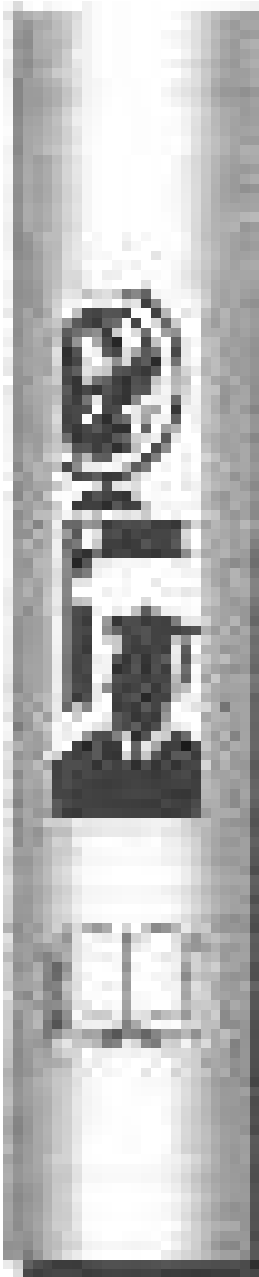
М.Хвильовий

Поворот, здійснюваний клікою Сталіна впродовж десятиліття, призвів до утвердження на велетенському євразійському просторі соціалістичного тоталітарного режиму небаченої жорстокості.

М.Попович

...Починається історія її боротьби за своє національне за свою національну культуру й свободу. З другого боку - починається історія української еміграції, окремих осередків українського народу в Європі, Америці, Австралії, Азії, в тих місцях, куди загаяла доля цих "переміщених осіб", як назвали емігрантів після другої світової війни. Доля всіх цих частин українського народу - і під чужинецькою окупацією, і в різних країнах розселення - складалася по-різному, але залишалася спільною і спільними залишалися національна свідомість і прагнення мати свою державу.

Н.Полонська-Василенко

Поразка національної революції 1917-1920 зумовила новий етап територіального розколу України: українські землі опинилися у складі різних держав:

1. Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Полісся, Холмищина та Підляшшя - у складі Польщі.
2. Закарпаття - у складі Чехословаччини.
3. Буковина - у складі Румунії.
4. Більша частина України, де встановилася радянсько-більшовицька влада, - у складі СРСР.

У цьому розділі окремо розглядається історичний розвиток Радянської України і західноукраїнських земель.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

у чому полягала сутність непу і як він запроваджувався в Україні;
коли і як відбулося утворення СРСР;
щотаке "українізація" та її наслідки;
причини та наслідки сталінської індустріалізації та колективізації;
сутність сталінського тоталітарного ре-

жиму в Україні;
яким стан українських земель у складі Польщі, Чехословаччини, Румунії;
зміст національно-визвольного руху в західноукраїнських землях;
за яких обставин була проголошена самостійність Закарпатської України.

План викладу і засвоєння матеріалу

- 7.1. Радянська Україна в 20-30-і 7.2. Західна Україна в 20-30-і

Ключові терміни та поняття

Ф нова економічна політика	Ф голодомор	Ф тоталітаризм
Ф п'ятирічки	Ф геноцид	Ф комунізм
Ф колективізація	Ф державна ідеологія	Ф соціалізм
Ф індустріалізація	Ф культ особи	Ф інтегральний
Ф продрозкладка	Ф інтернування	Ф ліберальний націоналізм
Ф	Ф інакомислення	Ф націонал-комунізм
Ф коренізація	Ф репресії	Ф
Ф українізація	Ф "розстріляне вівчарство"	Ф Організація українських націоналістів (ОУН)

7.1. Радянська Україна в 20-30-і

- **Соціально-економічні перетворення в Україні на основі непу**

Причини переходу до непу

кін. 1921 більшовицька Росія Україна опинилася в ситуації гли-

бокої економічної, соціальної та політичної кризи, викликаній:

воєнними діями, що велися майже безперервно сім років;

політикою "воєнного комунізму", яка руйнувала основи економіки, паралізувал

сільське господарство і викликала опір переважної більшості населення, особливо селянства.

Економічна криза виражалася в тому, що:

- промисловість знаходилася в стані розрухи. [REDACTED] в Україні промислове виробництво становило 1/10 частину довоєнного рівня, виробництво металу - 5%, [REDACTED] ля ~ 30% і т. д.;

- сільське господарство також перебувало в катастрофічному стані: порівняно з [REDACTED] посівні площі в Україні скоротилися на чверть, збір зерна - на третину. Ситуацію ускладнили катастрофічна засуха 1921 р. і голод, від якого загинуло близько 1 млн. чоловік. Масовість жертв голоду пояснюється не лише засухою, й політикою більшовиків, що дає підстави говорити про перший у радянській історії голодомор;

- у галузі фінансів - повна інфляція грошей.

Соціально-політична криза виявилася в тому, що:

- почалися повстання селянства проти політики "воєнного комунізму" і, зокрема, проти продрозкладки. Повстанським рухом була охоплена майже вся Україна. Проти радянської влади виступила армія Махна (близько 15 тис. чоловік). Всього у складі повстанських формувань нараховувалося близько 40 тис. чоловік;

- тяжкий економічний стан, продовольчі [REDACTED] викликали незадоволення радянською владою з боку робітників, що виливалося різні форми протесту, зокрема страйки. Поряд з економічними вимогами висувалися політичні, у тому числі - "Ради без більшовиків";

- склалася криза в більшовицькій партії, в якій загострилися суперечки щодо шляхів подальшого розвитку країни.

Таким чином, загальна криза в країні змусила більшовиків з [REDACTED] р. перейти від політики "воєнного комунізму" [REDACTED] економічної політики (непу).

Сутність непу

Неп передбачав часткове повернення до ринкових відносин, різних форм власності, економічних методів управління народним господарством.

Проте, більшовики розглядали неп як вимушений захід, за допомогою якого можна буде подолати поточні труднощі і досягти кінцевої мети - побудови комунізму.

Основні зміни в період непу:

1. У сільському господарстві:

- заміна продрозкладки продподатком (був менший приблизно у 2 рази і відомий селянам заздалегідь);

- дозвіл на вільну торгівлю надлишками сільськогосподарської продукції;

- дозвіл на оренду [REDACTED] і використання найманої праці.

Неп сприяв розвитку сільського господарства: в [REDACTED] р. обсяг сільськогосподарського [REDACTED] довоєнного рівня.

2. У промисловості:

- [REDACTED] у приватні руки і передача в оренду дрібних [REDACTED] частини середніх підприємств. В Україні було здано в оренду 5200 підприємств - майже половина наявного фонду;

децентралізація управління промисловістю. Багато підприємств об'єднувалися в трести і переводилися на госпрозрахунок. Найбільшими на Україні стали трести "Донвугілля", [REDACTED], "Південьсталь", [REDACTED];

- ліквідація загальної трудової повинності і зрівнялівки в оплаті [REDACTED]

- залучення іноземного капіталу у формі концесій (в Україні не було укладено жодного концесійного договору), змішаних акціонерних товариств та ін.

Неп стимулював розвиток промисловості, зростання продуктивності праці. У [REDACTED] р. основні показники рівня розвитку легкої і харчової промисловості, яка знаходилася в основному в руках дрібних під-

були вищі за довоєнні. Навпаки, сповільнювались темпи розвитку важкої промисловості, яка була під контролем держави.

У обсяг промислового виробництва в Україні досяг 99% рівня

3. У галузі торгівлі і фінансів:

відмова від розподілу продукції за картками, від прямого продуктообміну перехід до вільної Розвиваються три види торгівлі: кооперативна, приватна, державна;

великих містах відкрилися торговельні біржі;

у 1922-1924 проведено грошову реформу: були випущені конвертовані десятикарбованцеві банкноти - червінці, а також казначейські білети вартістю 1, 2, і 5 крб. Досить швидко зміцнювалася грошова система, спадала інфляція. Зріс жит-

тєвий рівень населення.

Ряд істориків і економістів розглядають неп як вершину реформаторства більшовиків, як "ринкову модель соціалізму".

Причини згорання непу

Неп не міг бути тривалим, оскільки:

- комуністична партія з самого початку розглядала неп як вимушену тимчасову поступку капіталізму, її стратегічна мета залишалася незмінною - побудова комуністичного суспільства;
- він був несумісний з політикою Сталіна, спрямованою на встановлення в країні тоталітарного режиму.

У кін. 20-х сталінське керівництво відмовилося від непу і перейшло командно-адміністративної економіки.

Виконайте вправу № 21

1. Заповніть таблицю "Українські землі в міжвоєнний період".

Держави	Українські землі, які перебували в складі цих держав
1) <i>Польща</i>	
2) <i>Польща</i>	
3) <i>Чехословаччина</i>	
4) <i>Румунія</i>	

2. Покажіть стрілками ознаки, характерні для політики "воєнного комунізму" і нової економічної

"воєнний комунізм"	ознаки	неп
	а) продподаток	
	б) продрозкладка	
	в) багатокладність економіки	
	г) концесії	
	д) загальна трудова повинність	
	с) регульований розподіл продуктів виробництва	
	товарно-грошові відносини	

3. В яких сферах життя неп забезпечив плюралізм:

- 1) політика; 2) економіка; 3) культура; 4) ідеологія.

4. Нова економічна політика:

- а) забезпечила швидку відбудову зруйнованого війною господарства;
- б) лише частково на основі товарно-грошових відносин забезпечила зв'язок між промисловістю і дрібнотоварним сільським господарством;
- в) не мала істотних результатів у відбудові господарства.

• Україна і утворення СРСР

Під час громадянської війни на території колишньої Російської імперії утворилося шість радянських республік - Російська Федерація, Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія, Грузія та дві народні республіки - Бухарська і Хорезмська. Республіки формально вважалися незалежними, але фактично ніякого суверенітету вони не мали і управлялися єдиним центром - ЦК РКП(б). Залежність республік від московського центру прикривалася системою двосторонніх та багатосторонніх угод, яка отримала назву "договірної федерації".

Підходи до об'єднання республік

Після громадянської війни постало питання про остаточне врегулювання відносин між республіками. Для цього була утворена спеціальна комісія на чолі з наркомом *Сталіним*. Квітні 1922 р. Сталін зайняв посаду генерального секретаря РКП(б). Комісія розробила так званий "план" який передбачав включення республік на правах автономій до складу Російської федерації.

Грузин за походженням, Сталін був, проте, відвертим централістом і ворогом усього національного.

В Україні з критикою цього плану активно виступили голова уряду *Християн Раковський* та нарком внутрішніх справ *Микола Скрипник*. На відміну від них, перший секретар ЦК КП(б)У *Дмитро* підтримав Сталіна. Протистояння зі Сталіним дорого коштувало *Х. Раковському*: у 1923 р. його було замінено на посаді голови уряду УСРР *Власом Чубарем*, а *р.* - репресовано.

В. Ленін відкинув сталінський план, на-

звавши його шовіністичним, і розробив власний план, за яким усі республіки, включаючи Російську федерацію, на рівних правах входили до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, зберігаючи за собою право вільного виходу. Таким чином утворювалася нова федеративна держава, у якій поряд з республіканськими передбачалося формування союзних органів влади.

Утворення СРСР

На основі ленінського плану I з'їзд рад СРСР 30 грудня 1922 р. прийняв рішення про утворення СРСР. До його складу ввійшли Російська Федерація, Українська РСР, Білоруська РСР, Закавказька Федерація (Грузія, Вірменія, Азербайджан). У документах, покладених в основу СРСР (Декларація і Договір), права центру превалювали над правами республік. Так, із 29 пунктів Союзного договору лише стосувався прав республік. Формально кожна республіка мала право виходу із СРСР, але механізму такого виходу не було розроблено.

Юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в *р.*, коли була прийнята Конституція СРСР.

Конституція СРСР позбавила союзні республіки права на зовнішню політику і торгівлю, прийняття власних рішень щодо розвитку транспорту, зв'язку, оборонної промисловості. Повноваження республік обмежувалися сільським господарством, внутрішніми справами, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням. Але і ці повноваження зводилися нанівець керівництвом РКП(б), яке визначало внутрішню і зовнішню політику в цілому і кожної республіки зокрема.

IX Всеукраїнський з'їзд рад (травень 1925 р.) затвердив зміни в Конституції УСРР, законодавчо закріпивши входження республіки до складу СРСР.

Оцінка утворення СРСР та входження до його складу України

Формально СРСР був союзом республік, але фактично - унітарною, централізованою державою, імперією нового типу. Україна втратила рештки державного суверенітету і незабаром, як і інші союзні республіки, перетворилася на адміністративну одиницю Радянського Союзу.

Проте певні ознаки державності - територіальна цілісність, власний адміністративний і державний апарат збереглися, однак це не змінювало її статусу як частини єдиної держави.

З'ясуємо, чому так сталося? Чому Україна, яка за радянською конституцією вважалася суверенною державою, втратила державний суверенітет?

Утворення СРСР було обумовлене як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів:

■ територіальні межі республік, які увійшли до Радянського Союзу, були об'єднані в межах колишньої Російської імперії. Між ними існували історично установлені тісні економічні зв'язки, і як наслідок, певна спеціалізація економічних районів та розподіл праці;

■ у роки громадянської війни 1917-1920 між радянськими республіками склався союз, пізніше, у 1921-1922 рр., воєнно-господарський та дипломатичний союзи. Виникла так звана "договірна держава", де функції загальнофедеративних органів влади виконували органи влади Радянської Росії;

■ головною причиною утворення СРСР стало посилення впливу у всіх республіках єдиної, жорстко централізованої більшовицької партії, керівництво якої взяло

курс негайне об'єднання республік в єдину державу і здійснило це об'єднання за власним сценарієм.

• Політика українізації
Суть українізації

Українізація - це політика в національно-культурній сфері, яка здійснювалася радянським керівництвом в Україні у 20-і роки. Українізація передбачала задоволення певних національних вимог українського народу:

■ висування українців на керівні посади; ■ впровадження української мови в державні та культурні установи, пресу, навчальні заклади;

■ розвиток національної за формою й радянської за змістом культури;

■ створення відповідних умов для культурного розвитку національних меншин, які проживали в Україні.

Більшовики змушені були піти на проведення цієї політики оскільки перебували під впливом національно-визвольної боротьби українців 1917-1921 року і прагнули забезпечити собі підтримку усього населення України.

Українізація здійснювалася в певних, дозволених центром рамках.

Рушійною силою у справі українізації став Наркомат освіти України, яким у 20-і роки керували прибічники національного відродження Г.Гринько, О.Шумський, М.Скрипник.

Наслідки українізації

20-і роки стали періодом подальшого національного відродження.

• У 1930 р. чисельність шкіл з українською мовою навчання становила 85%, на українську мову було переведено діяльність державних установ, українською мовою видавалося 90% газет і більше половини книжок і журналів. Кількість українців серед службовців держапарату зросла з 35 до 54%.

- Українізація сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції. З еміграції повернулося деякі відомі діячі, зокрема М.С.Грушевський.

- Відбувався бурхливий розвиток української культури: в республіці видавалося понад 20 літературно-художніх альманахів і збірників, 55 журналів, виникли багаточисельні літературно-художні об'єднання, працювало 45 професійних театрів і т.д.

Література і мистецтво значних успіхів завдяки таким діячам, як *М. Хвильовий*, *М. Рильський*, *В. Яловий*, *В. Сосюра*, *Л. Курбас*, *О. Довженко*, *Г. Верьовка* і багатьом іншим.

Лесь Курбас Олександр Довженко

Причини згорання українізації

Українізація почала виходити за дозволені центром рамки:

- вона охопила все суспільно-культурне життя республіки;

- зростав прошарок української інтелігенції, якій режим Сталіна не довіряв і бачив у ній ідейного конкурента партії;

- українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. Прибічники національного комунізму вважали,

що не можна нав'язувати усім народам російський шлях до комунізму, що кожен народ, в т.ч. і український, повинен йти до комунізму своїм шляхом, пристосовуючи його до специфічних національних умов. Основними ідеологами українського національного комунізму були письменник М.Хвильовий, нарком освіти з 1924 по 1926 О.Шумський, економіст М.Волобуєв.

Микола Хвильовий звертався до українських письменників із закликом національну свідомість, самобутність, не копіювати культурні надбання інших народів, зокрема російського.

Пристрасний заклик до українців йти власним шляхом був висловлений у знаменитому його гаслі "Геть від Москви".

Олександр Шумський доводив необхідність прискорення темпів українізації, наполягав на відкликанні з України генерального секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича, який гальмував процес українізації.

Михайло Волобуєв переконував, що економіка України повинна становити єдиний народногосподарський комплекс, який може інтегруватися у світову економіку без посередництва Росії.

"Хвильовизм", "шумськізм" і "волобуєщина" були оголошені проявом "буржуазного націоналізму", небезпечним "націоналістичним ухилом".

З кін. 20-х політика українізації поступово згортається. У р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Це означало кінець українізації. Радянська влада повертається до русифікаторської політики, активних учасників українізації було репресовано.

Виконайте вправу №22

Назвіть представників керівництва України, які виступили проти сталінського "плану

промислового виробництва в ці роки в середньому складав ■■■■ а в ■■■■ р. скоротився до 5%.

■ *Індустріалізація передбачала не пропорційний розвиток економіки, а максимальне нарощування важкої промисловості за рахунок легкої та харчової, сільського господарства.*

Індустріалізація здійснювалася екстенсивним шляхом: не за рахунок новітньої техніки і технологій, а за рахунок будівництва великої кількості підприємств, збільшення кількості працюючих. Основним джерелом підвищення продуктивності праці повинен був стати ентузіазм народу. Щоб його стимулювати, використовувались різні методи, серед яких - організація з 1929р. масового соціалістичного змагання, яке охопило майже всіх працюючих.

У ході форсованої індустріалізації радянське керівництво мало намір здійснити тотальне одержавлення економіки, оскільки згідно з комуністичною доктриною радянська влада могла базуватися лише на державній власності. Почалося згортання непу, ліквідація багатокладності економіки, тоді як індустріалізацію треба було здійснювати методами впровадження ринкових відносин в економіку.

Запуск металургійного комбінату, Катеринослав

Наслідки індустріалізації

Політика прискореної індустріалізації призвела до важких соціально-економічних і політичних наслідків:

© Здійснення індустріалізації за рахунок сільського господарства призвело до посилення тиску на селян: збільшився податок, заборонялася вільна торгівля (надлишки продукції селяни повинні були здавати за державними розцінками).

© Форсована індустріалізація обумовила перехід до *насильницької колективізації*, результатом якої мало стати забезпечення країни дешевими продуктами харчування, а промисловості - дешевою сировиною.

© випереджаючий розвиток важкої промисловості спричинив *посилення диспропорцій між: промисловістю і сільським господарством, між: важкою і легкою промисловістю*. Величезні кошти витрачалися на розвиток важкої індустрії, яка сама по собі не була орієнтована на задоволення потреб населення і успіх якої мало позначився на стані легкої і харчової промисловості. *Відбулося падіння життєвого рівня народу.*

© Відбувся *перехід від непу до командно-адміністративної економіки*. ■■■■ полізм державної власності, відсутність конкуренції і матеріальної зацікавленості призвели до уповільнення темпів розвитку господарств. Плани довоєнних п'ятирічок виконані не були, хоч за офіційною інформацією вони навіть перевиконувалися. Керівництво прагнуло створити видимість безперервних успіхів.

© З індустріалізацією пов'язаний *початок масових репресій*. У катастрофічних провалах здійснення планів, в аваріях, що почастишали, почали звинувачувати "ворогів народу", "шкідників", з вини яких нібито і траплялися "зриви" і "прориви". Першою політичною справою став так званий *■■■■ процес 1928р.* надінженер-

ними кадрами шахт Донецького басейну.

Поряд з цим, індустріалізація мала і значні позитивні досягнення:

■ *Україна із аграрної країни перетворилася в індустріально-аграрну;*

■ *у 1940р. рівень промислового потенціалу у порівнянні з рівнем [] збільшився у [] разів;*

■ *за обсягом виробництва важкої промисловості Україна випереджала ряд розвинутих західноєвропейських країн. Вона посіла друге місце в Європі по виробництву машин (після Англії) і виплавці чавуну (після Німеччини);*

■ *за три довоєнні п'ятирічки в Україні з'явилися сотні великих і середніх заводів,*

фабрик, шахт, електростанцій. Серед них - сім промислових гігантів: Дніпрогес, Харківський тракторний завод, Краматорський машинобудівний і Дніпровський (Запоріжжя) алюмінієвий заводи, "Азовсталь", "Запоріжсталь", "Криворіжсталь".

Звичайно, це були результати історичного значення. Але українському народу довелося заплатити за них занадто високу ціну. Подібну ціну за створення сучасної економіки ніхто в світі не платив.

До того ж, промисловість України зберегла свою загальну спрямованість на видобуток сировини і її первинну обробку, що прив'язувало Україну до індустріального комплексу СРСР.

Виконайте вправу №23

1. Чому віддавалися головні пріоритети в ході індустріалізації (підкреслити):

1) *Важкій чи легкій промисловості?*

2) *Промисловості чи сільському господарству?*

3) *Горизонтальним чи вертикальним структурам управління?*

4) *Усуспільненій чи індивідуальній праці?*

5) *Економічному прискоренню чи підвищенню життєвого рівня?*

■ *Професійній компетентності чи соціальним критеріям у кадровій політиці;*

2. Чим були зумовлені методи форсованої індустріалізації?

3. Назвіть 5-7 найважливіших новобудов промисловості [] в роки перших п'ятирічок.

4. Яка ціна, сплачена народом України за сталінський "стрибок у соціалізм"?

• Колективізація українського села

Курс на колективізацію був проголошений XV з'їздом ВКП(б) у 1927 р., а з 1929 р. почалося її насильницьке форсоване здійснення.

Причини колективізації

Згідно з більшовицькою доктриною, шлях до соціалізму був пов'язаний з переходом селянства до колективного виробництва. Форсована колективізація, як і форсована індустріалізація, здійснювалася в рамках єдиної політики "соціалістичного штурму".

Беручи курс на колективізацію, сталінське керівництво прагнуло:

- *завдяки колгоспам повністю підпорядкувати сільське господарство державі;*
- *забезпечити населення країни дешевими продуктами харчування і сировиною, отримати кошти для індустріалізації;*
- *ліквідувати дрібнотоварний селянський уклад, який, на думку більшовиків, був джерелом капіталізму на селі.*

Постановою [] від 5 січня [] р. було чітко визначено темпи колективізації для різних зон Радянського Союзу. В Україні колективізацію планувалося завершити в основному (тобто об'єднати в колгоспи 70%

Наслідки колективізації

- Сільське господарство стало колгоспним. На кінець 1932 р. в Україні було колективізовано близько 70% селянських господарств. На кінець 1937 р. - 96%.
 - Селі було утверджено командну економіку при повному підпорядкуванні колгоспів державній владі. Колгоспи були поставлені в такі умови, які різко обмежували господарську самостійність і підприємливість, культивували зрівнялівку, безгосподарність, позбавляли економічних стимулів розвитку. Суцільна форсована колективізація призвела до тривалої дезорганізації і деградації аграрного сектора.
 - Ліквідовано так зване куркульство як клас не тільки економічно, а і фізично.
 - Страшним наслідком колективізації став голодомор 1932-1933
 - Завдяки колективізації було отримано засоби для задоволення потреб індустріалізації, забезпечено індустріальний стрибок.
- Наприкінці 30-х років сільське господарство стало виходити на рівень продуктивності,

що існував на початку суцільної колективізації, колгоспи виходили із кризи.

Держава зробила чимало, щоб зміцнити колгоспний лад. Відбулося зменшення податкового тиску на колгоспи, селянам залишалася вся продукція, вироблена понад план державних поставок. Зміцнювалася матеріально-технічна база села. В середньому за рік в Україні ставало до ладу 73 машинно-тракторних станції (МТС). Обслуговували майже всі колгоспи. (З іншого боку, створюючи розгалужену систему МТС, держава забезпечувала собі контроль над діяльністю колгоспів). З метою подолання безгосподарності, стимулювання праці селян, у колгоспах створювалися постійні бригади і ланки, за якими закріплювалися засоби виробництва, худоба, земельні ділянки. Запроваджувалася прогресивно-відрядна оплата праці, преміювання натурою. Поліпшувалися побутові умови на селі.

*** Однак ефективність господарювання залишалася низькою. Командно-бюрократична система управління сільським господарством фактично стала гальмом його розвитку.**

Виконайте праву 24

1. В якому році проголошено курс на колективізацію?
1925, 1927, 1929, 1930, 1932.
2. В якому році розпочалася насильницька суцільна українського села?
1927, 1928, 1929, 1930, 1932.
3. У чому полягала суть кризових явищ у сільськогосподарському виробництві, пов'язаних з насильницькою колективізацією?
4. Прочитайте обидва тексти і дайте відповідь на запитання:
 - "Цією весною помирали цілими сім'ями, нікому було рити могили. Були випадки, коли батьки своїх дітей..." - згадував свідок подій в Харківській області
 - "Українські газети виходили зі знімками радісної молоді з прапорами в руках, статтями про гігантські будови п'ятирічки, про нагороди ударників..."

Чим ви можете пояснити, що в той час, коли в Україні вимирали цілі села, газети змальовували "щасливе життя" радянських людей?
5. Поміркуйте над запитанням і висловіть свою точку зору: якби разом з колгоспами існували фермерські господарства, чи зашкодило б це радянській економіці? А радянській владі?

- Утвердження сталінського тоталітарного режиму в Україні. Масові репресії

УВАГА!

*Укін. 20-х - на поч. 30-х
політична система Радянського Союзу,
зберігаючи зовнішні атрибути демократії,
перетворилася на тоталітарну,
яку дослідники називають
Сталіна/
або сталініщиною.*

Тоталітарний режим, Ви побачите далі, базувався на цілій системі монополій: монополії більшовиків на політичну владу, на ідеологію, на керівництво економікою.

Монополія на владу

Більшовики усунули з політичної арени всі інші політичні партії. В Україні була заборонена діяльність лівих есерів, комуністичної (укапісти) та інших партій, які пропонували альтернативні шляхи розвитку. Боротьбисти, зокрема, висловлювалися за самостійність України у рівноправному союзі з іншими соціалістичними республіками.

3 грудня р. вищий представницький орган - з'їзд - став однопартійним - більшовицьким. Відбулося об'єднання комуністичної партії з державним апаратом: ключові посади у владних структурах могли належати лише членам правлячої комуністичної партії. Більшовики встановили повний контроль над усіма організаціями, громадськими об'єднаннями. Опорою влади стали профспілки і комсомол.

Монополія на ідеологію

У суспільстві утвердилася монополія комуністичної право на істину визнавалося лише за марксизмом. Значну роль у насадженні офіційної ідеології відігравала цензура, завдяки якій більшовики контролювали усі засоби впливу на

духовне життя - пресу, радіо, освіту, культуру. Функції цензури виконувало спеціальне управління - Головполітосвіта, яке співпрацювало з органами Державного політичного управління (ДПУ).

Тотальний контроль над засобами масової інформації дозволяв маніпулювати свідомістю населення, зводити брехню на державний рівень.

Радянська влада переслідувала віруючих, релігійні конфесії.

Монополія на керівництво економікою

Як Ви вже знаєте, у ході форсованої індустріалізації і насильницької суцільної колективізації відбулося одержавлення усіх форм власності, утвердження командно-адміністративних методів керівництва економікою. Партійно-державний апарат встановив монопольний контроль над економічною сферою, що і стало фундаментом тоталітарного режиму.

Таким чином, у країні встановилася диктатура більшовицької партії, її органи перебрали на себе всі функції державної влади. з'їзді ВКП(б) р.) проголошено: "Наша партія керує всіма організаціями пролетаріату і всіма сторонами діяльності пролетарської диктатури, починаючи з придушення класових ворогів і закінчуючи питаннями коноплі, льону, свинарства..."

На вершині партійно-державної системи влади знаходився Сталін. У Радянському Союзі склався культ його особи.

Партійний і державний апарати формувалися на принципах особистої відданості, готовності виконувати будь-який наказ зверху. У 20-30-і керівниками України були люди, які сумлінно виконували Сталіна. Так, ЦК КП(б)У очолювали - (1925-1928 рр.), (1928-1938 рр.), 1938 р.

Масові репресії

Невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси

жорстким контролем, знищувати будь-яку опозицію сталінському режиму, будь-які прояви інакомислення. Знаряддям здійснення репресій були каральні органи ДПУ, підпорядкованого наркомату внутрішніх справ (НКВС). (У 1934 р. замість ДПУ створено Головне управління державної безпеки).

Органи НКВС розгорнули масові жорстокі репресії проти всіх прошарків населення.

Масові репресії були захисною реакцією тоталітарного режиму, оскільки при наявності широкої опозиції цей режим не зміг би забезпечити свого існування.

Ідейним обґрунтуванням масового терору стала теорія Сталіна про неминуче загострення класової боротьби в міру просування до соціалізму та необхідність у зв'язку з цим посилення пильності і боротьби проти "ворогів народу".

Каральні органи посилювали пошук "ворогів народу", "контрреволюціонерів", "ворогів соціалізму", збільшувалися масштаби насильства. Репресії здійснювалися позасудовими "трійками" у складі першого секретаря обкому партії, начальника обласного управління внутрішніх справ і прокурора області. Вироки виносилися без свідків, без захисту, і навіть без підсудного. Найбільшого масштабу репресії досягли у другій половині 30-х рр., набувши характеру масового терору. Впродовж 1937-1941 р.р. ("п'ятирічка великого терору") у таборах НКВС було ув'язнено 5 млн. 172 тис. 688 чол., що у 2,2 рази більше, ніж за попередні п'ять років.

В репресії здійснювалися в особливо страшних розмірах: сталінський режим прагнув знищити рух за самоутвердження української нації. Пленум ЦК ВКП(б) у листопаді 1933 р. дійшов висновку, що "на Україні основною небезпекою є український буржуазний націоналізм", і поставив завдання "завдати нищівних ударів по націоналістичним петлю-

рівським елементам, які засіли в різних ділянках соціалістичного будівництва, а особливо в будівництві української соціалістичної культури". Це рішення пленуму разом з положенням Сталіна про загострення класової боротьби стало основою масового терору в Україні.

Авторитетна думка

... Нідерепресп, чистки, приниження і взагалі всякого роду бюрократичне хуліганство не набрали таких страхітливих розмірів, як в Україні, у боротьбі з могутніми прихованими прагненнями українських мас до більшої свободи й незалежності.

Л.Гроцький

Напрямки масових репресій в Україні

Репресії проти селянства (масові кулювання, штучний голодомор 1932-1933 рр.).

Боротьба з "підпільними націоналістичними організаціями". Першою була сфабрикована справа проти "Спілки визволення України", за якою в 1930 р. було засуджено 45 чоловік - відомих українських вчених, письменників, діячів колишньої УНР. Серед них - академік, заступник голови Центральної Ради у 1919 р. С. М. Коцюбинський, колишній голова уряду УНР В. Чехівський, колишній міністр закордонних справ УНР П. Смігельський. Після процесу "розкрили" велику кількість "ворожих організацій", зокрема "національний центр" з керівником оголосили М.Грушевського, його звинуватили в "буржуазному націоналізмі" і вислали Кисловодськ, де у 1934 р. вчений помер при нез'ясованих обставинах, а його вдова була звинувачена в "буржуазній націоналістичній діяльності". Протягом 1930-1937 рр. органи ДПУ - НКВС "розкрили" в Україні великих "підпільних терористичних і диверсійних організацій націоналістів".

Репресії проти членів "Української націоналістичної організації" звинувачували в "українському націоналізмі", у "ворожій діяльності".

у [] пильності", [] т.п. У ході "партійної чистки" було знищено майже половину складу КП(б)У, переважну більшість ЦК КП(б)У, українського уряду. Загинули *Ю. Коцюбинський, С. Косіор, В. Чубар, М. Скрипник* та інші.

■ **Боротьба з "націоналістичними елементами" в Академії наук України:** репресовано багато вчених, розігнано цілі наукові інститути.

■ **Боротьба проти релігії і церкви.**

[] р. радянська влада розпочала фронтальний наступ на українські парафії, наклавши високі податки та обмеживши [] діяльність.

Зруйновано і закрито тисячі церков, розгорнуто гоніння проти священиків і віруючих. [] р. була примусово розпушена Українська автокефальна православна церква. Другу п'ятирічку (1933-1937 []) оголосили "п'ятирічкою знищення релігії".

Михайлівський Золотоверхий собор - пам'ятка архітектури XII ст., знищений більшовиками у []

■ **Гоніння проти українських письменників, діячів мистецтва.** Жертвами репресій стали десятки тисяч діячів національної культури. Лише за один [] р. було розстріляно 28 письменників, серед [] *М. Зеров, [] Косинка, К. Буревій* та ін. Протягом

1934-1938 [] було заарештовано більше половини членів і кандидатів у члени Спілки письменників України. Був розігнаний театр "Березіль", його керівник, драматург Лесь Курбас загинув у концтаборі. Культурний процес потрапив під контроль партійно-державних чиновників. Якщо 20-і [] ввійшли в історію України як період "національного відродження", то 30-і [] дослідники назвали "розстріляним відродженням".

■ **Чистка військових кадрів:** був повністю знищений штаб Київського військового округу на чолі [] репресовано [] чоловік командного складу Харківського військового округу на чолі з [] [] Репресії проти командного складу викликали гострий кадровий голод в армії. Напередодні війни лише 7% командирів мали вищу військову освіту.

Наслідки репресій:

■ *тотальний терор торкнувся усіх категорій населення, були фізично знищені мільйони українців, внаслідок чого українська нація зазнала величезних демографічних втрат;*

■ *занепад української національної культури, інтелектуального потенціалу української нації;*

■ *деформація морально-етичних відносин (насадження атмосфери страху та абсолютної покори, заохочення доносів, соціальна незахищеність населення, формування тоталітарної свідомості);*

> • *посилення економічної і політичної залежності України від центру;*

■ *шляхом репресій відбулося остаточне утвердження тоталітарного режиму, абсолютної політичної влади Сталіна.*

Конституція УРСР [] р.

У середині 30-х [] керівництво ВКП(б) зробило висновок про те, що в СРСР відбулася перемога соціалізму. Виникла необхідність у прийнятті нової конституції.

З'їзд рад СРСР 5 грудня 1936 р. затвердив нову Конституцію СРСР, а XIV з'їзд рад України 30 січня 1937 р. - нову Конституцію УРСР (назва Українська Соціалістична Радянська Республіка змінювалася на Українську Радянську Соціалістичну Республіку). Конституція 1937 р. стала третьою радянською конституцією України (перша була прийнята в березні 1919 р., друга - у травні 1929 р.). Але, як і перші дві, вона була копією Конституції, прийнятої в 1937 р.

Згідно з Конституцією 1937 р. проголошувалася "соціалістичною державою робітників і селян". УРСР визнавалися ради депутатів трудя-

щих, а економічною - соціалістична власність на засоби виробництва, що мала форму державної і колгоспно-кооперативної.

Всьому населенню гарантувалися широкі демократичні права і свободи (свобода слова, друку, зборів, недоторканість особи, житла, листування, принцип відкритості судових процесів). Запроваджувалося загальне виборче право, багатоступеневі вибори до органів влади замінювалися прямими при таємному голосуванні.

Демократичні норми Конституції грубо порушувалися. На практиці мали місце партійно-державний диктат, тотальний контроль над людиною, масові репресії.

Виконайте вправу 25

1. Визначіть причини утвердження сталінського тоталітарного режиму.

2. У правій колонці наведіть конкретні приклади масових репресій 30-х

Основні напрями репресій	Конкретні факти
1) Репресії проти селянства	
2) Боротьба "підпільними націоналістичними організаціями"	
3) Репресії проти членів КП(б)У	
4) Гоніння проти українських вчених, письменників, діячів мистецтва	
5) Боротьба проти церкви	
6) Чистка в ієрархіях	

Західна Україна у 20-30-і

• Колонізація Західної України

Західноукраїнськими землями в міжвоєнний період володіли інші держави. Під польською окупацією впродовж 1919-1921 опинилися Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, що становило третину усієї території тодішньої Польської держави. На цій території проживало 8,9 млн. чоловік, у тому числі 5,6 млн. українців.

Війська Румунії наприкінці 1940 р. окупували Північну Буковину і Бессарабію, до складу якої входили етнічні українські землі - Ізмаїльський, Аккерманський, Хотинський повіти. На території, підвладній Румунії, проживало майже 790 тис. українців.

Закарпаття (під назвою "Підкарпатська Русь") у 1945 р. було приєднане до Чехословаччини. На території краю проживало понад 725 тис. українців.

Окупація українських земель Польщею, Румунією та Чехословаччиною відбулася за підтримки західноєвропейських країн та США.

Окупаційні власті не мали жодного наміру поступатися українськими землями. Навпаки, вони проводили політику колоніального гноблення, асиміляції українсько-го народу.

• Українські землі під владою іноземних держав

Українські землі у складі Польщі, Румунії, ■■■■■ не мали власного автономного устрою. Уряди цих країн прагнули до посилення контролю над українськими територіями.

Політика Польщі

Польський уряд намагався витравити такі поняття, як "Україна" та "українці", застосовуючи замість них терміни "Східна Малопольща", "русини". У 1924 р. видано закон про заборону вживання української мови у всіх державних установах.

У р. Польща офіційно відмовилася від своїх зобов'язань перед Лігою Націй щодо забезпечення прав національних меншин. Урядові кола, повернувшись до ідеї однонаціональної польської держави, розгортають репресії проти українців, здійснюють політику жорстокої асиміляції.

Політика Румунії

Румунська влада здійснювала щодо українського населення політику тотальної румунізації, вдаючись до відкритих насиль-

З ■ по 1928 рр. на території Буковини діяв воєнний стан. У 1920 р. заборонено вживання української мови. Українців не визнавали окремою нацією, називаючи "громадянами румунського походження, які забули рідну мову". Була заборонена українська преса, здійснювалася румунізація православної церкви.

Політика Чехословаччини

Уряд Чехословаччини здійснював більш помірковану політику щодо Закарпаття. Але і ця політика була спрямована на те, щоб утримати українські землі під владою Чехословаччини. Власті намагалися переконати українське населення, що в нього немає батьківщини, що українська мова є для нього "чужою".

Боючись зростання національної свідомості українців, іноземні уряди всіляко перешкоджали розвитку освіти: закривалися українські школи (в Буковині до 1927р. не залишилося жодної), діяла норма прийому до вузів української молоді (у Львівському університеті вона складала 5%, причому студентами могли ■ лише ті, хто присягнув на вірність Польщі). Освіту мали лише 40% дорослих громадян Закарпаття, 30%- Галичини і Волині, 20%-

Щоб забезпечити доступ української молоді до вищої освіти, вчені Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка та Ставропігійське братство заснували у Львові таємний Український університет (1921-1925 рр.).

Діяльність підпільного університету стала виявом високого рівня національної свідомості західноукраїнського населення, його прагнення відстояти національну гідність українців.

• Соціально-економічне ГНОБЛЕННЯ

© Польський уряд розділив країну на дві території - Польщу "А" і Польщу "Б". До першої входили корінні польські землі, до другої - переважно західноукраїнські і західнобілоруські. Сприяючи розвитку промисловості в Польщі "А", уряд тої ж час свідомо гальмував промислове будівництво в Польщі "Б". 85% підприємств Східної Галичини були дрібними, на кожному ■ них працювало менше 20 чоловік. Господарство краю розвивалося відповідно до інтересів

польської економіки. Переважали ті галузі, які забезпечували високі доходи без значних капіталовкладень, а саме: нафтодобувна, деревообробна, харчова, переробка мінеральної сировини.

© *Буковина* була відсталою окраїною Румуни. Буковинська економіка залишалася напівкустарною, найбільшу питому вагу в економіці складала харчова промисловість.

® *В Закарпатті* у [] р. нараховувалося лише 92 підприємства і 6,7 тис. робітників. За двадцять років тут не було збудовано жодного значного підприємства.

© Визначальну роль в економіці західноукраїнських земель відіграв *аграрний сектор*. Проте розвиток сільського господарства гальмувався колонізаторською політикою іноземних урядів. Аграрні реформи, які були проведені в [] р. Польщею, Чехословаччиною і Румунією, не ліквідували малоземелля українського селянства. Головною метою реформ була передача землі не корінному населенню, а польським, румунським і чеським колоністам (в колонізаційний фонд у Східній Галичині, Волині,

Поліссі було виділено 445 тис. га землі, в Закарпатті [] тис. га, в Буковині - 5 тис. га).

Отже, внаслідок колонізаторської політики, економіка Західної України перебувала в застої.

© Тяжким було і соціальне становище населення: низький життєвий рівень, жорстока експлуатація, високий рівень безробіття, захворюваності, смертності.

® Складне соціально-економічне становище обумовило еміграцію із західноукраїнських земель (переважно із Галичини). За 1919-1939 [] емігрувало 190 тис. []

Захищаючи себе від соціально-економічного гноблення, місцеве населення, долаючи великі труднощі, створювало десятки кооперативних підприємств: споживчо-закупівельних, торгових, фінансово-кредитних та ін. Кооперація організувала основні ділянки економічного життя і [] важливим його чинником.

На відміну від співвітчизників у [] ській [] західні українці все ж [] не зазнали таких драматичних соціально економічних []

Виконайте вправу №26

■ Доведіть, що уряди Польщі, Чехословаччини і Румунії здійснювали політику [] національного [] асиміляції українського народу.

- Політичне [] Національно-визвольний рух
- У центрі політичного життя західноукраїнських земель стояли такі головні питання:
 - визначення шляхів національного визволення;
 - побудова суверенної української держави;
 - утвердження в ній справедливого соціально-економічного ладу.

Галичина і Волинь

Національно-визвольний рух очолювали різні політичні сили, погляди яких на

майбутнє України не співпадали, а [] були протилежними.

- Наймасовішою партією було [] ське національно-демократичне [] ня (УНДО) – партія центристської [] ваності, яка орієнтувалася на здобуті Україною незалежності та її [] ний розвиток. Партія об'єднувала інтелектуальну еліту краю, використовувала лгалльні методи боротьби, вела погоджувалну політику стосовно польської влади.
- Другою за впливом була **Радикалы партія**, яка прагнула поєднати [] соціалізму з національні []

відродженням України і її незалежним існуванням. Відображала інтереси переважно селян, сільської інтелігенції та сільськогосподарських робітників.

- Боротьбу за соціальне і національне визволення українського народу вела також **Компартія Західної України (КПЗУ)**. Вона відображала інтереси тієї частини населення, яка схилилася до возз'єднання з Радянською Україною в межах СРСР. КПЗУ виступила проти антиукраїнських акцій сталінського керівництва. За вказівкою ВКП(б) Комінтерн прийняв рішення про розпуск КПЗУ.

- Найбільш активною була діяльність **Організації українських націоналістів (ОУН)**. Вона утворилася у 1929 р. на базі Української військової організації. Організатором і керівником ОУН протягом [REDACTED] 1938 [REDACTED] був **Є. Коновалець**.

■ *Ідеологією ОУН став "інтегральний націоналізм" (крайня форма націоналізму), розроблений [REDACTED] та іншими теоретиками: проголошувалася перевага національних інтересів над індивідуальними, стверджувалося, що вищою метою боротьби є досягнення державної незалежності будь-яким способом.*

Мета [REDACTED] - утворення соборної української незалежної держави з багатоукладною економікою. Політична система майбутньої держави мала ґрунтуватися на владі однієї націоналістичної партії. На чолі руху і держави мав стояти лідер, наділений необмеженою владою. Будівництво незалежної України мало завершитися вигнанням з українських земель усіх окупантів. **Методи боротьби** - *пропагандистські, агітаційні, організаційні, диверсійні і терористичні*. Терору зазнавали не тільки представники окупаційної влади, а й українці, які не поділяли ідеології і методів боротьби ОУН. На поч. 30-х [REDACTED] члени ОУН організували понад 60 замахів на польських і українських діячів.

Утворення ОУН її безкомпромісними, крайніми методами боротьби стало резуль-

татом втрати українцями [REDACTED] в можливість досягнення самостійності мирним [REDACTED] віри у підтримку західних країн.

ОУН спиралася переважно на молодь, схильну до рішучих дій, здатну до самопожертви в ім'я національного визволення. Членами організації стали талановиті поети [REDACTED] **О.Теліга**, **Є. [REDACTED]** та інші.

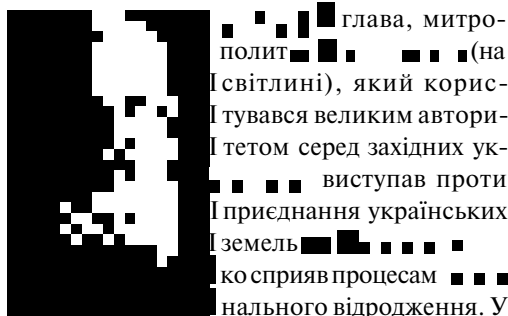
Напередодні другої світової війни ОУН нараховувала до 20 тис. свідомих членів і багато прихильників.

Після вбивства Є. Коновальця (1938 р.) серед членів ОУН посилювалися суперечності щодо тактики боротьби, внаслідок чого стався розкол. *Виникли два напрямки: революційне крило очолив [REDACTED] (ОУН-Б), помірковане крило очолив А.Мельник (ОУН-М).* , ,

Андрій Мельник Степан Бандера

Значний вплив на активність українського населення мала греко-католицька

1923 р. [REDACTED] було заарештовано.

Буковина

Тут склалися менш сприятливі умови для

діяльності українських політичних партій і громадських об'єднань. Вони діяли підпільно і напівпідпільно. Коли у 1918 р. до влади в Румунії прийшли військові, а діяльність політичних партій була повністю заборонена, свої організації зберегли лише добре законспіровані радикальні націоналістичні групи.

Закарпаття

Політичне життя в Закарпатті мало свої особливості. Суто українських партій, які діяли б самостійно, тут не було. Політичні групи Закарпаття існували під "дахом" близьких політичних партій Чехословаччини. В діяльності українських груп існувало *три основні течії*:

- **москвофільство** (вважали, що карпатська частина російського населення, денаціоналізованого під впливом певних історичних умов);
- **русинство** (вважали жителів краю окремим слов'янським народом);
- **українофільство** (було найбільш впливовим, оскільки відображало настрої і традиції більшості українців Закарпаття).

У 1938 р. в результаті мюнхенського зговору західних держав з Гітлером до Німеччини відійшла заселена німцями частина Чехословаччини, почалося розчленування держави. В цих умовах чеський уряд **11 жовтня 1938 р.** дав згоду на утворення **карпато-української автономії**. Уряд автономії очолив лідер українофілів

Шин. У лютому 1939 р. було обрано Сейм Карпатської України і сформовано Карпатську армію - військову організацію, що налічувала 5 тис. бійців.

Але 14 березня 1939 р. при підтримці Німеччини почалася окупація Закарпаття Угорщиною. **15 березня 1939 р.** Сейм проголосив незалежність Карпатської України, проте вона опинилася в міжнародній ізоляції, а Карпатська Січ не змогла зупинити окупантів. І вже через декілька годин після проголошення незалежності Закарпаття було повністю окуповане угорськими військами, уряд А.Волошина змушений був емігрувати.

Проголошення незалежної Карпатської України мало велике історичне значення: воно сприяло перетворенню населення краю в національно свідомих українців, продемонструвало прагнення українського народу до утворення власної держави.

Українські землі на сер. 30-х

Виконайте вправу №27

1. Які із наведених західноукраїнських організацій і партій, що діяли у 20-30-і роки, виступали за незалежну Україну?

УНДО, Радикальна партія, ОУН,

2. Коли була проголошена незалежна Карпатська Україна і як склалася її доля?

Висновки:

si Між двома світовими війнами Україна знаходилася в "четвертованому" стані.

vi Більшість українських земель, формально, як Українська Радянська Соціалістична Республіка, перебували в радянській імперії з тоталітарним комуністичним режимом, безмежною владою Сталіна. Модернізація України, яку здійснювали комуністи, супроводжувалася придушенням національно-визвольного руху, примусовою колективізацією, голодомором, масовими репресіями.

si Замість гармонійного соціалістичного суспільства з високоефективною плановою економікою народ отримав небачену того тиранію і деформовану, засновану на примусовій праці, економіку.

ss Західноукраїнські землі в 20-30-і були об'єктом соціально-економічного, національного гноблення з боку Польщі, Чехословаччини, Румунії. Колонізаторська політика викликала широкий національно-визвольний рух, очолюваний українськими політичними партіями та рухами. Великим впливом серед населення західноукраїнських земель користувалася Організація українських націоналістів, заснована у 1929 р. на засадах інтегрального націоналізму.

Найвищим досягненням українського національно-визвольного руху в міжвоєнний період було проголошення березня р. незалежної Карпатської України.

• Історичні джерела

Із офіційного повідомлення про конференцію українських націоналістів у Берліні

...Невдача наших національно-державних змагань у спричинила дезорієнтацію і так слабої та мало виробленої української політичної думки, появу безлічі партій, центрів і безнастанну борню в середині сторостерзаної Нації.

Тим часом з кривавого моря української революції та збройної боротьби за незалежність вилонився в різких формах національно-державний ідеал, що владно вимагає сконсолідованих наших сил і координації нашого чину.

В огні цих двох суперечностей розвинувся новий рух, що стає вище партійних розмежовань. На тлі великого румовища старих світоглядів, нав'язуючись до кращих традицій української історії, та головню збройної боротьби, формується новий світогляд і розвивається новий творчий чин. Цим процесом є Рух Українських Націоналістів.

Сильні вірою у високе призначення свого Народу, палені соромом за пониження своєї Батьківщини, свідомі своєї місії в борні за долю України, націоналісти відчули, що для поневолених немає порятунку, доки не підпорядкують часове і підрядне вічному й основному в бутті Нації та доки не здобудуться на однозгідний будуючий чин.

Світогляд українських націоналістів остро відрізняється від сучасних українських ідеологій та вже, в силу своєї природи, змагає до опановання цілої нашої національної дійсності. Його вплив і чинність позначилися двома шляхами. З одного боку, він покликав до життя різного рода націоналістичні формації (ідеологічні, політичні, військові); з другого боку, він дав себе відчути шораз сильніше з поступом часу в різних українських організаціях і установах без огляду на характер і місце осідку.

Початкова стадія розвою українського націоналізму має стихійний характер

Брак осередку націоналістичного руху дався остро відчуті шойно, коли рух набрав потужности. Конечність його оформлення, загально відчута й подиктована як внутрішними законами розвою Нації, так і зовнішними обставинами, привела українських націоналістів до зближення, порозуміння та шукання способів координації свого чину. Вислідом цього була **Конференція Українських Націоналістів**.

3-7 листопаду 1927 р., зложена з членів різних націоналістичних організацій, як рівнож із поодиноких осіб з краю та еміграційних осередків.

Після основного розгляду сучасного українського націоналістичного руху Конференція визнала доцільність і конечність сцентралізовання дальшої праці націоналістів і рішила створити єдину **Організацію Українських Націоналістів**.

До часу створення такої організації Конференція, рахуючись з потребою хвилі, що вимагає опановання стихійного руху та координації різних організованих його виявів, покликала до життя й чину **Провід Українських Націоналістів**.

Найближчим завданням Проводу є сформульовання ідеологічної бази й розроблення структури та намічення пляну діяльности майбутньої організації, як рівнож підготовка загалу українських націоналістичних елементів до прийняття та співпраці з організацією українських націоналістів і творення вже від нині її кадрів. У своїй діяльності Провід, з одного боку, спирається на всіх учасників Конференції, що підпорядкувалися йому, з другого - має ввійти в тісний звязок з існуючими організаціями українських націоналістів.

Завершенням діяльности теперішнього Проводу буде **Конгрес Українських Націоналістів**, що має остаточно усталити ідеологічні позиції українського націоналізму, ствердити факт повстання єдиної організації, прийняти її структуру та покликати її сталий Провід.

Цим шляхом організований, послідовний український націоналізм, відкидаючи всякі орієнтації на зовнішні сили, хоче й буде йти до перебрання в свої руки керми українського національно-політичного життя й змагатиме до відновлення та оборони Незалежної, Соборної Української Національної Держави.

• **Розкрийте передумови виникнення ОУН.**

■ **Які задачі та напрями діяльності українських націоналістів було визначено на конференції?**

██████████ ██████████ *лекторського персоналу Української господарської академії в ЧСР в справі арештів на Україні (14 грудня ██████████ р.)*

Вже десять років панує на Україні большевицька окупаційна влада. Вже десять років червоний терор пляномірно винищує національно свідомі елементи українського населення. Тисячі й тисячі селян, робітників та інтелігенції було страчено, або вони гинуть в большевицьких казематах за вірність своєму народу.

Большевицьке Державне політичне управління (бувша Чека) – це модерна форма колишньої іспанської інквізиції - затопило у потоках крові безчислених жертв стихійний, масовий протест українського населення проти московсько-комуністичної окупації рідного краю.

Видно, однак, що всього цього було замало для певносте т. зв. Радянського Уряду України, експозитури Москви у Харкові, і що не помогла йому і "українізація" України, цей замаскований спосіб керування Україною неукраїнськими руками. Тому цей уряд інсценує тепер у Києві жахливий монстр-процес проти української інтелігенції, що загрожує смертю найкращим українським культурним діячам, які мали мужність залишитися на батьківщині під час червоної окупації і чесно продовжували свою працю для добра власного народу. ██████████ культурна, аполітична діяльність віддавна вже була сіллю в оці харківської Чеки, яка лише тепер найшла потрібним виступити проти них з таким процесом, закидаючи ██████████ протидержавну роботу у "Союзі Визволення України" з метою нібито повалення большевицького ладу на Україні і заведення там європейського політичного режиму.

Цей проєктований політичний процес у Києві має бути нічим іншим, як погромом ██████████

██████████

ської інтелігенції взагалі. Офіційно він ведеться проти т. зв. [REDACTED] себ то проти найчільніших представників української інтелігенції з академіком і довголітнім віце-президентом Української академії наук у Києві С. Єфремовим на чолі. С. Єфремов – це видатний історик української [REDACTED] громадський діяч і публіцист, що як в часи царської реакції, так і нині, за червоного терору, безкомпромісово боронив українську справу. Дальшими головними оскарженими у цьому процесі є: п. Володимир Чехівський, чільний провідник автокефальної української церкви, професор історії Йосип Гермайзе, видатний педагог Дурдуківський та інші. У зв'язку з цією справою заарештовано сотки людей з рядів української інтелігенції, особливо з рядів народнього учительства. Мета цього процесу ясна: з одного боку пляновий погром української інтелігенції, цього мозку кожної нації, з другого - відвернення уваги українських народніх мас від започаткованого Москвою нового наступу проти економічної автономії радянської України в напрямку повної ліквідації її державности.

• **Поясніть наведене у документі визначення Державного політичного управління СРСР як модерної форми колишньої іспанської інквізиції.**

Доповідна записка І. Леплевського М. [REDACTED] операції щодо куркулів (вересень 1937 р.)

У відповідності з Вашим наказом № 00147 про операцію щодо куркулів, кримінальних злочинців та інших кр. елементів для України був встановлений ліміт по І-й категорії – 8 тис. чоловік і по [REDACTED] категорії - 20800 чоловік. За моїм клопотанням від 5 вересня ц.р. ліміт І-ї категорії був Вами збільшений на 4 тис. 200 чоловік.

З початку операції до 27 вересня ц.р. обласними трійками по Україні в цілому вже засуджено 23158 чоловік, по [REDACTED] категорії- 5 тис. 458, по II-й [REDACTED] 13700 чоловік.

Таким чином, в межах затвердженого ліміту трійки найближчими днями розглянуть справи на решту 9842 чоловіка (по І-й категорії - на 2742 чол., по II-й категорії - на [REDACTED])

На 28 вересня на Україні є ще 13764 заарештованих по куркульській операції, справи на яких не розглянуті трійками, крім того, в обласних трійках НКВС УРСР є матеріали, на основі яких можна ще репресувати понад [REDACTED] тис. чоловік. Тим більше, що в зв'язку з організацією на Україні 4-х нових областей (Полтавської, Миколаївської, Житомирської, Кам'янець-Подільської) і наближенням тим самим керівництва з обласних центрів до районів посилюється оперативний натиск на куркульські та інші контрреволюційні елементи. Прошу затвердити додатково ліміти для України по І-й категорії - 4500 чол., по II-й категорії – [REDACTED] чоловік".

• **Який висновок щодо характеру репресій проти селянства України можна зробити на підставі документа?**

• **Як Ви вважаєте, чи міг радянський режим не здійснювати політику [REDACTED]**

Закон про незалежність Карпатської України (15 березня 1939 р.)

Сойм Карпатської України ухвалив цей закон:

1. Карпатська Україна є незалежна Держава.
2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.
3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом КУ на чолі.
4. Державна мова Карпатської України є українська мова.
5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.
6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім полі й чотири сині та жовті смуги в правому півполі, і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законодаві.

7. Державний гімн Карпатської України є: "Ще не вмерла Україна..."

8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

- За яких обставин було проголошено незалежність Карпатської України?
- Чи реальною була можливість утворення цієї держави?
- Знайдіть спільні риси державної символіки Карпатської України та сучасної української держави.

• Історичні факти

- У 1932 р. в Україні, особливо в степових районах, вибухнув голод, внаслідок якого загинуло до 1,5 млн. чол.
- 7 серпня 1932 р. ЦК ВКП (б) і Раднарком СРСР видали закон "Про охорону соціалістичної власності", який за "присвоєння" селянами навіть жменьки зерна з колгоспного поля карає розстрілом або концтабором.
- Період з 1933 по 1938 рр. був періодом ліквідації "українізації". Перша фаза (1933-1934 рр.) протиукраїнського терору має назву "постишевщина", а друга (1935-1938 рр.) — "єжовщина". Саме в ці роки проводилась активна русифікація усіх сфер суспільного життя.
- У січні 1934 р. столицю України перенесено з Харкова до Києва.
- У 1929 р. в Україні повернувся з-за кордону і був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, а з 1929 р. - академіком АН СРСР М. Грушевський.
- У 20-30-і рр. на території Західної України проводили активну діяльність культурно-просвітницькі товариства "Рідна школа" і "Просвіта", а також молодіжні організації "Сокіл", "Луг", "Пласт" та ін.

• Чи знаєте Ви, що...

- зведений у 1932 р. зусиллями 10 тис. робітників Дніпрогес був найбільшою гідроелектростанцією в Європі;
- у 1932 р. українці склали 32% міського населення й здебільшого мешкали у невеликих містах. У 1932 р. українцями були понад 58% міських жителів, причому більша частина переселилася до великих промислових центрів;
- заклик до "ліквідації куркульства як класу" висунув Й. Сталін. Найпоширенішою формою розкуркулювання стала депортація;
- з понад 3 млн. українських селян, експропрійованих радянським режимом на поч. 30-х рр., близько 850 тис. депортували на Північ, де багато з них, особливо дітей, загинули;
- голод 1932-1933 рр. став для українців тим, чим був голокост для євреїв і різанина 1915 р. для вірменів;
- головним наслідком масових репресій в Україні з боку більшовицького режиму було фізичне знищення найбільш активної та інтелектуальної частини нації;

Питання для обговорення на семінарських заняттях в міжвоєнний

Семінарське заняття № 1. Радянська Україна в 1921-1939 (2 год.).

1. Міжнародне та внутрішнє становище після іноземної інтервенції та громадянської війни.
2. Союзний договір від 30 грудня 1922 р., його сучасна політична оцінка.
3. Соціально-економічні перетворення в Україні на основі нової економічної політики.
4. Сталінська політика індустріалізації: її прорахунки і недоліки. Етапи та наслідки індустріалізації в Україні.
5. Колективізація українського села, методи її здійснення та соціально-економічні наслідки. Голодомор 1932-1933
6. Масові репресії 30-х в Україні. наслідки.

Семінарське заняття № 2. Націоналізм як світове суспільно-політичне явище 20-30-х Українська національна ідея (2 год.).

1. Західноукраїнські землі в 20-30-х рр.:
 - а) становище Галичини і Волині у складі
 - б) становище Закарпаття у складі Мюнхенська угода і проголошення незалежності Карпатської України;
 - в) становище Буковини у складі Румунії;
 2. Українська національна ідея: від ліберального до інтегрального націоналізму.
 3. Український націонал-комунізм.
- Є. Коновалець, Хвильовий, М. Яворський.

Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

До семінарського заняття № 1.

1. Політичні погляди Скрипника та
2. Українське національно-культурне відродження 20-30-х
3. Тоталітаризм як явище світового порядку. Його суть і особливості в Радянському Союзі.

До семінарського заняття № 2.

1. Політичні портрети та
2. Організація українських націоналістів: стратегія і тактика.

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. Алексеев Ю.М., Вертегел [] Даниленко [] Історія України. - К., 1994.
2. Білас І. [] система України. 1917-1953. Кн. 1-2. - К., 1994.
3. [] М. Карпатська Україна (1938-1939). - Ужгород, 1993.
4. Голод на Україні [] років: очима істориків, мовою документів. - К., 1990.
5. Донцов Д. Росія чи Європа? - К., []
6. Історія України в особах - [] - К., 1995.
7. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті рр.). - [] 1991.
8. Колективізація і голод на Україні (1929-1933). Збірник документів і матеріалів. - К, 1992.
9. Кричевський [] Організація українських націоналістів в Україні - Організація українських націоналістів за кордоном. - Львів, 1991.
10. [] С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). - К, 1996.
11. Кульчицький С.В. Ціна "великого перелому". - К., 1991.
[] Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця [] років в Україні. -Донецьк, 1996.
[] Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі. -Львів, 1996.
14. Олійник М.М. Політика державних та партійних органів України щодо приватних підприємств у період непу // Укр.-іст. журнал. - 2001. №1.
15. Попович М.В. Нарис історії культури України. - К, 1999.

І ДРУГА СВІТОВА (1939-1945 рр.). РУХ ОПОРУ.

Прекрасна людина в бою за Батьківщину. Прекрасна вона і в стражданнях і смерті за неї.

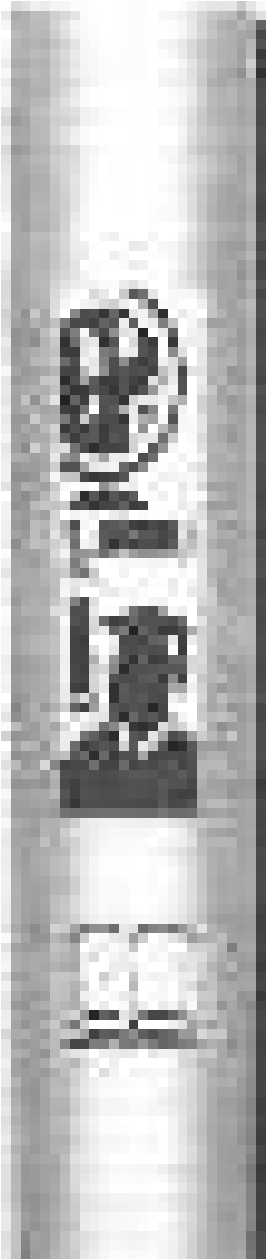
О.Довженко

Роз українських земель, перебування у складі чотирьох держав, малирїзний соціально-політичний устрій, були важливим дестабілазуючим фактором політичного життя Європи, робило українське питання клубком серйозних суперечностей, а "українську" - серйозним козирем суперечностей у великій дипломатичній грі.

О.Бойко

Опинившись між нацистським і радянським режимами, позбавлені власної держави, котра захищала б інтереси, українці виявилися, як ніхто інший, беззахисними перед спустошеннями війни й нещадною політикою тоталітарних держав, що вели.

О.Субтельний

Друга світова війна, яка тривала з 1 вересня 1939 до 2 вересня 1945 р., сіпала і воєнним конфліктом в історії людства. У ній була задіяна 61 держава, на території яких проживало населення. Воєнні дії велися на території 40 країн. Війна коштувала людству 65-67 мільйонів життів.

Україна опинилася в епіцентрі війни вже у вересні 1939 р. Щонайменше 5,3 млн. чоловік, або один із кожних шести мешканців України загинув у цій бойні. 2,3 млн. українців було вивезено для примусової праці до Німеччини. Цілоком чи частково було зруйновано понад 700 великих і малих міст та 28 тис. сіл, унаслідок чого безпритульними залишилося близько 10 млн. чоловік. Загальні втрати економіки України сягали 40%. Удруге за трохи більше як 10 років Україна тяжко постраждала від жорстоких ексцесів тоталітарних режимів.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

які територіальні зміни відбулися в Україні на початку Другої світової війни;
події початкового етапу Великої Вітчизняної війни і причини стратегічних поразок Червоної Армії;

рисни німецького окупаційного режиму; особливості українського антифашистського руху Опору;
як відбувалося звільнення України; який внесок зробив український народ у розгром фашистської Німеччини.

План викладу із засвоєнням матеріалу

8.1. Початок Другої світової війни. Приєднання західноукраїнських земель до СРСР. 8.2. Окупація України військами Німеччини та союзників (22 червня 1941 - 22 липня 1942 рр.). 8.3. Рух Опору в Україні. 8.4. Визволення України від фашистських загарбників (грудень 1942 - жовтень 1944 рр.).

Ключові терміни та поняття

О Друга світова війна	О геополітичні інтереси	О підпілля
О нацизм	О пакт "Молотова-Ріббентропа"	О "рейкова війна"
О фашизм	■ Антиккомінтернівський пакт	О геноцид
О радянська окупація	О план "Барбаросса"	О Бабин Яр
О евакуація	■ "Ост"	О рух опору
О окупаційний режим	О Акт відновлення Української держави	О Українська повстанська армія
О мюнхенська змова	О партизанський рух	О депортація
О колабораціонізм		
О антигітлерівська коаліція		

8.1. Початок другої світової війни. Приєднання західноукраїнських земель до УРСР

• Політика великих держав напередодні війни

■■■■■ і ■■■■■ характеризуються значним ■■■■■ міжнародних відносин і зростанням загрози війни. Економічна криза і депресія ■■■■■ призвели до різкого загострення ■■■■■ як всередині індустріальних країн, так і до поглиблення суперечностей між провідними країнами світу. У результаті відбулося формування двох протилежних блоків держав: США, Великобританія, Франція, з одного боку, та Німеччина, Італія, Японія, з другого. Три останні у ■■■ р. уклали Анतिकомінтернівський пакт, спрямований проти СРСР. Країни Анतिकомінтернівського пакту, в яких до влади прийшли фашистські режими, прагнули не лише до територіального перерозподілу світу, а і до світового панування. 10 лютого ■■■ р. ■■■ заявив, що мета його політики – "панування в Європі і світове панування на віки". Ще до початку світової війни фашистськими державами було здійснено серію актів агресії у різних районах світу: захоплення Італією Ефіопії ■■■ та ■■■ (р.), війна з республіканською Іспанією ■■■ (р.), захоплення Німеччиною Австрії (1938 р.), спроба Японії захопити частину далекосхідних територій Радянського Союзу у районі озера Хасан ■■■ (р.).

США, Великобританія і Франція намагалися спрямувати агресію країн антикомінтернівського пакту проти Радянського Союзу. Англія і Франція на переговорах з Німеччиною і Італією у Мюнхені ■■■ (р.) погодилися на приєднання до Німеччини Судетської області Чехословаччини, сподіваючись тим самим спрямувати інтереси

Німеччини на схід. При потуранні західних держав Німеччина у березні 1939 р. розчленувала і поглинула більшу частину Чехословаччини, давши дозвіл на окупацію Карпатської України своєму союзнику Угорщині.

Трагічна історія Карпатської України показала всім, що Гітлер ніколи не розглядав українське питання в інтересах українського народу.

Спроби створення системи колективної безпеки

З ■ червня по 2 серпня ■■■ р. у Москві проходили переговори ■■■ СРСР, ■■■ і Францією про укладання тристороннього союзу проти німецької агресії. Переговори завершилися провалом, як з вини Англії і Франції, які затягували переговори, сподіваючись ізолювати СРСР на міжнародній арені і направити проти нього фашистську агресію, так і з вини радянського керівництва, яке вважало все капіталістичне оточення однаково ворожим ■■■ СРСР і тому не бачило головної небезпеки з боку фашистської Німеччини. Більше того, сталінське керівництво пішло на союз із Німеччиною.

Пакт ■■■■■■■■■■

23 серпня 1939 р. було підписано радянсько-німецький Договір про ненапад (пакт ■■■■■■■■■■). До договору додавався секретний протокол про розмежування сфер впливу сторін в Європі. Секретний протокол, існування якого радянське керівництво протягом ■■■■■■■■■■ заперечувало, давав можливість Сталіну

збільшити територію СРСР майже до кордонів Російської імперії 1914 р. Німеччина давала згоду на приєднання до Радянського Союзу Фінляндії, Естонії, Латвії, Західної Білорусі, Західної Волині та Східної Галичини.

В свою чергу, Німеччина отримала повну свободу дій у Європі і забезпечила собі поставки з Радянського Союзу воєнно-стратегічних матеріалів і продовольства.

Початок другої світової війни

Пакт "Молотова-Ріббентропа" перетворив Німеччину на фактичного союзника фашистської Німеччини і розв'язав руки Гітлеру в його агресії у Європі. 1 вересня 1939 р. нацистські війська напали на Польщу. Зв'язані з нею договірними зобов'язаннями, Англія і Франція оголосили війну Німеччині. Це був початок другої світової війни.

• Приєднання Західної України, Північної Буковини та Південної Бессарабії до складу УРСР

Згідно з пактом і таємним протоколом радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли польський кордон і вступили в Західну Україну і Західну Білорусію. Офіційно радянське керівництво пояснило цей крок необхідністю запобігти фашистській окупації західноукраїнських і західнобілоруських земель. Східна Галичина і Західна Волинь були зайняті Червоною армією майже без опору з боку Польщі за 10 днів. Агресія проти Польщі означала вступ Радянського Союзу у світову війну.

Україна у 1939-1940 рр.

Договір про дружбу і кордони

28 вересня 1939 року союз Німеччини і СРСР був скріплений Договором про дружбу і кордони. Договір уточнив сфери впливу держав і розмежувальну лінію між ними на території Польщі. У сферу впливу СРСР переходили Литва, Бессарабія і Північна Буковина, у сферу впливу Німеччини - Лемківщина і Холмщина (українські території, які раніше були у сфері впливу СРСР).

У червні 1940 р. Червона армія зайняла Північну Буковину і Бессарабію.

Договір про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною, як і секретний протокол до пакту Молотова-Ріббентропа, протягом 1939-1940 становив одну із державних таємниць СРСР. Ці угоди були укладені всупереч нормам міжнародного права і сприяли початку другої світової війни.

Відповідно до пакту про сфери впливу західноукраїнські і придунайські українські землі ввійшли до складу УРСР, що відповідало споконвічним прагненням українців до возз'єднання в межах однієї держави. Незабаром відбулося оформлення нового політичного і територіального статусу цих земель (рішення Народних зборів у Львові, сесії Верховної Ради УРСР та Верховної ради СРСР у жовтні-листопад 1939 р. та серпні 1940 р.).

Й досі ці події неоднозначно трактує істориками. Різні дослідники по-різному називають сам факт входження українських земель до складу УРСР: "включення", "формальне інкорпування, назване "аннексія" (за О.Субтельний), "возз'єднання, що носило характер акції окупаційного типу" (за А.Дехтярем) з істориків розглядає це як звільнення неволених західноукраїнських земель і возз'єднання української держави.

з'єднання Західної України з Наддніпрянською.

Перетворення в Західній Україні

Після возз'єднання західноукраїнських земель з Україною почалася здійснення перетворень но до радянського зразка.

Перетворення носили суперечливий характер.

Деякі заходи радянської влади отримали позитивну оцінку українського населення:

- експропріація маєтків польських землевласників з обіцянкою перерозподілу землі між селянами;
- українізація системи народної освіти, заходи з ліквідації неписьменності;
- запровадження безкоштовного медичного обслуговування;
- створення системи соціального забезпечення.

Але, поряд з цим:

- радянська влада принесла жорсткий репресивний режим: були розгромлені всі політичні партії і громадські організації, в т. ч. "Просвіта", "Рідна школа", Наукове товариство Т.Г.Шевченка. Арешту підлягали власники підприємств і банків, керівники кооперативів, великі, а часто і середні, землевласники, уніатське духовенство, службовці старого держапарату, офіцерський склад польської армії. У квітні-травні у Хотинському лісі під Смоленськом, ще раніше - під Харковом і в інших місцях були розстріляні понад тис. польських офіцерів. Впродовж чисельність репресованих склала понад 10% населення Західної України;

- розпочалася примусова колективізація селян, націоналізація промисловості і банків;

- західноукраїнських територій супроводжувалася утвердженням

тоталітарного режиму, механічним перенесенням сюди всього комплексу "казармового" соціалізму (структур, господарського механізму тощо), що робилося без урахування реальних потреб і можливостей тогочасного суспільства;

- владні структури зовсім не залежали від волі населення, а були лише додатком компартійних органів. На всі важливі посади перших керівників призначалися працівники, що прибули за скеруванням ЦК всесоюзних і республіканських наркоматів;

- великих утисків релігійне життя. Всі церковні заклади, наукові установи та організації підлягали ліквідації, а майно - конфіскації. Вже восени 1939р. припинили свою діяльність Богословська академія у Львові, Львівська, Перемишльська, єпархіальні духовні семінарії, Богословське наукове товариство (всі - греко-католицької Церкви).

Авторитетна думка

Переважає більшість населення західноукраїнських земель вітала акт приєднання і возз'єднання з Але внаслідок репресії тоталітарного режиму багатьох людей, котрі раніше вітали прихід Червоної в Західну Україну і встановлення радянської влади, надалі докорінно переглянули свої погляди. У значній частині західноукраїнського суспільства зміцніла антирадянська настрої.

Історія України (Львів., 1998)

Об'єднання майже всіх українських земель у складі мало велике історичне значення: вперше за декілька століть українці опинилися в межах однієї держави. Проте ціна, яку довелося заплатити за це об'єднання населенню Західної України, була надто високою. Негативний досвід спілкування з радянською владою переконав західних українців у тому, що майбутнє - не в СРСР, а у створенні незалежної української держави.

Виконайте вправу 28

1. Заповніть таблицю, вказавши зміни в західноукраїнських землях на поч. другої

Дата	Західноукраїнські землі, приєднані до УРСР
1939 р.	
1940 р.	

2. Розкрийте сутність політики

України військами Німеччини та її союзників (22 червня 1941 - 22 липня 1942)

• Напад Німеччини на СРСР

У Гітлер підкорив майже всю Західну Європу і, згідно з "планом Барбаросса", розробленим у грудні 1940 р., почав інтенсивну підготовку до війни проти СРСР. У першій 1941 р. була призначена і дата нападу. Достовірна і незаперечна інформація про плани Гітлера через розвідників і дипломатів поступала до Сталіна. Але, замість відповідних заходів по приведенню збройних сил у бойову готовність, радянське засуджувало "чутки" про напад Німеччини як безпідставні, запевняло в міцності та непопорушності радянсько-німецького договору.

Початок війни виявився несподіваним для командування Червоної армії, населення країни, що призвело до трагічних наслідків. 21 червня 1941 р. на повідомлення радянського військового аташе у Франції генерала те, що війна розпочнеться 22 червня, Сталін написав: "Довідайтесь, хто автор цієї провокації, і покарайте його".

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина без оголошення війни напала на Радянський Союз. Її союзниками виступили Фінляндія, Угорщина, Румунія, Італія, Словаччина.

Відразу ж після вторгнення Німеччини на територію СРСР друга світова війна стала для нього *вітчизняною, визвольною, справедливою*.

План "Барбаросса" передбачав "бліц-кріг" - блискавичну війну: протягом місяців знищити Червону армію і вийти на лінію армія наступала у трьох головних напрямках: *західному* - на Ленінград, *центральному* - на Москву, *південному* - на Київ. Згідно з планом передбачалося Україна вже в перші тижні війни і створення плацдарму для прориву на Кавказ Закавказзя.

(червень 1941 - липень 1942)

Захопивши Україну, німці раз і назавжди встановили економічну рівновагу і тим самим не тільки захистили Європу від більшовизму, але й зберегли всі умови, які стоять перед Німеччиною.

А.Гітлер

За планом "Ост" німці мали намір виселити з України мільйони людей, заселивши її німецькими колоністами. Частина українських земель передбачалося передати союзникам.

Наступ на Україну здійснювала група німецьких армій "Південь" на чолі з фельдмаршалом Манштейном. Для оборони України були створені Південно-Західний фронт на чолі з генералом Кирпоносом та Південний фронт на чолі з генералом Чеченовим.

З 23 по 29 червня в районі Броди тривала найбільша танкова битва початкового етапу війни. Війська Південно-Західного фронту змушені були відступити, залишивши Західну Україну. 30 червня німці окупували Львів. Вже на кінець третього тижня війни вони просунулись углиб України на 300-350 км.

На північному напрямку німецькі війська просунулись углиб радянської території на 500 км., на центральному напрямку - на 600 км. Червона армія за перші три тижні війни втратила 850 тис. чоловік (у разів більше, ніж Німеччина), 3,5 тис. літаків, 6 тис. танків.

Початковий період війни склався вкрай невдало для Радянського Союзу.

Причини поразок радянських військ

Історичні реалії свідчать про те, що напередодні нападу Німеччини Радянський Союз володів об'єктивними передумовами для належної відсічі агресору. СРСР мав потужний воєнно-економічний потенціал і планував вести можливу війну на ворожій території і кров. Причини тяжких поразок у війні криються не в слаб-

кості СРСР, а в негативних явищах, властивих тогочасному режиму. Серед них варто зазначити такі:

1. Радянського керівництва в оцінці ситуації, переоцінка значення радянсько-німецьких договорів, прорахунки у визначенні строків нападу Німеччини на Радянський Союз;

2. Червоної армії кваліфікованими командирськими кадрами, крадіжками стали жертвами сталінських репресій (знищено 20% командного складу Червоної армії). Нові командири були погано підготовлені, некомпетентні. На початку війни лише 7% командного складу мали вищу освіту. Гітлер, обізнаний зі станом Червоної армії, глузливо називав "глиняним колосом без голови"; незавершеність заходів по зміцненню західних кордонів, частин Червоної армії (Сталін боявся спровокувати напад Німеччини); Німеччина, яка завоювала більшу частину Європи, завойовувала економічним потенціалом значно перевершувала Радянський Союз. На початку війни вона мала перевагу в живій силі і техніці. Так, армія Німеччини і її союзників, що виступила проти СРСР, налічувала 5,5 мільйонів солдат і офіцерів, у той час як радянські війська

Оборонні дії в Україні в 1941 р.

Головною літньої кампанії була оборона України, яка тривала з 7 липня по 26 вересня 1941 р. і відволікала значні сили ворога. Проте, німецьким арміям вдалося оточити велике угруповання захисників в районі Ізюма, в полон потрапило понад 665 тис. солдат і офіцерів, було знищено командування Південно-Західного фронту.

Причиною трагедії стали прорахунки вищого військового командування, зокре-

■ те, що Сталін не давав згоди на відведення військ з-під ■■■■■

До найкрупніших оборонних боїв на території України належать також **оборона Одеси (5 серпня - 16 жовтня 1941 р.)** та **оборона Севастополя, яка тривала 250 днів! (30 жовтня 1941 р. - 4 липня 1942 р.)**

■ **Наприкінці 1941 р. німецькі війська групи армій "Південь" окупували майже всю Україну.** Однак, *ціною величезних жертв, героїчного опору народу план "блискавичної війни" був зірваний.*

Сталінська ■■■■■ система, яка поставила країну перед загибеллю, мусила тепер рятувати її.

■ *22 червня створено Ставку головного командування під керівництвом маршала С. Тимошенка (згодом перейменовано на Ставку верховного головнокомандування на чолі зі Сталіним);*

■ *29 червня прийнято Директиву партійним і радянським організаціям прифронтних областей, яка містила план оборони і евакуації;*

■ *30 червня створено Державний комітет оборони на чолі зі Сталіним, що об'єднав у своїх руках усю державну, господарську і воєнну владу в країні;*

■ *розпочато формування дивізій народного ополчення, винищувальних батальйонів, мобілізацію населення на будівництво ■■■■■ споруд;*

■ *почалася перебудова економіки на воєнний лад.*

Гасло *"Все для фронту, все для перемоги!"*, що з'явилося в перші дні війни, визначало віднині весь сенс ■■■■■ і ■■■■■ радянського суспільства.

В умовах воєнно-політичної кризи сталінський режим здійснював керівництво країною своїми репресивними, тоталітарними методами. Про це свідчать надзвичайно жорстокі накази Сталіна №270 від ■ серпня 1941 р. і №227 від 28 липня 1942 р. *"Я/кроку назад"*, які нерідко прирікали на загибель цілі з'єднання.

Евакуація

На початку війни виникла необхідність евакуювати матеріальні і людські ресурси на схід СРСР.

Відсутність завчасно складених планів евакуації (адже воювати збиралися на "чужій території") внесла, особливо в перші тижні війни, дезорганізацію в евакуаційні процеси.

З України було евакуйовано на схід: ■■ над 550 підприємств, майно радгоспів, колгоспів (зокрема понад 5 ■■■ голів худоби) Академію наук України, культурно-освітні заклади, понад 3,5 млн. робітників, селян службовців.

Все, що не можна було вивезти, підлягало знищенню.

Перебування на схід величезних матеріальних цінностей, переведення ■■■■■ го господарства на воєнний ■■ - у ■■■■■ чайно складних умовах і в найкоротші строк - стало всенародним трудовим ■■■ вигом. На сході країни, по суті, заново була створена першокласна воєнна економіка

Остаточна окупація України

Після розгрому ■■■■■ фронту ворог кинув основні сили на ■■■■■ ву, де з 30 вересня по 5 грудня йшли важкі оборонні бої. 5-6 грудня радянські ■■■■■ перейшли в контрнаступ, ■■■■■ німців і відкинувши ■■ на захід на ■■■■■ к Перемога під Москвою остаточно поховала гітлерівський план "бліцкригу", розвіла міф про непереможність вермахту.

Успіх під Москвою всупереч ■■■■■ ям військових радників Сталін вирішив використати для розвитку загального наступу. Він дав вказівку про проведення ■■■■■ тьох часткових і розрізаних наступальних операцій. Погано продумані і слабо забезпечені у матеріально-технічному ■■■■■ шенні, всі вони були невдалими. ■■■■■ наслідки мала наступальна операція і Харковом військ Південно-Західного фронту на чолі з ■■ *Тимошенком* і ■■■■■

у травні 1942 р.: загинуло три армії, у полон потрапило 240 тис. солдатів і офіцерів. Трагічно завершилася і спроба розгромити гітлерівців у Криму. 4 липня 1942 р. після 250-денної оборони Севастополь захопили німецькі війська.

Поразки в Україні різко змінили воєнно-стратегічну ситуацію, ініціатива знову перейшла до рук ворога. У червні 1942 р. німецькі війська великими танковими з'єднаннями за підтримки авіації почали навальний наступ на воронезькому напрямку. Наслідком цього був прорив фронту вглиб на 200-400 км протяжністю 600-650 км.

22 липня 1942 р. після захоплення м.Свердловська Ворошиловградської області гітлерівці остаточно окупували всю територію Української РСР.

Україна в роки німецької окупації

1. Захопивши Україну, німці розчленували її на окремі частини:

О Буковина, Одеська та Ізмаїльська області, частина Вінницької та Миколаївської областей були віддані Румунії. Ці землі отримали назву "Трансністрія";

Д Галичина разом з польськими територіями ввійшла до складу окремого генерал-губернаторства;

Д більшість українських земель увійшла до складу Рейхскомісаріату - "Україна" на чолі з фанатичним нацистом, катом українського народу [redacted]. Це адміністративне утворення включало 63,6% всієї території України;

Д прифронтові області [redacted] Сумська, Харківська області, Донбас) підпорядковувалися військовому командуванню.

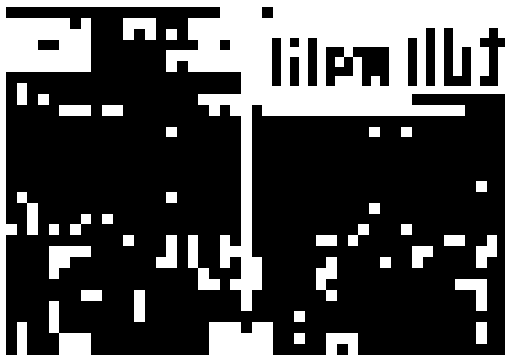

Гітлерівська тактика "випаленої землі"

2. Відповідно до "теорії расової винятковості німецької нації" українці підлягали масовому знищенню. Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу.

Україна вкрилася концтаборами, тюрмами, гето. Практично в кожному українському місті був свій [redacted] "Яр": за роки окупації в Бабиному Яру в Києві загинуло понад 220 тис, в [redacted] Яру в Харкові - понад 60 тис, в [redacted] концтаборі у Львові - понад [redacted] тис чоловік. Переважно це були українські громадяни єврейської національності. А всього в Україні в період окупації було вбито 3,9 млн. мирного населення і [redacted] млн. військовополонених.

3. Гітлерівці грабували матеріальні і людські ресурси України. До Німеччини вивозилися продовольство, обладнання, сировина, коштовності, чорноземи, а також робоча сила. З України на примусові роботи до Німеччини було вивезено 2,4 [redacted].

Відправка [redacted] до Німеччини

Щоб забезпечити більш "ефективну" експлуатацію українського села, німці зберегли [redacted]

4. Обмежувалися постачання міст продовольством, медичне обслуговування, освіта. Українці перетворювалися на людей "третього сорту".

Таким чином, окупаційний режим відзначався винятковою жорстокістю. Але він виявився неефективним, бо не забезпечив покори українського народу. Навпаки, нацистський "новий [redacted]" викликав масовий рух Опору в Україні.

До початку війни ОУН співробітничала з німцями. В німецькій армії був утворений "Легион українських ОУН розраховувала на сприяння Німеччини у відновленні державності. Проте, спроба проголошення у Львові **30 червня 1941 р.** самостійної української держави не була підтримана Німеччиною. Гестапо заарештувало усіх членів новоствореного уряду на чолі з **Я. Керівника ОУН**. Проти ОУН розпочалися репресії. У відповідь ОУН почала створювати партизанські загони, які у **жовтні 1942 р.** об'єдналися під назвою **Українська повстанська армія (УПА)** на чолі з **Романом Шухевичем (псевдонім - Тарас Чупринка)**. ОУН-УПА не припиняла також анти- і діяльності.

терор західноукраїнських областей, ОУН, свавілля німецької адміністрації, грабунки, примусова праця, вивіз молоді до Німеччини - все це викликало і посилювало настрої, які переростали у рух опору, що з кожним днем ставав все і діяльнішим/

розраховувала на власні сили і підтримку місцевого населення. Мережа оунівського підпілля охопила не західні, а і центральні, східні, південні райони України, де ОУН діяла під лозунгами: "Смерть Гітлеру!", "Смерть Сталіну!", "Радянська влада - без більшовиків!".

Основними об'єктами партизанських дій з боку УПА були:

- німці та союзники;
- формування Армії Крайової та польське населення;
- радянські партизанські загони, а згодом - підрозділи Червоної армії.

Намагаючись утвердити себе у західних регіонах України як "третя сила", УПА лише у 1943 р. провела

47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизан.

Слід зауважити, що в ОУН не було єдності щодо стосунків з німцями. Започаткований на Волині та Поліссі повстанський рух поширювався на інші регіони України. Чисельність УПА за різними даними становила від 30-40 тис. до 100 тис.

Повстанська загроза збільшується з дня на день. Повстанці опановують цілі області, вдаються до терору. Національні рухи сильніші, аніж ми передбачали. Де стосується балтійських країн та України.

З щоденника німецького міністра пропаганди Геббельса, 1942 р.

Таким чином, Україна була охоплена масовим рухом Опору, але через глибокі ідеологічні суперечності між двома його течіями точилася жорстока боротьба.

Так, Карпатський рейд партизанського з'єднання влітку р. призвів до кривавих боїв між оунівськими і радянськими партизанами. А весною р. біля Рівного УПА розбила автоколонну штабу командуючого -м Українським фронтом генерала сам генерал був тяжко поранений і помер.

Водночас із боротьбою німецьких окупантів та радянських партизан УПА довелось вирішувати складну проблему українсько-польських/ мали історичні корінні і час від часу загострювалися до збройної конфронтації.

З приходом Червоної армії в Західну Україну ОУН, залишаючись на платформі незалежності, оголосила війну сталінському режиму. Радянське командування для боротьби з УПА створило окрему армію Боротьба сторін продовжувалася до середини 50-х і носила надзвичайно жорстокий, кровопролитний характер.

8.4. Визволення України від фашистських загарбників (грудень 1942 - жовтень 1944)

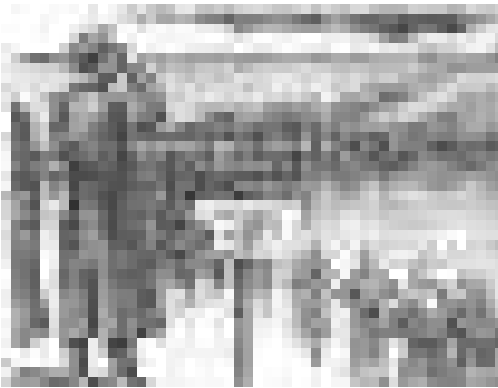
Визволення України почалося під час **Дніпро-Карпатської битви** (листопад 1942 - лютий 1943), яка поклала початок корінному перелому у війні на користь СРСР.

Перші населені пункти України в східному Донбасі були звільнені в грудні 1942 р.

Масове ж визволення українських земель почалося в ході Курської битви (5 липня - 23 серпня 1943 р.). 23 серпня війська Степового фронту звільнили Харків.

Розвиваючи успіх, радянські війська у вересні 1943 р. вийшли до Дніпра. У **жовтні 1943 р.** розгорнулася героїчна битва за Дніпро, на якому німці намагалися створити неприступну лінію стратегічної оборони ("Східний **Дніпро**"). Кульмінацією битви за Дніпро було визволення від окупантів Києва. Сталін, ігноруючи реальне співвідношення сил, наказав будь-якою ціною звільнити Київ до "Великого Жовтня".

Ціною величезних людських втрат радянські війська звільнили місто **6 листопада 1943 р.** За визволення столиці України понад **100 000** солдат і офіцерів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

У 1944 р. радянське командування силами чотирьох Українських фронтів здійснило серію наступальних операцій, остаточно визволивши територію України:

1944 р. - *Київська операція*

1944 р. - *Корсунь-Шевченківська операція (січень-лютий 1944 рр.);*

1944 р. - *Ровенсько-Луцька операція (січень-лютий 1944 рр.);*

1944 р. - *Криворізька операція (січень-лютий 1944 рр.);*

1944 р. - *Наступ на півдні. Визволення Одеси, Миколаєва (березень-квітень 1944 рр.);*

1944 р. - *Визволення Криму (квітень-травень 1944 рр.);*

1944 р. - *Львівсько-Сандомирська операція (липень-серпень 1944 рр.). 27 липня 1944 р. звільнено Львів;*

1944 р. - *Березько-Бузька операція (вересень-жовтень 1944 рр.);*

28 жовтня 1944 р. територія України була остаточно визволена від загарбників.

Наступ радянських військ (1943-1944)

У ході визвольних операцій 1944 р. в Україні загинуло понад 3,5 мільйонів воїнів!

Висновки:

- У Другій світовій війні Німеччина і її союзники прагнули розчленувати Україну та колонізувати її.
- З червня 1941 р. по жовтень 1944 р. Україна була ареною збройної боротьби проти окупантів. Героїчна боротьба розгорнулася в тилу німецьких армій.
- Частина українців, очолювана ОУН-УПА, прагнула скористатися війною для відродження незалежної української держави.
- Ворогами самостійної України були не лише нацисти, а й сталінський тоталітарний режим, що стало причиною непримиренної боротьби між радянським та оунівським рухом Опору.
- Український народ зробив величезний внесок у перемогу над Німеччиною і її союзниками.

■ Історичні джерела

Із спогадів очевидців про масові вбивства українських в'язнів силами НКВД (літо 1944 р.)

.. ■ член ■ я одержав доручення відійти з друзями до с. Вербова, а звідси ще перед приходом німецьких військ дістатися до Бережан і там знайти важливіші об'єкти, між іншим, комісаріат НКВД, приміщення Райпарткому, суд і тюрму. Вже по дорозі до Бережан ми стрінули дівчину з с. Вербова, якій удалося щасливо втекти з тюрми в Тернополі під час німецьких налетів. Вона розповіла нам про жахливі масакри, вчинені большевиками в тернопільській тюрмі.

Біля ■ години ми разом з німецькими передовими частинами чекали на передмісті, бо а ■ боку міста було чути страшну стрілянину, а втікаючі над схід ■ вицькі війська забили кіньми, возами і людьми дорогу Бережани-Тернопіль. О 10.30 год. ■ були вже на призначених місцях. Вскочивши в приміщення комісаріату НКВД, перше що ■ побачив: на столі лежав альбом УСС, а на стіні висіла рушниця. Всі документи в ■ порядку опинилися в наших руках. Через кілька хвилин я одержав від сп. п. Івана Королишина який пізніше перебрав адміністрацію цілого повіту, доручення дістатися до тюрми і не впускати туди нікого аж до переведення повної перевірки. Ми подалися туди з другом Б. з Нарасва.

Від тюрми заносило неприємним запахом і не було помітно жодного життя всередині. Через півгодини прибули І. Королишин, С.Б. і троє німецьких старшин, і всі ми разом ввійшли до тюрми.

Переглядаючи камеру за камерою, ми знаходили лише людські трупи і більш нічого. В одній з камер у підвалі я почув якийсь рух і зараз про це зголосив. Майже всі ми кинулися туди і сутінках знайшли трьох напівживих людей. Це були жиди - два чоловіки й одна жінка. Вони були дуже виснажені, і один з них помер зараз при виході, а другий упав трохи далі ■ подвір'ї. Жінку взяли німці на руки і кудись понесли, що з нею сталося, не знаю.

Того ж таки дня ціле подвір'я тюрми було встелене людськими трупами, що ■ камер. Хто мав когось арештованого з родини, той одержував дозвіл розпізнавати його м замордованими.

Поблизу річки Золота Липа, що пропливає попри місто, стоїть серед невеликого парку старовинний замок Винявських. Коли розбито замуровані льохи цього замку, то в них ■ знайдено людські трупи.

■ Чим можна пояснити політику масового знищення політв'язнів, яку проводило керівництво НКВС?

ГОВ

Акт відновлення Української держави (Львів, 30 червня ■■■ р.)

■■■■■ Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом ■ творця і вождя Євгена Коновальця вела в останні десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України - Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на ■■■■■■ землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава! Хай живе Організація Українських Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера! Слава Україні! Героям Слава!

Ярослав Стецько, в.р. Голова Національних Зборів

На що розраховувала ОУН під проводом Степана Бандери, проголошуючи Українську державу?

■ **Чому не справдилися ці сподівання?**

Наказ СД про стратувчленів ОУН під проводом Бандери, ■■■■■■■■■■ 1941 р.)

Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна), мета якого - створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники.

Протоколи допитів мають бути переслані айнцакоманді ■■■■

Цей лист має бути знищений командофюрером негайно після прочитання.

• **Зробіть висновок про характер стосунків між ОУН і німцями.**

З наказу №227 Наркомату оборони СРСР від 28 червня 1942 р.

...Після втрати України, Білорусії, Прибалтики, Донбасу та інших районів наша територія зменшилася. Отже, стало значно менше людей, хліба, металу, заводів, фабрик... Ми вже не маємо переваги над німцями ні в людських резервах, ні в запасах хліба. Відступати далі - значить згубити себе й згубити свою Батьківщину. Отже, пора припиняти відступ.

Віднині залізним законом дисципліни для кожного командира, червоноармійця, політпрацівника повинна бути вимога - жодного кроку назад без наказу нашого командування.

• **Цьому наказу даються різні оцінки: одні вважають, що він сприяв посиленню дисципліни і боєздатності радянських військ, інші - що він базувався на страху перед покаранням і тому не ■■■■ сприяти поліпшенню морального стану військ. Яку з цих точок зору Ви поділяєте? Чому?**

З наказу фельдмаршала В. ■■■■■■■■■■

■■■■■ харчуванням місцевих жителів і військовополонених є непотрібною гуманністю.

Все, в чому вітчизна відмовляє собі і керівництво з великими труднощами надсилає на фронт, солдат не повинен роздавати ворогові, навіть у тому випадку, коли це - трофеї. Вони є

необхідною частиною нашого постачання. Війська зацікавлені у ліквідації пожеж тільки тих будинків, які повинні бути використані для розміщення військових частин. Все інше, що є символом колишнього панування більшовиків, у тому числі і будинки, повинно бути знищене. Ніякі історичні або культурні цінності на Сході не мають значення.

Із промови рейхскомісара Е. Коха

...немає ніякої вільної України. Мета нашої роботи полягає в тому, що українці повинні працювати на Німеччину, що ми тут не для того, щоб ошасливити цей народ. Україна може дати те, чого не вистачає в Німеччині. Це завдання повинно бути виконане, незважаючи на втрати. Фюрер наказав вивезти з України в Німеччину 3 мільйони тонн зерна, і ми повинні це зробити.

- Які завдання стояли перед німецьким окупаційним режимом в Україні?
- Наскільки йому вдалося вирішити ці завдання?

• Історичні факти

- У 1936 р., виступаючи у Нюрнберзі на з'їзді нацистської партії, [REDACTED] заявив, що якби завоювати Україну..., то кожна німецька господарка відчула б, наскільки її життя стало легшим.
- Завдяки процесу возз'єднання, що відбувався протягом 1939-1940 рр., населення України збільшилося на 8 809 тис. осіб і на середину 1941 р. становило 41 657 тис., а територія розширилася до 565 тис. км².
- До червня 1941 р. на території Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Ізмаїльської областей було створено 2867 колгоспів, які об'єднали 204,1 тис. селянських господарств.
- Всього із західних областей УРСР в 1940-1941 [REDACTED] було депортовано понад 10% населення.
- Протягом 1944-1945 [REDACTED] органи [REDACTED] здійснили на західноукраїнських землях проти УПА близько 40 тис. операцій, у [REDACTED] ході вбито 103 тис. і затримано 125 тис. повстанців, виявлено 83 тис. чоловік, що переховувалися від мобілізації до армії. Оскільки кількість вояків [REDACTED] А, за деякими даними, не перевищувала 80 тис. чол., то значну частину вбитих і арештованих становили мирні жителі краю.

• Чи знаєте Ви, що...

- ще в [REDACTED] р. Адольф [REDACTED] у книзі [REDACTED] ("Моя боротьба") відверто закликав до розгрому Радянського Союзу;
- готуючи напад на СРСР, [REDACTED] мав однозначні плани щодо України у майбутній війні: насамперед, відбити у Москви важливий економічний район та перетворити край у аграрно-сировинний додаток Рейху, який повинен був "забезпечувати продовольством населення великого Рейху на тисячу років наперед";
- у ніч на 22 червня 1941 р. на ділянці Сокальської прикордонної комендатури на Львівщині кордон перейшов солдат 74-ї німецької піхотної дивізії [REDACTED] [REDACTED]. Він повідомив, що на світанку війська вермахту підуть в атаку;
- у перші дні війни в Україні було призвано до армії близько 2,8 млн. чоловік;

[REDACTED]

- наприкінці червня ■■■ р. за наказом наркома внутрішніх справ СРСР Л.Берії без суду й слідства у тюрмах Львова, Станіслава, Тернополя, Дрогобича та інших західноукраїнських міст беріївські кати по-звірячому замордували близько 10 тис. чоловік;
- у ході евакуації в глибокий тил, переважно в Росію та Казахстан, з України було вивезено 550 великих заводів, близько 3,5 млн. чоловік. Знищувались промисловість, транспортні об'єкти, зібраний як ніколи багатий врожай і запаси продовольства (що стало причиною голоду в Україні), затоплювалися шахти, були зруйновані усі 54 домни Донбасу;
- у вересні ■■■ р. Гітлер наказав спішно доставити до Німеччини 500 тис. українців віком від ■ до 35 років для роботи в домашніх господарствах;
- з 7 млн. іноземних робітників у Німеччині третину становили українці;
- у лютому ■■■ р. на конференції глав союзних держав СРСР, США і Великобританії в Криму Україна одержала пропуск у члени ООН;
- після падіння Берліна і самогубства Гітлера у ніч на 9 травня 1945 р.в передмісті столиці ■■■■■■■■■ представники армій союзних держав і командування вермахту підписали акт про капітуляцію Німеччини.

Питання для обговорення на семінарському занятті "Україна Другій світовій війні" ■■■■■■■■■■ (2 год.)

1. *Причини та початок Другої світової війни. Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі.*
2. *■■■■■■ бойових дій на території України. Оборонні бої.*
3. *Фашистський окупаційний режим і антифашистський опір в Україні ■■■■■■■■■■ рух, підпілля, національно-визвольний рух під проводом ОУН-УПА).*
4. *Визволення України від німецько-фашистських загарбників.*
5. *Підсумки та уроки Другої світової війни.*

■■■ Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

1. *Українська повстанська армія.*
2. *Партизанська боротьба в Україні.*
3. *Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни.*
4. *Культурне життя в Україні в період Другої світової війни.*

література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. *Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Документи та матеріали* - іст. журнал. - 2000. - №2.
2. *І. Економічна експансія третього рейху в Україні.* - К., 2000.
3. *Киричук Ю. Історія* - Тернопіль, 1991.
4. *Коваль* *Україна: 1939-1945. Маловідомі і сторінки історії.* - К., 1995.
5. *Коваль М.В. Друга світова війна та історична* //Укр.-іст. журнал. - 2000. - №3-4.
6. *Косик В. Україна і Німеччина в другій світовій війні.* - Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993.
7. *І. Т., Лисенко О. Є. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах другої світової війни.* - К., 1997.
8. *Патриляк* *Націоналістичний партизанський рух на території Західної України влітку* р. *журнал.* -2000. -№4.
9. *Руденко Н.М., Русак* *Армія фашистського агресора: від перемог до поразок. 1941-1945 (Морально-психологічний аспект).* - К, 1997.
10. *Скоробогатов* *Харкові за часів окупації* *журнал.* - 2000. - №6.
11. *Трофимович В. Україна в роки другої світової війни (1939-1945).* -Львів, 1995.
12. *Українська РСР Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу* - К., 1967-1975., Т. 1-3.
13. *Чайковський* *Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941-1945 мовою документів, очима історика.* - К., 1994.
14. *Швагуляк М. Українська карта //Дзвін.* - №7.

РОЗДІЛ 9

УСЬОЩЕ ПІСЛЯ ВІЙНИ РР.

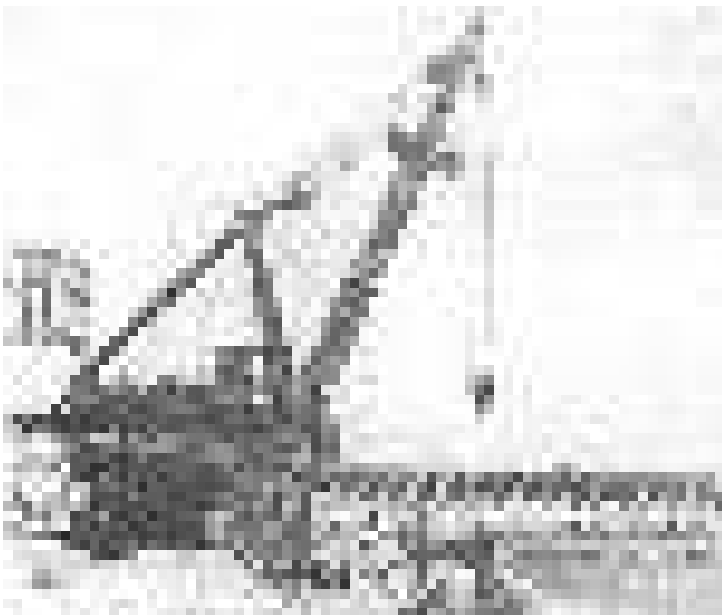
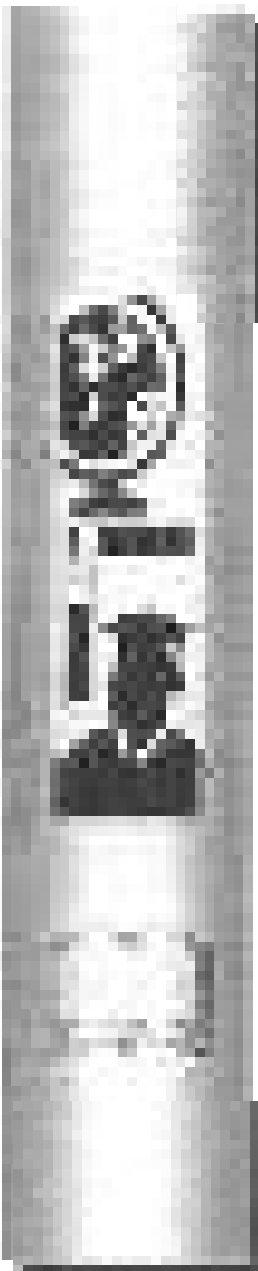
Радість і щастя від перемоги над Німеччиною були затьмарені величезними людськими жертвами (загинув кожен шостий житель республіки), які народ України приніс на вівтар перемоги, і незмірними матеріальними збитками.

■ Коваль

Повоєнна Україна у багатьох важливих відношеннях виявилася дуже відмінною від тієї, якою вона була раніше. Значно розширилися зросла політична й економічна вага в СРСР, докорінно змінився склад населення і, що найважливіше, вперше за багато століть усі українці опинилися в межах однієї держави. До цих змін прагнули пристосуватися як українське суспільство, так і радянський режим, отож, кроки, спрямовані на це пристосування, становлять головну тему повоєнної історії України.

... адепти сталінського соціалізму прагнули якнайшвидше ліквідувати страшні наслідки війни, апелюючи до героїзму й патріотизму людей. При цьому тривало зловживання владою, порушувались елементарні людські права, придушувались будь-які спроби інакомислення.

В.Смолій

Історія України цього періоду характеризується складними і суперечливими процесами. Чітко вирізняються чотири етапи, які мали різне змістовне навантаження:

1. 1945-1953 - посилення сталінського тоталітарного режиму;
2. 1953-1964 - хрущовська "відлига";
3. 1964-1985 - застій і криза радянського суспільства (так звана "брежнєвщина");
4. 1985-1991 - період перебудови, активізації суспільно-політичного життя в Україні, логічним результатом якого стало проголошення незалежної Української держави.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

коли і як завершилося формування території сучасної України; особливості відбудови економіки в воєнний період; напрямки перетворень, які здійснювала в Західній Україні радянська влада та рух опору проти неї західних українців; проблеми розвитку народного господарства України в сер. 50-х на поч. 90-х рр.; характер суспільно-політичного життя, еволюцію політичної системи радянсь-

кого суспільства в рр.; причини зародження та етапи дисидентського руху; процеси перебудови в радянському суспільстві; зміст суспільно-політичного життя України в кін. 80-х - поч. 90-х рр.; передумови проголошення державної незалежності України; причини розпаду СРСР та передумови створення СНД.

План викладу і засвоєння матеріалу

- 9.1. Період посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953 рр.).
 9.2. Період хрущовської "відлиги" (1953-1964 рр.).
 9.3. Період застою і кризи радянського суспільства (1964-1985 рр.).
 9.4 Україна в період перебудови (1985-1991 рр.).

Ключові терміни та поняття

Ф десталінізація	Ф права людини	Ф корупція
Ф операція "Вісла"	Ф правозахисний рух	Ф політичний плюралізм
Ф економічні методи управління	Ф дисидентство	Ф перебудова
Ф хрущовська "відлига"	Ф шестидесятники	Ф гласність
Ф командна економіка	Ф застійні явища в економіці	Ф чорнобильська катастрофа
Ф [] система	Ф політико-ідеологічна криза	Ф Декларація про державний суверенітет
Ф []	Ф мілітаризація економіки	Ф Акт проголошення незалежності України
Ф консерватизм	Ф "холодна війна"	Ф референдум
Ф космополітизм	Ф науково-технічний прогрес	Ф президент
Ф лібералізація	[] "згори"	Ф інтеграція
Ф дисидентський рух		

9.1. Період посилення сталінського тоталітарного режиму

- Територіальні зміни в Україні після другої **Возз'єднання українських земель**

За Договором між СРСР та Чехословаччиною від **29 червня 1945 р. Закарпатська Україна** возз'єдналася з Україною у складі Радянського Союзу. **Уперше майже всі етнічні українські землі об'єдналися в одній державі.** Поза межами України залишилися Посаяння, на і Холмщина, які Сталін у **1945 р.** віддав Польщі. Упродовж здійснювався обмін населенням: із України в Польщу переселився майже 1 млн. чоловік, переважно поляків, **1945 р.** Польщі в Україну - 520 тис. українців.

Операція "Вісла"

У **1947 р.** польський уряд здійснив операцію **"Вісла"** - насильницьке виселення українців (140,6 тис.чол.) з українських етнічних земель, **1947 р.** ся в межах Польщі. **При цьому переслідувалася мета:**

- асимілювати українців;
- ліквідувати бази діяльності ОУН-

Передача Криму від РРФСР до УРСР

19 лютого 1954 р. Верховна Рада **1954 р.** на ознаменування 300-річчя приєднання України до Росії прийняла рішення про включення **Кримського півострова** до складу УРСР. *Таким чином завершився процес формування сучасної території України.* Юридичний акт про входження Криму до УРСР лише підтвердив фактично існуючу ситуацію.

Отже, територіальні зміни в Україні, що відбулися напередодні і після другої **1945 р.** вої війни, **1945 р.** для неї такі наслідки:

- остаточно визначились кордони республіки, які одержали юридичне визнання світовим співтовариством;
- збільшилася територія УРСР та **1945 р.** демографічний потенціал;
- об'єднання українських земель відбулося у складі однієї держави;
- завершилося формування державної території.

Україна на міжнародній арені

25 квітня 1945 р. на конференції країн антигітлерівської коаліції в Сан-Франциско було прийнято рішення про утворення Організації Об'єднаних Націй (ООН), а **24 жовтня 1945 р.** (цей день відзначається як День **1945 р.** - ратифіковано її Устав. Серед країн-засновниць ООН була й Україна.

Завдяки чому стало можливим членство України в ООН?

Прийняття України в ООН було результатом визнання її вкладу в розгром фашизму, свідчило про зростання її міжнародного авторитету.

Серед інших факторів, які зумовили вступ України в ООН, слід назвати такі:

- *на членстві України і Білорусії в ООН наполягав Сталін, щоб у такий спосіб забезпечити собі більшу кількість голосів;*
- *вступ України до ООН мав створити ілюзію її державності і заспокоїти національно-визвольні сили.*

Формально за Україною визнавалося право на самостійні міжнародні відносини (навіть був утворений народний комісаріат іноземних справ УРСР, Україна співробітничала в різних міжнародних організаціях), але фактично своєї незалежної зовнішньої політики вона не мала. Монополія на зовнішню політику належала ЦК ВКП(б) і особисто Сталіну.

■ / все ■ таки сам факт вступу України до ООН мав велике історичне значення - вивів ■ на світову арену і сприяв включенню у світову політику.

• Відбудова господарства

Війна призвела до небаченого руйнування економіки України. Після війни її промислово-виробничий потенціал становив 48% проти рівня 1940 р.

Відбудова господарства починалася відразу ж після визволення українських земель, а вже в травні 1946 р. було відбудовано 30% зруйнованих промислових потужностей.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла четвертий п'ятирічний (1946-1950) відбудови народного господарства, що передбачав перевищення його довоєнного рівня. В Україні планувалося доведення на кінець п'ятиріччя валової промислової продукції до рівня 1940 р.

Особливості відбудови промисловості

■ Важливою проблемою відбудови були капіталовкладення. США відмовили у наданні кредитів Радянському Союзу, який став учасником плану Маршалла (кредити надавалися за умови виходу комуністів із уряду).

Поставки за рахунок репарацій із Німеччини, допомога з-за кордону були незначними. Основним джерелом інвестицій були внутрішні резерви.

■ Відбудова господарства розпочалася з важкої промисловості. При цьому уряд керувався політичними мотивами: створити такий воєнно-промисловий комплекс, який би служив гарантом оборони країни і базою перемоги світового соціалізму над капіталізмом.

В Україні за декілька років були відновлені шахти Донбасу, Дніпрогес і великі теплові електростанції, металургійні заводи. У 1948 р. машинобудівних заводів працювало більше, ніж у 1940 р.

■ Розвиток важкої промисловості відбувався за рахунок легкої, сільського господарства, науки і культури, які фінансувалися за залишковим принципом. Так, інвес-

тиції в легку промисловість склали лише 1% усіх промислових капіталовкладень.

■ Посилилися диспропорції в розвитку промисловості на користь галузей воєнно-промислового комплексу.

■ Якщо на Заході і в Японії післявоєнна відбудова промисловості здійснювалася на базі прогресивних технологій і науки, то в СРСР досягнення науково-технічного прогресу впроваджувалися повільно. Підприємства працювали за старими технологіями, надзвичайно високими були енерго- і матеріаломісткість виробів. Цим було обумовлене технічне відставання Радянського Союзу від Заходу.

■ Важливим джерелом відбудови став героїчний ентузіазм народу. 90% працюючих були охоплені різними формами соціалістичного змагання.

■ У результаті: в 1946 р. важка промисловість перевершила, а легка - ледве досягла 80% довоєнного рівня. Україна знову зайняла традиційне місце паливно-металургійної бази Радянського Союзу.

Особливості відбудови сільського господарства

■ Відбудова сільського господарства проходила в надзвичайно складних умовах:

- скоротилися посівні площі, не вистачало робочих рук, техніки, коней;

- важким було становище селян: мізерна оплата праці, високі податки на підсобне господарство, селяни мали паспортів, на них не розповсюджувалося пенсійне забезпечення, виплати по тимчасовій непрацездатності;

- ситуацію ускладнила посуха 1946 р. голод взимку в Україні відякого в Україні померло більше 800 тис. чоловік. Головною причиною голоду стала не посуха, а позиція держави і комуністичної партії: непомірно високі плани хлібозаготівел не були зменшені, зерно і продукти тваринництва великими обсягами вивозилися з кордон.

Рух опору в західноукраїнських землях

Населення Західної України в цілому вороже поставилося до комуністичного режиму і вело боротьбу проти нього. Цю боротьбу очолювали дві сили: Рух опору в західноукраїнських землях та ОУН-УПА.

Греко-католицька церква була ліквідована більшовиками в 1946 р. Боротьба ж проти ОУН-УПА виявилася надзвичайно кровопролитною і тривала до сер. 50-х років.

Свої головні цілі Рух опору в західноукраїнських землях вбачала в боротьбі проти сталінського деспотичного режиму та створенні незалежної української держави. Великі надії поклалися на швидку радянсько-американську війну.

УПА користувалася широкою підтримкою місцевого населення, проти якого апарат НКВС розгорнув масові каральні акції.

Лише за період 1946-1948 років за "зв'язок з ОУН" було вислано до Сибіру понад 500 тис. західних українців, переважно селян.

Діяльність ОУН почала занепадати після загибелі у 1950 р. її головнокомандувача Р.Шухевича. Окремі загони повстанців діяли до сер. 50-х років.

Але і після цього опір тоталітарному режиму не припинявся. Він почав набувати інших форм.

• Суспільно-політичне життя

У суспільно-політичному житті України відбувалися ті процеси, що мали місце в Радянському Союзі.

Залежність від центру

Утвердився режим одноосібної влади Сталіна, культ його особи досяг апогею. Українці не мали ніяких прав на здійснення самостійної політики. І незалежно від того, хто стояв на чолі владних структур (першими секретарями ЦК КП(б)У були Березин (1943-1946) та 1948-1949 рр.),

Березин (1947 р.), Березин (1950-1953 рр.), Березин (1953-1957 рр.), усі вони слухняно проводили політику центру, а будь-які спроби відійти від цього курсу закінчувалися перестановкою кадрів або й репресіями.

Репресії

Відсутність демократії і свобод громадян, зловживання владою, посилення масових репресій. В Україні пік репресій припав на 1947 р., коли ЦК КП(б)У очолював найближчий соратник Сталіна - Березин.

Ідеологічна реакція

Під керівництвом секретаря ЦК ВКП(б) Жданова розгорнулася ідеологічна кампанія по "наведенню порядку" в галузі науки, культури, літератури мистецтва.

Метою цієї кампанії "в Україні було придушення національно-визвольного руху, будь-яких проявів української/самостійницької ідеї"

Розгорнулася нищівна критика творчості історії України та історії літератури Академії Наук, творчості спілок, редакцій ряду газет і журналів. Здійснювалися кампанії проти діячів української культури - письменників М.Рильського, В.Сосюри, І.Ського, композитора М.Лисенка, кіорежисера М.Васильєва та інших, я звинувачували в "націоналістичних тенденціях" і "українському буржуазному націоналізмі".

Українцям ще раз нагадували, що живуть у державі, не зацікавленій у розвитку національної культури.

Таким чином, історичний розвиток України в період сталінського тоталітарного режиму.

Виконайте вправу №31

.>

1. Формування сучасної території України завершилося:

- а) У 1939 р.;
- б) [REDACTED]
- в) У 1954 р.

2. Післявоєнна відбудова народного господарства України характеризувалася:

- а) Швидкою відбудовою всіх галузей економіки;
- б) Швидкою відбудовою важкої промисловості при повному ігноруванні легкої промисловості і сільського господарства;
- в) Швидкою відбудовою важкої промисловості при недостатній увазі до легкої промисловості і сільського господарства.

3. Післявоєнний голод в Україні був упродовж:

- а) 1945 р.;
- б) [REDACTED] рр.;
- в) [REDACTED]

4. Назвіть стратегічні цілі й дайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період.

5. Що означала "жданівщина" для духовного життя України?

9.2. Період хрущовської "відлиги" (1953-1964 [REDACTED])

С[REDACTED] Сталін на 5 березня 1953 р. вніс в життя СРСР істотні зміни, потреба в яких давно назріла. Ці зміни були пов'язані з діяльністю першого секретаря [REDACTED] М.Хрущова. Він поклав початок [REDACTED] лінізації і здійснив реформи у всіх сферах життя суспільства. Були здійснені пошуки [REDACTED] ходів до розв'язання проблем суспільно-

Микита Хрущов

Реформи в політичній сфері сприяли певній лібералізації та [REDACTED] суспільно-політичного життя:

Д Люди отримали можливість більш вільно висловлювати свої думки;

Д відновилися демократичні норми діяльності КПРС (регулярне скликання з'їздів і пленумів, критика і самокритика в партії і т.п.);

Д зросла роль [REDACTED]—як в центрі, так і на місцях, але зберігалось верховенство партійних органів [REDACTED]

Д викрито злочинну діяльність [REDACTED] Берії та його посіпак в Україні (П.Мешика та ін.), розпочалася реабілітація жертв масових репресій. У [REDACTED] в СРСР було реабілітовано майже 8 тис. осіб. Проте ця робота не була завершена. А з [REDACTED] р. комісії по реабілітації поступово припинили свою діяльність. Більше того, паралельно з реабілітацією жертв сталінських репресій

відбувалися нові політичні репресії, збільшилися зміни до законодавства, які збільшували можливості влади у проведенні. Так, 25 грудня 1954 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон "Про кримінальну відповідальність за державні злочини". У кримінальний кодекс було введено статтю "антирадянська агітація та пропаганда". Протягом 1954-1959 рр. в Україні за антирадянську діяльність репресували 3,5 тис. чоловік;

Діасуджено культ особи Сталіна. Це зробив особисто М.Хрущов на XX з'їзді КПРС (лютий 1956 р.) у доповіді "Про культ особи і його наслідки". З'їзд засудив репресивну політику сталінського режиму і проголосив курс на демократизацію суспільства. Але культ особи Сталіна не був розвінчаний до кінця: доповідь Хрущова не була опублікована, не були розкриті причини культу особи і пояснювалися рядом помилок Сталіна та керівників КДБ - і багато фактів замовчувалося. Згодом склався культ особи самого Хрущова.

Отже, реформи в політичній сфері були половинчастими і непослідовними. Вони не торкалися основ тоталітарного режиму, залишилися монополія КПРС у всіх сферах суспільного життя, недоторканими виявилися догми марксизму-ленінізму. Повної демократизації життя суспільства не відбулося.

Спроба розширення прав республік

Хрущов здійснив ряд заходів щодо розширення прав республік, у т.ч. й України:

© українці частіше висувалися на керівні посади в республіці. В 1953 р. першим секретарем ЦК КПУ було призначено О.Кириленко - першого українця на цій посаді (1953-1957 рр.). Відтоді першими секретарями КПУ призначалися тільки українці: М. Підгорний (1957-1962 рр.), І. Сидоренко (1962-1972 рр.), І. Мухоморов (1972-1989 рр.);

© розширилися функції і підвищилася відповідальність КПУ;

© активізувалася діяльність України на міжнародній арені. Якщо в 1953 р. республіка була членом 10 міжнародних організацій, то у 1955 р. - 29;

© внаслідок реформи управління економікою в 1957 р. під контроль України перейшло 97% заводів республіки проти 34% в 1953 р. Питома вага республіканської промисловості зросла з 36% у 1953 р. до 76% у 1956 р.

Але всі ці заходи здійснювалися під суворим контролем центру, до якого згодом знову повернулися його командні функції.

Зрушення у духовному житті та смерті Сталіна

Хрущовська "відлига" сприяла національно-духовному пробудженню і культурному розвитку України.

• **Стало можливим відкрите обговорення проблем збереження української мови, розширювалися сфери її вживання. Розпочалося видання багатомовного словника української мови, збільшилося видання україномовних книжок.**

Проте, з іншого боку, здійснювалися заходи, які послаблювали позиції української мови. У 1958 р. був прийнятий закон зв'язок школи з життям, за яким, зокрема батьки не мали права відмовитися від вивчення дітьми російської, англійської чи німецької мов, однак зменшилася кількість дітей, що вивчали українську.

Непослідовність "українізації" особлив виразно спостерігалася на результатах видавничої справи. У 1959 р. книжки українською мовою становили 60% усіх книг, лікованих в Україні, у 1958 р. - 60%, у 1957 р. - 49%. Та вже в 1965 р. цей показник знизився до 41% і далі зменшувався.

• **Вживалися заходи з метою підвищення престижу української науки. Виходять друком фундаментальні наукові праці "Українська Радянська Енциклопедія" і "Історія української літератури". Збільшилася кількість фахових журналів українською мовою.**

Виконайте вправу №32

■ Хрущовська ■■■■■ десталінізації суспільно-політичного життя:

- а) Призвела до встановлення демократії в країні;
- б) Носила суперечливий і незавершений характер;
- в) Потерпіла повний крах.

2. Реформи у сфері сільського господарства в часи Хрущова призвели:

- До повного зубожіння українського села;
- б) Не мали ніяких позитивних наслідків в Україні;
- в) Сприяли певному покращенню справ в сільському господарстві України і підвищенню життєвого рівня колгоспників.

■ Чому заходи щодо десталінізації суспільства не призвели до зміни політичної системи ■ УРСР?

4. Назвіть відомих вам діячів культури - "шістдесятників". Що було характерно для ■ творчості?

9.3. Період "застою" і кризи радянського

Після усунення М.Хрущова суть консервативного курсу нового керівництва визначається одним словом - "стабілізація", яке стало своєрідним символом епохи. Проте, цієї мети, як зазначають дослідники цього періоду, проводячи одразу жорсткий консервативний курс, було неможливо, адже система втратила два важливі стимули розвитку економіки: зі смертю Сталіна - страх перед репресіями, з усуненням Хрущова - ентузіазм і романтичну віру.

• Спроби реформування економіки

р. почалося здійснення економічної реформи з метою прискорення науково-технічного прогресу, інтенсифікації розвитку народного господарства СРСР.

Сільське господарство

Реформа в сільському господарстві передбачала:

■ підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію;

7 встановлення твердих планів закупівлі сільськогосподарської продукції. За здану продукцію понад план встановлювалася надбавка 50% закупівельної ціни;

■ перерозподіл національного доходу на користь сільського господарства;

■ заходи, що сприятимуть розвитку соціальної сфери села.

Проте, істотних змін в аграрній політиці не відбулося - реформа лише дещо "обновила" колгоспну систему. Все це мало сприяло ліквідації відставання виробництва створенню достатка продовольства і сировини для промисловості. Для забезпечення населення продовольством держава вимушена була закуповувати хліб за кордоном.

До цього слід додати безгосподарське використання земель: відведення найродючіших ґрунтів під індустріальну забудову, бездумні програми хімізації, меліорації та будівництва штучних водоймищ. Занедбаною залишалися соціальна та духовна сфера на селі.

Промисловість

Реформа в промисловості передбачала перехід від адміністративних до економічних методів управління:

- переведення підприємств на госпрозрахунок;
- оцінку діяльності підприємств не по валовій, а по реалізованій продукції;
- створення на підприємствах фондів матеріального стимулювання і т.п.

Але, з іншого боку, здійснювалася централізація управління економікою: замість республіканських раднагоспів, створених Хрущовим, відновлювалася система управління через союзні та союзно-республіканські міністерства. **95% підприємств України знову були підпорядковані Москві.**

На першому етапі проведення реформи відносно високі темпи розвитку промисловості. Економісти називали восьму п'ятирічку "золотою". В Україні основні виробничі фонди і загальний обсяг промислового виробництва зросли в **1,5 рази**, а національний - на 30%.

Проте, вже на поч. 70-х з'явилися симптоми, які свідчили, що реформа зазнала краху.

Посилення кризових**Причини провалу економічної реформи сер. 60-х рр.:**

- реформа не торкалася основ системи, мала не комплексний характер, не змінювала структуру, політики;
- партійно-державний апарат не міг, та й не хотів відмовитися від звичних методів управління економікою.

З поч. 70-х років темпи економічного зростання уповільнюються. Середньорічні темпи приросту валового суспільного продукту та національного доходу в Україні становили відповідно:

- у 1966-70 і 7,8%;
- у 1971-75 5,6%;
- у 1976-80 - 3,4 і 4,3%;
- у 1981-85 і 3,6%.

Економіка продовжувала розвиватися екстенсивним шляхом, намітилося постійне відставання в науково-технічному і технологічному процесі від розвинених країн Заходу. Командна система не змогла повністю вписатися в умови, запропоновані НТР, що стало однією із ключових причин спаду економічного розвитку. Продуктивність праці була нижчою, ніж у США: **в промисловості - у 2 р., у сільському господарстві - у 5 разів!**

Низькою була якість вітчизняних товарів. У 1986 р. лише **15,9% промислових виробів досягли вищої категорії**

Збільшився бюрократичний апарат. Щорічно апарат управління зростав на 300-350 мільйонів рублів, досягнувши у 80-х років 1,5 млрд. Лише у 1985 році кількість союзно-республіканських і союзних Міністерств, відомств і державних комітетів збільшилася приблизно на 20%. Консервативні правлячі кола лякалися змін, вбачали в них загрозу своєму пануванню, тому виступали проти радикальних реформ. З'являється "культ сірості" в управлінні державою.

Посилилися безгосподарність і безвідповідальність, усе більше заявляли про себе корупція, організована злочинність і "тіньова" економіка.

Таким чином, у 70-80-і роки народне господарство вступило у смугу кризи.

В Україні все помітніше виявлялася притаманна колонії структура економіки, що характеризувалася перевагою паливних і сировинних галузей. На споживчий ринок працювало менше 30% потужностей української промисловості (тоді як у розвинутих країнах цей показник досягав 50-60% і більше).

Економічний потенціал України нарощувався без урахування екологічних факторів. На території нашої держави було збудовано та будувалося вісім тисяч підприємств України, яка складала 2,6% території СРСР, одержувала більше чверті всіх забруднень.

Рівень життя народу

Протягом 60-80-х років спостерігалось певне зростання добробуту народу, підвищення заробітної плати.

Проте, цей добробут був відносним: за рівнем життя Україна на поч. 80-х років знаходилась серед країн, які займали 50-60-і місця у світі. Існував гострий дефіцит промислових і продовольчих товарів, черги стали ганебною прикметою життя народу.

До того ж, відносний добробут народу 60-70-х років забезпечувався за рахунок розпродажу національних природних багатств - нафти, газу, вугілля, лісу.

Десятки мільярдів карбованців не використовувалися для модернізації народного господарства в цілому, для істотного покращення соціально-культурної сфери, а просто "проїдалися".

Населення не знало справжньої ціни свого "достатку", того, що він має нездоровий і тимчасовий характер.

Нафтовий "бум" 70-х років пройшов, а в бюджеті СРСР почали з'являтися багато-мільярдні дефіцити.

• Згорання демократії Поворот до неосталінізму

Сподівання прогресивної громадськості на продовження процесу десталінізації не виправдалися.

В епоху Брежнєва відбулася реанімація сталінізму:

- відновлено культ Сталіна;
- порушувалися громадянські права і свободи;
- демократична активність людей визнавалася за інакомислення;
- здійснювалися незаконні репресії, при збереженні в суспільстві атмосфери "помірного" страху.

У 1967 р. у структурі КДБ було створено спеціальне "п'яте управління" по боротьбі з "інакомисленнями", а в суспільстві інакомисленням. Знижувалася соціальна активність населення, зростала соціальна апатія.

Політика русифікації та жорсткого централізму

Адміністративно-командна система робила все, щоб із суспільних чинників читати національний фактор.

Цьому підпорядковувалися гасла про зближення і злиття націй, про утворення нової історичної спільності - радянського народу. На практиці це означало тотальну русифікацію України. Українська культура й українська мова опинилися в критичному стані, поставало питання про існування українського народу.

Будь-яка спроба українського керівництва діяти без вказівок із Москви розцінювалася як націоналізм і нещадно каралася.

Перший секретар ЦК КПУ П. Шелест (1963-1972

рр.), який проявляв наполегливість у захисті інтересів республіки в певних сферах, зокрема у визначенні інвестицій в її економіку, у мовній і культурній сфері, був усунутий з посади за звинуваченням у "м'якості" до українського націоналізму та потурани економічному "місництву".

Авторитетне свідчення

"... ви в центрі створили неймовірно непробивну центропробку. Нас у республіці так затиснуло, що ми й дихнути самі не в силі. Скажімо, де треба перекинути греблю через річку запитуй у Москви... Дітям потрібен піонерський палац - без Кремля ані кроку... Доводиться переобладнати якесь виробництво - знов тільки дозвіл згори. Ось до чого ми дожилися..."

З приватної розмови з Л. Брежнєвим

Наступником П. Шелеста став П. Шибіцький (1972-1977 рр.), вищим орієнтиром якого були інтереси і настрої верхів, а не населення України.

Леонід та Володимир
 З 1970 р. КДБ республіки очолив В.Федорчук, ініціатор особливо жорстких тичних репресій (КДБ України мав репутацію найбрутальнішого в СРСР).

Новим секретарем з питань ідеології став В.Маланчук, під кураторством якого в Україні було встановлено тотальний ідеологічний шалена боротьба з "українським буржуазним націоналізмом".

Спираючись на допомогу та Федорчука, Щербицький здійснив "чистку" КПУ, виключивши із неї близько 37 тис. членів.

Партійно-державне керівництво України взяло курс на зміцнення тоталітарної системи.

Узаконення безмежної влади КПРС

Конституція СРСР 1977 р. і Конституція р., в яких говорилося про демократизацію політичної системи, розширення прав і радянських громадян, рівність націй, розходилися з реальним життям. Конституція формально узаконила безмежну владу комуністичної партії, оголосивши її "ядром політичної системи суспільства".

Політичне життя в СРСР у цілому і в республіці зокрема дедалі більше набуває закритого характеру, наростає диктат. У самій партії посилюється прірва, що відділяє партійну верхівку маси комуністів.

У цих умовах як протест проти антинародних дій партійно-державного апарату, проти обмеження національного життя в Україні набирає силу дисидентський рух (дисидент - від лат. незгодний).

• Дисидентський рух в Україні

Дисидентський рух виник в Україні сер. 50-х був загальноукраїнським явищем: охоплював різні соціальні прошарки населення всіх регіонів республіки.

УВАГА!

Дисидентський рух ставив за мету вільний розвиток української культури і мови, забезпечення прав і був проявом/ національно-визвольного руху./

Слід підкреслити, що більшість центів не виступала проти радянської влади і прагнула мирних форм діяльності. У дисиденти були реформістами, а

Ядро українського дисидентства скла вже відомі Вам "шістдесятники" - М.Вінгранов кий, критики І.Світличн Є.Сверстюк, художниця ш кладач Згодом до них лися В.Стус, Ігор та на Калинці, брати Горині, генерал горенко та інші.

Етапи дисидентського руху

Сер. 50-х - 1968 р. - зародж дисидентства, його ідеологічне та оформлення.

На цьому етапі основним проявом дентства стали протести, звернення керівників країни, які національної проблеми, репресій кодумців, проблем демократизації. П рилася безцензурна література - дав" і "тамвидав". У "самвидаві" ц такі визначні твори, як налізм чирусифікація" ня чи возз'єднання" М.Брайчевського

бор риштуванні" Є. Сверстюка, "Репортаж із заповідника Берім" В. Мороза. Література була головним джерелом дисидентського руху, пробуджувала патріотичні почуття, національну самосвідомість.

З метою до організованих форм боротьби утворюються легальні групи дисидентів.

р, на виникла Українська робітничо-селянська спілка на чолі з яка вимагала виходу України із складу СРСР згідно з Конституцією.

Україна мала "стати абсолютно ні від кого незалежною самостійною державою з широко розвиненим соціалістичним державним устроєм".

Задоносом групу заарештували. Л. Лук'яненко засудили до страти, а через 73 доби вироки замінили ув'язненням.

У р. органами КДБ була викрита підпільна організація "Український національний фронт", що діяла з р. на західноукраїнських землях. Учасники ставили за мету самостійної Української держави, розробили програму перебудови суспільства на демократичних засадах.

1968-1976 - піднесення дисидентського руху і тимчасовий вихід його із

Активізації діяльності дисидентів сприяли:

інтервенція радянських Чехословаччини в що викликала хвилю обурень і протестів;

видання впродовж у Львові самвидавчого журналу "Український вісник", головним редактором якого був В. Журнал сприяв організації і консолідації дисидентського руху;

нарада з безпеки та в Європі в 1975 р. Радянський Союз підписав Гельсінський Акт, який передбачав гарантію громадянських прав і свобод країн наради. Україні для сприяння і контролю за реалізацією Гельсінського була створена Українська Гельсінська Група, яку очолив письменник М. Руденко. Це була перша легальна дисидентська організація. членами стали 37 чоловік - усі найбільш активні дисиденти того часу: В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, та ін. Влада вчинила погром групи. 23 чоловіки були заарештовані і позбавлені волі. У неволі загинули В. Стус, О. Розгром групи і репресії призвели до спаду активності дисидентського руху.

З середини 80-х - з початком перебудови - діяльність дисидентів активізується, створюються умови для національного відродження.

(Цей етап дисидентського руху ється далі - при огляді суспільно-політичного життя України в період перебудови).

Завдяки самовідданій деяких дисидентів визрівала ідея про необхідність утворення власної незалежної держави, про необхідність кардинальних перетворень у всіх сферах життя радянського суспільства.

Виконайте вправу №33

1. Яке твердження правильне?

Господарська реформа сер. 60-х у СРСР була:

а) невдалою спробою переходу до ринкових відносин промисловості;

б) невдалою спробою запровадження економічних методів управління в рамках адміністративної системи.

2. Поясніть причини незавершеності господарської реформи сер. 60-х

3. Яке твердження правильне?

У часи Брежнєва в СРСР:

- а) продовжувалася робота по [] суспільно-політичного життя;
- б) продовжувалося згорання [] демократичних починань, були спроби реабілітувати Сталіна;

[] питання про продовження розпочатої в часи Хрущова [] не ставилися.

4. Тезисно, використовуючи запропоновані запитання, дайте відповідь по темі "Український дисидентський рух":

а) Хто вони - українські дисиденти?

б) []

в) Якими методами вони діяли?

5. У чому суть кризи [] суспільства, що склалася у 1964-1985 рр.?

9.4. Україна в період перебудови (1985-1991 [])

Після смерті Л. Брежнєва в [] р. нове керівництво партії - [] К. Черненко ([] 1985 рр.) – виявилось не в змозі належним чином відреагувати на вимоги часу.

Загальна криза суспільства загострювалася. Питання змін перетворилося в питання життя чи смерті радянської системи. У березні 1985 р. новим генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано [] з ініціативи якого в СРСР почалася перебудова суспільства.

Періодизація перебудови

© **1985-1988** [] - період розробки концепції перебудови і здійснення перших економічних реформ. Визрівання політичного курсу перебудови.

© **1988-1991** [] - період активних політичних перетворень під лозунгом побудови демократичного, гуманного соціалізму.

УВАГА!

Головними елементами цього курсу було визначено: науково-технічний/ прогрес, технічне переозброєння машинобудування, активізацію "людського фактору".

Визначимо далі зміст перетворень, що відбувалися на кожному із цих етапів перебудови.

% Проведення економічних реформ
Етапи:

■ **Квітень 1985 р. - програма прискорення соціально-економічного розвитку країни, яка передбачала:**

- до 2000 року створити виробничий потенціал, що дорівнював би вже створеному за 70 років радянської влади;
- вирішити традиційні соціальні проблеми - продовольчу, житлову, забезпечення населення товарами повсякденного вжитку.

У результаті: програма виявилася утопічною і свідчила про нерозуміння керівництвом глибини соціально-економічної кризи. Перш ніж проводити прискорення, необхідно було здійснити глибоку перебудову [] го господарського механізму.

Замість очікуваного прискорення темпів економічного розвитку, продовжувалося [] падіння, загострювалися соціальні проблеми.

■ **Червень 1987 р. - реформа М. Рижкова - Л. Абалкіна.**

Сутність реформи виражена в трьох [] -

самостійність, самоокупність, самофінансування.

Були прийняті: "Закон про державне підприємство (об'єднання)", "Закон про кооперацію" та інші, які передбачали:

- *переведення підприємств на госпрозрахунок;*
- *утворення кооперативного сектора;*
- *тісний зв'язок заробітної плати з результатами господарської діяльності;*
- *сприяння запровадженню досягнень науково-технічного прогресу та ін.*

У результаті: реформа була непослідовною, половинчатою, проводилася невпевнено і зазнала провалу. У 1990 р. вперше за багато років почалося скорочення обсягів суспільного виробництва. Національний дохід України скоротився на

Непродумана фінансова політика призвела до сплеску інфляції в країні.

Стало зрозуміло, що тільки перехід до ринкової економіки зможе вивести країну з глибокої економічної кризи.

■ **Червень 1990 р. - Верховна Рада СРСР прийняла програму переходу до регульованої ринкової економіки, яка з самого початку виявилася нежиттєздатною.**

Інфляція, розбалансованість економіки, дефіцит бюджету зростали. Безсистемна перебудова вела до розвалу народного господарства.

• Реформа політичної системи

XIX партійна конференція (червень ■ ■ р.) прийняла рішення про кардинальне реформування політичної системи, закріпила курс на гласність.

Проведення реформи політичної системи сприяло демократизації суспільства, політика гласності прискорила процеси десталінізації, реабілітацію жертв репресій. Ліквідація ст. 6 Конституції свідчила про відмову від керівної ролі ■ ■ **Підірвалися основи тоталітарного режиму.**

■ ■ ■ ■ процеси сприяли зростанню політичної активності, відродженню націо-

■ ■ свідомості українського народу.

Величезний вплив на події в Україні мала **аварія на Чорнобильській АЕС в ніч з 25 на 26 квітня 1986 р.**, яка призвела до небаченого забруднення біосфери, радіоактивного опроміювання тисяч людей, появи на території України мертвої 30-кілометрової зони. Аварія на ЧАЕС була справжнім потрясінням для республіки, вона обумовила активізацію суспільного руху проти існуючого режиму, проти Компартії України, яка дала згоду на будівництво **ЧАЕС**, замовчувала страшні масштаби і наслідки катастрофи.

Чорнобильська АЕС після аварії

Аварія на ЧАЕС набула глобального характеру. Час, що минув з тих пір - період складний і суперечливий. З одного боку, чимало зроблено для ліквідації наслідків найбільшої і найстрашнішої з техногенних катастроф. Основний тягар цієї роботи взяла на себе і несе ■ ■ ■ витрачаючи колосальні кошти та ресурси. Етапним кроком у виконанні нашою державою своїх міжнародних зобов'язань стало виведення станції з експлуатації у грудні 2000 р. З іншого боку, проблеми, пов'язані з Чорнобильською АЕС, набувають нової якості у найширшому спектрі: і, перш за все, у сфері охорони здоров'я людей, ■ соціальному захисті, екології, створенні компенсуючих енергогенеруючих потужностей.

В Україні прийнято програму соціального захисту працівників ЧАЕС та жителів Славутича, вживаються заходи для практичної реалізації. Але власних можливостей для цього недостатньо.

У Зверненні Президента України з нагоди річниці аварії на Чорнобильській АЕС наголошується на необхідності концентрації спільних дій та ресурсів України і світового співтовариства, розгортанні роботи Міжнародного фонду соціального захисту працівників станції, в рамках якого акумулювати фінансові, технічні, інтелектуальні ресурси і забезпечити ефективне використання.

• Відродження національно-визвольних процесів

Бурхливі зміни в суспільстві сприяли відродженню національно-визвольних процесів. *Суспільно-політичний рух, що відбувався в Україні в період перебудови, мав одночасно демократичний і національно-визвольний характер.*

Розглянемо, як же розгорталася боротьба національно-демократичних сил, логічним результатом якої стало проголошення державної незалежності України.

Пробудження та активізація суспільних

З 1985 по 1988 суспільно-політичний рух проявлявся, в основному, в критиці існуючого ладу, у відродженні української історії та культури.

Із забуття почали повертатися твори М.Грушевського, М.Костомарова, В.Винниченка та інших, здійснювалися спроби заповнити "білі плями історії" (голодомор 1933 р., сталінські репресії, Центральна Рада...). Відбувалася реабілітація жертв сталінських репресій.

Неформальні організації, що почали виникати в Україні (Товариство Лева, Український культурологічний клуб та інші), вимагали оновлення соціалізму, гарантування прав людини, суверенітету України на основі нового союзного договору.

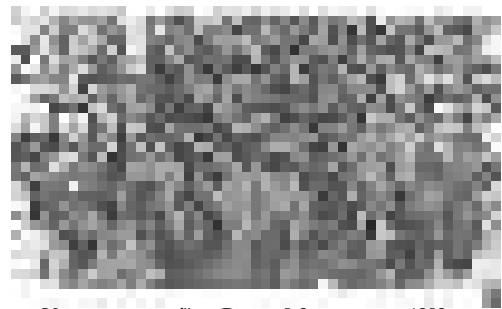
У 1988 р. населення України переходить від критики до активних дій, відбувається радикалізація суспільно-політичного руху.

Поява рухів та організацій

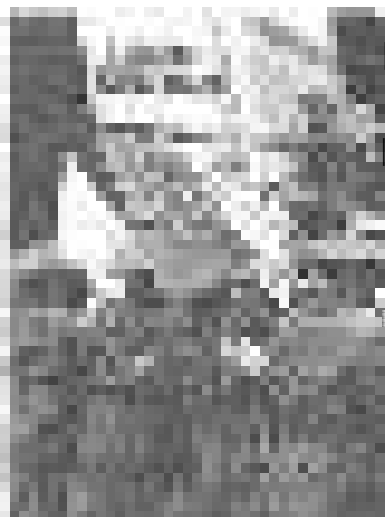
Упродовж масово виникають неформальні організації, які очолюють демократичний, національно-визвольний рух: *Українська Гельсинська спілка* (сформувалася на базі відомої Вам Української Гельсинської Групи), *Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка*, *екологічна організація "Зелений світ"*, *антисталінське товариство "Меморіал"*, *студентське об'єднання "Громада"* та інші.

Радикалізація політичних сил

У вересні р. з ініціативи Спілки письменників України та інституту літератури АН УРСР була створена масова суспільно-політична організація **"Народний рух України за перебудову" (Рух)** на чолі з *Драчем*. Рух швидко еволюціонував від поміркованої організації, яка прагнула співпрацювати з владою з метою встановлення справжньої демократії, в антикомуністичну організацію. Із назви Руху було вилучено слова "за перебудову", а головною метою оголошено вихід України з СРСР, відновлення української державності, усунення комуністичної партії від влади. Рух відіграв надзвичайно велику роль у процесах перебудови в країні: *сприяв активізації національно-визвольного руху, визначенню його цілей, консолідації демократичних, національно свідомих сил.*

Установчий з'їзд Руху. 8-9 вересня 1989 р.

Важли-
никами
суспіль-
но-полі-
життя
страйки,
демон-
страції,
ні диску-
сії.

Розгортався національний церковний рух за відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та легалізацію Української церкви (УГКЦ).

Значними завоюваннями національно-демократичних сил стало прийняття **ні 1989 р.** закону "Про зміни і доповнення Конституції (Основного закону) Української СРСР" (йшлося, зокрема, про демократизацію виборчої системи, про що щодо розмежування повноважень між представницькими, виконавчими та судовими органами, про зміни у статусі Верховної Ради), а також закону "Про мови в УРСР", який проголосив державний статус української мови.

Протистояння між реформаторськими і консервативними силами в КПРС

Комуністична партія виявилася неспроможною ефективно діяти в нових умовах і швидко втрачала контроль над процесами перебудови. Партійне керівництво ігнорувало вимоги опозиційних сил, процеси демократизації. Все це призвело до послаблення позицій КПРС (КПУ) у суспільстві, викликало глибоку кризу партії. Почався масовий вихід комуністів з її рядів. Критично мислячі комуністи у березні 1990 р. з

метою демократизації партії утворили Демократичну платформу в КПУ. вимогою став вихід КПУ із складу КПРС, проведення політики в інтересах українського народу. Однак, керівництво КПУ не пішло шляхом демократизації і продовжувало орієнтуватися на Москву.

Виникнення багатопартійності

У **1990 р.**, після ліквідації статті 6 Конституції та прийняття Верховною Радою України постанови "Про порядок реєстрації громадських об'єднань" починається формування системи. Першою була створена Українська республіканська партія - УРП (на базі Української Гельсинської Спілки). Всього ж у **1991** виникло майже 20 опозиційних партій. Серед них - Демократична партія України, партія Зелених України, партія Демократичного Відродження України (виникла на базі Демократичної платформи КПУ), партія та інші. Переважна більшість новостворених партій виступала за суверенітет і незалежність України.

Зрозуміло, що нові партії були слабкі організаційно та матеріально, не мали чітко визначеної ідеології та соціальної бази. Та все ж таки, поява і діяльність, безумовно, прискорювали політизацію суспільної свідомості, створювали передумови для завоювання суверенітету і незалежності України.

Значний вплив на досягнення Україною суверенітету справили і події у країнах Східної Європи, падіння в них тоталітарних режимів, розпуск Організації Варшавського договору, послаблення міжнародного впливу СРСР.

Важливою віхою на шляху до нової державності стали вибори у березні 1990 р. до Верховної Ради України та місцевих рад.

Новий український парламент

Демократичний блок, очолюваний Рухом, (до блоку увійшли 43 громадські організації та групи) домігся значного успі-

Він здобув мандатів в українському парламенті, переміг на виборах до місцевих рад у західних областях України. Монаполія КПУ на владу похитнулася.

Демократичні сили у Верховній Раді створили парламентську опозицію - Народну Раду (чол.) на чолі Народній Раді протистояла прокомуністична більшість (300 депутатів), яку очолив *О. Мороз*.

Проголошення державного суверенітету

саме при такому розкладі політичних сил **16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України**. Декларація проголосила невід'ємне право українського народу на самовизначення, верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території.

Історичне значення декларації полягло в тому, що вона поклала початок мирному процесу відродження незалежності України.

• Проголошення незалежності України

Спроби кремлівської верхівки врятувати радянську імперію

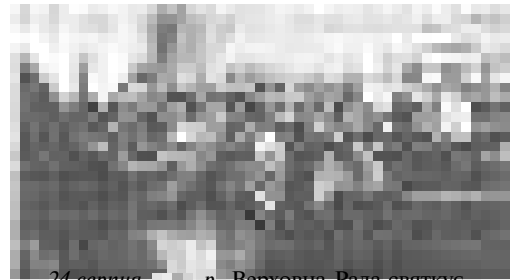
Демократизація суспільного життя, наміри реформувати Радянський Союз (йшла робота над розробкою нового союзного договору) викликали опір консервативних сил владних структур, які **19-21 серпня 1991 р.** здійснили спробу державного перевороту. Був утворений Державний комітет з надзвичайного стану на чолі з віце-президентом Г. Янаєвим. Своєю головною метою заколотники проголосили "врятування єдиної держави".

Із усіх політичних сил України лише керівництво КПУ стало на бік заколотників. Вже серпня ЦК КПУ розіслав на місця директиву про необхідність активної підтримки заколоту.

Провал перевороту обернувся поразкою сил реакції, які прагнули зберегти імперський характер СРСР і тоталітарний політичний режим у ньому.

Утворення незалежної української держави

У цих умовах Верховна Рада УРСР **24 серпня 1991 р. прийняла історичний документ – "Акт проголошення незалежності України"**. Таким чином припинилося існування і з'явилася незалежна держава - Україна. 30 серпня Постановою Президії Верховної Ради КПУ була заборонена.

24 серпня р. Верховна Рада святкує проголошення незалежності України.

1 грудня 1991 р. відбувся референдум і вибори Президента **90,3%** громадян, які взяли участь у референдумі, підтвердили Акт проголошення незалежності України. Вибори президента проходили на альтернативній нові (претенденти -

Л. Кравчук). Президентом України і апарату, колишній!

ідеолог Л. М. Кравчук (на світліні), за якого віддали свої голоси виборців, що прийшли на виборчі дільниці.

Проголошення незалежності України стало подією всесвітньо-історичного значення. Визначальну роль у створенні незалежної української держави відіграв народ України.

• Розпад СРСР та утворення СНД

Після спроби реакційних сил здійснити [] серпня державний переворот врятувати СРСР виявилось неможливим.

Причини розпаду СРСР

• *Унітарний характер СРСР (формально Радянський Союз був федерацією, але фактично - унітарною державою). Монополія на владу належала центру, що обмежувало права республік.*

Ш Недоліки і помилки в національній політиці керівництва СРСР:

О курс на формування нової спільноті народу, що на практиці виявлялося в тотальній русифікації, в обмеженні розвитку національних культур;

О [] багатьох національних проблем (проблема кордонів, проблема депортованих народів та ін.).

Ш Суперечливі непослідовні економічні реформи спричинили розбалансованість народного господарства, поглиблення економічної кризи.

• *Процеси демократизації і гласності сприяли зростанню національної свідомості й активізації національно-визвольних рухів.*

Ш Ослаблення в процесі перебудови цен-

тральної влади, [] які забезпечували єдність СРСР.

Остаточно центральна влада втратила авторитет після заколоту 19-21 серпня.

Після провалу перевороту республіки проголосили свою незалежність.

Співдружність незалежних держав **8 грудня 1991 р. у Мінську** президент України [] президент Росії Б. [] голова Верховної Ради Білорусії [] констатували, що вихід республік із складу СРСР і утворення незалежних держав стало реальним фактом і що **СРСР як суб'єкт міжнародного права і політична реальність припиняє своє існування**. Вони підписали угоду про створення **Співдружності Незалежних Держав (СНД)**, до якої можуть приєднатися республіки колишнього СРСР та інші країни.

До складу СНД увійшло республік, причому Україна – на правах асоційованого члена (вона не визнала всіх пунктів угоди).

За час існування СНД значних економічних і політичних результатів у [] ності не досягнуто.

За деякими прогнозами, СНД розвиватиметься не шляхом глобальних інтеграційних процесів, а шляхом співробітництва на двосторонній основі в певних сферах.

Виконайте [] №34

Назвіть причини кризових явищ, що склалися у політичному та економічному житті України в сер. 80-х []

2. Поняття "перебудова", що виникло у сер. 80-х рр., з часом зазнало трансформації, набуло [] невизначеності. Як би Ви визначили суть і зміст цього поняття?

3. У 1990 р. в Україні валовий суспільний продукт порівняно з 1989 р.:

а) [] б) зменшився; в) залишився незмінним.

4. Визначте основні напрямки політичних реформ М.Горбачова.

5. Процеси перебудови здійснили могутню хвилю критичного переосмислення минулого. Поміркуйте, якою мірою об'єктивний аналіз пройденого історичного шляху допомагає нам розв'язувати завдання побудови незалежної держави.

6. Які обставини викликали прийняття Декларації про державний суверенітет України?

7. Обґрунтуйте історичне значення Акта проголошення незалежності України.

8. Коли відбувся Український референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України?

а) [] б) [] 1991 в) 1 грудня 1991 р.

Висновки:

Після другої світової війни завершилося возз'єднання українських земель і формування території сучасної України. Головні зусилля населення України були спрямовані на відбудову народного господарства. При цьому відбудовувалися не тільки довоєнні потужності, а й довоєнна структура виробництва з абсолютним домінуванням важкої промисловості. Сільське господарство залишалося другорядною галуззю. Понад 800 тис. жителів України померло від голоду 1946-1947

У Західній Україні в післявоєнний період здійснювався процес радянізації. Відповіддю на це була масова партизанська боротьба ОУН-УПА, яка продовжувалася до сер. 50-х

Суспільне життя відбувалося в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму.

У 1953-1964 "ключовою фігурою" в СРСР був М.С.Хрущов, який відіграв велику роль у розвінчанні "культу особи" і масових репресій, у десталінізації суспільства. Тоталітарний режим поступово змінювався авторитарним. "Хрущовська відлига" створила умови для розвитку української культури, виникла нова генерація української інтелігенції- "шістдесятники".

У 50-ті змінилися умови розвитку промисловості і сільського господарства, а друга половина 50-х стала періодом помітного зростання. Проте реформи виявилися половинчастими, суперечливими, належним чином не обґрунтованими, і вже на поч. 60-х почалося падіння темпів економічного розвитку. р. населення було поставлене на межу голоду, від якого врятували закупки хліба за кордоном.

Післяхрущовське двадцятиріччя стало періодом "застою". У 70-ті - 80-ті радянське суспільство знаходилося в стані загальної системної кризи.

В Україні ширився дисидентський рух, пропонуючи шляхи і способи подолання кризи.

Криза радянського суспільства спонукала керівні партійні кола до проведення реформ. ініціатором став М.С.Горбачов. Проте реформи розроблялися і впроваджувалися повільно і суперечливо.

перебудови сприяли активізації демократичного, національно-визвольного руху в Україні. Починається процес формування неформальних організацій, опозиційних існуючому режиму. Головну роль у протистоянні партійно-державному апарату відігравав Народний Рух України.

19-21 серпня 1991 р. реакційні сили здійснили спробу державного перевороту з метою збереження СРСР і тоталітарного режиму в ньому.

24 серпня 1991 р. відбулася історична подія: Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України. Референдум 1 грудня р. підтвердив це історичне рішення.

• Історичні джерела

З Постанови "Про журнал "Вітчизна""

ЦК КП(б)У відзначає, що літературно-художній журнал "Вітчизна" - орган Спілки радянських письменників України - ведеться зовсім незадовільно.

Редакція "Вітчизни" (відповідальний редактор т. Яновський) не виконала постанови ЦК КП(б)У від 16 жовтня 1945 р., яка зобов'язувала редакцію в найкоротший строк усунути серйозні ідейно-політичні хиби і помилки, що мали місце в журналі "Українська література", і рішуче піднести ідейно-художній рівень журналу. Замість цього редакція ще більш поглиби-

ла хиби і помилки журналу, надаючи місце на своїх сторінках художнім творам і статтям, в яких проповідуються [] ідеологія, міщансько-обивательські погляди на життя, аполітичність і пошлість.

За останні півроку, поряд з вдалими і корисними творами радянської літератури, у журналі вміщено ряд шкідливих творів і статей, в яких протягуються ворожі радянському суспільству ідеї і концепції...

В журналі була видрукувана націоналістична стаття Л. Коваленка "Поет, новатор і патріот", присвячена творчості І. Котляревського. Повторюючи антинаукові буржуазно-націоналістичні твердження Грушевського і Єфремова, автор статті намагається довести, що головними і вирішальними в розвитку дореволюційної української літератури були не соціальні, а національні фактори...

В статті І. Пільгука "Кирило-Мефодіївське братство і літературний процес 40-60 років" всіляко прикрашаються буржуазно-ліберальні і консервативні діячі української літератури (Куліш, Костомаров, Білозерський), Кирило-Мефодіївське братство ставиться на одну дошку з революційно-демократичними організаціями, пропагуються націоналістичні погляди на суть реалізму в дореволюційній українській літературі.

...Редакція "Вітчизни" не поставила в центрі своєї уваги висвітлення в журналі провідних тем сучасності і насамперед - перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні і героїчної боротьби радянських людей за виконання планів нової сталінської п'ятирічки, за поступовий перехід від соціалізму до комунізму. Хоч в 1946 р. журнал "Вітчизна" вмістив чимало творів, в яких показується сучасне життя, проте в більшості цих творів нема глибокого розкриття дійсності, смисл подій часто викривляється і здрибноється, радянські люди зображаються примітивними і малокультурними, з обивательськими поглядами і вчинками.

Пошлими і дрібними обивателями, що живуть мізерними інтересами, виглядають радянські люди в повісті Романівської "Слава Діжона", в "Оповіданнях про наші дні" []

На ряді творів, видрукованих в журналі, лежить печать національної обмеженості: автори показують український народ ізольовано, у відриві від інших радянських народів, зокрема від великого російського народу, радянським людям накидаються не властиві [] архаїчні риси, ідеалізуються пережитки минулого в побуті та свідомості людей (вірші Романенка, оповідання "Косарі повертаються додому" [] та ін.).

- Чим не влаштувала діяльність журналу "Вітчизна" існуючий режим?
- Поясніть, чим був зумовлений ідеологічний наступ тоталітарного режиму в [] рр.?

Які його наслідки?

Із програми КПРС, [] партії

...Найвища мета партії - побудувати комуністичне суспільство, на прапорі якого написано: "Від кожного - за здібностями, кожному - за потребами".

[] завдань будівництва комунізму здійснюється послідовними етапами.

У найближче десятиріччя [] Радянський Союз, створюючи матеріально-технічну базу комунізму, перевершить по виробництву продукції на душу населення наймогутнішу країну капіталізму - США; значно підвищиться матеріальний добробут і культурно-технічний рівень трудящих, всім буде забезпечено матеріальний достаток; всі колгоспи й радгоспи стануть високопродуктивними й високодохідними господарствами; в основному будуть задоволені потреби радянських людей у впорядкованих житлах; зникне важка фізична праця; СРСР стане кращою найкоротшого робочого дня.

В підсумку другого десятиріччя (1971-1980 [] буде створена матеріально-технічна база комунізму, яка забезпечить достаток матеріальних і культурних благ для всього населення; радянське суспільство безпосередньо підійде до здійснення принципу розподілу за потребами, відбудеться поступовий перехід до єдиної загальнонародної власності. Таким чином, в СРСР буде в основному побудоване комуністичне суспільство. Повністю побудова комуністичного суспільства завершиться в наступний період.

- Доведіть [] перспектив розвитку СРСР, накреслених у документі.

Із книги П. Шелеста "Україно наша Радянська"

Кожний, хто живе на Радянській Україні, любить ■ з гордістю говорить: "моя Україна", "наша Україна". І це цілком природно і закономірно. Тут ми народилися, виростили як громадяни, будівники комунізму. Але водночас ми кажемо: "наша Росія, Білорусія, Грузія, Латвія, всі союзні республіки". І це також природно і закономірно, бо вони є республіки-сестри ■■■■■ сім'ї народів і своєю спільністю становлять могутній Радянський Союз.

...Нинішня наша Україна за рівнем і обсягом промислової продукції - це майже шість довоєнних ■■■■■. Питома вага республіки в народному господарстві країни по окремих видах промислової та сільськогосподарської продукції становить: по вугіллю - 34 проценти, газу - 31, чавуну - 48, готовому прокату - 42, залізній руді - 56, металургійному устаткуванню - 48, тракторах - 32, фабричних цукрових буряках - 58, олії - 32, зерну - 23, м'ясо-молочних виробках - 23-25 процентів. По багатьох найважливіших показниках, у тому числі і по обсягу промислової продукції та капіталовкладеннях, Україна досягла рівня, який мав увесь Радянський Союз напередодні Великої Вітчизняної війни. У 2-3 рази перевищено довоєнний рівень всієї країни по видобутку залізної руди, виплавці металу, виробництву тракторів.

Менш як 0,5 процента території і ■■■■■ процента населення земної кулі припадає на Радянську Україну, але вона дає 8-10 процентів світового виробництва сталі, чавуну, тракторів, цукру, видобутку вугілля, природного газу...

Потужний флот, що діє на морях і ріках України, складається із сучасних комфортабельних пасажирських суден, великої океанської флотилії, суховантажних суден, новітніх танкерів великої вантажності. І майже всі вони зроблені на суднобудівних заводах України...

Повітряне сполучення на Україні відносно молоде. Воно почало розвиватися лише з 1924 року. А сьогодні захмарні траси України становлять уже понад 80 тисяч кілометрів. Ними можна двічі оперезати земну кулю по екватору. За рік літаки тільки на міжміських лініях республіки перевозять більш як 6 мільйонів пасажирів...

Радянська Україна займає почесне місце на міжнародній арені. Вона бере активну участь у роботі більш як п'ятдесяти різних міжнародних організацій, є членом Організації Об'єднаних Націй. До голосу України сьогодні прислухається увесь світ.

- Що у книзі ■■■■■ стати підставою для її **нищівної критики?**

*Із відкритого листа Л. Брежнєву від групи ув'язнених членів УГС (вересень 1980 р.)***Леоніде Іллічу!**

Коли болить навіть невелика частина тіла, морозить весь організм. Такою хворобою нашою суспільства є інститут політув'язнених, що викликає критику в світовому масштабі. Звичайно, кількість політув'язнених тепер в СРСР не йде ні в яке порівняння з епохою Берії і Сталіна, але саме ця нечисленність дає поживу для зловіщих роздумів. Багато років на цьому питанні зосереджується світова преса і радіомовлення, це призводить до величезних психологічних і ідеологічних втрат, але честь мундира не дозволяє проявити розсудливість і людяність, щоб раз і назавжди покінчити з ганьбою великої соціалістичної країни - з концентраційними таборами, перед якими дитячим белькотінням здаються табори Піночета, де ■■■■■ Корвалан міг слухати транзистор, давати інтерв'ю кореспондентові, ходити в цивільному одязі і т.д.

Справді, чи є де-небудь ще в світі такі умови для політув'язнених, як в окремому табпункті (Пермская область, Чусовской район, поселок Кучино, ВС-389/36)?

■■■■■
Повна ■■■■■ в камері під замком (по дві-три особи) на площі по два квадратних метри на особу (на цій же площі помістили зливну "парашу", ліжка, стіл, тумбочки, стільці; ходити, розуміється, ніде). На цьому п'ятачку ув'язнений перебуває весь строк (крім робочих годин в такій камері, де він займається сидячою працею, без руху). Розрядку дає лише годинна прогулянка в металевих двориках, обснованих зверху колючим дротом (2х3 м). Сонця ми не бачимо ніколи, зелені не одержуємо, що приводить до хвороб і депресії. Під виглядом "ремонту"

кімнати для побачень, ми були позбавлені побачень цього літа (під час Олімпіади й перед нею). Коротше кажучи, всі умови ув'язнення розраховані на повільне психічне й фізичне убивство людей.

Леоніде Іллічу! Чи можливо при наявності такої злочинної інституції в нашій країні говорити про міжнародне довір'я, якщо немає такого довір'я всередині суспільства? Досить виявити великодушність і розуміння ситуації, щоб усунути цю застарілу хворобу (що залишилася від Сталіна). Ліквідувати інститут політв'язнених - це дійсно оздоровить ідеологічну атмосферу всередині суспільства, а значить - міжнародну атмосферу.

Познайомтесь із "справами" так званих [REDACTED] Ви ужахнетесь, що людей, які посміли мати переконання, не згодні в чомусь із переконаннями тих чи інших догматиків, тримають в умовах, яких не знайдеш в найбільш тиранських країнах.

Леоніде Іллічу! Проявивши [REDACTED] Ви і Ваші співробітники розчистите шлях для взаєморозуміння між народами. Наша країна дозріла для нового людського ступеня!

Олесь Бердник, Богдан [REDACTED] Левко Лук [REDACTED] Олекса Тихий, Данило [REDACTED]

- Як Ви розумієте вживане у листі поняття "інститут політв'язнених"?
- Чому стала можливою поява в СРСР цього "інституту"?
- Що Вам відомо про подальшу долю авторів листа?

[REDACTED] записки уповноваженого Рад в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСРК. Литвина про виконання постанови ЦК [REDACTED] України від [REDACTED] року "Про заходи з посилення боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР"

[REDACTED] липня [REDACTED] Таємно

...Уповноважені Ради по Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській областях разом з місцевими органами влади розробили заходи, з урахуванням специфіки місцевих умов, з посилення боротьби проти залишків уніатства. В цих областях виявлені майже всі населені пункти, де нелегально діють уніатські священники, монахи і монахині.

З метою встановлення дійового контролю за діяльністю уніатів всім рай(міськ)виконкомом були надіслані списки уніатів, покутників, монахів та монахинь, які проживають і діють на території цих районів. Уповноважений Ради по Івано-Франківській області разом з адміністративними органами перевірили 47 населених пунктів, в яких проявляється ворожа діяльність залишків греко-католиків, і вжили відповідних заходів з організації профілактичної роботи з боку місцевих органів влади з ліквідації уніатського підпілля.

Місцеві органи влади провели з уніатськими священниками та монахами індивідуальні бесіди з питань додержання ними законодавства про релігійні культу і попередили [REDACTED] під розписку про відповідальність за протизаконну діяльність.

В травні [REDACTED] року у м. Львові була проведена друга групова нарада уповноважених Ради по західних областях за участю уповноваженого Ради по УРСР, на якій особлива увага зверталась на ліквідацію т. зв. "святих місць" і, зокрема, своєрідних уніатських монастирів.

Відомо, що всі уніатські монастирі були ліквідовані в [REDACTED] роках. Проте, значна частина монахів і монахинь залишилась на позиції уніатства і згодом групами від 3 до 12 осіб поселилась в приватних будинках або в комунальних квартирах, де ведуть монашеський спосіб життя. Зафіксовані факти, коли і зараз монахи і монахині купують нові приватні будинки, обставляють [REDACTED] згідно уніатських канонів відповідними іконами та всіма іншими атрибутами цього віросповідання. Це мало місце у Львівській і Тернопільській областях. Ці монашеські групи являються опорою в діяльності уніатського духовенства. Більшість монахів і монахинь похилого віку, деякі з них працюють в медичних закладах, займаються збиранням лікарських рослин, що дає [REDACTED] змогу бувати в багатьох населених пунктах і проводити нелегальну благодійну діяльність, вони збирають кошти для уніатських священників, оповіщають про населені пункти, де можна виконати обряди по уніатським канонам. ...Місцевим органам влади дані конкретні рекомендації з виявлення цих релігійних осередків та припинення [REDACTED] антигромадської діяльності.

[REDACTED]

Для послаблення впливу уніатського духовенства на населення в областях республіки приділяється значна увага викриттю реакційної суті уніатства та його органічної єдності з українським буржуазним націоналізмом.

Враховуючи, що діяльність греко-католиків приймає різноманітні форми і носить відкрито націоналістичний характер, радянські і адміністративні органи стали притягати найбільш злісних порушників законодавства про культу до адміністративної і кримінальної відповідальності. Ведеться робота по відриву рядових віруючих від націоналістично настроєних уніатських екстремістів та фанатиків.

Мали місце факти, коли уніати підбурювали віруючих на відкриті масові виступи і на антигромадські прояви. В нелегальній місіонерській роботі греко-католики велику увагу приділяють молоді і дітям шкільного віку з метою залучення на свій бік. Більшість священників-уніатів здійснюють релігійні обряди у своїх будинках або в будинках віруючих, хрестять дітей, відспівують померлих, сповідають, освящують пасху, нові будинки, що приносить значні прибутки. Особливу підтримку одержують уніатські священники від осіб, які повернулися з місць ув'язнення за антирадянську діяльність...

• Чи об'єктивна характеристика діяльності уніатського духовенства дається у документі? Зробіть власні висновки про характер цієї діяльності.

• Чим пояснити таку різку і непримириму позицію режиму щодо уніатського духовенства?

Із статті В. Короля "Чорнобиль: погляд з відстані років"

...Обставини самого вибуху до кінця не з'ясовані й досі. Висловлюються припущення, в тому числі і в пресі, що тоді, можливо, був проведений "преднамерений" вибух. Ряд обставин навколо цієї трагедії, наприклад смерть академіка В. Легасова, і досі залишається неясним.

У зв'язку з цим звернімося до такої інформованої людини, як колишній заввідділом ЦК КПРС А. Вольський. В одному він говорив: "В 1983-му, за кілька років до чорнобильської аварії, я написав записку в Політбюро, в якій мова йшла про небезпеку реакторів Чорнобильської атомної станції. Ця станція була особливою. Я підкреслюю, особливою. Для початку я можу сказати, що для неї не відбирался персонал. На всі останні станції персонал проходив ретельну перевірку. І по лінії КДБ, і по лінії самої станції - як спеціалісти... Проте колектив завжди там виділявся в слабкий бік. Крім того, деякі люди були з кримінальним минулим. Станція практично не охоронялась. Я туди спеціально вилітав, щоб організувати охорону силами внутрішніх військ. Проте головне, що конструкція самих реакторів була ненадійною. І система автоматизації теж була ненадійною".

Автор статті від себе може додати з приводу охорони станції. В той період, про який говорить А. Вольський, мені довелося виступати з лекціями на Чорнобильській. Мене вразило, що коли я рано-вранці приїхав на станцію, то на вході фактично ніхто документів не перевіряв. На станцію міг зайти будь-хто, навіть агент ЦРУ чи ФБР. Але ж там були спецслужби КДБ, міліція, які отримували великі гроші за охорону!

Аварія трапилась на непрацюючій станції. Адже існує технологія експерименту, за якою він має бути узгодженим із заступником директора станції по науці. В цей раз, за свідченням А. Вольського, на проведення експерименту по зупиненню реактора – "не було ніякого дозволу. Відповідальність за проведення експерименту прийняв на себе начальник зміни. Якого, до не знайшли. Ні в живих, ні в загиблих. Я ніколи про це не говорив. Так і ніхто не говорив. А це мене до цих пір дуже турбує".

Офіційна версія була необхідна, щоб заспокоїти громадську думку. Приховування правди ще один злочин КПРС, яку тоді очолював М. Горбачов. Провину за цей злочин з ним повинні розділити М. Рижков, Є. Лигачов, В. Щербицький, О. Ляшко, В. Шевченко, Ю. Єльченко, Л. Кравчук, Б. Патон, А. Романенко та деякі інші. І, звичайно, "батьки" реактора А. і М. Доллежалі, які, знаючи недоліки своїх реакторів, що спочатку були пристосовані для військових потреб, дещо переробили і встановили на всіх АЕС СРСР.

• Про які обставини аварії на Чорнобильській АЕС йде мова у статті? Прокоментуйте

Із Декларації про державний суверенітет України

Верховна Рада Української РСР,
Виражаючи волю народу України,
Прагнучи створити демократичне суспільство,
Виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,
Шануючи національні права всіх народів,
Дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,

Визнаючи необхідність побудови правової держави,
Маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

■ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

■ НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці. ...

■ ВЛАДА

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя. Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

■ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР. ...

■ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

■ ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки, і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу ...

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право вільного національно-культурного розвитку. ...

IX. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Українська РСР має право на власні Збройні Сили. Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки, і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

X. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки...

- **Визначте основні положення Декларації.**
- **У чому полягає історичне значення?**

Акт проголошення незалежності України

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави - України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення.

- **Як Ви вважаєте, спроба державного перевороту в СРСР 19 серпня 1991 р. - привід чи причина проголошення незалежності України?**

Заява глав держав Республіки Беларусь, РРФСР, України про розпад СРСР і утворення СНД (8 грудня 1991 р.)

Ми, керівники Республіки Беларусь, РРФСР, України

- відзначаючи, що переговори про підготовку нового Союзного договору зайшли в глухий кут, об'єктивний процес виходу республік із складу Союзу РСР і утворення незалежних держав став реальним фактом;
- констатуємо, що недалекоглядна політика центру призвела до глибокої економічної і політичної кризи, до розвалу виробництва, катастрофічного зниження життєвого рівня практично всіх верств суспільства;
- беручи до уваги зростання соціальної напруженості в багатьох регіонах колишнього Союзу РСР, що призвело до міжнаціональних конфліктів з численними людськими жертвами;
- усвідомлюючи відповідальність перед своїми народами і світовим співтовариством та назрілу потребу в практичному здійсненні політичних і економічних реформ, заявляємо про

утворення Співдружності Незалежних Держав, про що сторонами 8 грудня 1991 року підписано Угоду.

Співдружність Незалежних Держав у складі Республіки Беларусь, РРФСР, України є відкритою для приєднання всіх держав - членів Союзу РСР, а також для інших держав, які поділяють цілі і принципи Співдружності.

Держави-члени Співдружності мають намір проводити курс на зміцнення міжнародного миру та безпеки. Вони гарантують виконання міжнародних зобов'язань, які випливають для них з договорів і угод колишнього Союзу РСР, забезпечують єдиний контроль за ядерною зброєю та її нерозповсюдження.

- Прокоментуйте наведені у Заяві причини розпаду СРСР та утворення СНД.

• Історичні факти

- 9 вересня 1939 р. між урядом Польщі і польським прорадянським Тимчасовим Комітетом Національного Визволення була укладена Люблінська угода, згідно з якою споконвічні українські землі і повіті Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини, де проживало майже 800 тис. українців, передавалися Польщі. У такий спосіб сталінське керівництво намагалося підтримати промосковські режими в Східній Європі.

- 1 жовтня агент КДБ Богдан Сташинський вбиває у Мюнхені Степана Бандеру.

- 1 лютого 1954 р. в Україні введено в дію перший ядерний реактор.

- 8 листопада 1959 р. в Києві почав діяти метрополітен.

- 9 лютого 1963 р. прибув із заслання Риму митрополит Сліпий, якого призначено Верховним архієпископом Львівським.

- 1 листопада 1978 р. Міносвіти УРСР своєю директивою "Удосконалювати вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки" посилює русифікацію.

- у лютому 1989 р. у Києві відбулася установча конференція Товариства Української мови ім. Т.Шевченка.

- 21 січня 1990 р. з нагоди річниці соборності України був організований "людський ланцюг", що пов'язав Київ зі Львовом та Івано-Франківськом.

• Чи знаєте Ви, що...

- з появою "відкритого листа до ООН", що його передали українські політв'язні мордовських таборів, зароджується український дисидентський рух;

- у 1945 р. промислове виробництво на Україні складало 26% рівня 1928 р.;

- щоб дискредитувати партизанів ОУН-УПА, загони НКВС переодягалися у форму УПА й грабували, гвалтували та мордували українських вояків;

- у травні 1941 р. у результаті підпалу вщент згорів відділ бібліотеки академії наук в Києві, в якому було знищено тисячі безцінних книжок і документів української історії та культури;

- саме у хрущовський період селяни нарешті одержали паспорти, яких фактично не мали з моменту запровадження паспортної системи 1935 р.;

- між 1945 і 1980 частка журналів, що виходили українською мовою, знизилася з 60% до 24% між 1945 та 1980 відсоток книжок, що публікувалися українською мовою, впав з 60 до 24%;

- у квітні 1989 р. у 4500 російськомовних школах України навчалося більше половини всіх учнів. У Києві з 300 тис. учнів українською мовою навчалися тільки 70 тис.

Питання для обговорення на семінарських заняттях "Україна в [REDACTED]"
(4 год.)

Семінарські заняття №1-2. Проблеми української історії 1945-1991 [REDACTED] (4 [REDACTED])

I.

1. Україна в системі міжнародних відносин. Возз'єднання українських земель.
2. Труднощі відбудовчого періоду в Україні. Голод 1946-47 [REDACTED]
3. Соціально-економічні перетворення та національна політика в західних областях України. Дії збройних формувань ОУН-УПА.
4. Суспільно-політичне життя в Україні наприкінці 40-х-напоч. [REDACTED] [REDACTED] Сталінські репресії
5. Спроби лібералізації суспільно-політичного життя [REDACTED] другий пол. 50-х - перший пол. [REDACTED] Зародження [REDACTED]
6. Проблеми розвитку народного господарства України в середині 60-х [REDACTED]

II.

1. Спроби запровадження господарських реформ у другій пол. 60-х - перший пол. 80-х [REDACTED] та [REDACTED] невдачі.
2. Наростання соціальних проблем. Згорання демократії.
3. Дисидентський, правозахисний та національно-визвольний рух в Україні 60-80-х [REDACTED]
4. Процес перебудови. Перші кроки демократизації суспільства.
5. Зростання суспільно-політичної активності населення України наприкінці 80-х - на поч. 90-х [REDACTED]
6. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України.

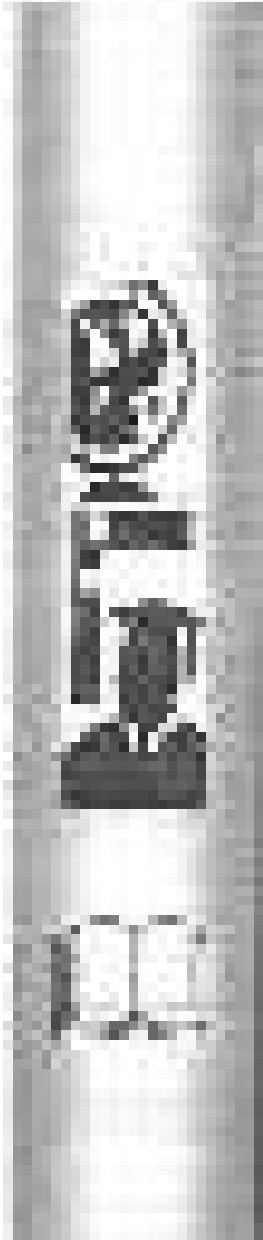
[REDACTED] Темати для рефератів, доповідей та контрольних робіт

1. Політичні портрети [REDACTED] та [REDACTED]
2. Політика [REDACTED] в Україні та її етнополітичні наслідки.
3. М.С.Хрущов і Україна.

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. [REDACTED] Ю.М., Вертегел [REDACTED] Даниленко В.М. Історія України. - К., 1994.
2. Акт проголошення незалежності України. - К., 1991.
3. Баран В.К. Україна [REDACTED] рр.: еволюція тоталітарної системи. - К., 1996.
4. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії [REDACTED] [REDACTED] - Львів, 1992.
5. [REDACTED] В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. - К., 1993.
6. Декларація про державний суверенітет України. - К., [REDACTED]
7. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція русі опору [REDACTED] років. - К., 1995.
8. Про минуле - заради майбутнього. - К., 1989.
9. [REDACTED] України. - К., 1992.
10. Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944-46 [REDACTED] -- Тернопіль, 1997.
11. Україна [REDACTED] Програмні документи нових партій. - К., 1991.
12. Україна в цифрах [REDACTED] 1991 році: Короткий статистичний довідник. - К., 1992.
13. Україна ХХ [REDACTED] Проблеми національного відродження. - К., 1993.
14. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. - К., [REDACTED]
15. [REDACTED] О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття. - Луцьк, 1995.

НАСТІВ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Історія знає народження і смерть вікових держав, зміни світового порядку, зростання і крах великих імперій. Остання з великих історичних подій відбулася ще за нашої пам'яті - розпад СРСР. Ця подія не тільки дала поштовх нашій історії, але й змінила обличчя всього світу. Не тільки ми, але й вся планета з цього моменту живе не так, як раніше. Перед нами стоїть завдання небувалої відповідальності ~ довести, ми можемо стати повноцінною країною майбутнього світу, а не зникаючим уламком зниклої імперії.

Л.Кучма

Саме дії України - проголошення нею незалежності у грудні 1991 року, її наполегливість у ході важливих переговорів у Біловезькій пуці про те, що Радянський Союз слід замінити більш вільною Співдружністю Незалежних Держав, а особливо несподіване нав'язування, схоже на переворот, українського командування над частинами Радянської армії, дислокованими на території України, - завадили СНД стати просто повою назвою більш федерального СРСР. Політична незалежність України ошелесила Москву і стала прикладом, за яким, хоч спочатку і не досить впевнено, все послідували решта республік СРСР.

незалежності України радикально змінило умови її історичного розвитку і поставило перед українським суспільством нові завдання:

- будівництво правової демократичної України;
- трансформація адміністративно-командної економіки в багатокладну ринкову, орієнтовану на соціальні потреби людей;
- національне відродження і консолідація суспільства;
- встановлення рівноправних відносин з країнами світу, утвердження на міжнародній арені.

Саме ці процеси визначають сучасний етап історії України.

Вивчивши цей розділ, Ви будете знати:

складові державного будівництва в Україні;
 суспільно-політичні рухи в умовах встановлення незалежності;
 труднощі національно-культурного відродження;
 процеси, які характеризують релігійне

життя в Україні;
 принципи міжнаціональних відносин в Україні;
 стан розвитку української економіки в роки незалежності та сучасної соціально-економічної ситуації в Україні;
 зміст міжнародної політики України.

План викладу і засвоєння матеріалу

10.1. Політичний розвиток України. 10.2. Економічні реформи. Становище в соціальній сфері. 10.3. Духовне життя суспільства. 10.4. Зовнішня політика України.

Ключові терміни та поняття

0 А. церква	0 конституційний процес	0 соціальна диференціація
0 багатопартійність	0 лібералізація економіки	0 соціальна стратифікація
0 виборчий процес	0 народова влада	0 сепаратизм
0 глобальні проблеми	0 опозиція	0 унітарна держава
0 державна символіка	0 підприємництво	0 громадянське суспільство
0 державний суверенітет	0 підприємицьтво	0 демократія
0 діаспора	0 політична система	0 політична криза
0 еміграція	0 політичний лідер	0 правова держава
0 демонополізація	0 приватизація	0 реформа
0 інфляція	0 ринкова економіка	0 референдум
0 консенсус	0 соборна держава	

10.1 Політичний розвиток України

Першою задачею незалежної України стало державне будівництво. Необхідно відразу підкреслити, що державотворчі процеси надзвичайно ускладнювалися тривалою відсутністю нової Конституції. Саме вона мала визначити принципи формування і здійснення державної влади, засади суспільного і державного

устрою країни, форми правління, створити юридичну базу для розробки і прийняття нових законів та інших державних нормативних актів. Діючою ж залишалася Конституція УРСР 1978 р., до якої в умовах розбудови самостійної держави було внесено понад 200 поправок. Закони, які приймалися, нерідко суперечили чинній Конституції, що підривало принципи законності.

Основні державотворчі події

Зупинимось далі на вузлових подіях державотворення в Україні.

- Законом від **17 вересня 1991 р.** назва "Українська Радянська Республіка" була замінена на споконвічну назву держави - "Україна".

- Законом від **8 жовтня 1991 р.** "Про громадянство України" визначено правовий статус її населення. Громадянство України надавалося всім, хто проживав на її території, не був громадянином іншої держави і не заперечував проти цього.

- У листопаді **1991 р.** прийнято закон "Про Державний кордон України", яким встановлювалися кордони, порядок охорони і перетину.

- Відразу ж після проголошення незалежності почалося створення законодавчої бази міжнародних відносин. У прийнятій Верховною Радою 1 листопада **1991 р.** "Декларації прав національностей України" підкреслювалося, що Україна гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають її території, рівні економічні, політичні, соціальні і культурні права.

Наступним важливим документом став закон "Про національні меншини в Україні". Він зафіксував право кожного народу на культурно-національну автономію, тобто на розвиток своєї національної культури, відродження історико-культурних традицій, використання національної символіки, сповідання своєї релігії, створення національних культурних і навчальних закладів, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації.

- Будівництво власних Збройних сил на основі закону "Про збройні сили України" від **6 грудня 1991 р.** і прийнятої 19 жовтня **1991 р.** воєнної доктрини України. Воєнна доктрина базується на без'ядерному і позаблоковому статусі України, принципі розумної достатності і відмові від визнання будь-якої країни потенційним противником. Це і визначає шляхи подальшого воєнного будівництва в Україні.

- Створення правоохоронного органу - **Служби безпеки України (СБУ)**, компетенція якого полягає у захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного та оборонного потенціалу України, у боротьбі з організованою злочинністю у сфері управління й економіки.

- У січні-лютому **1992 р.** Верховна Рада затвердила державну символіку України: Державний герб (тризуб), Державний прапор (синьо-жовтий), Державний гімн (музика *М. Вербицького* до національного гімну "Ще не вмерла Україна").

- Практично з нуля створено такі інститути, як Національний банк України, посольства та консульства, експортно-імпортні організації, Українська фондова біржа.

- **1992 р.** складним і тривалим виявився процес формування трьох гілок влади - законодавчої, виконавчої і судової. Незавершеність розподілу функцій, неузгодженість дій між гілками влади спричинили протистояння між ними. Особливо гострого характеру набули відносини між Президентом і Верховною Радою. Верховна Рада **1992 р.** скликання **1992 р.** всіляко намагалася обмежити вплив Президента **1992 р.** **Кравчука** на внутрішні справи в країні. Протистояння Президента і Верховної ради на фоні загальної кризи і соціального протесту, що зростав, закінчилося рішенням сторін про дострокове припинення повноважень.

- У березні-квітні **1994 р.** відбулися вибори до Верховної Ради. Головою Вер-

ховної Ради 13-го скликання (1994-1997) було обрано лідера Соціалістичної партії України *О. Мороз* (на I світлині). Майже третину мандатів у парламенті контролювало ліве крило.

• У червні-липні 1994 р. відбулися вибори Президента України. Із семи кандидатів (*Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановж, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук*) перемогу здобув *Л. Кравчук* за якого у другому турі віддали голоси понад 52% виборців.

Однак, стосунки між гілками влади в результаті оновлення вищих органів влади суттєво не поліпшилися. Відсутність ефективної системи влади призводила до падіння авторитету влади, до втрати нею контролю над суспільними процесами.

Питання негайного прийняття нової Конституції набуло особливої актуальності.

Конституційний процес

З огляду на доленосність прийняття нової Конституції необхідно проаналізувати хід конституційного процесу в Україні. Він виявився суперечливим, складним і надзвичайно тривалим (із республік колишнього СРСР Україна прийняла свою Конституцію останньою).

Нова Конституція України

Прийняття Конституції завершило період державного становлення, закріпило правові основи незалежності України. Наша країна реально стала невід'ємною частиною європейського і світового співтовариства.

В Конституції визначена як незалежна, суверенна, демократична, соціальна і правова держава. За формою правління Україна є республікою, за державним устроєм - унітарною, тобто єдиною,

Основні віхи конституційного процесу відображає наведена схема.

1990 р. створила комісію для очолив Л.Кравчук
спіраючись Декларацію про державний суверенітет

Червень 1991 р. Рада ухвалила концепцію

24 серпня 1991 р. Проголошена Акта про незалежність України
концепцію

1993 р.р. Дна Конституції виносилися на всенародне обговорення, були затвержені (виникла дискусія про проблемі механізму прийняття Конституції. Достроковий Верховної Ради у 1994 р. спричинив розпуск Конституційної

р. Після виборів ради і Президента нової комісії Л.Кучма та Відбувається різні пропозиції форм власності, парламенту,

8 1995 р. Між Радою і Президентом підписано договір, який регулював засади організації та функціонування влади і місцевого самоуправління до нової значно прискорив конституційний процес

Лютий 1996 р. Верховна Рада почала проекту Конституції

Початок 1996 р. Проект Конституції прийнято Верховною Радою у першому. Однак, депутати могли дійти згоди ряду Президент підписав Указ про вилучення Конституції на всенародне обговорення про Конституції, обминувши парламент

28 1996 р. Після і нову

соборною державою.

Система прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією, відповідають загально визнаним демократичним стандартам, закріпленим міжнародно-правовими актами. Відповідно до Основного закону, утвердження і забезпечення прав і свобод є пріоритетним напрямом діяльності держави.

З прийняттям Конституції завершилося остаточне формування законодавчої, виконавчої і судової влади в Україні. Гла-

вою держави є Президент, який виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав та свобод людини і громадянина. Президент обирається громадянами держави строком на 5 років. Єдиним органом законодавчої влади є парламент - Верховна Рада, яка обирається громадянами держави один раз у 4 роки у кількості 450 депутатів. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет міністрів, відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді. Органами державної влади на місцях є обласні, районні, а також у містах Києві та Севастополі відповідні державні адміністрації. Голови призначаються Президентом України, а оперативне керівництво місцевими державними адміністраціями здійснює Кабінет міністрів.

Конституція визнає і гарантує місцеве самоврядування, яке здійснюється як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування - сільські, селищні, міські, районні та обласні ради.

У цілому Конституція визначає всі основні засади та напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави, орієнтири реформування нашого суспільства. Вона є першоосновою подальшої розбудови України як демократичної, соціальної і держави. Її головне завдання, яке стоїть перед нашим суспільством, полягає в тому, щоб навчитися жити за Конституцією.

• Розвиток багатопартійної системи в Україні

Рік увійшов в історію України як рік становлення багатопартійності.

Розвитку багатопартійної системи сприяла сукупність соціально-економічних і політичних факторів:

зростання політичної активності народу;

розвиток національної самосвідомості;

**Г* ліквідація 6 Конституції*

послаблення ідеологічної і політичної цензури;

ліквідація економічного монополізму, поява нових суспільних груп на основі формування нових форм власності;

критичний стан суспільства, пошуки шляхів виходу з кризи.

Новим етапом у становленні багатопартійної системи стало прийняття нової Конституції закону "Про вибори народних депутатів України", який надав партіям право участі у суспільному житті через виборний процес (225 із 450 депутатів Верховної Ради обираються за списками кандидатів від політичних партій і виборчих блоків).

Основні функції партій

Партії є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого неможливе функціонування представницької демократії. Як посередник між владою і народом, між державою і суспільством **партії виконують такі найважливіші функції:**

- акумулюють настрої бажання людей;
- трансформують ці настрої відповідні партійні принципи і вимоги;
- генерують нові з вдосконалення суспільного життя, формують суспільну думку, стимулюють активність громадян у політичному житті;
- відбирають людей, професійно придатних доробити в органах влади, готових прийняти на себе політичну відповідальність.

Класифікація партій в Україні

Україна, відійшовши від тоталітарної однопартійності, впала в іншу крайність - у гіпертрофовану багатопартійність, що призвело до створення мультипартійної політичної системи.

На сьогодні в Україні існує понад 100 політичних партій. За характером політичної орієнтації традиційно поділяють на праві, ліві і центристські.

До правих націоналістів, Консервативну Республіканську партію, Українську Національну Асамблею – Народну Самооборону та інші.

Ліві - це партії соціалістичного і комуністичного спрямування: Селянська партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія, Комуністична партія та інші.

Центристські партії являють собою широкий політичний спектр. Це партії націонал-демократичного, націонал-дер-

ліберально-демократичного, соціал-демократичного спрямування. Політологи розрізняють серед них правий центр, центр і лівий центр. До центристських партій належать Народний Рух України, Демократична партія, Партія зелених України, Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Трудовий конгрес України та

Не дивлячись на велику кількість утворених партій, для більшості з них характерні малочисельність, відсутність позитивних програм, чітко сформульованих ідеологічних концепцій, слабкість організаційних структур. Існуюча багатопартійна система має конфліктний характер, підігруючи напруженість у суспільстві.

В інтересах суспільства - формування декількох масових і об'єднань, що дасть можливість позбавитися суспільних потрясінь, забезпечить мирний перерозподіл влади між різними суспільними силами.

28 квітня 2001 р. вступив у силу закон **"Про політичні партії в Україні"**. Закон ще не повністю відповідає потребам політичного структурування суспільства, стимулювання процесів зміцнення партій консолідації. Та все ж таки, він сприятиме зміцненню демократичних засад розвитку політичної системи в Україні,

становленню в нашій державі громадянського суспільства.

Громадські об'єднання

багатопартійності активізувало діяльність існуючих і вплинуло на формування нових громадських організацій і об'єднань. На сьогодні існує більше 500. Серед них: професійні союзи, Український союз промисловців і Союз офіцерів України, Союз солдатських матерів, Червоний Хрест, університет та інші.

Активізувався молодіжний рух, важливе місце в якому посідають Спілка українських студентів, молодіжне об'єднання "Січ", організація скаутського типу "Пласт" та інші.

Диференціація інтересів населення є нормальним явищем і свідчить про духовне розкріпачення і демократизацію суспільного

Внутрішньополітична ситуація

Вибори до Верховної Ради

У березні 1998 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради. Вони вперше проводилися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою.

У виборах взяли участь 30 політичних партій та виборних блоків. Лише 8 із них подолали необхідний чотиривідсотковий бар'єр і отримали певну частку депутатських місць. Серед них Комуністична Україна, Народний Рух, Народно-демократична партія, "Громада", Партія зелених, Соціал-демократична партія (об'єднана), Аграрна і Прогресивна соціалістична партія. 30,3% депутатських мандатів отримали позапартійні.

Головою Верховної ради скликання було обрано О.Ткаченка.

Вибори Президента України

Вибори Президента, що відбулися у жовтні-листопаді р., мали вирішальне значення для подальшої долі нашої дер-

Громадяни вибирали не лише главу держави, - вони визначалися щодо вибору подальших шляхів розвитку всього українського суспільства. Це був останній рубіж між минулим і майбутнім, між демократичним та комуністично-тоталітарним шляхом.

Із кандидатів на посаду Президента вийшли діючий Президент Л.Кучма (отримав 36,49% голосів виборців) і лідер КПУ П.Симоненко (отримав 22,24% голосів виборців).

Вибори відзеркалили ситуацію в українському суспільстві:

I показали, що немає явного поділу України на Схід і Захід. Діючий Президент отримав голоси і на Сході, і на Заході так, як і інші кандидати;

II виявили невдоволення своїм становищем значної частини громадян, які найбільше страждають від економічних негараздів;

III засвідчили живучість стереотипів комуністичного мислення в суспільстві.

У другому турі переконливу перемогу отримав Л.Кучма (на світліні), набравши 56,25% голосів виборців. За П.Симоненка проголосувало 37,8% виборців. Л.Кучма переміг у більшості регіонів України і отримав на більше, ніж на виборах р.

Зміни у Верховній Раді

Вибори довели, що альтернативи реформам немає. Однак не схвалювало правляче у Верховній Раді ліве крило. Протистояння між Президентом, виконавчою та законодавчою гілками влади почало набувати загрозливого, деструктивного харак-

теру. Реакцією на політику О.Ткаченка та його однодумців стало утворення січня 2000 р. нової парламентської структури - парламентської більшості. Поборовши дрібні розбіжності та амбіції, представники фракцій, груп та позафракційні депутати об'єдналися, аби припинити протистояння гілок влади, забезпечити державні інтереси в парламенті. Координаційну раду більшості очолив Л.М.Кравчук. Протистояння між лівою меншістю і, умовно кажучи, право-центристською більшістю призвело до розколу парламентського корпусу і роздільних засідань парламенту: - у сесійній залі, друге - у приміщенні "Українського дому". січня на засіданні Верховної Ради 242 депутати проголосували за зміни Регламенту, а головне - прийняли рішення про відкликання О.Ткаченка та з посад голови парламенту і першого заступника. А 1 лютого вже 255 народних депутатів обрали нове керівництво парламенту: головою - Плюща, його першим заступником - В.Медведчука, заступником - З 8 лютого реорганізований парламент продовжив роботу у сесійній залі. Вперше у Верховній Раді склалася більшість, готова розділити з урядом солідарну відповідальність за вирішення нагальних завдань, які стоять перед суспільством.

Утворення парламентської більшості

Але створення парламентської більшості без зміни конституційних форм утворення уряду, без ідентифікації більшості лося справою вкрай складною. Історія країн з демократичним державним устроєм засвідчує: єдиною підставою для створення і існування парламентської більшості як інституту політичної системи завжди була можливість партій, що входять до її складу, впливати на формування уряду. Інший підхід ніде й ніколи не давав ефективних результатів. За відсутності легальних шляхів реалізації урядових інтересів своїх

членів більшість трималася лише за рахунок сурогатних чинників єдності. Спочатку це була реальна загроза розпуску парламенту, потім - розв'язання проблеми зміни керівництва Верховної Ради та затвердження програми Кабінету міністрів. Ситуативний характер більшості був очевидним з моменту її створення: занадто різними були устремління і сили, що ввійшли до її складу. Тому кризова ситуація, що спіткала парламентську більшість на початку 2001 р. видається цілком логічною та закономірною. Практично ж розвал утвореної у лютому 2000 р. більшості стався на початку квітня р. при спробі законодавчо закріпити статус парламентської більшості та укласти політичну угоду між Верховною Радою та урядом *В. Ющенка*.

Надання Верховною Радою 29 травня 2001 р. згоди на призначення прем'єр-міністром *А. Кінаха* переконує, що у парламенті таки є більшість, хоч і менша, ніж була. "За" проголосували 239 депутатів - усі центристські фракції та групи, більша частина позафракційних та частина соціалістів.

Якою буде майбутня парламентська більшість? Чи з кожного принципового питання її створюватимуть різні депутатські фракції і групи, чиї інтереси у даний конкретний момент будуть збігатися? Як би сьогодні не характеризувати майбутню парламентську більшість, реальна оцінка цієї більшості вимірюватиметься лише прийнятими нею рішеннями.

Влада і опозиція

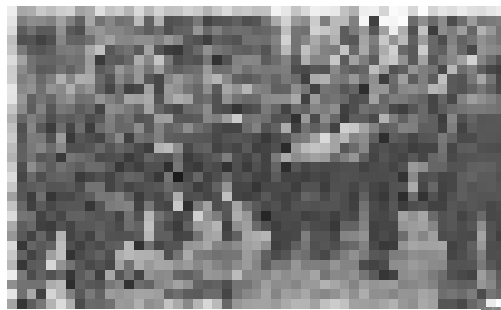
Влада і опозиція - риса класичного демократичного суспільства, де є правляча партія (чи коаліція, блок таких партій) і опозиція, яка програвала на виборах.

Після президентських виборів 1999 р. в Україні склалася якісно нова політична ситуація. Вже тоді відбулося розмежування партій і політичних сил: одні підтрима-

ли президента Л.Кучму та його курс, а деякі фактично перейшли в опозицію. Тобто утворилася, хоч і не оформлена, але реальна опозиція, яка діяла в межах загальноприйнятих демократичних норм. З часом у стані опозиції відбулися суттєві зміни. Використавши загибель журналіста *Георгія Гонгадзе*, що сколихнула всю Україну, непримиримі опозиціонери розпалили полум'я демонстративної опозиційності. Об'єднавши найрізноманітніші політичні сили, як ліві, так і праві, не маючи єдиної ідеологічної платформи і чітко сформованої програми, опозиція перетворилася на руйнівну силу.

9 березня 2001 р.

9 березня 2001 р. антагонізм владних структур і опозиції набув небезпечних форм. Під час святкування річниці від дня народження Т.Г.Шевченка у Києві сталися масові сутички представників опозиції і правоохоронних органів. Масові вуличні сутички вперше в незалежній Україні набули загрозливих масштабів. Вони засвідчили, що деякі політичні сили, вражені цілковитим відчаєм і правовим нігілізмом, прагнуть політичного реваншу будь-якими методами.

Сутічки 9 березня 2001 р.

Зрозуміло, що такими засобами, як мітинги і вуличні сутички, проблеми не вирішуються. Лише шляхом створення системи механізмів публічного діалогу можна буде зняти гостроту протистояння владою і опозицією, перевести його в рус-

ло цивілізованих форм вирішення соціальних протиріч. Відповідальність за ситуацію в країні повинні розділити між собою всі суб'єкти політичної діяльності, починаючи з Президента і закінчуючи самою малочисельною [REDACTED].

Першим кроком до налагодження політичного діалогу між владою і опозицією стала зустріч [REDACTED] квітня [REDACTED] р. президента з представниками 76 партій - перша публіч-

на зустріч в історії незалежної України.

Що стосується сучасного стану ситуації в Україні, то його можна визначити як [REDACTED] етап її розвитку. Якщо перший був пов'язаний з політичним і правовим оформленням української держави, другий - з творенням Конституції України, то третій, нинішній, пов'язаний з визначенням довгочасної долі української демократії, її політичної перспективи.

10.4. На шляху до економічної незалежності. Становище в соціальній сфері.

Економічна криза

Утвердження реальної політичної незалежності України є неможливе без [REDACTED] високоефективної національної економіки.

На економіку України руйнівний вплив мала загальна економічна криза, що охопила СРСР, розпад загальносоюзного економічного комплексу. В момент проголошення незалежності Україна виявилася немічною і деформованою в економічному відношенні: 95% підприємств підпорядковувалися Москві, майже 80% усього виробництва не мало завершеного технологічного циклу, лише 28% становили галузі групи "Б", екстенсивний шлях розвитку, науково-технічна і технологічна відсталість (термінової заміни вимагали 40% машин і устаткування), низька конкурентоспроможність і т.д.

Криза охопила промисловість і сільське господарство. Верховна Рада [REDACTED] скликання за час своєї діяльності змінила чотири уряди -В. [REDACTED] (квітень [REDACTED] р.), [REDACTED] (жовтень 1992 рр.), [REDACTED] (жовтень [REDACTED] -вересень [REDACTED] рр.), [REDACTED] (вересень [REDACTED] - червень 1994 рр.), розглянула сім

програм виходу із кризи. Але жодна з них реально не була втілена в життя. Основні причини цього полягали в нерішучості й половинчастості програм, у затягуванні формування твердої виконавчої влади, блокуванні рішень уряду консервативною більшістю Верховної Ради, непродуманості програм соціального захисту людей, що робило реформи непопулярними.

Те, що сталося з Україною, не має історичних паралелей. З 1990 по 1994 рік валовий національний продукт скоротився на 44%, обсяг промислової продукції - на 41%, національний дохід - на [REDACTED] р. спад промислового виробництва України досяг свого максимуму [REDACTED].

У роки "великої депресії" в США спад виробництва не перевищував 25%. У колишньому СРСР під час другої світової війни найнижча позначка падіння промислового виробництва становила 30%.

За даними Світового банку у [REDACTED] половині 1993 р. рівень інфляції в Україні був найвищим у світі і перевищував показники світових війн.

Відбулося нечуване для мирного часу падіння рівня життя основної маси населення (близько 64% опинилося за межею бідності).

Програма нової соціально-економічної стратегії

Ця ситуація потребувала рішучих заходів, які б органічно поєднували невідкладні антикризові дії з реалізацією нової соціально-економічної стратегії. Вони були викладені у **Посланні Президента України до Верховної Ради "Шляхом радикальних економічних реформ" в жовтні 1994 р.** і отримали її схвалення.

Основними напрямками та пріоритетними завданнями нової соціально-економічної були: фінансова стабілізація, що включає зниження податків, подолання платіжної кризи, поглиблення банківської реформи; регульована та контрольована боку держави поетапна лібералізація цін; докорінна структурна перебудова виробництва з метою створення ринкової економіки, яка буде базуватися на приватному секторі; децентралізація управління економікою; лібералізація сфери зовнішньоекономічних зв'язків; соціальний захист, що включає докорінні реформи заробітної плати, соціальної допомоги та соціального страхування.

Основні підсумки економічних та соціальних перетворень за 1994-1999 р.

У р. вперше за останнє десятиріччя чітко виявили себе ознаки економічної стабілізації. В основному було подолано падіння ВВП. Якщо спад ВВП у 1996 р. становив то в р. $-3,3\%$. У жовтні р. вперше за останнє десятиріччя було отримано приріст ВВП у порівнянні з жовтнем 1998 р. на $2,8\%$.

Обсяг промислового виробництва зріс на $4,3\%$. Принципове значення у цьому мали темпи зростання виробництва товарів народного споживання, в т. ч. непродовольчих товарів. Зростання випуску про-

мислової продукції було зафіксовано у 21 регіоні. На $7,5\%$ зросли обсяги житлового будівництва. Намітилася позитивна тенденція скорочення дефіциту Державного бюджету України

© Досягнуто відносно низького рівня інфляції та здійснено подолання штучно утримуваної впродовж 1996-1997 надмірної ревальвації валютного курсу гривні, демонтаж фінансової піраміди, поліпшення умов зовнішньоекономічної

© Практично у всіх галузях промисловості сформувалися "точки зростання". Це підприємства, що виробляли потрібну ринкові конкурентоспроможну продукцію. Приклад тому - харчова та деревообробна промисловість, де обсяги виробництва за р. зросли відповідно на $7,8\%$ і $23,6\%$. Такі ж "точки зростання" сформувалися і в окремих галузях машинобудування, у т. ч. і тих, що пов'язані з виробництвом високотехнологічної продукції.

© Сформовано основні атрибути національної економіки: грошову, фінансову, платіжну, податкову, митну, банківську та інші системи, що у своїй сукупності визначають економічну інфраструктуру нашої держави. Вагомим здобутком стало проведення у 1996 р. грошової реформи, забезпечення відносної валютної стабілізації.

© Сформовано базові засади багатокладної економіки. Відбувся перелам у реформуванні відносин власності, утвердженні механізмів приватної власності, розширенні корпоративного та приватного секторів економіки. За станом на 1 січня 2000 р. форму власності змінили $66,7$ тис. об'єктів, зокрема з по $-63,1$ тис. Понад 70% загального обсягу промислової продукції вироблялося на недержавних підприємствах.

© Реалізовувалися завдання земельної реформи. Майже $6,1$ млн. громадян отримали земельні паї, обсяг яких становить більше половини земельних угідь країни. В основному було завершено приватизацію

присадибних ділянок, власниками стали близько млн. громадян.

© Здійснено відчутні заходи щодо лібералізації господарських зв'язків. В Україні утверджено ринковий механізм ціноутворення, здійснено непростий перехід цін, запроваджено ліберальний режим зовнішньої торгівлі. Вирішення цих завдань забезпечило подолання хронічної дефіцитності національної економіки, товарну насиченість ринку.

© В економіці утвердилися основи ринкової інфраструктури. На кінець р. в Україні було зареєстровано 203 комерційні банки, інвестиційних компаній та фондів, 2250 аудиторських фірм, 262 страхових компаній, 340 бірж, 390 кредитних спілок. Відбулося становлення фондового, товарного, грошового та валютного ринків.

© Однією з найбільш прогресивних в українській економіці виявилася сфера зовнішньоекономічної діяльності: з 1993 по 1999 р. частка експорту товарів та послуг у структурі ВВП зросла з 26 до 53%. Експорт зростав значною мірою за рахунок вивезення товарів та послуг у країни далекого зарубіжжя. частка у р. склала 64%. З р. Україна забезпечила в зовнішньоторговельному обороті позитивне сальдо. Із 484 млн. дол. у 1994 р. до 3248 млн. дол. у р. зросли прямі іноземні інвестиції.

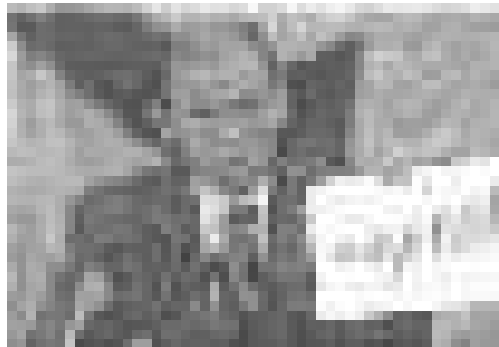
Наведені показники є свідченням того, що Україна у 1999 р. вперше зробила реальний крок виходу із затяжної кризи, що на практиці реалізовувалася модель відкритої конкурентної економіки, утвердження якої було одним із ключових завдань економічних перетворень, визначених Президентом у 1994р.

Водночас, попри певні позитивні тенденції, соціально-економічна ситуація в Україні залишалася складною і неоднозначною. Уряди у різних складах, які очолювали В. (червень - березень 1995 рр.), (березень 1995 - травень 1996 рр.), (травень 1996 —

липень рр.), В. Пустовойтенко (липень - грудень не змогли радикально поліпшити загальноекономічну ситуацію. З грудня р. уряд В. Ющенко.

"Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки".

Стратегія перетворень в Україні на наступні п'ять років знайшла своє відображення у Посланні Президента України до Верховної Ради у лютому 2000 р. - "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки".

На відміну від положень Послання Президента України "Шляхом радикальних економічних реформ" (р.), які визначали загальну логіку вирішення завдань стартового етапу економічних реформ, а також механізми подолання глибокої кризи економіки, запропонована стратегія соціального та економічного розвитку на 2000-2004 обґрунтовує складніші та дальніші завдання. стрижнева позиція - визначення шляхів виведення української економіки на траєкторію сталого розвитку, тісного поєднання політики структурних змін та економічного зростання з активною і сильною соціальною політикою держави.

Основні пріоритети стратегії економічного та соціального розвитку України на 2000-2004

Посланням Президента визначено певні

пріоритети економічного та соціального розвитку України.

■ По-перше

Утвердження механізмів, які мають забезпечити надійні гарантії не лише остаточної стабілізації економіки, а й утворення необхідних передумов прискореного зростання. По суті, безальтернативним пріоритетом економічної політики наступного періоду має стати досягнення щорічних темпів зростання ВВП на рівні 6-7%. Лише такі темпи є достатніми для реалізації невідкладних завдань соціальної сфери, досягнення відчутних зрушень у піднесенні життєвого рівня населення. Мають бути задіяні й соціальні чинники економічного зростання. Особливого значення набуває підвищення ефективності використання трудового потенціалу та зростання продуктивності праці.

Важливою складовою прискорення темпів економічного зростання повинна стати активна політика Уряду щодо максимальної легалізації української економіки, виведення її за межі

■ По-друге

Головним чинником сталого економічного розвитку можуть бути лише зростання інтелектуального потенціалу нації та науково-технологічні інновації, застосування яких суттєво змінює обсяги та якість виробництва і споживання. У зв'язку з цим Україна може претендувати на належне місце в Європі та світі, лише опанувавши найбільш складний - інноваційний шлях розвитку, підвалини якого мають бути закладені вже на старті політики економічного зростання.

Основою нового стратегічного курсу, його визначальним пріоритетом мають стати опрацювання та реалізація державної політики, спрямованої на структурну перебудову промисловості та розвиток інноваційної моделі економічного зростання, утвердження України як високотехнологічної держави. Йдеться про реалізацію стратегічної

мети - входження України (вже до кінця першого десятиріччя XXI ст.) до провідних технологічно розвинених країн світу. Це може стати не лише визначальною метою економічної стратегії, а й пріоритетним постулатом національної ідеї, базовою основою політичної консолідації суспільства.

■ По-третє

Здійснення активної аграрної політики, спрямованої на швидке подолання кризових процесів, забезпечення необхідної адаптації підприємств АПК до умов ринкової кон'юнктури, зміцнення фінансового стану, утвердження в перспективі України як держави з високоефективним експортоспроможним сільським господарством.

■ По-четверте

Вихід української економіки з кризи виходить у ранг стратегічного завдання питання глибокої перебудови соціальної сфери. У цьому контексті особливо важливим пріоритетом на наступні п'ять років є здійснення політики доходів та реформування системи оплати праці, подолання існуючого нині штучного заниження вартості робочої сили, а також неприпустимо низького рівня соціальних витрат.

Необхідною передумовою успішного розв'язання невідкладних проблем соціального розвитку, утвердження суспільної злагоди має стати подальше вдосконалення соціально-трудових відносин на всіх рівнях управління, розвиток соціального партнерства, зміцнення співробітництва та взаємодії органів виконавчої влади, роботодавців та профспілок, підвищення ролі та відповідальності соціальних партнерів за формування і реалізацію соціально-економічної

Політика економічного зростання

Основним стратегічним завданням України на наступні 5 років Президент визначив реалізацію політики економічного зростання. Виділяється два етапи зазначеної політики:

• **I етап (2000-2001 рр.):** перед Урядом ставиться завдання забезпечити зростання ВВП у 2000 р. на [] у 2001 р. - на 4%; у кінцевому підсумку ставиться завдання здійснити впродовж двох років такий обсяг перетворень, які забезпечили б формування в [] ефективної критичної маси ринкових відносин, подальший розвиток економіки на самодостатній ринковій основі;

• **II етап (2002-2004 рр.):** забезпечити зростання ВВП у середньому за рік на 6,5%. Відмінність другого етапу [] в тому, що подальше прискорення темпів економічного зростання здійснюватиметься на власній відтворюваній (інвестиційній) базі та, переважно, на достатній ринковій []

Основні завдання та напрями соціальної політики

У Посланні поставлено за мету забезпечити у 2000-2004 [] зростання в [] рази реальних доходів населення, продуктивну зайнятість та створення 1 млн. нових робочих місць, поступово підвищити мінімальний рівень трудових пенсій до межі прожиткового мінімуму.

Основні важелі соціальної політики наступного періоду:

■ адресна підтримка соціально незахищених верств населення;

■ [] алий завдання пенсійної реформи; забезпечення продуктивної зайнятості;

> прискорений розвиток житлового будівництва, забезпечення доступності житла для різних верств населення;

■ примноження інтелектуального потенціалу суспільства;

■ зміцнення позицій середнього класу.

Нова стратегія економічного та соціального розвитку держави базується на передумові, відповідно до якої утворення парламентської більшості сприятиме швидкому та комплексному розв'язанню зазначених проблем у максимально стислі строки.

Відповідно до стратегічного курсу Президента України, викладеного у Посланні, уряд В.Ющенка розробив програму діяльності **"Реформи заради добробуту"**, схвалену у квітні 2000 [] Радою. Проголошена Президентом і втілена в програмі діяльності уряду стратегія економічного та соціального розвитку України набула у 2000 р. реального поступу.

Основні підсумки розвитку України у 2000 р.

■ валовий внутрішній продукт зріс на 5,8%;

■ обсяг промислової продукції збільшився на [] товарів широкого вжитку - на 24,5%;

■ вперше зафіксовано зростання виробництва у сільському господарстві - на []

■ економічний розвиток країни супроводжувався посиленням соціальної орієнтації розподілу ВВП. Реальний наявний грошовий дохід населення перевищив минулорічний на []

■ Повністю погашено заборгованість з виплати пенсій та соціальної допомоги, значно скорочено багаторічну заборгованість перед населенням із заробітної плати;

■ потужним фактором загального зростання української економіки стала позитивна динаміка у зовнішньоекономічній діяльності. У 2000 р. експорт товарів та послуг збільшився [] а імпорт відповідно на []

У той же час, процеси економічного зростання не супроводжувалися відчутними [] ними перетвореннями вітчизняної економіки, позитивними структурними змінами, подоланням нагромаджених за останні роки відтворюваних деформацій та деформацій у соціальній сфері.

Проблеми економічного будівництва.

■ соціальних питань

■ В економіці ще не накопичено необхідного потенціалу економічного зростання. Не забезпечено зміцнення фінансової

системи держави - перш за все, фінансів підприємств і організацій, підвищення загальної конкурентоспроможності, структурного оновлення економіки. У критичному стані перебуває аграрний сектор. Понад 87% КСП є збитковими. Спостерігається низька рентабельність промисловості та інших галузей економіки. На 42% знизилася продуктивність праці, в т. ч. у промисловості - на 21%, на сільськогосподарських підприємствах - більш як у 2 рази.

■ Небезпечними стають структурні деформації, які були притаманні українській економіці ще за часів адміністративно-командної системи. За останні роки ця ситуація не лише не поліпшилася, а й значною мірою ускладнилася. Триває тенденція до скорочення питомої ваги галузей, що виробляють продукцію інвестиційного призначення (машинобудування та будівельні матеріали), майже у 8 разів скоротилася питома вага легкої промисловості. Водночас продовжує зростати частка найбільш енергоємних та екологічно шкідливих галузей (паливно-енергетичної, металургійної, хімічної).

■ Тривалий спад виробництва унеможливило досягнення відчутних зрушень у соціальній політиці. Значне розшарування населення за рівнем доходів, штучне заниження вартості робочої сили (як і низький рівень соціальних витрат) переросли в один із головних чинників, які стримують розширення внутрішнього ринку, технологічне оновлення виробництва. Невирішеність соціальних питань та зубожіння значної частини населення, великі суми заборгованості з заробітної плати, вимушені простой значної частки виробництва й відповідно приховане та зареєстроване безробіття, загострення демографічної ситуації, стагнація медицини, сфери послуг, освіти, науки та культури, високий рівень корупції та злочинності - все це реальності нашого сьогодення, які одночасно доводять: соціально-економічна ситуація в країні залишається складною.

Відставка уряду В.Ющенка

24 квітня 2001 р. вперше за весь час незалежності України Верховна Рада заслухала звіт Кабінету міністрів про хід виконання програми діяльності уряду. Верховна Рада визнала роботу Кабінету міністрів незадовільною і 26 квітня більшістю голосів проголосувала за резолюцію недовіри Кабінету міністрів на чолі з В.Ющенком. 28 квітня Президент підписав Указ про відставку уряду. В Україні відбулося, таким чином, "народження" нової юридичної процедури, процедури відставки уряду шляхом прийняття парламентом резолюції недовіри. Такий порядок юристи називають інститутом парламентської відповідальності уряду. Він є традиційним для демократичних країн і виступає одним із основних конституційних механізмів у системі стримувань і противаг при розподілі влади.

Віктор Ющенко з пенсіонерами

29 травня 2001 р. Верховна Рада дал згоду на призначення прем'єр-міністром України А. Кінаха.

Виступаючи перед Верховною Радою А. Кінах визначив такі **головні точки** реформування держави:

- посилення соціальної реформ;
- реформування податкової системи
- економічно обгрунтований протеконізм, підтримка та захист вітчизняного товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках;

- активна структурна промислова й аграрна політика, базована на моделі розвитку;
- забезпечення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання;
- розробка і реалізація стратегії розвитку паливно-енергетичного комплексу;
- адміністративна реформа як складова завдання підвищення ефективності системи державної влади та формування громадянського суспільства.

Загальна характеристика соціальних зрушень в українському суспільстві

Перехід до ринкової економічної системи, докорінна зміна принципів соціальної політики багатократно загострюють проблеми стратифікації суспільства. Протягом перехідного періоду українське суспільство зазнало істотних змін.

1. Поглиблення соціальної поляризації

Сформувалося помітне майнове розшарування, яке сьогодні приблизно відповідає рівню країн Центральної та Східної Європи (Чехії, Болгарії, Македонії, Словенії). Якщо у 1999 р. середній дохід 10% найзаможніших громадян України 4 рази перевищував відповідний показник найбідніших, то в 2009 р. – у 12 разів. В умовах України, суспільство (за невеликими винятками) не припускає самої наявності у своєму складі багатих людей і в цілому має низький рівень добробуту, не вірить у можливість некримінального походження "багатства", з одного боку, і водночас спостерігає абсолютно беззастережну похвальбу багатством з іншого, пріоритетне значення має рівень майнового розшарування, який, вочевидь, загрожує серйозними соціальними проблемами. Мабуть, не випадково майже третина дорослого населення країни вважає реальною перспективу виникнення конфліктів між багатими та бідними. Слід зазначити, що уявлення широкого загалу про природу майнового розшарування багато в чому збігаються з

оцінками експертів, які вважають, що населення України концентрують 40% доходів, причому три чверті цих доходів мають кримінальне походження.

2. "Розмивання" середнього класу

Істотних змін зазнав середній клас, значна частина якого перебуває у постійній небезпеці зниження свого соціально-економічного статусу. Аналізуючи зміни у складі середнього класу протягом перехідного процесу, слід підкреслити, що "доперебудований" середній клас склався переважно з науково-технічних працівників та службовців. Статус його представників визначався, переважно, рівнем освіти та способом життя, а не привілейованим економічним становищем. Під час формування системи тільки частина цих фахівців зуміла зберегти посади, переважна ж більшість зіткнулася з різким зниженням свого благополуччя (дуже часто навіть і соціального статусу). Таким чином, значна частина представників сучасного середнього класу влилася до нього вже під час перехідного процесу.

3. Зростання бідності

Поширились масштаби бідності, яка охопила практично всі верстви населення, незалежно від професійних, освітніх та демографічних ознак. Якщо раніше бідними були переважно люди з низьким рівнем освіти, поганим здоров'ям або такі, що з різних причин не працювали, багатодітні сім'ї тощо, то протягом останніх років не тільки погіршилось становище тих людей, які й раніше фактично жили в бідності, але збідніли ті прошарки населення, які за своїми соціально-демографічними ознаками начебто були найбільше захищені від такого ризику: молодь з високим рівнем професійно-освітньої підготовки; люди 30-50 років, що мають не тільки високу професійно-освітню підготовку, а навіть і роботу; пенсіонери за віком, які раніше отримували максимальну пенсію; діти.

4. Незареєстрована зайнятість

Значних масштабів набула [REDACTED] вана зайнятість (що часто [REDACTED] з кримінальною) як основна стратегія виживання для багатьох людей. Аналіз даних про розшарування населення за рівнем доходів, витрат та реального споживання свідчить [REDACTED], те, що переважна частина населення України споживає набагато більше, ніж дозволяють доходи. Пояснюється це, головним чином, поширенням [REDACTED] зайнятості практично серед всіх верств населення. Різниця полягає тільки в тому, що одні групи вдаються до такої діяльності тому, що [REDACTED] - єдина можливість хоч якось прожити (і це, як правило, діяльність, котра не дає значних доходів, але не має відверто кримінального характеру), а інші (це стосується найбільш заможних) саме за рахунок порушення законодавства отримують високі та надвисокі доходи.

5. Поява маргінального прошарку

Сформувався помітний прошарок з людей різного освітнього та професійного рівня, яких за ознаками добробуту, соціальних настанов та суспільної поведінки, наявних перспектив можна кваліфікувати як маргіналів. До цієї групи належать люди, які через різні обставини опинилися на узбіччі суспільства, втратили або втрача-

ють зв'язок з його основними інституціями, відчують глибокі деструктивні [REDACTED] го соціального та психологічного стану. Водночас [REDACTED] маргінальність виявляється в тому, що, знаходячись на межі різних соціальних груп, вони мають окремі характеристики неоднорідних, часто конфліктних сукупностей.

6. [REDACTED] суспільства

Відбувається процес маргіналізації суспільства, який проявляється в збільшенні чисельності маргіналів та посиленні [REDACTED] впливу на суспільну свідомість та загальну соціальну ситуацію в країні. Вони неминуче починають створювати нову, соціально відокремлену систему цінностей, якій притаманні глибока ворожнеча до сучасних суспільних інституцій, антагоністичні форми соціальної нетерпимості, [REDACTED] спрощених і здебільшого радикальних рішень, крайній індивідуалізм або відчуття групової "стадності" тощо. Посилення маргіналізації призводить до того, що властива цим верствам система цінностей перестає бути виключно локальною, груповою і починає поширюватись на широкі суспільні верстви. Відповідно реальністю стають істотні зрушення у соціально-політичній структурі суспільства.

11.3 Духовне життя суспільства

Недоліки у сфері культури

У Радянському Союзі на момент його розпаду накопичилося багато негативних факторів в освіті, науці, [REDACTED] дожній творчості. [REDACTED] заданими ЮНЕСКО, у кінці 80-х рр. СРСР за рівнем освіти посідав 28 місце у світі, а за інтелектуально-моральним рівнем - 57 місце. На стані культури негативно позначилися залишковий принцип [REDACTED] фінансування, відсутність демократії, заідеологізованість, партійно-державний диктат. У глухому куті перебували національні культури.

Відродження [REDACTED]

З проголошенням незалежності України відродження національної культури стало державною справою. **Для українців чи не вперше відкрилася перспектива вільного розвитку і набуття престижності [REDACTED] і культури.**

У жовтні 1989 р. було прийнято "Закон про мови в Українській РСР", спрямований на захист національної мови, забезпечення [REDACTED] всебічного розвитку і функціонування у всіх сферах життя суспільства. Українську мову в республіці проголошено державною.

Конституція України затверджує за українською мовою статус державної мови, а також гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Стан освіти

Для забезпечення духовного і соціально-економічного розвитку держави реформується система освіти.

Освітня система стає більш демократичною, гнучкою та різноманітною. З'явилася велика кількість ліцеїв, гімназій, коледжів, профільних академій, університетських комплексів ■■■ п.

Реорганізується вся структура вищої і середньої спеціальної освіти. Здійснюється перехід на чотириступеневу освіту: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр. Поряд з державними створюються навчальні заклади інших форм власності, за рахунок чого зростає ■ кількість та якість освітніх послуг.

Нова модель освіти передбачає диференціацію, гуманізацію, індивідуалізацію навчально-виховного процесу, переорієнтацію всієї сфери освіти на пріоритетний розвиток особистості.

Проте загальний стан економіки обмежує фінансування освіти, що є серйозним гальмом у її розвитку. Відомо, що в Україні видатки на підготовку одного спеціаліста у вузах у 5-6 разів менші, ніж у розвинених країнах.

Наука

Недостатнє фінансування обумовило кризові явища в науці: відтік кваліфікованих вчених із наукової сфери в інші структури і за кордон, втрата провідних позицій з ряду фундаментальних досліджень, відставання від Заходу за рівнем наукових розробок. При цьому понад 90% нових технологічних розробок не впроваджується у виробництво.

Відродженню української науки покликані сприяти Українська наукова асоціація,

Національна академія наук, яка залишається провідним науковим центром країни.

Художня культура

Позитивні і негативні риси переплелися й у сфері художньої культури.

Утвердження демократії сприяє оновленню літератури і мистецтва, гарантує плюралізм, свободу творчості, вільний розвиток усіх художніх стилів і жанрів.

Поступово створюються умови, які захоплюють громадян України до української мови і української культури: урізноманітнюються радіо- і телевізійні програми, проводяться фестивалі і конкурси естрадної української музики і пісні, діють виставки нових напрямків сучасного українського мистецтва, з'являються нові фільми, створені українськими митцями. (Виконуючи вправу № 35, назвіть відомих Вам діячів сучасної української літератури та мистецтва, відомі Вам витвори сучасної вітчизняної культури, фестивалі та конкурси). Створено цілий ряд державних програм: "Модернізація культурно-дозвільної мережі", "Комплексна програма естетичного виховання населення України", "Концептуальні основи розвитку української культури" та інші.

Однак, збереження залишкового принципу фінансування вкрай негативно позначається на культурних процесах, обумовлює руйнівні наслідки у сфері духовності. Художня культура опинилася в жорстоких лещатах фінансової залежності. ■ комерціалізація призвела до того, що на нас ринув каламутний потік низькопробної масової культури.

Тільки здійснення широкої програми заходів, спрямованих на забезпечення відповідної матеріальної бази, посилення уваги всього суспільства зможуть забезпечити збереження і подальший розвиток національної культури.

Відродження релігії і церкви

Будівництво незалежної Української держави, стрімкі зміни в суспільстві сприя-

ли активізації життя.

У кінці 80-х була легалізована заборонена комуністами в 1946 р. **Українська греко-католицька церква (УГКЦ)**, визнаним лідером став Кардинал Люба-

Українська православна церква в процесі своєї перебудови виявилася розколотою на:

■ *Українську автокефальну православну церкву*

■ *Українську православну церкву - Київського патріархату*

■ *Українську православну церкву - Московського патріархату*

Між цими церквами, особливо між і УПЦ-КП, з одного боку, та УПЦ-МП, з іншого боку, склалися напружені, ворожі стосунки. Яскравим проявом цієї ворожнечі стали сутички під час поховання у червні 1995 р. патріарха УПЦ-КП *Володимира*. Разом з тим, серед віруючих і частини духовенства посилюється прагнення до створення єдиної православної церкви в Україні.

Серед населення України поширюється вплив протестантизму, іудаїзму, ісламу. Всього ж в Україні діють 105 релігійних об'єднань, діалог між якими здійснюється в рамках Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. Держава спрямовує свої зусилля на те, щоб представники всіх конфесій були повноправними учасниками громадського

Свобода совісті стала важливим елементом життя незалежної України. Сотні тисяч людей повертаються до релігії, здобуваючи завдяки риси духовності і моралі. Головним завданням у контексті побудови вільної незалежної України є повернення людям віри в добро, справедливість, честь і порядність.

Візит Папи Римського в Україну

У червні 2001 р. відбувся державний візит в Україну глави Держави Ватикан,

глави Католицької церкви Папи Римського *Івана Павла II*. Україна стала 123-ю країною, яку відвідав Понтифік. Згідно з програмою візиту відбулися зустрічі Папи і Президента з представниками політичних, культурних, наукових та ділових кіл, зустрічі Папи з представниками Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій, з громадськістю. Іван Павло II відслужив божественні літургії за римським і візантійським обрядами у Києві та Львові.

Папа Іван Павло II у Львові

Візит Понтифіка, незламного поборника прав і гідності людини, безкомпромісного противника тоталітаризму, нетерпимості і дискримінації, став заклик до порозуміння, до процесів єднання. Папа закликав не зводити рахунки з минулим, а разом дивитися в майбутнє, спільно розвивати діалог культур і цивілізацій. Україна, за словами Папи, має виразне європейське покликання, підкріплене християнськими коренями культури, і тому треба сподіватися, що ці корені допоможуть ти національну єдність і далі розвивати незалежну Україну.

Зовнішня політика

Міжнародне визнання незалежності

Після проголошення про державну незалежність Україна вперше стала рівноправним суб'єктом у міжнародних відносинах.

5 грудня р. після Всеукраїнського референдуму Верховна Рада звернулася з Заявою до парламентів і народів світу, у якій наголошувалося, що Україна у повній відповідності з цілями і принципами ООН спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки у світі, дотримуючись принципів міжнародного права.

Надзвичайно важливим питанням було визнання України державами світового співтовариства. Першими, 2 грудня р. незалежність України визнали Польща і Канада, 3 р. 4 р. Литва, 5 грудня до них приєдналися Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія й Хорватія; упродовж місяця Україну визнали 57 країн, а до кінця року країни. На сьогодні незалежність України визнали практично всі країни світу.

Правові засади зовнішньої політики держави

Основні підвалини курсу, як демократичного і миролюбного, були закладені декларацією про державний суверенітет

У липні 1992 р. Верховна Рада схвалила "Основні напрямки зовнішньої політики України". Документ визначив базові національні інтереси країни, обґрунтував засади та пріоритети її серед яких - розширення участі в європейському регіональному співробітництві та в межах СНД, активна участь у діяльності ООН, співпраця з державами Європейської

України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Розглянемо основні пріоритетні напрямки зовнішньої політики України.

Західний напрямок

Розвиток всебічних відносин з європейськими країнами. У р. Президент України підписав Заключний Акт наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), що сприяло інтеграції України у європейські структури. На саміті НБСЄ у листопаді р. Л.Кучма підписав Хартію Європейської безпеки на XXI ст.

9 листопада р. Україна стала 37 членом Ради Європи. У 1996 р. Україна приєдналася до об'єднання держав Центр Європейських ініціатив мета якого - служити зміцненню стабільності і безпеки у цьому регіоні. Підписано угоди, в яких закріплено відсутність будь-яких територіальних претензій, з усіма європейськими сусідами України. Тим самим навколо України створено пояс безпеки і стабільності. У перспективі Україна прагне до рівноправного членства у Європейському Союзі. Прийнято стратегію інтеграції України у Євросоюз, набрала чинності і почала втілюватися в життя Угода про партнерство і співробітництво.

2. Україна і СНД

Розбудова відносин з республіками колишнього СРСР, з СНД. Про ставлення України до СНД вже йшлося в попередньому розділі. Україна виступає проти перетворення СНД на наддер-

на правах асоційованого члена до економічного союзу у рамках СНД. У той же час, вона не підписала Статут СНД, угоди про створення об'єднаних збройних сил, про сили спільного призначення та інші документи, які передбачали надання інститутам СНД державних функцій. Керівництво України робить наголос на економічній складовій у діяльності СНД, прагне до розширення співробітництва між країнами СНД на двосторонній основі.

3. Україно-російські стосунки

Особливе значення для України має розвиток відносин з Росією, які тривалий час залишалися складними і суперечливими. Взаємовідносини ускладнювалися такими питаннями, як розподіл іноземних боргів, закордонного майна та активів СРСР, розподіл Чорноморського флоту, статус м. Севастополя, різні позиції щодо НАТО. **31 травня 1997 р.** президенти України і Росії Л. Кучма і Б. Єльцин підписали Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською федерацією. Договір заклав базу для вирішення всіх проблем у стосунках між країнами, надав цим стосункам нової якості.

4. Відносини з провідною країною світу США

До першочергових пріоритетів зовнішньої політики належить співробітництво з США, яке поступово еволюціонує у напрямі виходу на рівень партнерських відносин. Поліпшенню відносин значною мірою сприяла реалізація Україною свого без'ядерного статусу. У січні 1994 р. у Москві було підписано угоду між Україною, Росією та США, згідно з якою Україна зобов'язувалася протягом семи років вивести з території всі ядерні боезаряди. Наприкінці цього ж року в Будапешті під час роботи саміт лідери України, Росії, США й Великобританії підпи-

сали Меморандум про гарантії безпеки України.

У березні 1994 р. відбувся офіційний візит Президента України до США, під час якого було підписано низку важливих економічних угод. А у травні 1995 р. відбувся візит в Україну президента США Б. Клінтона.

5. Розвиток відносин з країнами Чорноморського басейну, Близького і Середнього Сходу.

У 1995 р. Україна стала одним із співзасновників Парламентської асамблеї Чорноморського економічного співробітництва.

6. Входження до міжнародних фінансових інститутів. Економічне співробітництво

Виходячи із міркувань національної і європейської безпеки, Україна поглиблює співробітництво з НАТО. У 1997 р. було підписано Хартію про особливе партнерство України і НАТО.

7. Інтеграція у міжнародні економічні та фінансові структури

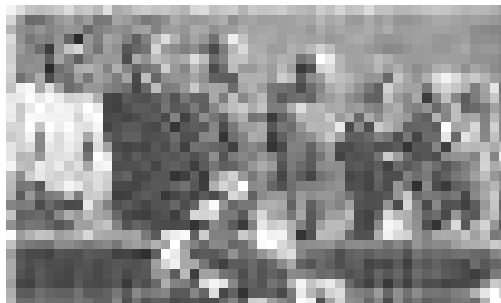
Важливим пріоритетом у зовнішній політиці є економічний аспект, який у зв'язку з кризовим станом економіки України. Україна інтегрується в міжнародні економічні та фінансові структури. У 1992 р. вона стала рівноправним членом Міжнародного валютного фонду та Європейського банку реконструкції і розвитку. Україна налагоджує торговельні зв'язки з країнами світу, досягнуто помітних успіхів в експорті продукції авіаційної, суднобудівної, ракетно-космічної галузей. Значна увага приділяється залученню в українську економіку іноземних інвестицій.

8. Україна і українська діаспора

Проголошення незалежності започаткувало новий етап у стосунках України із світовою українською діаспорою. За межа-

ми своєї етнічної Батьківщини проживає нині від 10 до 15 млн. українців. Це - результат еміграції, спричиненої становищем українців спочатку в Австрійській (Австро-Угорській) та Російській імперіях, потім в Радянському Союзі. Особливістю сучасної української еміграції є те, що вона відбувається в умовах розбудови незалежності України. Сучасні українські емігранти, здебільшого це фахівці різних галузей господарства, вчені, керуються, перш за все, соціально-економічними мотивами. Понад 7,5 млн. чоловік із загальної кількості українців, які перебувають за межами України, мешкають у республіках колишнього СРСР. Українська держава прагне до консолідації українців, які проживають на різних континентах, до всебічної підтримки і забезпечення прав українців в інших країнах світу. У 1993 р. створено міністерство України у справах національностей та міграції, сформована правова база, яка регулює стосунки держави і діас-

пори. У 1994 р. Кабінет міністрів України затвердив державну програму "Українська діаспора на період до 2000 року". Утвердженню національного солідаризму сприятиме розроблена у 1995 р. Національна програма "Закордонне українство на період до 2005 року", а також III Всесвітній форум українців у Києві (серпень 2001 р.)

Урочисте відкриття III Всесвітнього форуму українців

Україна все впевненіше налагоджує всебічні зв'язки з країнами світу, займає гідне місце у світовому співтоваристві.

Виконайте вправу №35

1. Час, що минув після утворення СНД, виявив кілька точок зору:

- Україна повинна залишитись у складі СНД;
- Україна повинна вийти з СНД;
- Україна повинна обмежитись двосторонніми угодами.

Яку точку зору Ви поділяєте і чому?

2. Розкрийте сутність поняття "державне будівництво" і коротко прокоментуйте складові в Україні.

3. В якому році прийнято Закон про державну мову?

- а) 1989; б) 1990; в) 1991; г) 1992.

4. Що таке конституційний процес? Які його складові?

5. Головні напрями нової соціально-економічної стратегії були проголошені Президентом у Верховній Раді:

- а) у жовтні 1994 р. у грудні 1994 р. у травні 1995 р.

6. Охарактеризуйте сучасний стан економічної ситуації в Україні.

7. Охарактеризуйте стан міжнародних відносин в Україні.

8. Висвітліть основні пріоритетні напрями зовнішньої політики України.

9. Заповніть таблицю "Культура України на сучасному етапі".

Література	Музика і театр	Образотворче мистецтво	Фестивалі, конкурси

Висновки:

- Першочерговою проблемою після проголошення незалежності України стало державне будівництво. Важливим етапом на цьому шляху було прийняття 28 червня 1996 р. Основного закону - Конституції України - першооснови розбудови держави і суспільства.
- Важливим досягненням держави є створення цивілізованих міжнародно-національних стосунків.
- Незалежність радикально змінила умови діяльності партій, громадських і об'єднань, роль яких зростає у житті суспільства.
- Економіка України опинилася в ситуації глибокої економічної кризи, що позначилося на соціальній сфері, знизився життєвий рівень населення.
- Незважаючи на складні економічні умови, відбувається національно-культурне відродження. Активізується церковно-релігійне життя, яке стало важливим духовним і національним відродженням.
- Україна впевнено заявила про себе на міжнародній арені. Головними принципами і зовнішньої політики є демократизм, миролюбність, ядерне роззброєння, розширення економічного співробітництва.
- Тяжким і довгим був шлях України до незалежності, нелегкими є становлення розбудова її державності, особливо ринкової економіки.
- Однак, попри всі труднощі, український народ спроможний наповнити реальним змістом і посісти гідне місце серед цивілізованих народів планети.

■ Історичні джерела

Із Декларації прав національностей України (листопада 1991 р.)

СТАТТЯ 1

Українська держава гарантує народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом.

2

Українська держава гарантує всім національностям права на збереження традиційної розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе зобов'язання створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

3

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України тлумачить статтю 3 закону "Про мови в Українській РСР" таким чином, що в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати й її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнята для всього населення даної місцевості.

4

Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати

було дій, спрямованих проти іншої Високої Договірної Сторони, і зобов'язується не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Сторони. Жодна із Сторін не допустить також, щоб її територія була використана на шкоду безпеці іншої Сторони.

■ ■ 7

В разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони обмінюються відповідною інформацією і при необхідності вживають узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації.

■ ■ 8

Високі Договірні Сторони розвивають свої відносини у сфері військового, військово-технічного співробітництва, забезпечення державної безпеки, а також співробітництва з прикордонних питань, митної справи, експортного та імміграційного контролю на основі окремих угод.

- Чим була викликана необхідність прийняття цього Договору?
- Дайте йому оцінку.

Із Закону про політичні партії в Україні.

Стаття 1. Право громадян на об'єднання в політичні партії

Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії.

Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання будь-яких пільг і переваг.

Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України.

Стаття 2. Поняття політичної партії

Політична партія — це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має на меті сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Стаття 3. Правова основа і регламентація діяльності політичних партій

Політичні партії провадять свою діяльність відповідно до Конституції України, цього Закону, а також інших законів України та згідно із партійним статутом, прийнятим у визначеному цим Законом порядку.

Політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом.

Стаття 5. Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо ■ програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

■ ■ ■

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. В першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України.

Стаття 6. Членство в політичних партіях та його обмеження

Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах.

Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії.

Членами політичних партій не можуть бути:

- судді;
- 2) працівники прокуратури;
- 3) працівники органів внутрішніх справ;
- 4) співробітники Служби безпеки України;
- 5) військовослужбовці.

На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії зупиняють членство в цій партії.

Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії.

Членство в політичній партії є фіксованим. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії.

...Не допускається створення і діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Стаття 10. Створення політичної партії

Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим.

Стаття 12. Права політичних партій

Політичні партії мають право:

1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України;

2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної ■■■■■ органів місцевого самоврядування та ■ посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

3) використовувати державні засоби масової ■■■■■ а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України;

4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими ■■■■■ засновувати і вступати у міжнародні спілки з додержанням вимог цього закону;

5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, надавати допомогу у ■ створенні.

Політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, у тому числі:

можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя;

брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом;

вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

• **Чи визначає Закон відповідальність політичних партій перед суспільством? Відповідь аргументуйте.**

Основні показники соціально-економічного розвитку України (Держкомстат)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
ВВП (продукт у відсотках до року)	90,1	77,1	87,8	90,0	97,0					105,8
Зведений бюджет (у відсотках до ВВП)										
Імпорт (у відсотках до ВВП)	24,4	33,7	43,5	38,0	37,0	30,1	28,2	25,3	27,7	
Експорт (у відсотках до ВВП)	38,1	38,6	52,4	44,6	4,9	36,7	30,4	26,8	27,0	
Індекси цін (грудень до грудня, у відсотках)			8,9	6,6	4,9	6,6	2,2		-0,7	
Індекс споживчих цін (грудень до грудня, у відсотках)			0	281,7	1			119,2	125,8	
Індекс виробників промислової продукції (грудень до грудня, у відсотках)	263,4	4228,5	9767,5	874,0	272,1	1	105,0	135,3		
Заборгованість між банками та організаціями										
Дебіторська (темпи зростання період, у відсотках)			в 55,9	в 4,9	в 4,5	в			158,7	109,0
Кредиторська (темпи зростання період, у відсотках)	-	-	в 66,4	в 5,4	в 4,5	в		134,2	142,7	
Індекси промислової продукції (у відсотках до попереднього року)	95,2	93,6	92,0	72,7	88,0	94,9	99,7			
у т.ч. народною	94,9	90,6	84,1	75,0	82,2	82,2	88,1		107,2	124,5
Індекси виробництва сільського господарства (у відсотках до попереднього року)	96,3	86,8		101,5	83,5		90,5		90,2	93,1
в капітал (у відсотках до попереднього року)	92,9		89,6		71,5	78,0	91,2	106,1	100,4	
Прямі іноземні інвестиції (початку інвестування на кінець)				0,5	0,9			2,8	3,3	3,9
Вантажоборот (у відсотках до попередньої)	97,4		83,9		88,0		82,8	89,4	97,3	99,1
(у відсотках до попереднього року)			89,8	84,1			96,6	95,8	98,7	98,4
Мала (у одиниць)			2682	6499	13124	16470	7352	4542	4656	4800
великих та середніх			911		3091	2995	1		288	
Зовнішньоторговельний (у дол. США (сальдо))						339,5		150,7	2236,2	2742,5
продажу споживчих товарів (у відсотках до попереднього року)								94,5	95,9	105,6
Кількість наявного населення на кінець періоду			52,1			50,9	50,5		49,7	
Кількість зайнятого населення		25,0		23,9	23,0	23,7		22,6	22,3	21,6
на кінець періоду (у)			0,3	0,3	0,5		2,3	3,7	4,1	4,2
Навантаження на одну вакантну посаду (осіб)			1	1	1	2		20	30	24
Реальні грошові доходи населення (у відсотках до попереднього року)			71,1	56,3	86,0	101,8	82,9		92,0	106,3
Реальна нарахована середньомісячна плата (у відсотках до попереднього року)				84,8	110,6	96,6	96,6			99,1
(грудень до грудня попереднього року) (у відсотках)							97,6	87,1		

- Проаналізуйте наведені показники.
- Охарактеризуйте стартові можливості України на початку реформ.
- Визначте основні тенденції та проблеми розвитку незалежної України.

• Історичні факти

- У березні 1992 р. в Україні відкрито відновила свою діяльність ОУН (Бандерівці).
- У 1992 р. відкрився навчальний і науковий заклад нового типу - незалежний університет- Києво-Могилянська академія.
- У 1992 р. за межею бідності опинилося майже 64 % населення України.
- У 1992 р. київське видавництво "Глобус" розпочало перевидання в Україні знаменитої "Енциклопедії українознавства" за редакцією В.Кубійовича.
- 5 жовтня 1993 р. була зареєстрована Міністром України Компартія України. На цей момент вона налічувала 45 тисяч членів, а на кінець року - понад 100 тисяч. У деяких східних та південних областях КПУ й сьогодні залишається найвпливовішою партією.
- У 1993 р. інфляція в Україні становила понад 1000%, в 1994 р. - 500%, в січні 1995 р. - 21,2%, а вже в травні - лише 4,6%.
- 30 грудня 1991 р. відкрився Київський слов'янський університет, ініціатором створення якого була Національна академія наук України.
- У 1992 р. у Львові відкрито пам'ятник першому президентові України М.Грушевському.
- Якщо у 1991 р. в Україні налічувалося 5 683 релігійні організації, то у 2000 р. - 23 543. Кількість конфесій, течій, напрямів за цей період зросла з 10 до 90.

• Чи знаєте Ви, що...

- спадкоємець ЧК, НКВС, МДБ Комітет державної безпеки СРСР налічував в Україні 20 000 працівників і споживав 100 млн. крб. (1991 р.). Цей охоронець державної бюрократії боровся не стільки із зовнішньою, скільки із внутрішньою загрозою режимові;
- до проголошення незалежності України її території суспільні відносини, наприклад, у народно-господарській сфері, на 80% регулювалися союзним законодавством. Якщо брати в цілому всі сфери правового регулювання, то цей показник становив майже 90%;
- однією із перших міждержавних угод незалежної України став підписаний у Києві 6 грудня 1991 р. "Договір про основи добросусідства і співробітництва між Україною та Угорською Республікою";
- протягом 1991-1992 рр. в Україні прийнято загалом понад 1400 законодавчих актів. Абсолютну більшість із них становлять Закони України. За експертними оцінками, для повного правового регулювання процесів, що відбуваються в державі та суспільстві, необхідне прийняття ще майже 1 500 законів;
- у 1991 р. в Україні видавалося 3,1% книжок українською мовою, все решта - російською та іншими мовами;
- система освіти України на сьогодні охоплює понад 48 000 закладів та установ, у яких навчається майже 10 млн. учнів та студентів. У ній зайнято понад 2 млн. фахівців;

Питання для обговорення на семінарських заняттях "Україна в умовах розбудови незалежності" (2)

1. Акт проголошення незалежності України. Розбудова української державності. Прийняття нової Конституції України.
2. Економічна ситуація в Україні.
3. Суспільно-політичні рухи і політичні партії України в сучасних умовах. Міжнаціональні відносини.
4. Україна на міжнародній арені.

Теми для рефератів, доповідей та контрольних робіт

1. Українська західна та східна діаспори.
2. Формування системи в Україні.

Додаткова література для глибшого вивчення теми та окремих її питань

1. Алексеев Ю.М. Думать, сиять, не гадать... - К, 2001.
2. Алексеев Ю.М., С.В., А.Г. Україна на переломі. - К, 2000
3. Акт проголошення незалежності України. - К., 1991.
4. Бойко О.Д. Україна 1991-1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього. - К, 1995.
5. О. Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України. - К, 1993.
6. Декларація про державний суверенітет України. - К, 1991.
7. Економіка України та шляхи її реформування: Матеріали Всеукраїнської наради економістів 14-15 вересня 1995 р. - 1996.
8. Конституція України. - К., 1996.
9. Кравчук Л. М. Є така держава - Україна: Матеріали виступів, інтерв'ю, конференцій, брифінгів, відповідей на запитання. - К., 1994.
10. Кульчицький С.В. Утвердження незалежності України: перше десятиліття іст. журнал. - 2001. - №2.
11. Кучма Л.Д. Про найголовніше. - К., 1999.
12. Литвин В. Політична арена України. - К, 1994.
13. Сорос [переклад англ.]. - К, 1994.
14. Українське суспільство на порозі трепітього тисячоліття / під. ред. М. - К, 1999.
15. Юхновський І. Україна - незалежна держава. - Львів, 1994.

Відповіді до вправ

Ш 1

■ Найдавніше поселення первісних людей на території України знайдено біля села Королеве (Закарпаття) і датується 1 млн. р. до н.е.

3. Трипільська культура - наймогутніша культура епохи неоліту на території України (■ тис. до н.е.), яка стоїть в одному ряду з найдавнішими світовими цивілізаціями.

ДО ВПРАВИ 2

■ Південь України тривалий час (з II тис. до н.е. по ■ ст. н.е.) був заселений кочовими народами. Пояснюється це географічним положенням і природними умовами південноукраїнських степів.

2. Киммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, авари, болгари, хозари, печеніги, половці, монголо-татари.

ДО ВПРАВИ 3

1.Б.

2. Східнослов'янські племена антів, які мешкали з 2 ст. н.е. між Дністром і Сіверським Дінцем.

3.

Період	■ об'єднання східних слов'ян
■	Антський ■
■ ст.	9 племінних об'єднань
сер. IX ст.	Київське ■
882 р.	Утворилася Київська Русь.

ДО ВПРАВИ 4

■ У 882 р. новгородський князь Олег захопив київський престол, убивши при цьому київського князя Аскольда. Об'єднання Києва і Новгорода стало заключним етапом у формуванні держави Київська Русь.

2. В історичній літературі існують дві основні теорії походження Київської Русі - норманська і теорія природно-історичного її походження. Розкрийте зміст цих теорій (див. підручник, стор. ■ і визначте, яка теорія здається вам більш аргументованою і чому.

3. В політичній історії Київської Русі виділяють чотири періоди:

- ■ ст. - період швидкого територіального зростання К. Русі (охоплює князювання Олега, Ігоря, Ольги, Святослава);

- X - сер. XI ст. - період розквіту Київської держави, досягнення нею ■ могутності (охоплює князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого);

- сер. XI - сер. XII ст. - період загострення феодальних усобиць і поступового політичного занепаду Київської Русі. Найвидатнішим князем цього періоду є Володи-

■

мир Мономах, якому вдалося на період свого правління об'єднати 3/4 території Русі;

- сер. XII - 1241 р. - період Київської Русі.

4. Прийняття християнства - одна із найважливіших подій в історії України. Християнство піднесло народ релігійно, морально, культурно та відкрило йому нові шляхи розвитку. З напівдиких, варварських племен слов'яни перейшли до громади цивілізованих народів. Зріс міжнародний авторитет держави. Прийняття християнства сприяло консолідації суспільства Київської Русі, зміцненню влади

5. ст. (князювання Володимира Великого і Ярослава Мудрого) стали періодом розквіту Київської держави:

- її площа стала найбільшою в Європі;

- у 988 р. було запроваджено християнство, що сприяло культурному піднесенню Русі;

- зріс міжнародний авторитет держави;

- було складено перший збірник законів - "Руська правда";

- відбувся економічний розквіт Русі.

Апогеєм могутності Київської держави стало правління Ярослава Мудрого 1054

ДО ВПРАВИ 5

1. Галицько-Волинське князівство утворилося в результаті об'єднання в р. волинським князем Романом Мстиславовичем Волинської і Галицької земель.

2. А. 1256 р.

3. У 1238 р. Данило Галицький після тривалого періоду розпаду відновив єдність Галицько-Волинського князівства, в р. приєднав до своїх володінь Київ. Проте у 1240 р. князівство було спустошене монголо-татарами. Данило визнав залежність від Золотої Орди, що дозволило йому захистити князівство від монголо-татарських нападів, відновлювати економіку. Данило заснував нові міста - Львів і Холм. У надзвичайно складних умовах Данило Галицький перетворив князівство у високорозвинену державу, проте забезпечити її незалежність від монголо-татар не зміг.

4. Останнім галицько-волинським князем був Юрій II Болеслав. З його смертю в р. припинила існування Галицько-Волинська держава. Престол перейшов до зятя Юрія II Болеслава - литовського князя а князівство ввійшло до складу Великого князівства

6. Назва "Україна" вперше згадується у Київському літописі за р. і походить від слів "край", "країна".

ДО ВПРАВИ 6

М. Грушевський доводив, що Велике князівство Литовське зберегло традиції Київської Русі більшою мірою, ніж Московське

Литва не змінила адміністративно-територіального устрою українських земель, литовські князі прийняли православну віру, вживали українську мову, склали закони на "правди".

"М'яка" політика литовських князів забезпечила підтримку українського населення. Проте, у другій пол. ст. відбулася зміна політичного курсу литовського уряду.

ато

2.

Етапи	Дата	Подія	Наслідки для України
I етап	■ р.	Кревська унія	Посилювалися польські впливи в ■■■■■ почалося насильницьке насадження католицизму
II етап	1569р.	Люблінська ■■■	Всі українські землі переходили під владу ■■■■■ політика якої поставила український народ пере;] загрозою повного національного знищення

4. Братства - громадські організації українців, створені для захисту національно-релігійних інтересів.

ДО ВПРАВИ 7

2. Запорізька Січ була збудована в ■■■ р. на о. Мала Хортиця канівським і черкаським старостою Д.Вишневецьким з метою об'єднання навколо неї козаків.

3. Як політична організація Запорізька Січ була козацькою республікою, оскільки очолювала її виборна військова рада, якою керував виборний кошовий атаман.

Найвищим органом влади в Запорізькій Січі були загальні збори козаків - козацька рада, яка вирішувала найважливіші питання і обирала всі керівні органи.

4. Польський уряд вперше провів реєстрацію козаків у ■■■ р., прийнявши на військову службу 300 козаків. Таким чином Польща прагнула взяти козаків під контроль, щоб використати ■ у своїх державних інтересах.

5. П.Конашевич-Сагайдачний здійснював помірковану політику ■■■ Польщі, намагаючись таким чином зміцнити не лише становище козаків, а й забезпечити українські національні інтереси: підтримати православну церкву і українську культуру. Вступивши в 1620 р. з усім козацьким військом до Київського братства, гетьман офіційно поставив козаків на захист українських національних інтересів.

6.

Питання для відповідей	Перша хвиля повстань (кін. ■■■ ст.)	Друга хвиля повстань (30-і ■■■ ст.)
1. Причини повстань	Політика соціального, національного, релігійного гноблення з боку ■■■■■ уряду, сваволя місцевої польської адміністрації	Посилення з боку ■■■■■ го уряду в 20-30-і ■■■ ст. тиску на козаків (заборона не-реєстрового козацтва та ін. заходи)
2. Дати повстань	1591-1593 ■■■ ■■■■■ рр.	1630 р. 1635 р. 1637-1638 ■■■
3. Ватажки повстань	К.Косинський, С.Наливайко	Т.Федорович, ■■■■■ П.Павлюк і Я.Острианин

7. Повстання стримували посилення польського колоніального гноблення, сприяли відновленню в Україні православної церкви, зростанню національної свідомості українців та накопиченню ними досвіду національно-визвольної боротьби.

Козацтво в цей період взяло на себе функції провідної суспільної сили в боротьбі за національне визволення України.

ДО ВПРАВИ 8

Напередодні національно-визвольної війни 1648 р.р. українські землі були під владою Польщі, Туреччини, Московської держави.

2. Можна визначити дві групи причин національно-визвольної війни:

– політика соціального, національного і релігійного гноблення з боку польського уряду, яка викликала конфлікт між Польщею і українським населенням в цілому;

– конфлікт між польською владою і козаками зокрема, обумовлений проголошенням нереєстрових козаків кріпаками, запровадженням смертної кари за втечу в козаки, обмеженням прав реєстрових козаків і іншими утисками.

3. Б.Хмельницький пішов на союз із Кримом, виходячи із реальної політичної ситуації. Він прагнув позбавити себе війни на два фронти, а також посилити за рахунок татар українське військо. Кримські татари пішли на цей союз з тим, щоб максимально послабити дві воюючі сторони - Польщу і Україну.

5.

Запитання для порівняння	Зборівська угода	1651 р. угода
Дата підписання	серпень 1649 р.	вересень 1651 р.
Обставини підписання	Перемога українців у Зборівській битві в серпні 1649 р.	Поразка українців у Берестецькій битві в червні 1651 р.
3. Територія, залишена під владою гетьмана	Київське, Чернігівське, Воєводство	Київське
4. Кількість реєстрових козаків	40 тис.	20 тис.

6.

1648 р. устрій: держава Б.Хмельницького мала назву Військо Запорізьке. На чолі Війська Запорізького стояв виборний гетьман, в руках якого зосереджувалася вся воєнна, політична, судова, адміністративна влада. В управлінні йому допомагала генеральна старшина (уряд).

Адміністративно-територіальний устрій: територія Війська Запорізького ділилася на воєнно-адміністративних 10 - полків, на чолі яких стояли полковники, які були одночасно і головними адміністраторами. Полки поділялися на сотні, в яких сотник виконував ті ж функції, що і полковник. В управлінні допомагала полкова і сотенна старшина.

7. Основні верстви українського суспільства:

- козаки;
- селяни;
- міщани.

На вершині соціальної структури замість польської знаті утвердилася новоутворена українська знать - генеральна, полкова, сотенна старшина. На сер. 1650 р. вона становила 1% населення і володіла 50% землі.

ДО ВПРАВИ 9

Політична ситуація, в якій опинилася Україна, змусила Б.Хмельницького піти на союз з Москвою. Укладаючи Переяславську угоду, Б.Хмельницький прагнув досягти повної незалежності від Польщі, зберегти українську державу - основний здобуток Визвольної війни.

Відповіді до прав

2. Проаналізуйте зміст "Березневих статей" (див. підручник, стор. 92), висловте свою думку щодо оцінки договору [REDACTED] р.

3. Ударом по союзу з Україною став Віденський мир [REDACTED] р. з Польщею, укладений Росією без згоди українців, за яким Росія в односторонньому порядку припиняла війну проти [REDACTED].

4. Покажіть, які точки зору існують в історичній літературі щодо оцінки діяльності Б.Хмельницького (див. посібник, стор. 93). Висловте свою думку.

ДО ВПРАВИ 10

■ Під дією ряду, як внутрішніх, так і зовнішніх факторів в Україні у 60-80-і роки [REDACTED] ст. склалася надзвичайно складна ситуація. Інтервенція іноземних держав, громадянські війни призвели до занепаду держави, запустіння українських земель, господарської розрухи. Україна була розділена по Дніпру між Польщею і Росією, єдиний український народ був розколотий і опинився в складі різних держав. В Правобережній Україні Польща здійснювала цілеспрямовану політику на повне викорінення козаччини.

2. З цією ідеєю виступили П.Дорошенко, який переорієнтувався на Туреччину після Андрусівського перемир'я [REDACTED] р. між Росією та Польщею, та Ю.Хмельницький під час свого третього гетьманування [REDACTED] р.р.).

Проте, політичні цілі Туреччини полягали в запобіганні остаточній перемоги українського війська і створення [REDACTED] української держави, в намаганні диктувати свої умови.

Надавши військову допомогу П.Дорошенку, Туреччина скористалася нагодою захопити частину українських земель (Поділля), які нещадно грабувала, насаджувала мусульманство, винищувала населення.

3. Причини поразки національно-визвольної війни:

- перебування у зародковому стані національної державної ідеї;
- перевага в ментальності населення особистих, групових, станових інтересів над національними [REDACTED] державними;
- утвердження після смерті [REDACTED] республікансько-олігархічної форми правління, що спричинило слабкість центральної влади, міжусобну боротьбу за гетьманську булаву;
- грубі **прорахунки** після смерті [REDACTED] урядів у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики;
- [REDACTED] агресія з боку Польщі, Москви, Туреччини, Кримського ханства, спрямована на ліквідацію самостійної Української держави.

■ У соціальній політиці [REDACTED] спирався на козацьку старшину.

Своєю політикою сприяв економічному розвитку України.

Здійснював змістовну культурну політику, спрямовану на перетворення України в висококультурну європейську державу.

Головною метою Мазепи було об'єднання Лівобережної і Правобережної України. За єдину реальну основу тогочасної української політики вважав співпрацю з Московією.

[REDACTED]

[REDACTED]

Щирим прихильником Москви Мазепа залишався до того часу, коли Петро I почав ламати основи української державності.

3. Союз [] зі Швецією мав для України фатальні наслідки.

Петро I видав універсал, в якому оповістив [] зрадником і обіцяв українському народові вільності. За його наказом царські війська знищили до останку Батурин, зруйнували Запорізьку Січ.

Над прихильниками Мазепи учинено спеціальний суд: багато старшин, які не прибули на вибори нового гетьмана, були заарештовані і віддані на різні тортури, [] майно було конфісковане.

Серед українства були посяні зерна страшної деморалізації та страху. В подальшому Петро I взяв курс на ліквідацію автономного устрою України, посилену русифікацію.

4. А. 27 червня 1709 р.

6. Приєднання Криму до Російської імперії відбулося в [] р. в результаті перемоги Росії в російсько-турецьких війнах.

7. Приєднання Криму мало велике значення для господарства Росії та України: відбувся процес освоєння нових земель для сільського господарства, багатих природних ресурсів, будувалися промислові підприємства, засновувалися міста. Зміцнювалися чорноморські торговельні зв'язки Росії з європейськими та азійськими країнами.

Була ліквідована загроза постійних нападів з боку татар і турок, що відкрило широкі можливості для інтенсивного заселення краю.

Здобуття півострова Крим для Росії мало велике військово-стратегічне значення. Це дозволяло [] контролювати басейн Чорного моря і вихід до Середземного.

ДО ВПРАВИ 12

[] За умовами Андрусівського перемир'я [] р. Лівобережна Україна ввійшла до складу Російської держави, Правобережна - до складу Речі Посполитої.

Якщо Лівобережна України до 60-80-х [] ст. зберігала статус автономії, то Правобережна Україна відразу втратила всі елементи самостійності. Польща відновила тут порядки, які існували до національно-визвольної війни []. Спостерігався процес зростання земельних володінь польських феодалів, різко посилювалося соціальне гноблення українського населення. В результаті, в Правобережній Україні більш широкого розмаху набув народно-визвольний рух - гайдамаччина.

2. Доля гайдамацького руху в значній мірі залежала від того, як до нього поставиться російський уряд.

Уряд Росії узяв участь у боротьбі проти гайдамацького руху, оскільки боявся піднесення національно-визвольної боротьби за відновлення втрачених прав в Лівобережній Україні та розгортання селянських повстань в Росії.

3. Максим Залізняк та Іван Гонта очолили в [] р. народно-визвольне повстання - Коліївщину. [] Довбуш був найбільш відомим ватажком опришків з [] по []

4.

Поділи	Дата	Наслідки для України
/ поділ	1772 р.	Галичина відійшла до Австрійської імперії
II поділ	1793 р.	Правобережжя відійшло до Росії
III поділ	1795 р.	Волинь відійшла до Росії

5. В результаті перемоги Росії в російсько-турецьких війнах Кримське ханство припинило існування, а його територія в 1783 р. ввійшла до складу Російської імперії.

В результаті трьох поділів Речі Посполитої українські землі, що знаходилися в складі Польщі, були розділені між Австрійською та Російською імперіями.

Під безпосередній контроль Австрійської імперії потрапили також Буковина і Закарпаття.

Таким чином, на кін. XVIII ст. усі сучасні українські землі опинилися в складі двох держав:

- Галичина, Буковина, Закарпаття - в складі Австрійської імперії;
- Волинь, Правобережжя, Поділля, Слобожанщина, південна Україна та Крим – у складі Російської імперії.

ДО ВПРАВИ 13

"Південне товариство" стояло на позиціях єдиної і неподільної Росії.

"Товариство об'єднаних слов'ян" виступало за федерацію слов'янських народів (проте Україна входила до федерації не як самостійне рівноправне утворення, а в складі Росії).

"Малоросійське товариство" виступало за відокремлення України від Росії і можливе об'єднання її з Польщею.

Кирило-Мефодіївське братство відводило Україні провідну роль у творенні слов'янської федерації, столицею якої його ідеологи вбачали Київ.

2. У XIX ст. по Європі прокотилася хвиля революцій, в тому числі в Австрійській імперії. В західноукраїнських землях головним центром революційних подій став Львів. Тут у травні 1847 р. виникла перша в Західній Україні політична організація - Головна Руска Рада, а в листопаді 1847 р. відбулося збройне повстання.

В результаті революції в Австрійській імперії було ліквідовано кріпосне право, проголошено конституційне правління та політичні свободи. Українці отримали можливість брати участь у виборах до центрального парламенту та крайових сеймів (Галичині та Буковині).

Результати революції сприяли зростанню активності і організованості українського населення, перетворенню Західної України в центр національного Відродження.

3.

	Культурно-освітні, наукові, організації	Політичні організації, партії
Надніпрянська Україна	Громади (60-і)	Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847) 2. Братство тарасівців (1893 рр.) 3. РУП (1900 р.)
Західна Україна	"Клерикальне товариство" 2. "Руська трійця" (1830-1837) 3. "матиця" 4. Просвіта (1868 р.) 5. Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка	1. Головна Руска Рада (р.) 2. Русько-українська радикальна партія (1890 р.) 3. Українська націонал-демократична партія (1899 р.) 4. Соціал-демократична партія (1899 р.)

4. У другій пол. XIX ст. існувало три напрямки в національно-визвольному русі в Західній Україні:

- радикальний;
- народовці;
- москвофіли.

Характеристика напрямків наведена в підручнику.

5. Докази:

- зросла національна свідомість українців;
- зріс інтерес українців до своєї мови, історії, культури;
- відбулося **утвердження** української мови як літературної, як рівної серед рівних;
- виникли і діяли культурно-освітні організації;
- активізувалися зв'язки між західними і східними українцями, відбувалася консолідація української нації;

■ кін. XIX ■ почалося формування українських політичних партій, що сприяло активізації національно-визвольного руху. Як в західній, так і в Наддніпрянській Україні висувається гасло незалежної Української держави.

ДО ВПРАВИ 14

1. Відповідно в 1848 р. і в 1861 р.

2. Наддніпрянська ■■■■■ була одним із найбільш розвинутих аграрних і індустріальних районів Російської імперії. Проте при цьому економіка України мала певні особливості:

- лише 15% підприємств України ■■■■■ готову продукцію, а всі інші поставляли сировину для виготовлення такої продукції в Росії. Україна давала майже 65% усього вугілля імперії, понад ■■■ чавуну і трохи менше ■■■ заліза і сталі;
- українська економіка базувалася не на місцевому капіталі, а на іноземному, частка якого в 1900р. досягла ■■■■■

3. У другій пол. XIX ст. зросла чисельність населення України. Наприкінці XIX ст. вона становила в Наддніпрянській Україні 23,4 млн. чоловік, а в Західній Україні - 5,9 млн. чоловік.

Під впливом капіталізації економіки відбувалися докорінні зміни у класовій структурі: формувалися нові класи - буржуазія і промисловий пролетаріат, йшов процес розшарування селян.

За класовою структурою українське суспільство залишалося аграрним. Селяни становили 74% населення Наддніпрянської і 90% населення Зах. ■■■■■

Відбулися зміни в етнічній структурі населення. Близько 80% його відсотків становили українці, решта - росіяни, євреї, поляки та представники інших національностей.

Українці становили 90% селянства і не більше 1/3 населення міст. Українська нація формувалася як аграрна нація.

ДО ВПРАВИ 15

1. В.

2. Б.

3. Здобутки національно-визвольного руху в Наддніпрянській Україні в революції ■■■■■ проявилися у такому: ■■■■■

Секретаріат. ЦВК заявив про розпуск Центральної Ради і оголосив війну "контрреволюції". Україні таким чином була нав'язана громадянська війна.

3. Універсал 9(22) січня 1918 р. проголосив УНР незалежною державою. Однак відстояти самостійність УНР не вдалося - через два тижні більшовики захопили Київ. Але ідея самостійної України жила в головах кращих представників українського народу, на боротьбу за незалежну Україну. Саме в цьому історичне значення IV Універсалу Центральної Ради.

ДО ВПРАВИ 18

Центральна Рада пішла на переговори з країнами Четверного союзу з метою:
- по-перше, укласти з ними мир, бо війни погрожувало розчленуван-
ням України;

- по-друге, за допомогою країн Четвертого союзу звільнити Україну від більшовиків, відновити владу Центральної Ради.

2. Г.

3. Влада гетьмана Скоропадського була слабкою тому, що:

- відновивши поміщицьке землеволодіння, він настроїв проти себе селянство;
- здійснював каральні заходи з метою забезпечення поставок Німеччині;
- опора на німецькі війська була безперспективною, оскільки Німеччина програвала світову війну;

- надзвичайно вузькою була соціальна база уряду Скоропадського (великі власники).

ДО ВПРАВИ 19

Причини поразки ЗУНР:

Країни Антанти, які вирішували післявоєнний устрій світу, не задовольнили прохання уряду ЗУНР про підтримку. За рішенням, Східна Галичина передавалася Польщі, Буковина - Румунії, Закарпаття - Чехословаччині.

2) Українська Галицька армія не встояла перед більшою за чисельністю і краще озброєною армією Польщі, під ударами якої ЗУНР фактично припинила своє існування.

2. Причини поразки Директорії:

1) відсутність єдності членами Директорії;

2) непослідовність і нерішучість внутрішньої політики;

3) невдала зовнішня політика;

4) одним із вирішальних факторів поразки Директорії було чергове військове втручання Радянської Росії, яка направила на Україну війська.

ДО ВПРАВИ 20

2.

а) **Результати революції:** боротьба за незалежність України завершилася поразкою і розчленуванням України. В Наддніпрянській Україні утвердився більшовицький режим.

б) **Причини поразки революції:**

- вузька соціальна база революції;

- відсутність єдності в діях українських національних сил;

- втручання у внутрішні справи України більш сильних зовнішніх ворогів - Радянської Росії, Антанти, Польщі.

в) **Значення революції:** визначним її досягненням було відновлення української державності - Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Висувалася і реалізовувалася ідея соборності українських земель, що втілилася в Акті Злуки. Революція сприяла зростанню національної свідомості українців, дала неоціненний досвід боротьби за незалежність.

ДО ВПРАВИ 21

1.

Держави	Українські землі, які перебували в складі цих держав
1) СРСР	Надніпрянська Україна
2) Польща	Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Підляшшя
3) Чехословаччина	Закарпаття
4) Румунія	Північна Буковина

2. "Воєнний комунізм" (б, д, є). Неп (а, в, ж)

3.2)

А.

ДО ВПРАВИ 22

1. Х. Раковський.

2. У р., коли була прийнята Конституція СРСР.

4. В.

ДО ВПРАВИ 23

1.1) Важкій промисловості. 2) Промисловості. 3) Вертикальній структурі управління. 4) Усуспільненій праці. 5) Економічному прискоренню. 6) Соціальним критеріям.

2. Методи форсованої індустріалізації стали відображенням спрощеного, догматичного рівня мислення Сталіна і його оточення, низького рівня економічної освіти, нерозуміння ними реальної економічної ситуації. Керівництво стало на шлях нехтування об'єктивними економічними законами.

3. Дніпрогес, ХТЗ, "Азовсталь", "Запоріжсталь", "Криворіжсталь", Краматорський машинобудівний і Дніпропетровський алюмінієвий заводи.

4. Ціна, яку заплатив український народ за форсовану індустріалізацію, була занадто високою. Проводилася насильницька колективізація, викачування різними способами коштів для індустріалізації. "Стрибок в соціалізм" для селянства закінчився масовим голодомором.

Відбулося падіння життєвого рівня народу. Величезні кошти витрачалися на зростання важкої індустрії, проте її успіхи мало позначилися на стані легкої і харчової промисловості, а отже, і на добробуті людей.

З індустріалізацією пов'язаний початок масових репресій, які набули масштабів стихійного лиха.

ДО ВПРАВИ 24

1. 1927.
2. 1929.

3. Суть кризових явищ у сільськогосподарському виробництві, пов'язаних з насильницькою колективізацією:

- прискорені темпи колективізації призвели до дезорганізації сільського господарства, колгоспи ні організаційно, ні технічно не встигали за цими темпами;
- в результаті політики [REDACTED] було знищено найбільш працездатних і можливих господарів;
- примусове відчуження виробників від засобів виробництва породжувало безвідповідальне ставлення до усуспільненого майна, землі, худоби, а також байдужість до результатів праці.

В результаті відбулося зниження продуктивності праці, падіння валових зборів зерна та виробництва іншої сільськогосподарської продукції.

ДО ВПРАВИ 25

■ Причини утвердження сталінського тоталітарного режиму:

- [REDACTED] основою тоталітарного режиму стало [REDACTED] усіх форм власності;
- низький рівень політичної культури основних груп населення;
- ~ відсутність у країн стійких демократичних традицій. Відсутність гласності, демократичних свобод, гарантій дотримання прав людини;
- перемога [REDACTED] ВКГІ(б) Сталіна і його прибічників, які взяли курс на встановлення тотального контролю над суспільством.

2. Основні напрямки репресій та конкретні факти

1)	Розкуркулювання, штучний голодомор 1932-1933 [REDACTED]
2)	Процеси над "Спілкою визволення України", "Українським [REDACTED] центром", "Українською військовою організацією"
3)	Знищено майже половину складу [REDACTED] Загинули Х.Раковський, [REDACTED] бинський, [REDACTED] інші.
4)	[REDACTED] один [REDACTED] було розстріляно 28 письменників: [REDACTED] К.Буревій та ін. Жертвами репресій стали вчені, діячі мистецтва, цілі наукові інститути
5)	У 1930 р. розпущена [REDACTED] АПЦ. Друга п'ятирічка стала "п'ятирічкою знищення релігії"
6)	Знищено штаб Київського, Харківського військових округів.

ДО ВПРАВИ 26

- 1) Західноукраїнські землі не мали власного автономного устрою.
- 2) Уряди Польщі, Чехословаччини, Румунії здійснювали політику денационалізації українського населення, переслідували українську мову, всіляко перешкоджали [REDACTED] ку [REDACTED]
- 3) Щодо українських земель здійснювалася колоніальна економічна політика, в результаті економіка України перебувала в застої.

ДО ВПРАВИ 31

1. В.
2. В.
3. Б.

4. Стратегічні цілі ОУН-УПА залишилися незмінними: боротьба за незалежну Українську державу, за оборону української нації.

Після звільнення України від німецько-фашистських загарбників зусилля були зосереджені на збройному опорі сталінському режиму з метою стримати процес так званих соціалістичних перетворень, продемонструвати нескореність української нації.

5. Термін "жданівщина" означає систему політичних, ідеологічних та інших заходів, що здійснювала ВКП(б) через секретаря з ідеології А.Жданова. Під його керівництвом в Україні було розгорнуто кампанію проти багатьох діячів науки, літератури, мистецтва. Вістря ідеологічних репресій спрямовувалося проти так званих "українських буржуазних націоналістів". Нищівна критика діяльності інститутів історії України, історії української літератури Академії наук, творчих спілок, редакцій ряду журналів і газет, нових напрямків науки мала вкрай негативний вплив на духовне життя українського народу. Вона ще більше віддаляла Україну від світової цивілізації, придушувала національно-культурні процеси.

ДО ВПРАВИ 32

2. В.

3. По-перше, заходи з мали поверховий, непослідовний і суперечливий характер. Вони не зачіпали фундамент тоталітарної системи. Залишилась монополія Комуністичної партії у всіх сферах суспільного життя України. Недоторканими виявилися догми марксизму-ленінізму, не була зруйнована адміністративно-командна система. Реформи Хрущова не призвели до демократизації суспільства.

По-друге, заходи з лібералізації та суспільства не могли призвести до зміни політичної системи в УРСР, оскільки вона не була суверенною державою, а тому ці заходи здійснювалися під суворим контролем центру.

4. Лібералізація суспільно-політичного і духовного життя дозволила цілому поколінню "шестидесятників". Серед І.Драч, В.Симоненко, Л.Костенко, Є.Сверстюк та ін. Вони вимагали виправлення перегибів сталінізму, гарантії вільного культурного розвитку народу, забезпечення українській мові провідної ролі в освіті і культурній діяльності. "Шістдесятники" склали ядро дисидентського руху, ли важливу роль в проголошенні і становленні суверенної Української держави.

ДО ВПРАВИ 33

- 1.Б.

2. З сер. 60-х проводилася економічна реформа з метою прискорення розвитку народного господарства СРСР. Було вирішено усунути адміністративні пута, надмірн централізацію, дріб'язкову опіку, які душили економіку міста й села. Почали запроваджуватися економічні методи управління промисловістю, розширюватися прав підприємств, які переводилися на господарський розрахунок.

Промисловість зробила перші кроки в господарюванні по-новому, що дало змогу восьмій п'ятирічці досягти найбільш високих результатів порівняно з наступними. Ал реформи здійснювалися поверхово, вони не зачепили основ

системи, оскільки проводилася руками ■ представників, ■ не мали наміру її зруйнувати.

Заходи щодо піднесення сільськогосподарського виробництва не дали істотних наслідків, бо не були підкріплені економічними важелями, не зачіпали становища безпосереднього виробника продукції - селянина, відчуженого від землі.

3. Б.

4. ■ *Українські дисиденти - це національно свідомі представники різних соціальних прошарків населення України, які виступали проти існуючого в СРСР режиму. Серед відомих представників дисидентського руху - В. Чорновіл, В. Стус, І.Дзюба, брати Горині, М. Руденко та інші.*

б) ■ цілі - демократизація суспільного життя, забезпечення громадянських прав, вільний розвиток української культури і мови, незалежність України.

в) Протести, звернення на адресу керівників країни, поширення "самвидаву" та "там-видаву", діяльність дисидентських організацій (Українська робітничо-селянська спілка, Українська Гельсінська група), контроль за виконанням Гельсінських рішень.

5. Брежневське керівництво взяло курс на згортання процесів десталінізації суспільства, відбувається згортання демократії. Зростає бюрократичний апарат, посилюються безгосподарність, корупція, організована злочинність, "тіньова" економіка". Помітно уповільнюються темпи економічного зростання, зменшується фінансування соціальних програм. Збільшується відставання від розвинутих країн в галузі науки і культури. Відсутність ринкових важелів, величезні витрати на військово-промисловий комплекс, незбалансованість різних секторів економіки та інші фактори призвели до кризи суспільства.

ДО ВПРАВИ 34

■ Кризові явища були наслідком деформацій в суспільно-політичному житті, відвертого ігнорування економічних законів, демократії з боку командно-адміністративної номенклатури, прорахунків у діяльності партійного і державного керівництва, яке не усвідомлювало всієї гостроти становища й невідкладності перемін.

4. Основні напрямки політичних реформ ■

- демократизація суспільства;
- створення правової держави;
- гласність;
- реабілітація жертв сталінських репресій;
- ліквідація ■ 6 Конституції СРСР, утвердження багатопартійності;
- Введення інституту президентства;
- підготовка нового союзного договору;
- політика нового мислення у зовнішньополітичному курсі;
- підтримка демократичних революцій у Європі;

6. Прийняття Декларації про державний суверенітет України стало результатом національного відродження України, демократизації суспільства. Верховна Рада ■ (прокомуністична більшість) пішла на цей крок під тиском громадської думки, постійних багатотисячних мітингів, шахтарських страйків, що супроводжували її роботу.

На проголошення суверенітету України вплинула політика загальносоюзних органів і відомств, які відверто прагнули диктувати республіці свої закони, зберігати у відносинах з нею панівне становище.

8. 1 грудня 1991 р.

ДО ВПРАВИ 35

3. 1989 р.

А.

6. 1991 р. Україна вперше за роки незалежності завершила з плюсовими показниками за основними соціально-економічними напрямками. У країні напрацьовано якісно нову основу для економічного зростання.

Однак, економічна ситуація залишається складною. Існує ціла низка проблем, без вирішення яких неможливо забезпечити повноцінне та ефективне функціонування економіки (визначте ці проблеми за текстом посібника, за матеріалами періодичних видань).

7. Україна – багатонаціональна держава, на її території проживають представники понад 100 націй і народностей. Зрозуміло, що національне питання знаходиться в центрі уваги держави.

Законодавчу базу національної політики України та міжнаціональних відносин складають: Конституція України, Декларація прав національностей України, закон "Про національні меншини в Україні".

Усім громадянам, незалежно від національності, гарантуються рівні права і свободи. Держава забезпечує вільний розвиток етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності усіх корінних народів та національних меншин.

У той же час, Україна активно виступає проти сепаратизму і, відповідно до міжнародних угод, не визнає територіальну автономію невід'ємним правом національних меншин.

Створення цивілізованих міжнаціональних стосунків є важливим досягненням Української держави.

8. Відповідаючи на запитання, доповніть текст посібника новими даними про діяльність України на міжнародній арені.

9.

Література	Музика і театр	Образотворче мистецтво	Фестивалі та конкурси
І. Драч	Р. Віктюк	<i>Режисери</i>	"Червона рута"
Д. Павличко,	Б. Шарварко	С. Параджанов	"Пісенний вернісаж"
І. Дзюба,	С. Данченко	(фільм	"Зірки світового
	В. Петров	"Лебедине озеро.	"Чумацький шлях"
	ін.	Зона")	"Всімадігитвої, Україно"
О. Мусієнко.	<i>Композитори</i>	О. Янчук	"Пісня року" та ін.
М. Жулинський	О. Білаш		
Б. Олійник	У. Карабиць	Л. Танюк (фільм	
	О. Морозов	лод-33)	
	А. Торчинський	А. Дончик (фільм	
	<i>Співаки</i>	"Кисневий	
	О. Білозір	(фільми	
	Н. Матвієнко	"Останній бункер",	
	Т. Повалій	"Геллій Нок")	
	В. Білоножко	<i>Художники</i>	
	П. Зібров	Т. Яблонська	
	Т. Петриненко	В. Зарецький	
	<i>Хореографія</i>		
	І. Дорофєєва		
	В.		

Перелік типових екзаменаційних запитань

1. Джерела вивчення та історіографія історії України.
2. Наукова періодизація і характеристика основних етапів української історії.
3. Початок людського суспільства та його еволюція на території України.
4. Трипільська культура.
5. Кочові народи на півдні України.
6. Антична колонізація в Північному Причорпомор'ї.
7. Проблема етногенезу східних слов'ян.
8. Перші державні утворення на території України.
9. Основні теорії походження Київської Русі.
10. Перші київські князі, внутрішня та зовнішня політика.
Християнізація Русі та її значення .
12. Реформаторська діяльність Ярослава Мудрого.
13. Еволюція політичного устрою Київської Русі. Причини політичної децентралізації Русі.
14. Історичне значення та проблема спадщини Київської Русі.
15. Етапи політичної історії держави.
16. Внутрішня і зовнішня політика Данила Галицького.
Історичне значення держави.
18. Українська культура Давньоруського періоду.
19. Українські землі у складі Великого князівства Литовського.
20. Наступ Польщі на українські землі. Утворення Речі Посполитої.
21. Соціально-економічні та політичні передумови виникнення українського козацтва.
Реєстрове козацтво.
22. Політика гетьмана П. Конашевича - Сагайдачного.
23. Козацько-селянські повстання кін. XVI та XVII наслідки.
24. Брестська церковна унія 1596 року та її історичне значення.
25. Розвиток української національної культури в литовсько-польську добу.
26. Причини, характер та періодизація національно-визвольної війни
27. Формування української державності в ході національно-визвольної війни 1648-1676
28. Березневі статті: умови і правове значення.
29. Постать Б. Хмельницького в українській історії. Оцінки діяльності.
Україна після смерті Б. Хмельницького. Гетьмани І. та Ю. Хмельницький.
31. перемир'я "Вічний мир" та його наслідки для України.
32. Гетьманування П. Дорошенка. Причини поразки української національно-визвольної війни 1648-1676 та її історичне значення.
33. та політичний устрій Гетьманщини, її економічне становище.
34. Гетьман І. Мазепа: оцінки діяльності.
35. Конституція П. Орлика та її історичне значення.
36. Українська політика Петра І. Наступ Росії на українську автономію.
37. Українська політика Катерини II. Ліквідація Гетьманщини.

38. Польське панування на Правобережній Україні у [] ст. Гайдамацький рух.
39. Геополітичні зміни в Україні в II пол. XVIII []
40. Українська культура в II пол. XVII-XVIII []
41. Сутність українського національного відродження XIX [] його передумови та етапи.
42. Початок національно-духовного відродження в Наддніпрянській Україні.
43. Кирило-Мефодіївське братство. Т. Г. Шевченко.
44. Національно-визвольний рух в Наддніпрянській Україні в II пол. XIX ст.
45. Національно-визвольний рух в Західній Україні в I пол. XIX ст.
46. Національно-визвольний рух в Західній Україні з II пол. XIX ст.
- [] Утворення перших політичних партій в Україні, [] програми.
48. Модернізація економіки України в II пол. XIX []
49. Активізація революційно-визвольної боротьби в Україні на поч. XX []
50. Аграрна політика [] в Україні, її наслідки.
51. Україна в першій світовій війні.
52. Заснування Української Центральної Ради, її соціальна база і програма.
53. I і II Універсали Центральної Ради.
54. III Універсал Центральної Ради. Проголошення [] НР.
55. Проголошення радянської [] НР. Війна більшовиків проти Центральної Ради.
56. IV Універсал. Брестський мир і Україна.
57. Українська [] гетьмана []
58. Директорія [] НР, її склад, внутрішня та зовнішня політика.
59. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Акт Злуки українських земель.
60. Уроки і наслідки української [] революції 1917-1920 []
61. Союзний договір від 30 грудня 1922 року, його сучасна політична оцінка.
62. Українське національно-культурне відродження 1920-х років.
63. Соціально-економічні перетворення в Україні на основі НЕПу.
64. Сталінська політика індустріалізації.
65. Колективізація українського села. Голодомор 1932-1933 []
66. Тоталітаризм як явище світового порядку, його суть і особливості в Радянському Союзі. Масові репресії 30-х [] в Україні, [] наслідки.
67. Становище західноукраїнських земель в [] XX століття.
68. Створення ОУН. Інтегральний націоналізм.
69. Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі.
70. Напад Німеччини на СРСР. Початковий період війни.
71. Німецький окупаційний режим і [] опір в Україні.
72. Визволення України від німецьких загарбників. Закінчення другої світової війни. Вклад України в розгром гітлерівської Німеччини і її сателітів.
73. Україна в системі міжнародних відносин після другої світової війни. Возз'єднання українських земель.
74. Труднощі відбудовчого періоду в Україні. Голод 1946-1947 []

75. Соціально-економічні перетворення та національна політика в західних областях України в післявоєнні роки. Політична платформа і боротьби ОУН-УПА в 1945-1953
76. Суспільно-політичне життя в Україні наприкінці 40-х - на поч. 50-х Сталінські репресії.
77. Проблеми розвитку народного господарства України в середині 50-х - / пол. 60-х
78. Спроби лібералізації суспільно-політичного життя України у II пол. 50-х - I пол. 60-х рр. Шестидесятники.
79. Посилення кризових явищ в соціально-економічному житті України протягом 60-
80. Дисидентський рух в Україні.
81. Перебудовчі процеси в Зростання суспільно-політичної активності населення України наприкінці 80-х - на поч. 90-х
82. Акт проголошення незалежності України. Всеукраїнський референдум та вибори Президента України 1 грудня р.
83. Розпад СРСР та створення СНД. Україна в системі СНД.
84. Розбудова незалежної української держави. Вибори до Верховної Ради України в березні 1998р. Вибори Президента України в листопаді р. , результати.
85. Україна на міжнародній арені. Основні напрямки зовнішньої політики в сучасних умовах.
86. Суспільно-політичні рухи та політичні партії в Україні в сучасних умовах.
87. Національно-культурне відродження в Україні на сучасному етапі. Найбільші релігійні конфесії в Україні.
88. Конституційний процес. Основні Конституції України.
89. Державна символіка України, її історичне походження.
90. Соціально-економічне та політичне становище в Україні на сучасному етапі.
91. Українська діаспора та Україна.
92. Послання Президента України до Верховної Ради "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного і соціального розвитку на 2000-2004 роки ".

Список рекомендованої літератури до курсу

- Ю.М., Вертегел Даниленко В.М. *Історія України*. - К., 1994.
- Алексеев Ю.М., Кравченко Крижанівська Павленко Ю.В. *Програма курсу "Історія слов'янських народів" (від стародавніх часів до наших днів)*. - К.,
- Алексеев Ю.М., СВ., Слюсаренко А.Г. *Україна на зламі історичних епох*. - К, 2000.
- Аркас *Історія України-Русі*. - К,
- Д. *Нарис історії України*. - К.,
- Боечко В., Ганжа О., Кордони України: *історична ретроспектива та сучасний стан*. - К.,
- Бойко О. *Україна Тіні минулого чи контури майбутнього? (нариси нової історії)*. - К., 1996.
- Білас І. Г. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1955* - 1994.
- Бойко О. Д. *Історія України ХХ столітті: 20-90-ті роки*. - Ніжин, 1994.
- Бойко О. *Історія України*. - К, 1999.
- Борисенко В. *Курс української історії*. - К, 1997.
- М. *Конспект історії України*. - К.,
- Бунятян К. *населення України*. - К, 1999.
- Велика історія України: У2- т.* - К,
- Великий українець: матеріали з життя та діяльності М.Грушевського*. - К, 1992.
- Верига В. *Нариси з історії України (кінець початок -Львів, 1996*.
- Верстюк В. Ф., О. Репринцев В. Ф. *Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник*. - К, 1995.
- В. *Заповіт борцям за визволення*. -К, 1991.
- Винокур О., Трубочанінов *Давня і середньовічна історія України*. - К, 1996.
- О., Б., Пирожков С. *Людський вимір: реалії та перспективи України // Політика і час*. - 1995. -№2.
- Волковинський В. *Нестор Махно. Легенди і реальність*. - К., 1994.
- Володарі гетьманської булави. *Історичні портрети*. - К., 1994.
- Гетьмани України*. К, 1991.
- Гнатенко П. *Український національний характер*. - К., 1997.
- Голод 1921-1923 років в Україні. *документів і матеріалів*. - Нью-Йорк, 1993.
- Голод в Україні 1946-1947. *Документи і матеріали*. - Нью-Йорк, 1996.
- С, Ставрояні С, Л. *Нарис з історії українського державотворення*. - К, 1995.
- Грицак П. *Галицько-Волинська держава*. - Галич,
- Грицак Я. *Нарис історії України. Формування української нації* - 1996.
- Грушевський М. *Ілюстрована історія України*. - К, 1990.
- Грушевський М. *Історія В 12 кн.* -К., 1991-1998.
- Т. *Україна: перша половина ХХ Нариси політичної історії*. - К., 1993.
- Давня історія України: 43 т.* - К, 1997.
- Давня історія України: У2 кн.* - К, 1994, 1995.

- В. Касьянов Г., С. Сталінізм на Україні: -К, 1991.
Дашкевич Я. Перегук віків: Три погляди на минуле і сучасне України // Україна: Наука і культура. - К, 1991.
Довідник з історії України в трьох томах. - К, 1991.
Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. - К, 1991.
Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т. - К, 1992.
Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - К., 1996.
Етнос і соціум. - К, 1993.
розвиток України: терміни, визначення, персоналі. - К., 1994.
Єфименко О. Історія України та її народу. - К, 1994.
Жінки в історії України. - К, 1991.
Жмир В. На шляху до себе (розвідка). - К, 1991.
А., Субтельний О. Нарис історії України. 1993.
Залізняк П. Походження українського народу. -К, 1996.
Залізняк П. Первісна історія України. - К, 1999.
Р. Орда. - Львів, 1992.
Р. П. Історія без міфів. Бесіди з історії української державності. - К, 1996.
Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. -Львів, 1991.
Історія господарства: Україна і світ / За ред. Лановика Б.Д. - К., 1997.
Історія України. ред. Смоля А. -К, 1997.
Історія України. Курс лекцій: 1991, 1992.
Історія України/ Керівник авт. колект. Зайцев Ю. -Львів, 1996.
Історія України / За ред. Лановика Б.Д. - К, 2000.
Історія України. Документи. Матеріали. /Уклад., комент. - К., 2001.
Історія України. Нове бачення: В 2 т. - К, 1995-1996.
Історія української еміграції. - К, 1997.
Історія української культури ред. - К, 1999.
Історія [переклад І. Драча]. - К, 1991.
Історія українського війська: У 2 т. -Львів, 1992-1996.
Історія держави і права України: У 2 ч. - Харків, К, 1996.
Історія України в особах. - К., 1993.
Історія України в особах. - К, 1993.
Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. - К., 1994.
Історіографія історії України. - К, 1991.
Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. - К., 1991.
Ю. Вехи священної історії. - К, 1999.
Становлення ОУН. 1994.
Коваль М. між "третім рейхом" і сталінським тоталітаризмом // Укр.-іст. журнал. - № 2-3.
Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносое Ю. О. Історія України. - К., 1992.
Ковалюк Р. Культурологічні та духовні аспекти "радянзації" Західної України (вересень 1939 - червень 1941) // Укр.-іст. журнал. - 1993. - №2-3.
Ковальчак Е. Економічний розвиток західноукраїнських земель. - К., 1988.
Р. Жнива скорботи. - К, 1993.

СПРОБУЙТЕ

Головні події в історії України

Поява першої людини на території сучасної України

Палеоліт

Мезоліт

Неоліт

Енеоліт, або **Бронзовий** вік. Трипільська культура.

Епоха бронзи

Кімерійці в Північному Причорномор'ї

Скіфський період

Грецькі міста-держави в Північному Причорномор'ї

Розселення сарматів

Черняхівська археологічна культура

Вторгнення гуннів

Антський період в історії слов'ян

Заснування Києва

Вторгнення аварів у Північне Причорномор'я

Аварський каганат

Похід аварів на антів. Остання згадка про антів

Князювання Олега в Києві

Утворення Київської Русі

Походи Олега на Константинополь. Укладення договорів Русі з Візантією

Князювання Ігоря

Походи Ігоря на Візантію. Договори Русі з Візантією

Повстання древлян. Загибель Ігоря

Регентство княгині Ольги при Святославі

Розгром князем Святославом Хозарського каганату

Князювання Святослава Ігоревича

Походи Святослава на Балкани

Князювання Володимира Святославича

Офіційне запровадження християнства на Русі

Князювання Ярослава Володимировича (Мудрого)

Устав Ярослава Мудрого ("Руська Правда")

Розгром Ярославом Мудрим печенігів під стінами Києва

Побудова собору Святої Софії в Києві

Перший напад половців на Русь. Поразка Ярославичів у битві з половцями на р. Альті. Народне повстання в Києві

Укладення "Правди Ярославичів"

З'їзд князів у Любечі

Створення монахом Нестором "Повісті временних літ"

Князювання Володимира Мономаха в Києві

Князювання Мстислава Володимировича
Князювання Ярослава Володимировича (Осмомисла) в Галицькій землі
Князювання в Києві Юрія Долгорукого
Зруйнування Києва володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським
Похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців
Перша згадка назви "Україна" в Київському літописі
Утворення Галицько-Волинського князівства
Князювання Романа Мстиславича в Галичі
Утвердження Данила Романовича на галицькому престолі
Похід монголо-татар на Південну Русь
Зруйнування монголо-татарами Києва
Князювання Льва Даниловича у [] державі
Розпад Галицько-Волинського князівства
Князювання Любарта Гедиміновича на Волині
Загарбання польськими феодалами Галичини
Битва при Синіх Водах
Приєднання Київщини, Переяславщини і Поділля до Великого князівства Литовського
Перебування Галичини у складі Угорщини
Загарбання польськими феодалами частини Волині
Кревська унія
Перехід Галичини під владу Польщі
[] битва
Остаточна ліквідація Київського князівства
Виступ української й білоруської знаті на чолі з князем Михайлом []
Перший, Другий і Третій Литовські статuti. Третій статут: остаточне закріпачення селян
Заснування Запорізької Січі на острові Мала Хортиця
Люблінська унія
Утворення козацького реєстрового війська
Заснування І. Федоровим у Львові першої друкарні в Україні
Видання І. Федоровим перших [] в Україні - "Апостола" і "Букваря"
Заснування в Острозі школи (колегії) та друкарні
Вихід з друку Острозької біблії
Козацько-селянське повстання під проводом Криштофа Косинського
Козацько-селянське повстання під проводом Северина Наливайка
Роки життя Богдана Хмельницького
Брестська церковна унія
Гетьманство Петра Сагайдачного
Заснування Київського братства й школи при ньому
Відновлення православної ієрархії в Україні
Битва під Цецорою
Хотинська війна
[]

1625	Козацько-селянське повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила)
1632	Заснування Києво-Могилянської колегії
1635	Спорудження польським урядом фортеці Кодак
1637	Козацько-селянське повстання під проводом Якова Остриянина, Дмитра Гуні та Карпа Скидана
1647, грудень	Похід козацького загону на чолі з Б.Хмельницьким на Запоріжжя
1648-1657	Гетьманство Б.Хмельницького
1648-1676	Українська національно-визвольна війна
1648, 19 квітня - 6 травня	Битва під Жовтими Водами
1648, 15-16 травня	Битва під Корсунем
вересня	Битва під Пилявцями
23 грудня	Урочистий в'їзд Б.Хмельницького у Київ
1649, 5-6 серпня	Битва під Зборовом
8 серпня	Зборівський мирний договір
червня	Битва під Берестечком
1651, 18 вересня	Білоцерківський договір
травня	Битва під Батогом
1653, вересень-грудень	Битва під Жванцем
1654, 8 січня	Переяславська рада
1657-1659	Гетьманування І.Виговського
1658, 16 вересня	Гадяцький договір
1659	Переяславські статті - договірні умови між московським урядом і Ю.Хмельницьким
1660, 17 жовтня	Слободищенський трактат
1661	Заснування університету у Львові
1663	"Чорна рада" в Ніжині. Початок політичного розподілу України
1663-1668	Гетьманство Івана Брюховецького на Лівобережній Україні
1665-1676	Гетьманство Петра Дорошенка на Правобережній Україні
1667, 30 січня	Андрусівське перемир'я між Росією й Польщею
1672-1687	Гетьманство Івана Самойловича на Лівобережній Україні
17 жовтня	Бахчисарайський мирний договір Росії з Туреччиною та Кримським ханством
1686	"Трактат про вічний мир" між Росією та Польщею
25 липня	Коломацькі статті - договірні умови між московським урядом та І.Мазепою
1687-1709	Гетьманство Івана Мазепи
1700-1704	Визвольне повстання на Правобережній Україні на чолі з Семеном Палієм
1700-1721	Північна війна між Росією й Швецією
1701	Перетворення Києво-Могилянської колегії в академію
1708, жовтень	Перехід на бік Карла XII
1709, 14 травня	Зруйнування Чортомлицької Запорізької Січі
1709, 27 червня	Полтавська битва

1709, 22 серпня	Смерть І. Мазепи в Бендерах
1710-1742	Гетьманство Пилипа Орлика (в еміграції)
1711	Заснування Олешківської Січі
1712, 5 квітня	Константинопольський мирний договір між Росією й Туреччиною
1722-1727	Перша Малоросійська колегія
1722-1794	Роки життя Г.Сковороди
1727-1734	Гетьманство Данила Апостола
1734	Заснування Нової Січі на р. Підпільній
██████████	"Правління гетьманського уряду"
1738-1745	Рух опришків на чолі з О.Довбушем
██████████ вересня	Белградський мирний договір між Росією й Туреччиною
1750-1764	Гетьманство Кирила Розумовського
1764	Скасування гетьманства
1764-1786	Друга Малоросійська колегія
1768, травень-червень	Коліїщина
1772	Перший поділ Польщі: приєднання Галичини до Австрії
1774	██████████ мирний договір
1775, 7 травня	Константинопольська конвенція між Австрією й Туреччиною: захоплення Австрією Буковини
1775, 3 серпня	Маніфест Катерини II про ліквідацію Запорізької Січі
1775-1828	Задунайська Січ
1783, 8 квітня	Приєднання Криму до Росії
1783, 3 травня	Указ Катерини II про закріпачення селян на Лівобережжі
1786, 10 квітня	Царський указ про секуляризацію церковних і монастирських маєтків на Лівобережній Україні
1788, 22 січня	Утворення Чорноморського козацького війська
1792	Переселення Чорноморського війська на Кубань
1793	Другий поділ Польщі: включення ██████████ до складу Росії
1795	Третій поділ Польщі: включення Західної Волині до складу Росії
1805	Відкриття Харківського університету
1814-1861	Роки життя Т.Шевченка
1821	Створення в Тульчині таємного Південного товариства декабристів
1823-1825	Діяльність таємного "Товариства з'єднаних слов'ян" у Новоград-Волинському
1825, ██████████	Повстання Чернігівського полку
1826, січень	
1830-1831	Польське визвольне повстання на Правобережній Україні
1833-1837	Діяльність у Львові просвітницького гуртка "Руська трійця"
1834	Відкриття університету в ██████████
1846-1847	Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства
██████ 16 квітня	Скасування кріпацтва у Східній Галичині
1848, 2 травня	Утворення у Львові української політичної організації- Головної руської ради
1848, серпень	Скасування кріпацтва на Буковині
██████ 25 жовтня	Створення культурно-освітнього товариства "Галицько-руська матиця"

щ,

1853	Скасування кріпацтва у Закарпатті
1853-1856	Кримська війна
1861-1862	Видання в Петербурзі українського журналу "Основа"
1861, 19 лютого	Скасування кріпацтва в Росії
1861	Створення Галицького й Буковинського крайових сеймів
1863	Валусвський циркуляр
1865	Відкриття в Одесі Новоросійського університету
1868	Заснування у Львові українського культурно-освітнього товариства "Просвіта"
1873	Заснування у Львові Літературного товариства ім. Т.Шевченка (перетворене на Наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ))
1875	Заснування університету в Чернівцях
1876	про заборону видання та ввезення з-за кордону літератури українською мовою, заборону театральних вистав українською мовою
1877	"Чигиринська змова"
1890	Створення у Львові радикальної партії - першої української політичної партії
1891	Створення студентської таємної організації "Братство Тарасівців"
1899	Створення соціал-демократичної партії
1899	Створення в Галичині національно-демократичної партії
1900	Створення в Харкові Революційної української партії - першої на східноукраїнських землях української політичної організації
1902	Створення народної партії
1904	Заснування Української радикальної партії
1906	Початок діяльності культурно-освітніх товариств "Просвіта" на Наддніпрянській Україні
1906-1909	Столипінська аграрна реформа
1908	Заснування Товариства українських поступовців
1914-1918	Перша світова війна
серпня	Створення у Львові Головної української ради
4 серпня	Створення у складі австро-угорської армії добровольчого легіону - Українські січові стрільці. Створення у Львові Союзу визволення України
1915, 1 травня	Реорганізація Головної української ради в Загальну українську раду
1916, 6 листопада	Указ імператора Австро-Угорщини про автономію Галичини
лютого	Лютнева буржуазна революція в Росії
березня	Утворення Української Центральної ради
1917, 6-8 квітня	Всеукраїнський національний конгрес
1917, 10 червня	I Універсал Центральної ради
1917, 3 липня	II Універсал Центральної ради
1917, 25 жовтня	Більшовицький переворот у Петрограді
листопада	III Універсал Центральної ради
1917, 4-6 грудня	Всеукраїнський з'їзд рад у Києві
1917, грудня	З'їзд рад у Харкові. Проголошення радянської влади в Україні
1918, 11 січня	IV Універсал Центральної ради
1918, 27 січня	Брестський мирний договір між УНР і державами Четверного союзу

1918, 29 квітня	Ухвалення проекту [REDACTED] УНР, обрання Президентом УНР М.Грушевського. Всеукраїнський хліборобський з'їзд: проголошення Павла Скоропадського гетьманом України
1918, 1 листопада	Українське національне повстання у Львові
1918, 13 листопада	Утворення Директорії
1918, 27 листопада	Відкриття Української Академії наук (УАН), з 1921 р. — Всеукраїнська Академія наук, з [REDACTED] р. - Академія наук УРСР, з [REDACTED] р. - Національна Академія наук України
1918, 19 грудня	Вступ Директорії до Києва
1919, 22 січня	Проголошення в Києві Акту Злуки УНР і ЗУНР
[REDACTED] лютий	Виникнення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ, згодом - Комуністична партія Західної України (КПЗУ)
[REDACTED] березень	Прийняття [REDACTED] УСРР
[REDACTED] -	Перший "Зимовий похід" військ УНР
1920, квітень	
1920, серпень	Заснування Української військової організації [REDACTED] ВО)
1920, квітень	Варшавська угода УНР і Польщі
1921, березень	Ризький мир
[REDACTED] жовтень	Виникнення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)
1921-1923	Голод в Україні
1922, 30 грудня	Утворення СРСР
1924, січень	[REDACTED] СРСР
1925	Заснування Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО)
1925, травень	Конституція УСРР
[REDACTED]	"Шахтинська справа"
1929, 3 лютого	Заснування Організації українських націоналістів (ОУН)
[REDACTED] березень-квітень	Судовий процес у справі [REDACTED]
[REDACTED] березень	Судовий процес у справі [REDACTED]
1932-1933	Масовий голод в Україні
1937, січень	Конституція УРСР
1939, [REDACTED] березня	Проголошення незалежності Карпатської України
1939, 1 вересня	Напад Німеччини на Польщу. Початок другої світової війни
1939, 17 вересня	Червона армія перейшла польський кордон
1940, 10 лютого	Розкол ОУН. Створення [REDACTED] та ОУН-М
1940, 28 червня	Червона армія окупувала Північну Буковину і Бессарабію
1941, 22 червня	Напад Німеччини на Радянський Союз
1941, 30 червня	Проголошення ОУН-Б відновлення Української держави
1941, червень	Початок окупації України німецькими загарбниками
1942, осінь	Створення Української повстанської армії (УПА)
[REDACTED] жовтень	Визволення України від німецьких загарбників
1945, 26 квітня	На конференції в Сан-Франциско УРСР увійшла до ООН як член-засновник
1945, 8 травня	Капітуляція Німеччини

